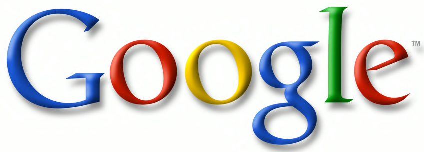
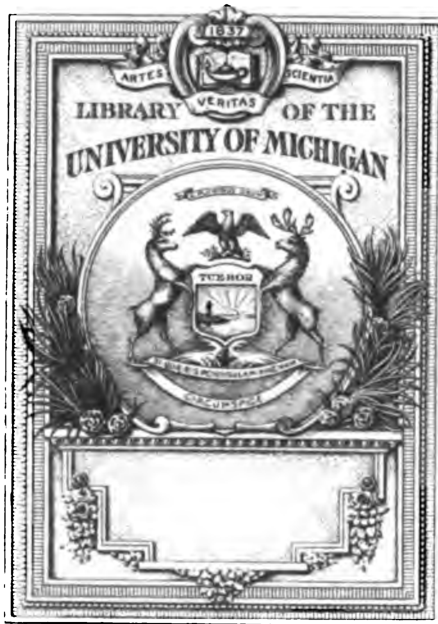

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR

VADERLANDSCH MUSEUM.

VADERLANDSCH MUSEUM

VOOR

NEDERDUITSCHE LETTERKUNDE, OUDHEID

EN

GESCHIEDENIS,

UITGEGEVEN DOOR

C. P. Serrure,

PROFESSOR BY DE FACULTEIT DER WIJSBEGEERTE EN LETTEREN AEN DE HOOGESCHOOL TE GENT.

TWEEDE DEEL.

GENT,

DRUKKERY VAN C. ANNOOT-BRAECKMAN, KOORNMARKT.

—

1858.

Het Roelants-lied.

Te recht wordt het Roelants-lied onder de schoonste voortbrengsels van de epische dichtkunst der middeleeuwen gerekend. Het is ook tevens een stuk, dat, zoo door den aerd als door de beroemdheid der helden die er in optreden, en waeronder Karel de Groote, Roelant, Olivier, Turpijn en eenige anderen hoofdrollen spelen, eenen overgrooten byval vond by al de volkeren, waerover zich de heerschappy van Karel uitstrekte, en dat uit dien hoofde in onderscheidene talen overgebracht en behandeld werd.

Met de Nevelingen, den Walewein en den Grimbergsche oorlog, is het Roelants-lied een dier weinige middeleeuwsche stukken, waerin een uitmuntend plan wordt aengetroffen, terwijl in meestal de overige epopen er in 't algemeen weinig orde heerscht. Dikwijls immers gaet de dichter geheel in 't wilde voort, zonder dat men kan raden waer hy voornemens is te landen. Het plan van het Roelants-lied is duidelyk aengewezen, en al de onderdeelen van het stuk zijn te voren berekend en met veel kunst afgemeten.

Vier voorname helden, zoo als ik boven zegde, treden er in op : Roelant, die al de andere verre overtreft; Olivier, die een weinig minder is; de aertsbisschop Turpijn, en eindelyk Karel de Groote. By deze kan men nog Gueloen (1) voegen, wiens rol zoo belangrijk is, en wiens karakter met zulke vaste en tevens fyne kleuren geschilderd wordt. In het vyandlyk kamp treft men slechts koning Marcelijs (2) aen, by welken men nog den enkelen emier Baligant kan voegen. Deze echter komen eerst in het tweede gedeelte des dichtstuks op. De knoop van allen is de slag te Roncevaux.

Een weinig bekend feit uit het leven van Karel den Groote, de nederlaeg van de achterhoede zijns legers by de terugkomst uit Spanje in 778, heeft tot eerste grondlage van het dichtstuk gediend. De beroemde Einhard of Eginhard is de eenige geschiedschryver, die daervan, zoo in het leven van Karel den Groote als in zyne *Annales*, met korte woorden gewag maekt. In het Roelants-lied echter wordt alles in het breede verhaeld en op eene dichterlyke wyze ingekleed. Zie hier den korten inhoud.

Karel, de machtige keizer, verbleef zeven jaren in Spanje, gedurende welken tijd hy geheel dat edel land, tot aen de zee toe, aen zyne macht onderwierp. Er is geen slot of het wordt ingenomen; geene stad, geene vesting die aen zyne wapenen kan wederstaen, uitgenomen het eenige Saragossa op de helling van eenen berg gelegen. Deze stad behoort toe aen koning Marcelijs, die God niet aenbidt, maer Mahomet dient, en Apollo aenroept. Onheilen hangen dezen noodwendig over het hoofd.

Koning Marcelijs bevond zich te Saragosse in zynen boomgaerd, waer hy meer dan twintig duizend mannen rond zich geschaerd

(1) In 't fransch GUENELUN of GANELON.
(2) In 't fransch MARSILIE of MARSILE.

had. Aldaer nam hy het woord en sprak zyne hertogen en graven op deze wyze aen : « Heeren, verneemt de moeilykheden waerin wy ons bevinden ; keizer Karel uit het zoete land van Frankrijk is ons in het onze komen bespringen. Mijn leger is niet groot genoeg om hem slag te leveren, en ik heb geen volk genoeg om het zyne te overtreffen. » Geen zyner Sarazynen, Blancardin van het kasteel van *Val-Funde* uitgenomen, antwoordde hem een enkel woord. Deze was een der wijste heidenen; een ridder vol moed en een bekwaem raedsman om zynen meester wel ter hulp te komen.

Hy sprak tot den koning, om hem moed in te boezemen: « Zend boden aen Karel, aen dien stouten en trotschen vorst; zend hem ryke geschenken, en doe hem verstaen dat hy naer Aken zou terug trekken, beloof hem dat gy hem aldaer zult komen vinden om de christene wet aen te nemen, en om hem manschap te doen. Vergt hy gyzelaers, zend er hem dan tien of twintig, ja zelfs onze vrouwen en kinderen, om hem op die wyze dus beter in slaep te wiegen. »

Deze raed wordt goed gevonden. Koning Marcelijs zendt eenige zyner voornaemste heidenen als gezanten naer Karel, aen wien zy beeren en leeuwen met hazewinden, zeven honderd kemels en duizend valken, vier honderd muilezels met goud en zilver geladen, vijftig wagens vol met bezanten van fijn goud aenbieden. Zy raden hem aen Spanje te verlaten en naer Aken terug te keeren. Karel raedpleegt zyne baroenen, Roelant, Olivier, Turpijn, Ogier en anderen. Hy verhaelt welke geschenken koning Marcelijs gezonden heeft, en tevens welke beloften deze hem doet van christen te worden, indien hy met zijn leger Spanje wil verlaten en naer Aken terug keeren.

Nadat de keizer zyne redevoering geëindigd had, stond Roelant op om hem tegen te spreken. Hy haelt vroegere voorbeelden van de trouwloosheid van koning Marcelijs aen, en besluit, dat vermits men thands zeven jaren in Spanje heeft doorgebracht,

men den oorlog met meer kracht dan ooit moet voortzetten en zich over de vroeger begane trouwloosheden wreken.

De keizer, by het hooren dezer redevoering, streelt zynen baerd en antwoordt niet. Gueloen alléen nadert tot den troon en spreekt tot Karel : « Vermits koning Marcelijs u laet weten dat hy uwe dienstman wil worden, van u Spanje te leenhouden, en zich aen onze christene wet onderwerpen, waerom zouden wy tegen hem nog geweld gebruiken? Aen den hoogmoed moet men den teugel niet vieren. De wijsheid gebiedt dat men het voorstel aenneme. »

De hertog Naimes, de voorzichtigste kryger van Karels hof, trad op en sprak in den zelfden zin als Gueloen. Geheel de vergadering juichte zyne redevoering toe.

« Wie zullen wy dan, riep Karel uit, als gezant naer koning Marcelijs zenden? » Eindelyk, op het aenraden van Roelant, draegt hy dezen last aen Gueloen op. Deze neemt, tegen zynen dank, die moeilyke taek op zich, en bezweert met duren eede zich op Roelant te zullen wreeken; doch hy kan niet weigeren aen Karel te gehoorzamen. « Gerechtig heer, zegt hy, wat gy my gebiedt zal ik vervullen; ik zal my naer Sarragossa begeven; doch ik weet wel dat wie daer naer toe trekt, niet terug komt. » — « Treed nader, sprak Karel, aenvaerd den gaenstok en den handschoen; gy ziet, het zijn de Franschen die u deze zending opdragen. » — « Ik begrijp, grimde Gueloen, dat het Roelant is die my dit heeft berokkend. » Toen hy den handschoen wilde aennemen, viel deze ter aerde. « God, riepen de Franschen uit, wat voorspelt ons dit? die boodschap naer Saragossa zal ons groote onheilen baren! » — « Heeren, riep Gueloen, gy zult het later vernemen! Alzoo ik moet vertrekken, wil ik niet langer vertoeven! » — Karel hief zyne rechter hand op, zegende Gueloen en overhandigde hem den reisstok en den brief.

Gueloen maekt zich reisvaerdig, doet zyne gulden sporen aen,

en vertrekt naer Saragossa. Vóór koning Marcelijs gekomen, spreekt hy stout : « God, dien wy allen moeten aenbidden, houde u in zyne hoede! De machtige Karel doet u kond : vooreerst dat gy de christene wet zoudt zweren; op die voorwaerde zal hy u de helft van Spanje in leen geven. Weigert gy dit aenbod, dan zult gy met geweld genomen worden en in banden geslagen. Aldus zult gy naer den zetel van het keizerrijk, naer Aken gevoerd worden, alwaer een vonnis uw lot zal beslissen, en gy eenen smadelyken dood zult sterven. » Koning Marcelijs wordt bleek van woede; de speer, die hy in de hand houdt, is gereed om Gueloen te doorbooren. Doch men weêrhield hem. Gueloen dit bemerkt hebbende, had naer zijn zweerd gegrepen. Maer de Sarrazynen vallen tusschen de twee in, en beletten hen handgemeen te worden. Gueloen maekt aen den koning wijs, dat Karel aen hem de eene helft van Spanje zou laten op de reeds gekende voorwaerde van het heidendom af te zweren, en dat de andere helft aen Roelant zou worden afgestaen.

Koning Marcelijs begaf zich naer zynen tuin. Aldaer tot bedaerdheid gekomen, verzoent hy zich met Gueloen, aen wien hy eenen vilten mantel aenbiedt, die meer dan vijf honderd ponden gouds waerd is. Gueloen aenvaerdt dit rijk geschenk. Thands wordt het verraed gesmeden. Men komt overeen dat Marcelijs het voorstel van Karel zou aennemen, en hem gyzelaers en geschenken zenden. Deze zal dan naer zijn land terug trekken en een klein gedeelte van zijn leger, twintig duizend mannen, onder het bevel van Roelant en Olivier achterlaten. « Zend dan honderd duizend uwer heidenen om de Franschen te overvallen. Ongetwyfeld zullen deze de nederlaeg hebben, en Roelant en Olivier eens gesneuveld zijnde, dan is Karels macht gefnuikt! »

De valsche Gueloen zweert zijn verraed op het heiligdom dat in het gevest van zijn zwaerd Murglein bevat is, en koning Marcelijs legt den zelfden eed af op den boek, waerin de wet van Ma-

hom en Tervogant geschreven is en die hy op eenen elpenbeenen troon, welke vóór hem stond, deed openleggen.

Gueloen vertrekt overladen met geschenken.

By het leger van Karel teruggekomen, verklaert hy dat Marcelijs het heidendom zal afzweren, en zich voor het overige zal onderwerpen, en van hem Spanje in leen zal houden.

« De hemel zy geloofd, » riep Karel uit, « gy hebt u voortreffelyk van uwe zending gekweten! Het zal u rykelyk beloond worden. »

De aftocht wordt in het leger door duizend klaroenen geblazen. De peerden worden geladen, en men brengt alles in gereedheid om naer Frankrijk terug te keeren. Karel, die in Spanje de kasteelen verwoest heeft, verklaert zelf dat er aen den oorlog een einde is, en zyne legerbenden keeren den rug naer dit land.

De dag gaet onder, de nacht is donker; en Karel heeft onheilspellende droomen.

Als het morgenlicht doorbreekt, stijgt hy te peerd. « Zie hier de engten, heeren, beslis wie de achterhoede daer door zal brengen! » — Gueloen antwoordt : « Mijn schoonzoon Roelant. » — De keizer, aen wien hy wantrouwen inboezemt, beziet hem links. — « En wie zal de voorhoede tot geleider verstrekken? » « Ogier van Denemarken. Gy hebt immers geenen ridder, die daer toe bekwamer is. »

Roelant verbitterd omdat men hem aen de achterhoede stelt, breekt tegen zynen schoonvader in scheldwoorden los, en zich tot den keizer wendende, vraegt hy dat hy hem den boog, welken hy in zyne hand houdt, toevertrouwe. — « Ik zal, » roept hy, « hem beter vasthouden, dan Gueloen deed, toen gy hem den reisstok behandigde! »

Een traen blonk in het oog des keizers. Hy wil aen Roelant de helft van geheel zijn leger toevertrouwen; 'doch deze vraegt slechts twintig duizend mannen. « Dat is voor my genoeg, roept hy uit, trekt gy gerust de engten door. Zoo lang ik leef hebt gy voor niemand te vreezen! »

Met Roelant blyven de twaelf genooten, zijn boezemvriend Olivier en de bisschop Turpijn, en verder graef Gerer, met Joos en Berenger; en Jastor en de oude Anseïs; de koene Gerard van Roussillon met den ryken Gaifier en andere meer.

Roelant laet de engpassen met duizend mannen bezetten, om den doortocht van Karel te beveiligen.

Karel altijd vol wantrouwen trok voort met de tranen in het oog. En toen de oude hertog Naimes hem naer de reden van zijn verdriet vraegt, dan antwoordt hy dat hy verraed vreest van wege Gueloen. « Hy zal, » zucht hy, « Frankrijk in den rouw dompelen. Dezen nacht heb ik in eenen droom, de speer in myne hand zien breken. Door zynen raed heb ik Roelant in de achterhoede geplaetst. Indien ik, o hemel! hem verlies, dan zal niemand my zijn gemis kunnen vergoeden! » Honderd duizend Franschen deelen in de droefheid van hunnen vorst. Allen zijn in diepe onrust voor Roelant.

In tusschentijd had Marcelijs al de baroenen van Spanje, hertogen, graven, burggraven, emieren, en almacoren byeen geroepen (1). In min dan twee dagen tijds vergadert hy er twee mael honderd duizend. De trom slaet in Saragossa. De koning doet het beeld van Mahomet, dat door elken Sarazijn aengebeden wordt, ten toon stellen. Dan snelt hy in aller ijl met geheel zijn leger, tot dat hy eindelijk de wimpels en de vaendels des franschen legers, waerin de twaelf genooten van Frankrijk zich bevinden, in het gezicht krijgt.

De neef van Marcelijs vraegt hun de eer om Roelant te mogen bekampen. De koning staet hem dit toe. Elf andere genooten scharen zich rondom hen; zy pochen dat zy Karels paladynen zullen verslaen en rusten zich tot den strijd uit (2).

---

(1) Hier beginnen de fragmenten uit het volksboek.
(2) Hier valt het brusselsch fragment in.

De Sarazynen laten hunne bazuinen kletteren. De klank treft de ooren der Franschen.

« Blaes uwen hoorn, vriend, » roept Olivier tot Roelant (1). « Karel, die het zal hooren, zal zijn leger doen terug keeren en ons met zyne edelen ter hulp komen. » — « God beware my daervan, antwoordt hem Roelant: het zoete Frankrijk mocht er zyne eer door verliezen. Niemand zal kunnen zeggen dat ik ooit uit vrees van heidenen den horen heb gesteken. Als ik my in het gevecht zal bevinden, zullen de Sarazynen mijn zwaerd beproeven.

Roelant is dapper; maer Olivier is voorzichtig; beiden zijn wonderen van moed. Olivier verwijt nogmaels met zachtheid aen zynen vriend dat hy te roekeloos is, maer Roelant roept hem toe dat niets hem zal doen terug deinzen. « Welaen! » schreeuwt hy tot de Franschen, « wilt gy stryden? » En het heele leger zweert liever dood te blyven dan voor den vyand te wyken. Turpijn, de aertsbisschop van Rheims, zegent de stryders, en schenkt hen in den naem des Heeren vergiffenis voor hunne zonden; maer kloek moesten zy slaen, wilden zy den hemel verdienen! Roelant, op zijn ros Veillantif gezeten, met zyne schitterende wapenen toegerust, trekt aen het hoofd zyner makkers de vyanden te gemoet. Een bode kwam de twaelf genooten uitdagen om tegen twaelf sarazijnsche koningen te stryden. Het voorstel werd aenvaerd.

Den eersten ziet men den neef van koning Marcelijs (2) bedreigend toerennen; doch Roelant gaet hem te gemoet, en geeft hem eenen slag, die zynen schild en zijn lijf doorsteekt, en hem ontzield ter aerde doet zinken. Een broeder des konings met name Franceroen (3) wil zynen neef wreeken; hy beschimpt de Franschen

---

(1) Hier begint het eerste blad van het haegsche fragment.
(2) De fransche tekst van GÉNIN noemt hem AELROTH.
(3) FALSARON zegt het fransch.

en daegt ze uit; maer Olivier rijdt tot den spotter; Franceroen steekt den held een wijd gat door het harnas nevens den halsberg(1); maer hy moet dien aenval boeten, want Olivier ontneemt hem de spraek met het leven. De aertsbisschop Turpijn velt Corsabel, eenen koning van Barbaryën neêr; ridder Egghe-rijn(2) doodt Malprise van Brigale (3); hertog Sampsoen (4) den fellen Sarazijn Ancryle; kortom de twaelf genooten verslagen elk eenen heidenschen vorst, en niet een hunner bekomt eenig leed (5).

Maer Marcelijs nadert met zijn ontzaggelyk leger, dat door zyne buitengewoone talrijkheid de Christenen moet verpletten. Hy is woedend over de dood zyner bloedverwanten en bondgenooten, en zweert ze te wreeken. Het gevecht wordt algemeen. De Franschen doen wonderen van dapperheid; maer redden kan het hen niet. Zy verschrikken over hun eigen klein getal en de ontelbare menigte der vyanden. Wanhopen doen zy echter ook niet; want Turpijn moedigt ze aen, en belooft hun, indien zy sneven, de martelkroon in hemelrijk.

De eerste genoot die door het zwaerd eens Sarazijns omkomt is Ingelen van Aschoengie(6). Het was een hard verlies voor de Christenen; wel is waer werd hy onmiddellyk door Olivier gewroken, die zynen moorder Boorijn en dezes ros met eenen slag in tweeën hieuw.

Zeven dergelyke slagen bracht Olivier nog toe op eenen stond, en de Christenen riepen : *Montjoye!* Maer het zwaerd des helden brak door; hy zelf had het niet gezien; zoo vervoerde hem zijn

---

(1) In de fragmenten van het volksboek wordt Oliviers halsberg door Franceroen niet doorsteken.

(2) In 't fransch Gerer.

(3) In 't fransch Mauprismes de Brigaut.

(4) In 't fransch Sanche.

(5) Hier eindigt het eerste blad van het haegsche fragment.

(6) In 't fransch Engelier le Gascon.

moed, dat hy er bleef met voortvechten, tot dat Roelant hem dit deed bemerken.

Ondertusschen was het heel Frankrijk dóór een zoo schrikkelyk onweder, dat eenieder dacht dat het 's werelds laetste dag was. Het heele aerdrijk beefde!...

De slag wordt woeliger voortgezet. Nieuwe sarazijnsche drommen komen toe, en door den dood van Ingelen aengemoedigd, vallen zy de Franschen aen. Hertog Sampsoen en de heidene prins Walbruinen (1) rukken tegen elkander op. By de eerste ontmoeting ontgleden beider zwaerden; maer de tweede reis was 't voor den moedigen genoot noodlottig. Hy viel onder den slag des Sarazijns. Roelant wreekte op Walbruinen zynen vriend; hy stak hem het lijf door.

« Blijft Roelant ongehinderd op zijn ros zitten, » riepen de Sarazijnen, « zoo is de strijd verloren; vellen wy hem neêr, aen ons de zegen! » En duizende zwaerden, schichten en speeren richtten zich tegen hem. Olivier dit ziende, zegde: « O God almachtig, welk ridder is toch Roelant! Hoe spytig dat wy na dezen dag met hem op het slagveld niet meer zullen stryden! O Roelant! kloeke held, uw dood zal voor Karel en voor het christendom een eeuwige rouw zijn! » En hy gaf zijn paerd de spoor om zynen vriend by te staen (2).

Roelant en Olivier beloofden elkander nu niet te scheiden; maer samen de Sarazynen aen te randen. Ook in de nabyheid vocht met hoogen moed de edele aertsbisschop Turpijn. Vijf duizend heidenen versloegen zy. Maer toch was het getal der vyanden zoo groot dat ook in der Christenen gelederen de lyken opgetast lagen. Eindelyk bleven er slechts zestig meer over om Marcelijs heir te bestryden.

---

(1) In 't fransch Valdabron.

(2) Hier begint het ryselsche fragment.

Wat al wonderen van dapperheid zijn intusschen geschied! doch ook wat al helden liggen er gesneuveld! Slechts zestig Franschen blyven er nog over; maer deze zullen hun leven duer doen betalen.

Roelant, die zag hoe de zynen deerlyk verslagen waren, riep tot Olivier zynen vriend: « Helaes! het zoete Frankrijk mogen wy wel beklagen, omdat het zulke dappere baroenen verliest! Helaes! waerom is onze goede koning niet hier! hoe zullen wy hem onzen toestand doen kennen? » — « Hiertoe weet ik geen middel,» antwoordt Olivier, « maer de dood is beter dan de schande.»

« Ik zal den hoorn blazen, » zegt Roelant. « Karel zal het hooren en door de engpassen terug komen. » — « Dat ware schande voor al uwe bloedverwanten! Toen ik er van sprak, dan wildet gy het niet doen, en thands zal dit, ten minste op mijn aenraden, niet meer gebeuren. »

Roelant wil toch blazen; doch Olivier blijft het hem afraden. Hieruit ontstaet er twist tusschen die twee goede vrienden. Eindelyk zegt Olivier tot zynen genoot dat, zoo zy het geluk hebben in Frankrijk terug te keeren, hy hem nooit de hand zyner zuster zal toestaen.

« Waerom, » zegt Roelant, « deze wrok op my? » — Wel, « antwoordt Olivier, » het is uwe schuld. 't Is door uwe onvoorzichtigheid dat onze Franschen gesneuveld zijn, en dat wy Karel den Groote geene diensten meer zullen kunnen bewyzen. Maer hadt gy my vroeger geloofd, dan ware de keizer teruggesneld en wy waren zegevierend in dezen slag gebleven, of koning Marcelijs was levend of dood in onze handen gevallen.»

De aertsbisschop Turpijn verneemt hunnen twist: « In den naem van God, heer Roelant en gy heer Olivier maekt een einde aen dit geschil! Het blazen van den hoorn kan ons niet meer baten; maer toch zal het beter zijn dat de keizer komt; hy zal ons kunnen wreeken. De Franschen zullen onze in stukken gehakte lyken

ontmoeten; zy zullen ze in kisten leggen, en door hunne lastdieren doen vervoeren naer Frankrijk, om aldaer op gewyden grond te worden begraven en aldus aen de tanden der evers, wolven en honden te worden onttrokken. »

Roelant brengt den hoorn aen zynen mond en blaest met groote macht. Men hoort het geluid meer dan dertig uren ver! Het klonk tot in de ooren van Karel en de zynen. « Onze krygers, zegt hy, » zijn slaegs geworden. » Maer de verrader Gueloen, antwoordde, « dat een ander zoo sprak, dan zou ik het eene groote leugen heeten. »

Roelant gaet voort, en blaest met zulk geweld dat het bloed hem uit den mond springt en dat de aders van zijn voorhoofd openbarsten. De klank des hoorns vloog zeer verre door de lucht heen, en trof Karels ooren aen het einde der engpassen. De Franschen hooren het insgelyks. De koning spreekt : « Het is de hoorn van Roelant! hy heeft hem nooit geblazen dan te midden van een gevecht. » -- « Het is geen gevecht, » antwoordde Gueloen, « gy zijt oud en al geheel grijs geworden; zulke tael doet u aen een kind gelyken! »

Derderwerf blies Roelant den hoorn en met zulk geweld

dat hem die tempe scorren dochte.

De keizer doet het sein geven. De Franschen blyven stil zonder verder te gaen. Al de baroenen keeren hunne peerden om, en geven hun de spoor. Naer Spanje keeren zy terug.

« Och, « roepen zy, » mochten wy Roelant nog levend zien, wat zouden wy met hem geduchte slagen toebrengen! » — Doch vruchtelooze wenschen; zy zullen te laet komen!

Karel doet Gueloen gevangen nemen; later zal hy zijn verraed met den dood bekoopen.

Roelant heft zyne oogen naer de bergen op; wat al lyken van Franschen liggen er op de heide ! « O Frankrijk! wat zijt gy een

zoet land! Hoeveel kloeke helden hebt gy door myne schuld verloren! dat God, die nooit iemand heeft bedrogen, u helpe, u Olivier, u mijn vriend; u mag ik in dit gevaer niet te kort blyven. Vallen wy op nieuw de heidenen aen[1]. »

Met Durandal in de hand, brengt hy menigen vyand geduchte slagen toe. Hy houwt koning Marcelijs, de rechter vuist af, en klieft het hoofd aen 's konings zoon.

Maer Gelifer, neef van Marcelijs, aen het hoofd van dertig duizend Mooren, komt vol van moed en gramschap aengereden. « Thands is ons einde nakend, » riep Roelant uit; « ik weet wel dat ik niet lang meer te leven heb; maer het is een lafaerd, die zijn leven niet duer verkoopt! »

Gelifer drijft zijn peerd naer Olivier toe, en steekt dezen van achter zijn speer in het lijf. « Die slag, grijnst hy, » is wat hard voor u; het is voor uw ongeluk, dat Karel u met de achterhoede heeft gelaten! » Maer terwijl Olivier die doodelyke wond ontvangt, laet hy zijn ontzaggelyk zwaerd Halteclere op het hoofd van Gelifer nedervallen met zulke kracht dat het den gouden helm verbryzelt en het hoofd in tweeën klieft. « Verwaten heiden, « grimt Olivier hem toe, » gy zult u, noch by uwe vrouw, noch by eene schoone van uw land, gaen beroemen over het leed dat gy my hebt toegebracht! » Daerna wendde hy zich om hulp naer Roelant. Deze ziet verschrikt zynen doodelyk gewonden vriend aen, en valt van smart in onmacht. Olivier, wiens oogen door het groot verlies van bloed verduisterd zijn, kan niemand meer herkennen; hy brengt aen Roelant eenen yselyken slag op zynen helm toe, waerdoor deze tot aen den neus werd gespleten, doch die gelukkig tot op het hoofd niet doorging! Roelant sprak hem met zachtheid : « Mijn goede vriend, hebt gy

---

(1) Hier heb ik de fragmenten uit het volksboek en den franschen tekst gevolgd daer het ryselsche brokstuk te dezer plaetse stellig verminkt is.

het met voordacht gedaen? Ik ben Roelant uw boezemvriend! » — Olivier antwoordde : « Ik hoor u, maer ik zie u niet? vriend, God behoede u! Ik heb u geslagen, vergeef het my! » — « Ik heb geen het minste leed. Ik vergeef het u geerne, zoo hier als voor God! »

Olivier voelt de huivering des doods : zyne oogen draeijen in zijn hoofd; hy heeft het gezicht en het gehoor verloren; hy stijgt van zijn peerd, en legt zich op den grond; hy bekent zyne schulden, richt zyne twee handen naer den hemel, smeekt God opdat hy hem het paradijs verleene, en Karel, het zoete Frankrijk, en Roelant boven alle menschen zegene. Zijn hart verbreekt, zijn helm valt over zyne borst: de held is dood!

Roelant, die zynen vriend ziet liggen, barst in zuchten los. — «Helaes! mijn goede makker, wy waren zoo vele dagen, zoo vele jaren te samen en nooit had ik van u te klagen, noch gy van my! Thands, dat gy dood zijt, is my het leven een last geworden.»

Van den rouwe die hadde Roelant
viel hi in onmachte te hant,
maer saen hi bequam,

en dan zag hy dat al de Franschen gedood waren, uitgenomen alleen de aertsbisschop Turpijn en Gautier.

De drie helden vallen te samen op de vyanden (1). Roelant velt twintig spaensche Sarazynen neêr, Gautier zeven en de aertsbisschop vijf. Doch duizend vyanden te voet en veertig duizend te peerd werpen uit de verte eenen regen van schichten, pylen en speeren, waerdoor de reeds zwaer gekwetste Gautier afgemaekt wordt, en Turpijn's peerd onder hem gedood. O wat onheil als de aertsbisschop neêrvalt!

Roelant vecht als een dappere, maer geheel zijn lichaem wordt als door eenen brand verteerd en hy lijdt aen eene verschrikkelyke hoofdpijn. Zyne slapen zijn geborsten, maer des niet te min

(1) Hier eindigt het ryselsche fragment.

vat hy op nieuw zynen hoorn op eenen zoo droeven toon! De keizer blijft ylings stil staen. « Geloof my, heeren, onze zaken gaen slecht, zeer slecht! Mijn neef Roelant zal nog heden ons verlaten: ik hoor aen zijn geblaes, dat hy niet lang meer zal leven! Doe al de bazuinen klinken om hem te antwoorden. » Dadelyk worden zestig duizend bazuinen geblazen, zoodanig dat de dalen en de bergen in de verte weêrgalmen (1).

Zoodra de heidenen dit hooren, vallen omtrent vier honderd hunner te samen op Roelant met een yselyk geweld. Doch de held gelukt er in om hen op de vlucht te dryven. Zijn ros Veillantif, door twintig wonden afgemat, was onder zynen meester dood gebleven. Hy vliegt Turpijn, die doodelyk gewond en zieltogend is, ter hulp, klemt hem tegen zyne borst, en nadat hy hem op de groene zode heeft doen nederzitten, zegt hy hem : « Ik doe u eene bede : onze makkers, die ons zoo lief waren, zijn dood, maer wy moeten ze niet verlaten. Ik zal hunne lyken gaen opzoeken, en ze hier brengen. »

Roelant zocht ze op, en bracht ze voor den aertsbischop. Turpijn hief al weenende zyne hand op en zegende de gesneuvelde Franschen.

Naer het slagveld teruggekeerd, vond Roelant het lijk van zynen vriend Olivier; hy prangde het tegen zynen boezem, en bracht het, zoo hy best kon, voor Turpijn. Dan viel een droevig tooneel voor. Het vaerwel van Roelant aen zynen dooden vriend : dit scheiden was zoo pynelijk, dat de held in onmacht viel.

In het Roncevaller dal is er eene bron van zoet water: Turpijn wilde er naer toe, om er Roelant mede te laven; doch de macht ontbrak hem om terug te komen : hy zelf viel ter aerde neêr met de dood op het lijf.

---

(1) Hier eindigt het tweede blad van het haegsche fragment. Voor het overige volgde ik den franschen tekst, by voorkeur aen de proza van het volksboek, die te veel afwijkt van het oude gedicht.

Als Roelant uit zyne bezwyming terug komt, ziet hy den aertsbisschop uitgestrekt ter aerde liggen; met gevouwen handen en de oogen naer den hemel gericht, smeekt hy God, dat hy aen Turpijn het paradijs verleene. Hy ook voelt wel dat zijn einde nadert. Hy bidt voor zyne genooten opdat God ze tot zich roepe, en hy zelf beveelt zich den engel Gabriël aen. In de eene hand houdt hy den elpenbeenen hoorn, in de andere Durandal. Op eene hoogte geklommen, met het gezicht naer Spanje gekeerd, zit hy by een koornveld; onder eenen schoonen boom, by vier marmeren blokken, viel Roelant op de groene zode in bezwyming neder, want de dood was hem nakende.

Een Sarazijn wil Roelant zijn zwaerd ontrukken; maer deze die het bewustzijn terug bekomt, vat zynen hoorn, en geeft er aen den heiden zulken verschrikkelyken slag mede, dat hy dood ter aerde valt.

Roelant wordt gewaer dat het gezicht hem verlaet; hy richt zich op zyne voeten, maer zijn gelaet is bleek. Hy poogt Durandal tegen eene rots in stukken te slagen; doch het blijft ongedeerd; hy somt al de heldendaden op, die hy met dit zwaerd bedreven heeft. Nu zet hy zich onder eenen hoogen pijnboom neder, het aengezicht naer Spanje gekeerd; zijn zwaerd en zijn hoorn liggen onder hem. Dan bekent hy zyne schuld, en smeekt God om vergiffenis voor al de zonden, die hy sedert zijne geboorte heeft bedreven. Met het hoofd op den arm gebogen en de handen te samen gevouwen is hy de eeuwigheid ingetreden. Sint Michiel en sint Gabriël voeren zyne ziel naer den hemel!

De keizer komt in het Roncevaller dal terug. Hy roept Roelant, hy roept den aertsbisschop; hy roept Olivier; hy roep de twaelf genooten, die hy alle daer had gelaten; maer geen hunner antwoordt. « Ik mag my wel beklagen, » zegt hy, dat ik in dezen bloedigen strijd niet tegenwoordig was. » Wanhopig trekt hy zich de haren uit den baerd.

Men besluit de Sarazynen te vervolgen; maer als Karel den avond ziet aenkomen, dan valt hy op zyne knieën en smeekt God opdat de zon niet zoude ondergaen, ten einde hy de vyanden kunne inhalen. De Sarazynen worden overvallen, naer Saragossa opgedreven en over de kling gejaegd. Ontelbare vluchtelingen worden in den Eber gedreven, waerin zy deerlyk omkomen.

Wanneer Karel geheel het leger der Sarazynen vernietigd ziet, stapt hy van zijn peerd, en valt op zyne knieën om God te danken. Als hy zijn gebed geëindigd heeft en opstaet, dan is de zon onder. — « Thands is het tijd ter rust te gaen, » zegt de keizer.

De krygers afgemat leggen zich ter aerde, en vallen in eenen diepen slaep. Men had vergeten eenen schildwacht te plaetsen; doch de engel Gabriël waekte aen de sponde van Karel. In zynen slaep had deze twee visioenen, waerin hem het toekomende voorspeld werd.

Koning Marcelijs, die naer Saragossa gevlucht was, had eenen brief geschreven aen Baligant, emier van Babylonië, om van hem hulp te vragen, hem tevens waerschuwende dat hy, indien hy geenen bystand ontvangt, gedwongen zal zijn de afgoden af te zweren, en de christene wet aen te nemen, en zich met Karel te verstaen. Doch Babylonië is ver afgelegen! Veertig zyner bevelhebbers worden door den emier byeengeroepen. Een ontzettend heir is te samen gebracht en komt Karel te gemoet. Het trekt te Saragossa binnen, alwaer koning Marcelijs zich bereid verklaert om Spanje aen den emier van Babylonië af te staen.

Karel, die zich naer het slagveld van Roncevaux had begeven, ontwaert het lijk van Roelant; hy berst in tranen en in klachten uit over dit verlies, en doet Roelant, Olivier, en Turpijn met de meeste zorg in marmeren grafsteden bestellen.

De strijd tusschen de heidenen en de Christenen begint. Dan eens schijnt de overwinning naer den eenen kant, maer dan naer

den anderen kant over te hellen. Karel heeft besloten de dood zyner krygers te zullen wreeken; doch de emier Baligant, die zich aen het hoofd van zulk een talrijk leger bevindt, maekt zich ook bereid om over de Christenen te zegevieren. De slachting wordt verschrikkelyk.

Karel en de emier ontmoeten elkander. De keizer wil dat Baligant de christene leer zou aennemen; de heiden gebiedt aen Karel het christendom af te zweren. Er ontstaet tusschen hen twee een schrikkelyk gevecht. De emier geeft met zijn zwaerd zulken geweldigen slag op den helm van Karel, dat de helm in tweeën geplitst wordt, en het stael door het haer tot in het vleesch doordringt; Karel zwymelt en is vallens gereed; doch de engel Gabriël is tot hem gekomen, en zegt hem : « O machtige koning, wat doet gy? » Op het hooren van deze stem denkt hy aen geen sterven meer; moed en krachten komen by hem terug. Met zijn zwaerd verbryzelt hy Baligants kostbaren helm geheel met fyne steenen bezet, doorklieft het hoofd, zoo dat de hersenen op den grond neêrspatten.

Het heidensch leger, dat den emier had zien neêrvallen neemt de vlucht. Koning Marcelijs sterft van rouw als hy dit onheil verneemt.

Karel neemt Saragossa in; de koningin Bramidonie geeft zich over. De keizer laet duizend mannen om de stad te bewaken. Hy trekt naer Frankrijk terug, en neemt de lyken van Roelant, van Olivier en van Turpijn mede, die te Blaye, in Sint-Romeins kerk, begraven worden.

Karel heeft geene rust vóór dat hy te Aken, den zetel van het keizerrijk, terug is. Aldaer worden de baroenen byeen geroepen om over Gueloen vonnis te spreken.

De schoone Alde komt vóór Karel, en vraegt hem naer Roelant, die gezworen heeft haer tot echtgenoote te nemen. Doch Karel barst in tranen los, en rukt de haren uit zynen baerd. « Helaes!

vriendin, » nokt hy, « gy vraegt my naer eenen doode; maer ik beloof u eenen dapperen man in zyne plaets te geven, mynen zoon Lodewijk. » — « Die tael, antwoordt Alde, klinkt my zonderling in de ooren; Roelant kan ik niet overleven! » en zy valt dood ter aerde voor de voeten van Karel neder.

Gueloen wordt geketend naer Aken gebracht; aen eenen pael vastgebonden, geven de dienstlieden hem slagen met stokken en lederen riemen. Aldaer verwacht hy zyn vonnis. Hy wordt beschuldigd de dood van Roelant, van Olivier en van dertig duizend Franschen berokkend te hebben. Gueloen bekent dat hy op Roelants leven uit was, omdat deze hem haette, maer hy beweert niet plichtig te zijn aen verraed. Een der bloedverwanten van Gueloen, Pinabel van Sorence, trekt het voor hem aen. De twaelf genooten, vermits Roelant toch dood is en in het leven niet meer kan worden geroepen, uit vrees van de vrienden van Gueloen, bidden den koning dat hy hem loslate, om hem in het vervolg met trouw en met liefde te dienen. Doch een jonge ridder, Diederik, is niet te vrede : hy wil tegen Pinabel vechten om den eisch van Karel te ondersteunen.

Alhoewel Pinabel een kloek en dapper man is, wordt hy door Diederik overwonnen en gedood. De gyzelaers die door Pinabel gesteld waren, worden opgehangen, en Gueloen met vier peerden van een gescheurd. Hy stierf als een plichtige verrader. Wie zynen evennaeste verraedt, het is recht dat hy zich er niet over beroeme.

Na dat Karel zyne wraek volbracht had, liet de weduwe van koning Marcelijs zich doopen; zy kreeg den naem van Juliane.

De dag gaet onder, de nacht overdekt het aerdrijk; Karel slaept in zyne gewelfde kamer. De engel Gabriël verschijnt hem, en wakkert hem aen om nieuwe overwinningen te behalen. Doch de keizer rukt zich de haren uit zynen baerd en zucht : « Och God! hoe vermoeijend is mijn leven! »

Deze schets heb ik opgemaekt naer hetgene van het Roelants-lied in onze tael is overgebleven, zoowel naer de fragmenten der drie verschillende handschriften als naer die, welke in een volksboek der zestiende eeuw voorkomen. Waer deze te kort schoten, kwam my de oude fransche tekst door Génin uitgegeven[1] ter hulp. Voor het begin en voor het einde had deze laetste bron voornamelyk te raedplegen. Voor het midden van het dichtstuk, dat is den eigenlyken Roncevaller slag, kon ik de vlaemsche brokstukken volgen.

Dat het dichtstuk het eerst in het fransch geschreven werd, is hoogst waerschijnlyk. In deze tael is de oudste bekende tekst, die van zekeren Theroulde. Zijn werk, met eene vertaling van het *Boek der Koningen*, worden als de vroegste voortbrengsels van grooten omvang in de fransche tael geschreven, beschouwd. *La Chanson de Roland* van Theroulde bestaet uit vijf zangen, die te samen slechts ongeveer vier duizend verzen bevatten[2]. Het is dus veel minder uitgebreid dan de meeste andere middeleeuwsche epossen.

Men is het niet volkomen eens, wie die Theroulde of Turold was. Hy noemt zich op het einde van het epos :

Ci falt la geste que Turoldus declinet.

De naem Turold was zeer gemeen by de Noormannen, sedert het tijdstip dat zy zich, onder Karel den Eenvoudige, op franschen bodem vestigden tot na dat zy Engeland veroverden. In Normandië komt hy veel voor in oorkonden uit die eeuwen; maer elders in Frankrijk vindt men hem niet. De heer Génin denkt dat de dichter van het Roelants-lied wel zekeren Turold zou

---

(1) Het is de laetste uitgave van het fransche Roelants-lied. Parijs, 1850, in zeer gr. octaef.

(2) Het eerste boek heeft 659 verzen; het tweede 777; het derde 958; het vierde 867 en het vijfde 736. Te samen 3997.

kunnen wezen, die eerst monik van Fécamp, in Normandië, later met Willem den Veroveraer naer Engeland zeilde en in dat land, de abdy van Peterborough, alwaer hy in 1098 stierf, tot belooning zyner bewezene diensten ontving. De beweegredenen van den franschen schryver om zulks te vermoeden, zijn echter niet zeer afdoende. Een andere Turold was leermeester van genoemden Willem; ware deze laetste de vervaerdiger van het gedicht, dan zou het wel tot het midden der elfde eeuw moeten opklimmen.

Wat er ook van zy, by Robert Wace en by andere schryvers leest men dat, vóór den slag van Hastings (1066), waerdoor Engeland onder het beheer van den noormanschen vorst kwam, zich zekere *jongleur* Taillefer, aen het hoofd der krijgsbenden van Willem bevond, en ze ten stryde aenmoedigde, al zingende:

De Carlemagne et de Rolant
et d'Olivier et des vassaux
qui moururent en Rainscevaux.

Het fransche Roelants-lied is, zooals meest al de oudste ridder-romans, uit de volkszangen ontstaen. Ten onrechte heeft men het lang aengezien als gesproten uit de chronijk, welke tydens de middeleeuwen doorging als het werk van Turpijn of Tulpijn, aertsbisschop van Rheims. In het epos, zooals wy het zagen, treedt deze Turpijn op; doch hy sneeft op het slagveld. In de latijnsche chronijk echter, sterft Turpijn niet met de overigen; maer hy overleeft ze, en wordt zelfs als schryver van het stuk genoemd.

Turpijn, aertsbisschop van Rheims, heeft wezenlyk bestaen; maer de hedendaegsche kritiek heeft bewezen dat de chronijk, die men hem toeschreef, zijn werk niet is, maer wel dat van eenen schryver uit het laetste der XIIe eeuw. Zonderling genoeg dat zulk apocrief stuk in de middeleeuwen voor echt werd aengenomen, zelfs door de uitmuntendste geleerden, waeronder Vincentius Bellovacensis, Jacob van Maerlant, enz., terwijl zy de zangen

der *jongleurs*, waerin nochtans in 't algemeen meer waerheid besloten lag, met verachting verstieten.

Het was op het gezag van eenen gewaenden brief (1) des pauses Calixtus II, van 1122 gedagteekend en in de prologue der chronijk ingelascht (2), dat de pseudo-Turpijn zulken opgang maekte, want by dezen brief verklaerde de paus dat dit schrift als eene alles zins geloofwaerdige bron moest gehouden worden. De opsteller van het ***Magnum chronicon Belgicum*** (3) is de eenige oude schryver, die van dezen brief van Calixtus II gewag maekt, en nog beroept hy zich op de chronyken, dat is hoogstwaerschijnlyk op den pseudo-Turpijn zelven. Er zijn geleerden geweest die de Turpijn-chronijk als de hoofdbron van al de ridder-romans van den Karelkring hebben aengezien; maer heden is men het eens dat zy in tegendeel uit deze getrokken is. Dat de pseudo-Turpijn slechts in de twaelfde eeuw schreef, blijkt uit geheel zyne wyze van vertellen, uit menigvuldige begrippen en toespelingen die aentoonen dat er reeds destijds kruisvaerten hadden plaets gehad. Zoo begint hy zijn werk met eenen tocht van Karel den Groote naer Jerusalem en eene reis naer Constantinopelen. Rond 1160, zoo men verhaelt, vond een aertspriester van Toledo, genoemd Juliaen, onder de boeken der abtdy van St. Denijs, by Parijs, een handschrift van den valschen Turpijn. Dit is, wat er Génin (4)

---

(1) Zonderling is het dat meestal de hedendaegsche geleerden, zoo als Warton, Guingenée, enz., elkander naschryvende, aen de echtheid dezes briefs niet schynen te twyfelen, terwijl Bayle, die in zijn *Dictionnaire* de zaek breedvoerig behandelt, geens zins zulke overtuiging had. En in der daed, hoe zou men meer trouw hebben in dien brief, die in de voorrede der Chronijk ingelascht is, dan in den pseudo-Turpijn zelven?

(2) Demarquette, *Récit historique sur la Maison de Harnes, suivi d'une version romane de la Chronique du faux Turpin.* Douai, 1856, bl. 101.

(3) Te vinden in de *Rerum Germanicarum scriptores,* uitgegeven door Pistorius. Franc., 1654. D. III, bl. 150.

(4) Ware het niet dat ik vreesde my hier te breedvoerig uit te laten over een onderwerp dat eigentlyk het myne niet is, zoo zou ik bewyzen dat al de redenen

ook van żegge, de vroegste zekere melding van de beroemde Chronijk, wier ouderdom men in allen gevalle niet veel hooger kan doen opklimmen. De Chronijk van Turpijn werd meer dan eens in het fransch vertaeld, onder anderen in 1207, op last van Michel de Harnes, een zeer beroemd edelman, die aen het hof van Johanna van Constantinopelen, gravin van Vlaenderen, zeer in achting stond.

Het Roelants-lied ging in vele talen over. In Duitschland vertaelde zekere *Pape Coenraed* het eerst in 't latijn, volgends zyne eigene getuigenis en dan later in het hoogduitsch. Deze tekst is alleen hervonden en werd door W. Grimm uitgegeven (1).

Coenraed was in dienst van eenen hertog Hendrik, aen welken hy zijn gedicht opdroeg. Grimm denkt dat die hertog Hendrik de Leeuw, van Saksen, (1139-1180) is, en hy meent te mogen veronderstellen dat de vertaling van *Pape Coenraed* tusschen de jaren 1173-1177 gemaekt werd.

Later wrocht zekere Stricker het Roelants-lied in het hoogduitsch om. De hoofdinhoud bleef de zelfde, doch hy verwyderde zich van Pape Coenraed « *durch vielfache Veränderungen des Ausdrucks, noch mehr durch Ausslassungen und Erweiterungen, und wirkliche Zusätze.* » De byvoegsels van Stricker werden niet meer uit den franschen Roelant geput, maer wel uit andere bronnen.

Het Roelants-lied ging verder nog over in het italiaensch, het spaensch, het ijslandsch, het latijn en zelfs in het grieksch.

Het vroegtydig bestaen in onze tael van dit beroemd dichtstuk kan bewezen worden niet alleen door de menigvuldige toespelingen op hetzelve, die men in de schriften der dertiende en der

---

die Génin bybrengt om paus Calixtus II te doen aenzien als zelf de schryver van den pseudo-Turpijn te zijn geweest, ten volle ongegrond zijn.

(1) *Ruolandes Liet.* Göttingen, 1838 in-8°.

veertiende eeuw, zoo als Van Maerlant, Van Heelu, in het berijmde leven van Jezus, de chronijk van Velthem en de Doctrinale aentreft, maer zelfs ook door de overgeblevene fragmenten, waerin onder anderen de dorre toon, de onregelmatigheid der verzen, en de veelvuldige drievoetige regels, teekens zijn van eenen hoogen ouderdom [1] en de beryming van het dichtstuk tot misschien het laetst der twaelfde eeuw kunnen doen opklimmen.

Jammer is het dat er tot hier toe geen volledige dietsche tekst is teruggevonden. Al wat er van bekend is, heb ik byeengebracht en zal ik hier laten volgen.

Of men uit de overgeblevene brokken mag besluiten dat ons lied naer den tekst van Turold vertaeld zy, kan ik in het geheel niet verzekeren. Hierby schiet het in allen gevalle te kort. Het is niet zoo rijk aen beelden en aen kleuren, en veel der belangrijkste plaetsen zijn in het onze weggelaten. Waerschijnlyker komt het my dus voor dat er in het fransch nog eene of meerdere andere lezingen hebben bestaen, waernaer het onze zoude bewerkt zijn. Want zoo niet dan zou men moeten veronderstellen dat de vertaler aen het oorspronkelyk stuk veel meer veranderingen, vermeerderingen of inkortingen heeft doen ondergaen, dan zulks gewoonlyk het geval was, wanneer een dichtstuk in onze tael overgebracht werd.

Wat er ook van zy, het ons overgeblevene bestaet uit :

1° Tachtig verzen op een snippertjen perkaments geschreven, dat vroeger tot eenen codex van rond het midden der veertiende eeuw, behoorde. Het werd in den rug van een vóór eenige eeuwen gebonden boek, ontdekt door den heer K. Ruelens, beambte by de koninklyke bibliotheek te Brussel, en het wordt thands aldaer in de afdeeling der handschriften bewaerd. De heer professor Stallaert heeft dit fragment in den *Algemeene Konst- en*

---

(1) Jonckbloet, *Geschiedenis*. D. I, bl, 258.

Letterbode, voor het jaer 1851 (1), met eene voorrede en eenige ophelderende aenmerkingen laten drukken. Later heeft de heer De Baecker hetzelve in zyne *Chants historiques de la Flandre* (400-1650), ingelascht, en daerby eene fransche vertaling gevoegd (2). Daer dit lapjen perkament slechts een klein getal verzen bevat, heb ik het hier, ten einde men al wat er van ons Roelants-lied overgebleven is, byeen hebbe, nogmaels opgenomen. Het gaf my de gelegenheid om by de aenvullingen, reeds door den heer Stallaert gedaen, er eenige nieuwe te voegen, zoodat men omtrent alles wat door de schaer weggesneden, of door gaten in het perkament verdwenen is, hier terug vindt. Het aldus bygevoegde heb ik in cursief laten drukken. By eene nauwkeurige inzage van het fragment, heb ik eenige betere lezingen kunnen geven.

Het stukjen perkament behoorde tot een handschrift in kwartoformaet, op twee kolommen geschreven, elke van veertig regels. De tachtig verzen, die overgebleven zijn, maekten de eerste kolom der voorzyde en de tweede der keerzyde uit, zoodat er twee andere kolommen, die men op veertig verzen elk mag berekenen, tusschen de twee andere ontbreken.

2. Een fragment van 336 verzen, hetwelk door den heer J.W. Holtrop in 1840, op de koninglyke bibliotheek te 's Gravenhage ontdekt werd (3). Ik deel het hier mede onder Nr II, volgends een afschrift, hetwelk ik verschuldigd ben aen de vriendelykheid van den hoogleeraer Jonckbloet, aen wien ik hier openlyk mynen dank betuig.

Het handschrift, waertoe dat brokstuk behoort, heeft men gezegd nog uit de twaelfde eeuw te zijn (4). Waerschijnlyk is het slechts uit de dertiende.

---

(1) D. II. Bl. 406-410.
(2) Rysel, 1855. Bl. 95-101.
(3) Zie *Algemeene Konst- en Letterbode voor het jaar* 1840. Haarlem. Bl. 180.
(4) Jonckbloet, *Geschiedenis der Middennederlandsche Dichtkunst*. D. I, bl. 258.

Het blijkt uit den tekst, dat er te midden in het bewaerd gebleven vel vroeger een ander was, dat verloren is gegaen. Daeruit volgt dat er tusschen den laetsten regel van het eerste gedeelte :

Ghi heren met cleinder pinen,

en het begin van het tweede :

Sulc mort was nie gewrocht,

eene nog al groote gaping is.

3. Een fragment van 382 verzen door my op de bibliotheek te Rysel, ten jare 1835, ontdekt. Het maekte ongeveer een dubbel vel uit van een perkamenten handschrift van rond het midden der veertiende eeuw, en had tot schutblad gediend. Hierdoor was het nog al sterk beschadigd, zoodat er hier en daer woorden geheel of gedeeltelyk verdwenen waren of bezwaerlyk te lezen vielen. Uit hetgene ons van dezen Codex is overgebleven, ziet men, zoo door de herhaling van onnoodige verzen als door talryke schrijffouten, dat hy met slordigheid was geschreven. De handschriften, waertoe de andere fragmenten behoorden, waren veel zuiverder.

Toen ik myne ontdekking deed, schreef ik dadelyk zoo zorgvuldig mogelyk het fragment af, en ik beval het verder aen den heer Lafuite, destijds bibliothekaris, aen. Doch die heer is sedert overleden, en helaes! toen ik in 1855 nog eens wilde de door my in den tijd genomene kopy, met het origineel gaen vergelyken, schreef my de heer Ch. Paeile, aen wiens zorgen thands de ryselsche bibliotheek toevertrouwd is, dat het aldaer niet meer te vinden was, en dat het vóór zyne benoeming tot bibliothekaris moest verdwenen zijn, vermits hy het nooit gezien had. Waerschijnlyk heeft men het als een oud stuk perkament van geener waerde weggesmeten.

Dat fragment, hetwelk eenige verzen meer dan het haegsche telt, valt gedeeltelyk met hetzelve in. Zoodat de verzen 1 tot 123

van het eerste overeenstemmen met v. 255 tot v. 380 van het andere; alhoewel de lezing der beide teksten zeer verschilt.

Doordien een gedeelte van het dichtstuk ons door de fragmenten van twee verschillende *Codices* is bewaerd gebleven, beloopt het getal der behouden verzen gezamenlyk slechts op ongeveer 560. Het is dus maer een klein gedeelte van het Roelantslied dat tot ons in handschriftelyke bronnen is gekomen.

Doch er bestaet nog:

4° Het volgende volksboek, waervan het eenig bekende exemplaer onder my berust:

Hier beghint dē droeflijcken strijt opten Berch vandē Roncevale in Spaengien geschiet daer Roelant eñ Olivier metten fleur van kerstenrijck verslaghen waren.

Eene groote plaet in houtsnede volt byna geheel het titelblad. Hierop is afgebeeld Karel de Groote op eenen troon zittende, omringd van zyne twaelf genooten. Boven den keizer hangt een wapen, half het keizerrijk (de dubbele arend), en half het koningrijk van Frankrijk (de drie leliën).

Onderaen leest men:

Gheprint Thantwerpen, op die Lombaerde Veste, in den witten Hasewint, by my Jan Van Ghelen.

Deze titel is in rood en zwart, en verder in Sinte-Pietersletteren, zoo als geheel het boekjen, gedrukt.

Het is een in-4° van 36 ongecijf. bladen, of 72 bladzyden.

Op het laetste blad ziet men het in hout gesneden vignet van den drukker. Het verbeeldt twee rechtstaende hazewindhonden die een monogramma vasthouden. Rondom de spreuk: FIDE—NVN—QVAM—POLLVTA.

Naest dit vignet leest men:

c. *Dit boecxkē is geuisiteert by meester Adam Swingedau Officiael vā Brugge. Eñ is toegelaten bi consente vāden houe den* ·XX· *Novembris. Int iaer* ·LII· *Gheteekent by den Secretarius de*

Langhe. Gheprint Thantwerpen, op dye Lombaerde Veste, inden witten Hasewint, by my Jan Van Ghelen. Anno. M.D.LXXVI.

Uit deze goedkeuring blijkt dat dit boek reeds vroeger, en wel ten jare 1552, gedrukt werd. In welke stad echter is my niet gebleken.

Mijn eenig exemplaer werd vroeger door mynen geachten professor en vriend Mone beschreven (1). Dat volksboek is gedeeltelyk in verzen en gedeeltelyk in proza. Genoemde geleerde was van gevoelen dat de opsteller het oude dichtstuk voor hem had liggen, doch niet in zijn geheel, en dat dit de reden was waerom hy er proza byvoegde. Zulks komt my insgelyks als waerschijnlyk voor; maer Mone heeft niet in acht genomen, dat wanneer men de onderscheidene plaetsen in onrijm te samen voegt, zonder aendacht te nemen op de ingelaschte verzen, men toch een volledig en onafgebroken verhael heeft dat op het volgende uitkomt:

Sint Jacob van Compostelle verschijnt 's nachts aen Karel den Groote, wanneer hy te Aken in 't bed ligt. De heilige beklaegt zich aen hem, omdat de Sarazynen in het bezit zijn van zijn graf. De keizer laet zich bewegen, en besluit Spanje aen de heidenen te betwisten. Roelant, Olivier en de andere genooten zullen hem, benevens de bloem van Frankrijks adel, op dien tocht vergezellen. Maer Gueloen, de schoonbroeder van Karel, heeft in zyne jeugd de weduwe van den soudaen Synagoen verleid, en by haer twee kinderen verwekt, Marcelijs en Baligant, die thands aen het hoofd der Sarazynen in Spanje staen.

Hy verstaet zich heimelyk met zyne twee onechte zonen, en, zonder dat het iemand weet, heeft hy reeds de christene leer afgezworen, want hy wil keizer zijn in de plaets van Karel.

Gueloens dochter Irena, die met den griekschen keizer in

(1) *Uebersicht der Niederländischen Volks-Literatur.* Tübingen. 1838. bl. 36. — Ook aengehaeld by Jonckbloet, *Geschiedenis der Middennederlandsche Dichtkunst.* Amsterdam, 1851. D. I, bl. 264.

huwelyk was, vermoordt haren echtgenoot, die besloten had zich by Karel te voegen om te samen de vyanden des geloofs te bestryden.

De Franschen trekken in Spanje. Op het aenraden van den verrader Gueloen, wordt het bevel over de voorhoede (*avantghaerden*), welke slechts uit twintig duizend man bestaet, aen Roelant toevertrouwd. Deze trekt de bergengten door, en verslaet eene felle reuzin. Ook dooden de overige ridders reuzen en heidensche koningen.

Hier begint een onbeduidend en zeer ingewikkeld verhael van den Roncevallerslag, dat in geener wyze aen dat van het oude epos mag vergeleken worden, en dat met byzonderheden, welke aen de Amadissen ontleend schynen, overladen is. In den strijd is het niet meer Roelant, maer wel Ogier van Denemarken, die de hoofdrol speelt. Het prozaverhael, dat hier byna geheel en al van de oude verzen afwijkt, komt voor den grondinhoud, later, dat is te beginnen van het oogenblik dat Roelant den hoorn blaest, weder overeen. Maer dan verder wordt het gedrag van Gueloen eenigs zins anders afgeschilderd en ten slotte wordt deze te Montfaucon opgehangen, terwijl zyne dochter Irena, die de Christenen heeft willen verraden, en hare twee kinderen de oogen heeft doen uitsteken, op bevel van Karel den Groote, door vier peerden aen stukken wordt getrokken (1).

Tot de beschryving van den slag terugkomende, verhaelt de omwerker thands het afscheid van Roelant en Olivier en de wyze hoe zy den dood vonden. Dat alles is, voor de hoofdpunten zooals in het epos. Roelant zieltogende verslaet met zynen hoorn nog eenen Sarazijn die hem zynen Durandal wil afnemen, en als hy sterft, dragen engelen zyne ziel in den hemel. Karel te laet in de

---

(1) Maerlant spreekt van deze keizerin Irena in den *Spieghel historiael, IIIe partie*, *VIIIe boek*. Leiden, 1857. bl. 160.

valei teruggekomen om de helden te redden, wreekt hunne dood op de heidenen.

Tot het samenbrengen van dit verhael heeft de vervaerdiger van het volksboek niet alleen het oude epos, maer ook andere bronnen geraedpleegd. Zoo was hem de Chronijk van Turpijn, hetzy rechtstreeks, hetzy uit andere schryvers, bekend. Hieruit trok hy immers het verschynen van sint Jacob aen Karel den Groote, en ook de veronderstelling dat Turpijn niet by den Roncevallerslag tegenwoordig, maer met Karel gebleven was.

Zonderling genoeg is het dat de opsteller van het volksboek, nadat hy de verzen van het oud dichtstuk heeft opgenomen, waerin men Turpijn onder de stryders geteld ziet, en zyne heldendaden bezongen worden, zulks geheel schijnt vergeten te hebben, wanneer hy zegt (1) : « Onder alle zijn volck soo wasser een seer overmoedich heydens prince, wtermaten boven alle dander groot ende sterck, dye welcke gheheeten was Albuna, ende droech eenen standaert vanden Coninck Marcelijs om zijnder grooter stercheydt wil, als hem die edel fransche bisschop soo hooveerdelyck boven alle dander groot comen sach, soo dochte hy in hem selven als dat hy zijn groote hoverdye ter neder vellen woude. Dese bisschop was wel bekent metten bisschop Tulpijn, om dat hy so vroom was. So segghen eenighe dat hy selve Tulpijn was, een vanden twaelf genooten. Maer dat en was niet, *want Tulpijn ende dye hertoghe van Bavier waeren met Coninck Kaerlen, ende niedt op den Roncevale, soo dye historie hiernaer verclaren sal.* »

Ik zegde reeds dat de opsteller van het volksboek onderscheidene bronnen te rade ging. Behalve de Chronijk van Turpijn, kende hy nog den roman van Fierabras en dien van Ogier van Denemarken, waerop hy toespelingen maekt. Zoo spreekt hy van « Fierenbras van Alexandrien, den welcken Olivier verwon-

---

(1) Bl. 20 r°.

nen hadde in eenen camp, daer oock een schoone historie af is (1), » en verder leest men : « Dese Ogier, hoewel dat hy den Keyser niedt lief en hadde overmidts dat Charlot zynen soone ghedoot hadde, nochtans so quam hy met veel volcx om Kerstenrijcke te hulpen naer Spaenghien (2).... »

Dit alles schijnt de hierboven gemaekte gissing, dat de vervaerdiger van het volksboek geheel het oude epos niet meer voor hem had, te bevestigen. Mone heeft eenige regels uit den prozatekst opgegeven, waerin hy verbrokene verzen terug vindt. Zie hier die plaets : « Hy velde selve menighen Sarazijn ter aerden, hy was seer groot te paerde; zijn manlycke slaghen ontsaghen die Sarazynen zeer, want hoe wreedelyck datse hem opliepen, hy wederstontse ridderlyck (3). » De duitsche geleerde herstelde dit op de volgende wyze :

Hi velde menigen ter aerden,
hi was sere groet te paerde;
sine manlike slagen
de Sarasine sere ontsagen.
Hoe datse hem opliepen wredelike,
hi wederstontse ridderlike.

De omwerking der oude verzen in proza is hier zeer waerschijnlyk; doch ik haeste my te verklaren dat het getal van dergelyke plaetsen in het volksboek zeer klein is, en dat men ongelijk zou hebben te veronderstellen dat al de proza slechts eene verkorting of omschryving zy van het oude epos. Dit zal in allen gevalle reeds genoegzaem blyken uit hetgene ik gezegd heb omtrent de andere bronnen, welke de schryver gebruikte.

Door wien en waer werd by ons het oude dichtstuk bewerkt? Door wien het volksboek? Daer omtrent valt er met zekerheid niets te bepalen. De goedkeuring van 1552, te Brugge gegeven,

---

(1) Bl. 7. — (2) Bl. 10 v°. — (3) Bl. 19 r°.

doet ons natuerlyk aen Vlaenderen denken, ten minsten voor het gedrukte boek. En in de berijmde fragmenten, die in hetzelve voorkomen, zijn er eenige regels, waeruit men misschien mag besluiten dat het oude epos, waeraen zy ontleend schynen, door eenen Gentenaer gedicht werd. Ik bedoel de volgende verzen :

Des gonne ons God ende Sinte Amant!....
Nu help ons God ende Sinte Jan!....
In den name Gods ende Sinte Johan!....
Daertoe helpe my God ende Sinte Amant!....

Men weet immers dat Sint Amand, alhoewel de *Apostel der Nederlanden* bygenaemd, in zonderheid te Gent geëerd werd, en verder, dat, in vroegere dagen, de hoofdkerk dier stad (thands de kerk van Sinte Baef), aen Sint Jan toegewijd was.

Wat er ook van zy, ik achtte de fragmenten, die in het volksboek voorkomen, belangrijk genoeg om ze hier in te lasschen. Ik geef ze letterlyk, zelfs met de schrijffouten. Heeft iemand den lust, dan kan hy daervan eene kritische uitgave bezorgen. Het getal der verzen beloopt niet tot vijftien honderd, zooals Mone verkeerdelyk had gerekend.

De talryke toespelingen op het Roelants-lied in onze middeleeuwsche schryvers, het vroeger bestaen van onderscheidene handschriften, het drukken van het volksboek nog laet in de zestiende eeuw, zijn de eenige bewyzen niet van den byval, dien dat dichtstuk by onze voorvaders vond, en van de hoogachting, waerin het gedurende zeer langen tijd is gebleven.

Vóór ettelyke jaren reeds had ik de gelegenheid ter loops aen te toonen hoe, in die vroege tyden, het lezen van de ridderepossen begrepen werd in hetgene men noodig achtte tot eene treffelyke opvoeding (1).

---

(1) *Le Livre de Baudoyn, comte de Flandre, suivi de fragments du Roman de Trasignyes publié par* C. P. Serrure *et* A. Voisin. Brux., 1836. bl. XX-XXVII.

Het zou niet moeijelijk vallen hiervan talryke bewyzen by te brengen. Ik zal er hier slechts een paer aenhalen. Boudewijn II, graef van Guisnes, die in 1220 stierf, had aen zynen zoon Arnold verscheidene meesters gegeven, waervan een, Robrecht van Constance genaemd, gelast was hem de hooge feiten van de roomsche keizers, van Karel den Groote, van Roelant en Olivier en van Arthur, koning van Britanië te verhalen. Een ander leermeester Wouter van Cluse, bloedverwant van den graef, maekte den jongeling bekend, zoo met de ware als verdichte geschiedenissen der engelschen, met Gormundus en Ysembardus, met Tristan en Isolda, met Merlijn en Marculf, enz. (1).

Een waelsche schryver der veertiende eeuw, Jacques de Hemricourt, spreekt van eenen edelen uit Haspegouwe, *le Sire de Warfusée,* in de volgende woorden : *Ilh faisoit sa dite filhe, par ses maistresses, nourir en grand estat, aprendre et ensengnier tos ébatemens que nobles damoiselle doyent savoir de overeir d'or et de soie, et de* lire *ses hoires,* remans de batailhes, *joweir az eskas et az tables* etc. (2).

Het blijkt hieruit dat zelfs de schoone kunne, zeer wel met den inhoud van die gedichten moest bekend zijn (3). Geen wonder dan, dat ouders, getroffen door de dapperheid, de zelfopoffering, de edelmoedigheid, de hoffelykheid der helden, die men in de

(1) *Proinde militem quemdam veteranum Robertum dictum Constantinensem, qui de Romanis imperatoribus et de Karlomanno, de Rolando et Olivero, et de Arthuro Britanniae rege eum instruebat et aures ejus demulcebat..... et cognatum suum Walterum de Clusa nominatum, qui de Anglorum gestis et fabulis, de Gormundo et Ysembardo, de Tristanno et Hisolda, de Merlino et Merchulfo... diligenter edocebat.* Zie Lamberti Ardensis *Chronicon Ghisnense et Ardense* (918-1203), recens. Dion. Car. Gothofredus. Paris, 1855 in 8°, p. 217.

(2) *Miroir des Nobles de Hesbaye,* bl. 6.

(3) Over de algemeene bekendheid en de hooge beroemdheid van het Roelantslied verdienen vooral gelezen te worden : Francisque Michel, *la Chanson de Roland ou de Roncevaux,* Paris 1837 in-8°. — De Reiffenberg, *Chronique rimée de Philippe Mouskès.* Brux. 1836 en 1838. *Introduction.* Tom I en II.

poëtische gewrochten ziet optreden, meermalen aen hunne kinderen de namen gaven van diegene, welke zy hun als toonbeelden van moed en deugd wilden voorstellen. Dat het lezen van sommige letterprodukten dergelyken invloed heeft, kan men zelfs voor latere dagen en voor onzen leeftijd bewyzen. Het is wel sedert de romans van Bernardin de St.-Pierre, van madame Cottin, van madame de Staël, van Ducray-Duménil, van Chateaubriand, enz., dat men hoort spreken van Virginies, van Corinnes, van Malvinas, van Lolottes, van Rénés, enz.

Van de twaelfde eeuw tot het einde der zestiende eeuw toe, vindt men namen aen byna al de middeleeuwsche epossen ontleend.

Meest al werden de zulken door edelen of door lieden van eenig aenzien gedragen, dat is juist door die welker ouders eene letterkundige opvoeding hadden genoten. Uit den Arthur-kring ontmoet men : Iwein, Lancelot, Perceval, Tristram, Isolda, enz. ; uit den Karel-kring : Roelant, Olivier, Ogier, Bertha, ja zelfs tot Malegijs toe.

Doch onder al die namen zijn het wel de twee eerste, die van Roelant en Olivier, welke men het meest tegenkomt, het is een nieuw bewijs hoe algemeen en hoe gretig het Roelants-lied gelezen werd.

Tot staving van het voorgaende, laet ik hier eenige voorbeelden volgen. Ik ga ze niet verre zoeken, en bepael my tot voornamen getrokken uit de lijsten der schepenen en andere magistraten van Gent en van het Vrye van Brugge (1). Wilde men dergelyke opzoekingen verder voortzetten en ze tot al de namen uit de ridder-

---

(1) De nauwkeurigste lijst der schepenen van Gent is te vinden in het *Memorieboek der stad Ghent,* uitgegeven door de *Vlaemsche Bibliophilen.* Gent 1852-1857. De namen der schepenen van het Brugsche Vrye staen in de *Documents extraits du Dépôt des archives de la Flandre-Occidentale* par Priem. Brugge 1850. Deuxième série. Tome septième.

romans uitstrekken, dan zou zulks eenigs zins tot maetstaf kunnen dienen om aen te toonen welk middeleeuwsch letterprodukt meer, en welk min in den smaek was gevallen en gelezen werd.

Op de aengehaelde lijsten treft men aen, als burgemeesters, schepen, baillius, 's graven-kiezers, overdekens, enz. te Gent :

Roelant van Wedergrate in 1449, en eenen anderen in 1507. — Roelant vanden Echaute 1453. — Mer Roelant de Baenst, ridder, 1476. — Roelant de Baenst, f. meester Roelants, van 1495 tot 1552. — Roelant Zoete 1506. — Roelant vander Zype 1506. — Roelant le Fevre 1514.

Te Brugge : Roelant van Caloen 1435. — Roelants, heer van Poucke 1467. — Roelant van Halewijn 1480. — Roelant van Maldeghem 1482. — Roelant van Meetkercke 1487. — Roelant van Moerkercke 1488. — Roelant van Rype 1508. — Roelant van Grouzeele 1544. — Roelant van Heule 1544. — Roelant Groenvelt 1547.

Te Gent : Olivier de Jaghere, 1414. — Olivier de Grave, 1455. — Olivier de Clerc, 1474. — Olivier de Baenst, 1476. — Olivier van Wijchuus, 1479. — Olivier Vaenkin, 1483. — Olivier de Cleerc, 1494.

Te Brugge : Olivier vander Hagen, 1270. — Olivier f. Bauwen Noes, 1283. — Olivier vanden Houte, 1340. — Olivier Utenhove, 1362. — Olivier vander Donck, 1379. — Olivier vander Hagen, 1385. — Olivier vander Gracht, 1442. — Olivier de Lannoye, 1452.

De meeste dezer voorbeelden behooren tot de vijftiende en zelfs tot de zestiende eeuw, omdat ik om deze by een te brengen niet anders dan twee lijsten van schepenen raedpleegde. Destijds was het immers de adel van minderen rang, of de hooge burgery, die dergelyke namen droeg. In vroegere eeuwen zou men ze meestal aentreffen by persoonen tot den ridderstand of tot den hoogen adel behoorende. Zoo leefde in 1167-1187, Olivier van Mache-

len [1], en in 1191 Olivier van Sotteghem [2]. Met de namen aen de epossen ontleend, ging het juist zoo als met die dichtstukken zelven. Eerst maekten zy het genoegen uit der hoogste klassen, dan die der burgery, en eindelyk die van het volk.

Roelant was in de middeleeuwen zoodanig bekend, dat zijn naem tot aen klokken toe, en wel aen brand- of stormklokken gegeven werd. Wie heeft er niet van den gentschen Roelant hooren spreken? Wie kent er niet het opschrift:

Mijn naem is Roelant, als ic cleppe dan is 't brant;
als ic luide is het storm in Vlaenderlant [3].

hetwelk te lezen stond op de klok, die ten jare 1314, onder het schependom van Willem Beer, door meester Jan van Ludeke en meester Jan van Roesbeke gegoten, in het Belfort werd gehangen? Een oude chronijkschryver Justus Billet, van den Roelant sprekende, zegt: *Als mense luit es storme in 't lant.* Tydens den opstand der Gentenaren, in 1539, had die klok zich menigmael laten hooren, daerom werd ze verbeurd verklaerd, en uit den toren naer beneden gehaeld; doch in 1544 bekwam Roelant vergiffenis, en werd hy wederom in het Belfort gehangen. Hy, die zulke bezwaerlyke tyden was doorgekomen, werd helaes! in 1659, in den toren zelven, in stukken geslagen! In dat jaer immers had het magistraet van Gent zich verstaen met den klokgieter Pieter Hemony, van Zutphen, om twee-en-dertig klokken voor den beijaerd te hergieten. Daertoe moest de stad hem de oude klokken van den beijaerd en ook den Roelant leveren. De stukken

---

(1) De Saint-Genois, *Monuments anciens*, bl. 476. — C. P. Serrure, *Cartulaire de l'Abbaye de St. Bavon*, bl. 53.

(2) Duchesne, *Maison de Gand*, bl. 675.

(3) Van dit opschrift, hetwelk in een groot aental boeken voorkomt, bestaet er meer dan eene lezing.

werden naer stadswaeg gevoerd en men bevond dat die klok 12,485 ponden woog (1).

Ook te Haerlem las men op de brandklok :

Roelant de Groot is mijn naem;
tot godsdienst ben ic bekwaem.
Ic luude somtijds ten brande,
of als t'saem is van vyanden.
Gerrit van Wou, die mi goot,
CIↃ·CCCC. ende drie na Gods geboort. (2)

Het laet zich gemakkelyk verklaren hoe men aen klokken, en vooral aen brand- of stormklokken, den naem van Roelant gegeven heeft. Men luidde ze immers om de gemeente te doen vergaderen, of, wanneer de nood drong, het volk op de been te brengen, juist zoo als de hoorn van den beroemden paladijn diende om zyne krijgsbenden byeen te roepen, of om het noodsein te geven. De benarde toestand van Roelant, die, alleen overblyvende en doodelyk gekwetst, den hoorn stak om Karel te waerschuwen, moet op het volk eenen diepen indruk gemaekt hebben, en hieraen was het waerschijnlyk dat men dacht, wanneer men aen klokken den naem van den zoo beroemden held gaf.

Zie hier thands de onderscheidene brokstukken van ons Roelants-lied :

---

(1) Ik ontleen deze byzonderheden aen Steyaert, *Volledige beschryving van Gent*. Gent, 1857, bl. 115.

(2) Zie den *Navorscher*, 7de jaar, 1857, bl. 34.

I.

Fragment van Brussel.

—

A. Daer sal menech toe sien
daer dese wijch sal gescien,
ende wie haddent als*cre* verstaen
dat wise alle selen verslaen.
Doen sprac Borsabels, die coninc,
dat was warlike dinc :
« Ic willer emmer een sijn. »
Doen sprac die bose barbarijn,
hi was groet ende starc :
hine woude niet om C marc
ende tgoet dati. e... an
hadde, ochte ye gewan.
Elsloer van Burgan.. sprac sine rede :
« Ic willer emmer een sijn mede »
Hi liep seerdere te voet
dan enech spaench ors doet.
Vorden coninc quam hi saen
ende sprac datment mochte verstaen:
« Vindic Roelant in Rencevale,
soe waert mi te moede wale;
ic salne slaen met minen swa*erde*
oft het blijft a.e.. inen da*erde*. »
Een amirael quam daerna vor*en*,
scone, ende rike, ende wel gebor*en*,
dats hem niet en gebrac.
Vorden coninc quam hi ende sprac,
met herde overmoedeger tale :
« Vindic Roelande in Roncevale,
ic sal sinen live maken fijn
ende alle die met hem sijn,

V. 1 en 2 *d'*. — V. 8 *b'barijn*.

sider meer hebben wi vrede
van Kaerlen, ende van den andren me*de;*
noch selen wi hebben warlike
dat suete lant van Vranc*rike.* »
Alse hi die tale hadde geseit
dankes hem die coninc gereit.
Een amirael sprac van Bura*nien,*
en was geen feldere in Spa*nien*;
hi begonste heme vermeten,
hi soude Roelande doen weten.

B. Die here begonste hem vermeten,
die en woude hi niet vergeten,
hine soude *met* sinen swerde
Roelande beloepen heerde;
ende vermat hem dat hi Durendale
soude wederstaen met sinen stale.
Na deser talen waren gereit
die XII genoten, godweit!
ende traken vort met crechte
ende met coenen gedachte.
Haere was walc
vier dusent met getale.
Alsi doen vernamen
datsi biden Frans'. quamen,
si scieden hem op dat slechte,
als die gene die wouden vechten,
ende dede ane halsberge diere
van rikeliker maniere.
Si bonden helme sarragose,
ende gorden swerde vianose;
hare spere waren te Valense gemaect
ende die timprage wel geraect.
Si bonden standarde groet,
*w*it, groene ende roet;
*d*ie varuwe was goet ende diere,

V. 32 *K'lē.* — V. 33 *w'like.* — V. 43 *met* bygevoegd, want te dezer plaetse is een lok. — V. 51 *haere* aldus. — V. 55 *hē.* — V. 57 *halsb'ge.* — V. 43 en 60 *sw'de.*

ende van meneger manieren.
Si lieten stave ende paerde,
ende brachten op die waerde
orse groet ende starc,
die wert waren meneger marc.
Die sonne sceen scone ende clare;
doe blicte haer ghegare
scone ende herde cierlike,
gouts ende selvers gelike.
Si luden orgelen ende bosinen,
datsi te scoender souden scinen.
Groet geluut quam daer of.
Si dadent dor prijs ende dor lof.
Die Frans'. hordent tgascal,
ende vernament overal.

II.

Fragment van 's Gravenhage.

I. r°. a.

Dan lachter had Vrancrike.
Olivier sprac : « Roelant,
woudi blazen den olifant,
dat soudic gherne sien,
mochtic u bringen indien. »
— « Trouwen, seitti, neen ghi niet :
dan wille God niet dat gesciet,
dat zoete Vrancrike bi mi
sijn eere verliese, hets so vri.
Pensen wi om de ere :
onsen loen duert emmermere. »

V. 70 *w't*. — V. 72 *h'*. — V. 73 *h'de*. — V. 74 *selv's*. — V. 77 *d'*. — V. 79 *tgascal*, aldus.

Roelant was des lives goet,
Olivier geradich ende vroet;
niemen en mochse vervaren
alsi beide gewapent waren.
Doen sprac de coen Olivier :
« Gheselle Roelant, nu mogdi hier
merken enen wijch gescien :
si comen ende en willen n*iet vlien,*
ende ghi en werdicht niet, Roelant,
te blasen den Olifant!
Quame ons te helpen die coninc,
dat ware ons eene scone dinc.
Siet alom, ende nemt ware,
ende merct onse scare :
onse menichte es clene;
maer ic weet wel, dat God allene
bat mach dan al haer heere :
dat es ons een scone weere.
« Wi selen ons vercopen diere,
sprac Oliviere de fiere,
dat men ons ghewage
van nu toten doemsdage. »
Doen sprac de coene Roelant :
« Olivier, hets so bewant,
God sal onser *ghewouden,*
wi selen den strijd *behouden*
plaetse ende wijch*stat*
die vlie heb Gods had! »
Die Fransoise doe seiden
datsi opter heiden
liever doot *sou*den bliven

I. r. b. dan si hem lieten verdriven.
Roelant ende Olivier
waren coene ende fier,
ende begonden hem te scaren,
ende die met hem waren.
Die bisscop Tulpijn w... haer raet :
het was recht sijn daet,
was goet ende godlyc,

ende den vianden vruchtelyc.
Hi voer van scaren te scaren,
ende woudese met Gode bewaren.
Hi seide dus : « Lieve gesellen,
hort, wat ic u sal tellen :
pensen wi om de ere,
onse loen duert emmermeere,
ende vecht dorc onsen Here :
hi dogede vore ons anxst groot,
ende vanden Joden slage groot;
wy mogen blidelike sterven
ende hemelrike verwerven.
Biddet Gode genade,
datti u berade
ten besten op desen dach,
want hijt wel doen mach. »
Die bisscop seinse algader
ende bevalse den hemelscen vader.
Ic seggu waer af
hi hem pennentencie gaf :
hi hiet hem datsi niet en vloen,
Want sijt node souden doen :
hi hiet hem grote slage
slaen in dien dage;
ander pennentencie gaf hi hem daer,
dat seggic u overwaer.
   Olivier ende Roelant
hadden die overhant,
ende trocken vort met hare scaren,
als die onvervaert waren.
Roelandts ors hiet Valentijf :
en *es niemen* man, no wijf,
die beter ors ie sach,
dant was op dien dach.

I.v°.a. Die edel grave Roelant
hadde een witte vane in de hant,
die lanc was ende breet :
fierlyc hire met reet.
Olivier reet openbare

alre vorst in de scare :
die Fransoise quamen achter,
die herde node lachter
over hem souden laten gaen,
sine soudent wederstaen.
Roelant sprac doe
den Fransoisen aldus toe :
« Die heden niet ridder sal sijn
verliest de hulde mijn
ende den loen van onsen Here;
elc pense omde ere;
die hier sterft, waerlike,
hi vart in hemelrike. »
Als dit Roelant had geseit
quam een bode over gereit
haestelike ende seide,
dat si op der heiden
si twaelf woude vechten
jegen twaelf Karels knechten,
ende hem niemen in wederside
en onderwonde vanden stride.
Doen sprac Roelant : « Waerlike,
wi lovent alle blidelike. »
Roelant ende de sine
ghereiden hem jeghen de pine.
Een des sconinx neve quam thant,
ende brocht een stoc inde hant :
den Fransoysen hi seide
datti hem vele leide
beraden hadde, diese daer liet,
want haers lijfs ende waer niet.
Roelant horde de tale
ende volgeden also wale,
ende stacken inden schilde
alsoe verre als hi wilde,
ende waerpen onwerde
doot vanden perde.

V. 110 Hs. *En̄*. — V. 120 sic. — V. 122 Hs. *volgen*.

I. v° b. Een wort en sprac hi nemmee,
ende brac den hals ontwee.
Doen seide de grave Roelant :
« Over inde duvel hant!
ghi beloget minen here,
ende seit hem lachter ende oneere,
datti ons qualike
ghelaten hadde int rike.
Edel Fransoise, seiti, slaet,
want ons te doene staet :
het hevet emmer een becocht,
die jeghen Gode heeft gewrocht. »
Die hertoge Franceroen,
hort watti sal doen.
Rouwe was in hem groot,
dat sijn neve so was doot :
hi verrechtem sciere
opden coenen Oliviere,
ende stac hem een gat wide
neven den halsberch, aen deen side,
datter dore liep sijn spiet;
nochtan en quetstine niet.
Olivier riep sijn tekijn;
hi pensde het soude gewroken sijn.
Hi vermat hem waerlike
dat soete lant van Vrancrike
sijn eere soude verliesen,
ende si alle doot kiesen.
Olivier hads toren,
ende rechtem op te voren :
hem gheviel avonture,
dat hine stac aldure,
ende viel ter erden neder.
Nemmer stontti op weder.
Doen sprac de coene Olivier :
« Wine vruchten niet u dreigen hier. »
Cursubles, die coninc,
dats waerlike dinc,
was van Berberien geboren :
hi dedem inden wijch voren;

lude sprac hi ten Sarrasinen :
« Ghi heren, met cleinder pinen

II. r° a. Selc mort was nie gewrocht,
noch ridder soe diere vercocht.
soe lange si beide vochten,
dat Olivier nemmer en mochte.
Doen sprac hi openbare :
« Lieve geselle, comt hare,
wi moeten met rouwe sceden. »
Doen ontvielen de tranen hem beden
uten ogen haestelike,
ende weende*n* bitterlike.
Oliviere verseerde sine wonde:
dbloet ran hem uten monde,
ende viel in onmacht thant.
Doen sprac de grave Roelant :
« Hulpe God! lieve here,
ic vruchte dat beter sere;
Betic van *minen* orsse neder,
Ic commer niet op weder.
Ay! lieve geselle Olivier,
moeten wi nu sceden hier!
Dat es mi de droefste dach
die ic nie met ogen sach!
Ay! Vrancrike, sprac Roelant,
hoe seere sidi gescant!
Karel verliest nu, ons here,
datti wel clagen mach zeere! »
Vanden rouwe die had Roelant
viel hi in onmacht thant.
Maer schiere hi bequam :
doen sach hi ende vernam
Olivier ten wigewaert gaen,
die vander onmacht was opgestaen.
Hem waren verdonckert daer
die ogen scoen ende claer;
nochtan dedi groot genent,
ende ginc vechten al blent.

Die edel grave Roelant
volgede Oliviere thant,
ende nam sijns ware
inder Sarrasine scare.
Als Olivier vernam

II. r° b. dat Roelant bi hem quam,
gaf hem Olivier een slach,
Dat hi en hoorde, no en sach.
Doe sprac *die grave* Roelant
tote Oliviere *thant* :
« Lieve geselle *waer* bi
soe hebdi geslagen mi ? »
— « Lieve geselle, ne sie u niet;
mi es leet, dat mi es gesciet.
Verghevet mi dor Gods ere,
want het rouwet mi herde zere. »
Doen sprac Roelant : « Olivier,
ic vergeeft u gerne hier. »
Olivier neech hem dor dat,
ende trac achter een luttel bat,
want hem porde die doot,
die hem dede pine groot.
Hi viel neder op erde,
ende bat Gode werde :
« Here vergeeft mijn mesdaet,
ende hebt mijnre zielen raet :
wilt hare verlenen hemelrike,
want ic u getrouwelike
ghedient heb al mijn leven.
Noyt en woudic u begeven ! »
Doen benedidi Kaerle, den here,
ende dancte hem alder ere,
die hi ie van hem gewan,
ende Roelant boven alle man.
Sijn hande hi ten hemel stac;
daer na hi nemmer en sprac.
Dus bleef Olivier doot.
Roelant hads rouwe groot,
ende weende herde seere,

ende badt onsen Here,
datti der zielen plege,
ende te hemelrike gewege.
van rouwe die *hadde* Roelant
viel hi in on*macht* thant.
Als hi bequam *haddi t*oren,
datti Oliviere ha*dde verl*oren (1),

II. vº a. sonder Gautier ende Tulpijn van Riemen.
Doen sprac Gautier sniemen,
als hi gevloen quam
ende hi *den grave Roelant ver*nam :
« Nu h*ort hier*, grave Roelant,
hets *also met mi bew*ant :
dorsteken ben ic ende gewont
toter doot, dat si u cont.
Grote mort es hier gewrocht,
dat hebben si diere becocht. »
Doen dit sprac die wigant
verkinden de grave Roelant.
« Gautier, seiti, sidi dat?
Ic hebbe u in menege stat
herde manlike gesien,
maer noit en woudi vlien.... »
— « Soe en haddic nu gedaen,
ic wille bi u sterven saen. »
« Segt, waer sijn ons gesellen,
condire ons iet af getellen? »
« Jayc, si hebben ons begeven,
ende sijn alle doot bleven.
Ghine sietse levende nemmermeere,
no den coninc, onsen heere. »

---

(1) Zoowel uit den samenhang als uit het fransch blijkt, dat er in dit vers eene fout schuilt. In stêe van *Oliviere* moet men lezen *alle die sine*, of *sine ghesellen*, of wel zijn er achter dit vers een paar regels uitgevallen, die ongeveer aldus zouden kunnen worden aangevuld :

Datti Oliviere hadde verloren,
ende dander ghesellen die moesten sneven
ende doer hem verloren tleven.

(*Aenteekening van den Hr Jonckbloet.*)

Doen hoorte dors Roelant,
ende riep « *Monyoye !* » thant.
In die porsse hi reet,
na die viande hi smeet.
Sijn geselscap was niet groot :
daer hijt vant in groter noot.
Hem volgde Tulpijn ende Gautier,
die coene waren ende fier.
Doen versloecher Roelant
wel ·XX· metter hant;
Gautier ·VII·, Tulpijn vive,
roefden siere vanden live.
Doen seiden die Sarrasine :
« Dese doent *so wel an* scine,
dat si ons *welna souden m*aten;
nocht*an selen si* tleven laten. »
Roelant d*e grave* fier.

II. v° b. Tulpijn ende Gautier,
bleven tsamen op der heiden,
datsi niet en wouden sceiden.
Qualic dorsten hem genaken
die Sarrasine, in waren saken.
Met gaveloten ende met scichten
scoten si even gedichte.
Gautier wert dorscoten daer,
dat seggic u over waer;
Tulpijns ors scotense doot,
datti moest vallen inder noot,
ende ghinc te voet staen,
dat zeggic u sonder waen.
Die bisscop Tulpijn riep,
daer hi te voet vechten liep (1) :

(1) Hier zijn door den slordigen afschrijver blijkbaar de woorden van den bisschop overgeslagen, bij Michel St. CLIII. p. 81 :

« Ne sui mie vencut
Jà bon vassal n'en est vif recréut. »

Dan volgt in zes regels het verhaal van zijne mannelijke verdediging, waarop het

Doen vinc Roelant ten zwerde,
ende ginc vechten herde;
alsoe gewont alse hi was
sloech hire ·XXX· int gras,
datti wert vermoyt zeere,
datti qualike mocht meere,
ende was droeve om sijn verlies,
hem scorde de tempel doen hi blies:
hi sette den horen te monde,
ende blies ene lange stonde,
dat hem dede onsochte
eer hi den luut volbrochte.
Karel horet daer hi was,
ende waert geware das.

Doen sprac Karel thant:
« Noch horic, Roelant
sal ons gebreken saen,
dat hebbic ant blasen verstaen.
Dier wille sijn sal niet sparen. »
Doen dedi blasen te waren
alt geblas datter was.
Roelant verblide das,
dat es waerlike dinc,
dat hem soe na was die coninc.
tGheluut was groot over al,
beide op berch ende in dal.

---

koeplet besloten wordt met de merkwaardige regels, die ons de slordigheid van onzen afschrijver dubbel doen betreuren:

> Ço dist la geste e cil ki el camp fut;
> li ber Gilie, par qui Deus fait vertuz,
> e [l. en?] fist la chartre et muster de Loũm.

(*Aenteekening van den heer Jonckbloet.*)

III.

Fragment van Rysel.

A. rº kol. 1.

Doen si te gadere quamen
ende elc anderen vernamen,
elc daer anderen bat
niet te sceden optie stat,
bilovede herde snel;
elc ghetruwde anderen wel.
Daer mach men man doer heren *sien*
han hen tween daer ghescien,
die hirschop soe sere hacht
dat man selke cracht
en mochte volleesten,
(dus tellen ons die gheesten),
vander payen lant.
Roelant vernam sciere,
ende riep op Oliviere.
« Gheselle, seyt hi, ghetrouwe,
hier es ghesciet groet rouwe,
dat Vranckerike claghen mach
van nu toten doemsdach;
want hets jammer groet
van desen die hier ligghen doet. »
Echt sprac Olivier oppenbare,
alse die te vechtene hadde gare :
« Hi soude ons soe wreken,
men souder ewelike af spreken. »
« Olivier, seyti, minne,
hoe selen wi beghinne,
hoe moghen wi hen doen verstaen
dat haer wille sal vergaen?

V. 3 *daer*, het Hs. *d'*, zoo ook v. 7 en 8. — V. 8 *han*, voor *an*. — V. 9. *hacht*, voor *acht*. — V. 14 werd in het Hs. achtergelaten.

O! grote oetmoede
es ons comen tonguede;
die Fransoyse selen hier sterven
bi u, ende bederven.
Die coninc Kaerle, ons here,
heeft verloren emmermere
beide hulpe ende raet;
dat heeft ghedaen *dat bar*aet.
U coenheyt selen wi . . .
. . me moghen o. . . der . . . pē
. . . . . en alle die doet . diese.
Vranckerike sal sijn ere verliesen! »
Tulpijn hevet ghehort
van hen beiden dese woert
te hare *hi* sere toe reet;
want die alle was hen leet
hi lie . . . .
Olivier. . . . .

A. r° kol. 2. . . . .
dat men daer ave spreken mochte;
wi selen onlanghe leven,
dese werelt moeten wi begheven;
wi mochten blidelike sterven
want wi hemelrike verwerven.
Dblasen en hebt vernomen *niet*.
datter ons goet af ghesciet.
Hets te spade begonnen,
eer wi Kaerlen ghewonnen
ende der Fransoysen cracht,
het soude wesen donker nacht.
Nochtan waert goet *ghedaen*
Kaerle sal comen saen
ende hem soe diere wreken
dat men daer ave mochte spreken.

V. 33 *Fransoysen*, in het Hs. *frans'*. — V. 50, en ook v. 64 en 94, *daer*, in het Hs. *d'*. — V. 61 *waert*, in het Hs. *w't*.

Ende sal ons vele werde
doen graven in die erde,
dat ons wolf, no hont,
en slics in sinen mont. »
Roelant antwerden ghereit:
« Here, ghi hebt waer gheseit. »
Doen sette Roelant
te monde den olifant
ende blies met groter cracht
ende met al siere macht.
Nochtan waert goet ghedaen,
Kaerle sal comen saen,
dat enich man dade
*h*em ware God bi siere ghenade.
Kaerle horet ende sine gheselle,
dat willic over waer tellen.
Doen sprac Kaerle, die here:
« Hier en es gheen *twifel mere.*
Ic hore wel dat Roelant
doer noet blaest den olifant. »
— « Hi heeft strijt vernomen
ende wilt dat si ons te hulpe comen. »
— « *Mi* . . ont ene vremde . . . .
ghi kint Roelant soe wale. »
Anderwerf blies Roelant,
met bloedeghen monde, den olifant,
dat hem ter selver stonde
tbloet ran uten monde.
Dat was waerlike dinc,
dat hi daer die doet ontfinc
ende alle die baroene
ende menich ridder coene.

A. v° kol. 1. . . . .
oft en ware in wighe groet.
Roelant antwerde gaf,
als diene bringen wilde daer af,

V. 70 *waer,* in het Hs. *w'r.* — V. 75. Hier worden door onoplettendheid des afschryvers v. 61 en 62 herhaeld. — V. 99 *Roelant,* lees *Guelloen.*

dat hijs gheloven niet en soude,
ende vermaende siere oude :
« Here, ghi sijt out van dagen;
hoe moghedi des gewagen,
dat Roelant noet hebben soude?
ende vermaende siere oude :
« Here, ghi sijt out van dagen
hoe moghedi des ghewaghen?
Hi wils over al hebben bedwanc;
. aste hi Nabels an uwen danc »
... luut quamen Sarrasine
. ien hi dede pine.
Hi dwoech sijn arme inden bloede,
ende al van groten overmoede.
Hi reet nu met scerne groet
onder alle sijn ghenoet.
« Twi, seiti, ghi en waert,
hets quaet dat gi iet spaert;
hautmayoer es verre vore.
Verstaet soe moghedi horen. »
Derde werf bries Roelant
met bloedeghen monde den olifant,
met alder cracht die hi mochte,
dat hem die tempel scorren dochte.
Derde werf horet die coninc;
dats waerlike dinc.
Hi sprac : « Ic hebbe wel verstaen,
dat met Roelant qualyc es gaen,
bider derde werf die hi blies;
Roelant duchte ferlies.
Ic wane hi langer niet mochte
blasen, alse mi dochte;
sijn adem mochte niet langer duren;
hi es vanden live in avonture. »
Die hertoghe sprac doe
herliken sijn gheselle toe :

V. 103 *wan dagen*. — V. 107-108, herhaling van 103-104, waerschijnlyk door onachtzaemheid des afschryvers. — V. 121 *werf bries*, in het Hs. *w'f bries*. — V. 125 *werf*, in het Hs. *w'f*, zoo ook v. 129. — V. 126 *waerlike*, het Hs. *w'like*.

« Her coninc, seyt hi, godweyt !
*h*ere, ghi hebt waer gheseyt. »
Die coninc sprac : « Gi seyt waer »
Guelloen dedi vangen daer,
verradenesse optie hant.
Doe wert Guelloen ghescant,
dat men den lokel beval ter waert,
ende men trac sinen baert.

A. v° kol. 2. . . . .
Ende daden in som dinghe,
ende voerdenesi herde,
ende settene daer op onwerde,
des si en leverden coninc,
dats waerlike dinc,
die en heves niet vergheten,
ghelijc sinen lieden weten,
daer si hem helpen sere,
ende bescudde Kaerle, den here.
Ende alse die heren dit vernamen,
reden si alle tsamen
striden opten luut van . onie
reden opten luut van .|onie,
Die Fransoyse doe spraken :
« Mochten wi Roelande ghenaken,
doen sine levende vonde
vlieden slaen diepe wonden,
maer si stucten strange,
dat si merren soude lange.
Si saghen na die sonne;
si seiden Gode dat hi hen onne
dat si dages hadden meer
om te wiekene heer.

V. 138. Te dezer plaetse een klein lok, waerdoor de twee eerste letters verdwenen zijn. —V. 138 en 139 *waer,* het Hs. *w'r.* —V. 142 *wert,* het Hs. *w't.* —V. 143 *waert,* lees *vaert.* — V. 148 *daer op onwerde,* het Hs. *d'op onw'de.* — V. 150 *waerlike,* het Hs. *w'rlike.* — V. 154 *daer,* het Hs. *d',* zoo ook v. 176 en 190. — V. 166 *hen,* het Hs. *hē.* — V. 168 *heer,* het Hs. *h'.*

Dare reet al dat hi mochte,
in sereghen ghedochte;
ende die hem reden naer
dreven groet mesbaer.
Si maecten passen overal,
beide op berch ende in dal.
Sine wouden niet beiden,
daer omme mochte riden.
Doen sprac Kaerle, die vrie :
« Nu helpt Sente Marie! »
Dits nu van Gueloen comen,
dat hebbic wel vernomen. »
Die verrader Guelloen :
« Here, wat wildi doen?
Hadt ·1· ander gheseyt,
ic hielt over logen gereyt ! »
Die scriftuere vertellet ons wel
dat sine vorders waren fel.
Sie sloeghene den keyser Juliene,
dat groet moert was te siene.
Int cappittel te Rome sijt daden,
daer sie gheslachte hadde verraden;
ende worpen in ene wiere,
ende vermordene sciere.

B. r° kol. 1. Hi hadder twe . . . .
met hem bracht int lant.
Si waren swert als aterment
ende ru als ·1· rent,
beide anscijn ende hande,
maer wit waren hare tande.
Alsic hebbe vernomen,
waren si nu te wige comen.
Hare teyken si riepen,
ten Fransoyse si liepen.

V. 190 *sie,* aldus. — V. 192. Hier moet de afschryver eenige verzen achtergelaten hebben, daer hy nu op eens, zonder overgang, tot de beschryving van de Ethiopiërs van koning Marganices overstapt, zonder, zooals in den franschen tekst, nog een zeker getal regels aen Roelant toe te wyden.—V. 198 *maer,* het Hs. *m'r.*

Doen sprac die grave Roelant :
« Nu wert ons Marciele te hant.
Wi moetcn ons vercoepen soe
dat onse viande werden vroe.
Edel Fransoyse, penst om die ere ;
wi vechten met onsen Here !
Wi selen dore breken
ende onse ghesellen wreken,
nu hoch , nu edele vranken,
dats u God moeti danken ! »
Doen sprac die coene Olivier :
« Wine duchten niet u dreygen hier,
als besat houdert man. »
Doen reden si coenlike an.
Alse die Sarrasine worden geware
datter Fransoysen scare
was alsoe clene,
spraken si ghemene,
hachter den coninc des,
dat hi dien ghevloen es.
Galifer sat op ·1· ors starc,
het was wert meneghe marc.
Hi was .1. overdadich man ;
Oliviere sere reet hi an,
ende stacken ten rugge in.
Dat was .1. vreselyc begin :
dat spere ter borst uu quam.
Als Galifer dat vernam :
« Vrient, seyti, du best geraect,
bi u wert nemmer wijch gemaect.
Die coninc liet u qualike hier. »
— « Du lieges, sprac Olivier! »
Hautecleet hijt verdroch,
Ghalifer hiere mede sloech,
ende cloefden t . . . . . ene
thoeft al toten . . eme.

V. 204 *wert ons Marciele,* het Hs. *w't ons M'rciele.* — V. 221 *hachter,* voor *achter*. V. 229 *uu,* aldus, lees *uut*.

Olivier sprac mettien :

B. rº kol. 2. . . . .
. . . .
« God danc, hets di soe vergaen ! »
Olivier was ghewont . . . . .
dat hem die doet was ane.
Doen riep die payen te hant :
« Helpt Mamet! war heeft . . . . »
— « Ey Roelant ! ic sal ghebreken.
Lieve gheselle, helpt mi wreken ! »
— « Ay ! gheselle, avet u alsoe,
sone werdic nemmermer vroe;
wisteni mi ic salne slaen
diet u dit heeft ghedaen;
over hem willic niet claghen,
ic hebbe toten tande gheslaghen. »
Doen scoten si met coenen ghedochte
dat Olivier nemmer en mochte.
Doen sprac hi oppenbare :
« Gheselle Roelant, compt bat hare,
wi moeten met rouwen sceden. »
Doen ontvielen die tranen hem *beden*
uten oghen haestelike,
ende weende bitterlike.
Olivier verserden sine wonde,
tbloet ran hem uten monde.
Hi wert bleu ende onghedaen,
alse die ter doet wert gaen,
viel hi in onmacht te hant.
Doe sprac die grave Roelant :
« Wat salic doen, edel here,
ic vruchte dat bitter sere?
Ic sal te hant bliven doet,
al en haddics anders ghene noet;

V. 247, 258, 293 staet *Mel'* in plaets van *Roel'*, voor *Roelant*. — V. 249. *avet,* aldus. — V. 251. *wisteni,* aldus. — V. 255. Hier begint het tweede blad van het fragment II. — V. 266 *wert,* het Hs. *w't.*

betic vanden orsse neder,
in quam niet op weder.
Ay! soete gheselle Olivier,
moeten wi sceden hier?
Dats nu die droefde dach
die ic met oghen sach;
Kaerle verliest heden sere
dat hem gaet ane sijn ere! »
Van rouwe die hadde Roelant
viel hi in onmachte te hant;
maer saen hi bequam.
Doen sach hi ende vernam
Olivier ten wige gaen
ende grote slage slaen.
Sijn oghen scone ende claer
hem waren verdonckert daer.

B. vº kol. 1. Die edele grave Roelant
volghede hem te hant,
ende nam sijn invare
inder Fransoysen scare.
Als Roelant vernam
dat hi bi Olivier quam,
gaf hem Olivier enen slach,
want hijs niet en sach.
Doen sprac die grave Roelant
tote Olivier te hant:
« Gheselle, ic en sie u niet;
mi es leet dat u es ghesciet.
Verghevet mi doer die Gods ere,
want het rout mi sere. »
— « Gheselle, riep Roelant sciere,
ic vergheeft u dore God hiere. »
Olivier nech hem doer dat.
Doen trac hi achter bat,
want hi porde die doet,
die hem dede anxte groet.

V. 282 *ōmachte.* — V. 283 *m'r.* — V. 292 *Frans!* — V. 298. Hier ontbreken de woorden van Roelant, want met v. 299 begint het antwoord van Olivier. — V. 303. In het handschrift staet verkeerdelyk Olivier. — V. 305 *hē.*

Hem quam groet vernoye voren ;
hine mochte sien, no horen.
Hi viel neder op die erde ,
ende ane bede Gode werde.
« Here, vergeeft mi mine mesdaet
ende hebt miere sielen raet;
verleent mi hemelrike,
want ic u grotelike
ghedient hebbe al mijn leven,
want ic u noyt en woude begeven. »
Doe benedide Kaerle, onsen here,
ende danete hem in grote ere,
die hi nie van hem gewan,
ende Roelant voer alleman,
ende vil ter erden doet.
Roelant hadde *des rouwe* groet,
ende werde . . . vele *sere*
ende gaf Gode, onsen here,
dat hi . . . .
. . . .
dat ic leve . . . . . groet
. . . mijn ghe . . . . *u* doet,
Roelant viel *doe al* overweldich
. . . . eyde *vro* . . . cht
. . . .

B. v° kol. 2. . . . .
sonder Gautier ende Tulpijn van Riemen.
Doe sprac Gautier...,
doen hi gevloen quam
ende Roelande vernam.
Hi seide : « Edele grave Roelant,
die doot es u becant,
bi u willic sterven nu ;
ic was die verwan *Fera*gu ,
Dumes neve , metten darden.
Ic hebbe ghevochten harde

V. 312 *w'de*. — V. 323 *vil,* aldus. — V. 329 *g°t*.

du heves mi dicke bekint
doe dat was ic van di ghemint.
Si hebben ons ter doet brocht,
maer si hebben diere becocht. »
Doen hi dit sprac te hant,
herkennede Roelant
ende reet hem jeghen,
alse die sijns wilde plegen.
« Gautier a . . . ou bestu dat?
Ic hebbe, ter menegher stat,
harde manlyc ghesien
ende noyt en woudi vlien. »
— « Sone haddi nu ghedaen,
maer ic wille bi u sterven saen. »
Roelant sprac : « Van onsen ghesellen
moghedijt mi iet af tellen? »
— « Jaic, si hebben ons begheven
ende sijn alle doet bleven.
Gine siese levende nemmermere.
Ja, die coninc, onsen here,
wi bostenden betaelgen groet,
daer si alle bleven doet.
Maer ic weet wel bloet,
eer si daer toe waren vercocht,
mijn halsberch es ges*coret* al,
ic weet wel dat ic sterven sal. »
Onder die Sarrasine hi reet
ende volghede . . . ghereet.
Doen sprac Roelant :
« Wouter inder duvel hant! »
Tulpijn . . . er gro . . . . . e
ende . . re . . ere . . . de.
Doen seyden *die Sarasine :*
« Dese doer ons in . . . *scine*
ende Roelant . . . . .
. . . .
. . . .

V. 358 *m'r.* — V. 365 *bostenden*, aldus, — *g°t.* — V. 366 *d'.* — V. 367 *m'.*

IV.

Fragmenten uit het Volksboek.

—

Hoe dat dye moghende Sarazijn, dye wreede tyrant Marcelijs, medt ·cc· duyst volcx beleyde dye edel vanghaerde opten Roncevale. Ende hoe hem alle zijn meeste princen seer hooghlyck vermat Roelande en Olivier te dooden; ende hoe si aen Marcelijs begheerden alsdat hi hemlieden den eersten oploop laten doen woude op Roelande ende op zijn ghesellen.

Karel, die coninck van Vranckrijckc,.
die liet blyven seer sorchlycke
alle zijn avantgaerde met Roelande,
in Spaengiën, onder Gods vyande;
maer die valsche Guwelloen hadt al bedreven,
also wy in dye yeste vinden beschreven,
hi waende selve keyser ende coninck te zyne,
maer quade wercken comen ten fyne.
Nu hoort Marcelijs, den wreeden Saragoen,
die hier nu groot wonder wilt doen.
Hi ontboot soudanen, coninghen ende ammyralen,
hertoghen en graven, die al sonder falen,
cierlycken ghereet tzynen dienste quamen,
als si zyne bootschap vernamen.
Ick wil u segghen die waerheyt al sonder saghe,
datter, binnen min dan twee daghe,
heydenen vergadert waren wel ·cc· duyst,
die al na den Roncevale quamen ter grooter druyst.
Marcelijs, die coninck, dede doen saen
alle zijn sarazijnsche tamborynen slaen.
Die heydenen hieven op hare Mamet,
omdat zijs waenden varen te bet;
ende si aenbaden hem alle gader,
so wy doen Gode onsen Vader.

Ten eersten doen si vernamen
dat si totten Fransoysen quamen,
reden si met blyden ghedochten,
also gheringhe als si ryden mochten.

Des conincx neve quam voor te hant,
ende brachte in zijnder hant
eenen stock seer rijckelyck vol hooveerden,
als een die vechtens begheerde.
Lachende sprack hi : « Coninc, edel heere,
hoort na my, door u eere.
Ick heb u ghedient menighen dach
met alle tgheen dat ick gheleesten mach,
ende menighen strijt met u beghonnen
ende menighen camp met u ghewonnen ;
een ghifte bid ick u te hande,
dat is om den dootslach van Roelande.
Ick sal hem verslaen met mynen sweerde;
dat beloof ick u, coninc van hoogher weerde.
Hoort na my, heer Marcelijs, al sonder waen;
die felle kerstenen sullen wy weder staen.
Ic make u vry gheweldich heere van Spaengiën,
ende Kaerlen verdryven met grooter callaengiën,
ende maken u heere van allen kerstenrijcke;
des gheloove my warachtelycke.
Ick make u quyt van allen desen stryde,
dat ghi, binnen uwen tyde,
nemmermeer dach en leeft
dat ghi Kaerlen eenighen tzijs gheeft. »

Dye coninck Marcelijs, dat is waer,
gaf hem die ghifte daer
met zynen hantschoe, te dien tyde;
des was zijn neve vroe ende blyde.
— « Gheminde oom, seyde hi, lieve heere!
my hebdy ghedaen groote eere,
dat ghy my dit hier hebt ghegeven.
Ick sals u dancken alle mijn leven.
Nu bid ick u noch, coninck, heere vaillande,
om twaelf uwer mannen, te hande,
dat icx u ymmermeer moet bedancken,
om te vechten teghen twaelf Vrancken. »

Doen staphans so antwoorde
Franseroen, als hi dat hoorde,
die oock des coninex neve was :
« Oom, seyde hi, ick volghe u das,
ick ende hy, wy sullen in die kerstenen varen,
dies en willen my niet ontbaren.
Menich man sal wel aensien,
maer desen strijt sal gheschien. »
Doen sprack daer noch Cursael, dye Sarazijn,
alsdat hi daer oock een af woude zijn.
Doen sprack daer een barbarijnsche paeyen,
hi woude oock met een vanden twaelven stryen
op die fransche kerstenen partye,
ende reet den coninck neven der zyen;
« Onsen wille, seyde hi, sal nu voortgaen,
heer coninck, en twyfelter niet aen, sonder waen.
Mamet is beter, zijt des ghewes,
dan der kerstenen ghecruysten God es.
Siet hier mijn langhe groote sweert,
dat ick lief hebbe ende weert;
ick salt noch teghen Duerendael doen clincken,
oft Roelant sal mi in deerde ontsincken;
die Franchoysen zijn al verlooren,
jae, commen si int velt te voren! »
Doen sprack Astromarijs, met dien,
hi was oock een fel vroom payen, van dien
daer ick u hier af vertelle,
ende Astromoch, zijn gheselle,
verraders waren si quaet ende fel;
dies waeren si gheproeft herde wel.
Tot den coninck datse spraken,
ende vermaten hem hooghe saecken,
datsi Olivier ende Roelande
souden dootslaen met haren brande,
ende alle dander ghenooten mede,
dwelck van hem was een domme reden,
ende si souden met haren sweerde
bloedich maken die groene eerde
al met den kerstenen bloede;
dat spraken si met hooghen moede.

Noch een ander reden, wyde bekant,
quam oock voort gheloopen te hant,
Tarters heet hi, dat was waer,
totter aerden al swart sloech hem zijn haer.
Hi begonde hem seer te vermeten;
dies en wilde hi hem selven niet vergheten;
hy soude Roelande ende Olyvier met sinen sweerde
beyde doen versoecken die groene eerde.
Een ridder wel wyde bekant
quam oock voort gheloopen te hant.
Margarijs heet hi, die vrye,
die heer was van Sabelye.
Hi was een schoon vroom payen
ende een volmaect ridder int stryen.
Door zijn groote uutnemende schoonheyt
beminden hem die vrouwen ghereyt.
Hy sprack so luyde als hi woude,
ende vermat hem hoochlyck dat hi soude
Roelande ende Olivier slaen
datse die doot niet en souden ontgaen.
Hi sprack : « Tis nu so verre ghebrocht
dat die meeste Karels ghenooten zijn vercocht.
Ick waen haer leven onlanghe sal dueren,
en doetet niet die quade avontueren.
Coninck Kaerle, met zynen grauwen baerde,
Verliest heden de bloeme vander franscher aerde,
dies hi qualycken mach ghenesen,
want hi van Roelande, noch van alle desen,
gheen battaelgie meer maken en sal,
oft ons oock meer doen eenich ongheval.
Ende eer een jaer ghewaerichlycke,
sullen wy winnen alle kerstenrijcke,
ende sullen noch, naer ons avijs,
moghen legghen in Vrankerijcke, tot Parijs. »
Coninck Marcelijs, die wreede payen,
bedancte hem seer van dien.
Hector van Biergale sprack oock zijn reden,

V. 105 *reden,* lees *ridder.* — V. 141. Vergelyk hiermede het brusselsch fragment, v. 13 en volgende.

als een Sarazijn vol onedelheden.
Hi liep veel seerder te voet
dan menich goet spaens ors doet.
Voor den coninck quam hi wel saen,
ende sprack luyde datment wel mocht verstaen :
« Vindich Roelande in Roncevale,
so wert mi te moede seer wale;
ick sal hem verslaen, al sonder swanck,
oft het blijft teghen mynen danck.
  Noch een ammirael van Bouwaengiën,
ten leefde gheen felder in Hispaengiën,
hi began hem hooghe te vermeten,
dat hi in Roncevale soude doen weten
sijn tecken ende ooc zyne cracht,
ende wat hi hem te doen hadde gheacht.
Hi hadde wel ·xx· hondert man,
die alle onder hem in zijn ghespan.
Hi vermat hem den edelen grave Roelande
neer te slaen met zynen brande,
ende alle ander die ghenoten.
Dat was hem een groot dorpperhede.
  Doen sprack Torgijs van Tortelose,
een grave machtich fel ende boose :
« Het wert den kerstenen wel in schijn
dat wy hier ghecomen zijn. »
Hi reet den coninck aen zijn side,
ende troosten te wesen blyde.
Hi seyde : « Verhuecht u, heere, sonder waen,
het moet hier al na onsen wille gaen. »
  Als si alle dese tale hadden gheseyt,
so waren die Sarasinen al ghereyt
om vechten met coenen ghedachten,
ende reden voort met crachten
so verre tot datse vernamen
die Franchoysen, die tot hem quamen.
Sy ontbonden haer standaerden groot,
witte, grauwe, gulden, blauwe en root.
Die sonne scheen schoon ende cleer,
herde rijckelycke,
ende blincte cierlycke int sarazijnsche heer

van den goude ende silver costelycke.
Si bliesen trompetten, basuynen ende sloegen de tamborynen
om datse terstont souden schynen.
Groot gheluyt quamer af,
si dedent om prijs ende om lof.
Die kersten hoorden dat gheschal
ende saghen die Sarazynen comen over al.
Doen sprack die wyse ridder Olivier :
O Roelant, gheselle, ick meyn ons hier
van den Sarasinen strijt sal comen,
so my dunct, want ick hebse vernomen. »
Doen sprack die grave Roelant :
« Des gonne om God ende sinte Amant !
Want wy en zijn Gode niet schuldich andersins
dan een goet ghedacht ende ghepeyns,
ende altoos te staene in zynen dienste waert.
Wy en dorven sekerlyck niet zijn vervaert,
want dienen wy hier ghetrouwelyck onsen Heere,
onsen loon gheduert hier binnen ymmermeer. »

Hoe dat die wyse ridder Olyvier Roelanden badt alsdat hi zynen hooren blasen wilde, opdattet Kaerle dye keyser hooren mocht ende hemlieden te hulpe quame; twelck Roelant weygherde te doen, segghende hoe dattet noch vroech ghenoech waer, ende dat hi hem schamen soude om hulp te blasen eer hi ghequetset ware.

« O grave Roelant, edel prince fier,
wy hebben noch seer luttel menichte hier!
O Roelant, mijn liefste gheselle vercooren,
twy en blaesdy nu niet dynen horen?
So mach ons Kaerle te hulpe comen,
als hy den hooren heeft vernomen. »
Doen sprack die overmoedighe Roelant tot Olyvier :
« Ick en blase noch heden den hooren niet hier;
want dedick van blootheyt, die schande Vrancrijck
so wracht ick seer onvroedelyck.

Ghesellen, wy sullen nu in Gods dienste staen,
ende op dese heydenen groote slaghen slaen.
Ick wil huyden mijn sweert Duerendale
so heerlyck beproeven in Roncevale,
ende Gods passie soo hoochlyck wreeken,
dat mer eewelyck af sal spreken. »
Doen sprack die voorsienighe ridder Olivier :
« Wy hebben doch so luttel menichte hier,
ick bid u, nu blaest uwen horen,
opdat Kaerle, die hoochgheboren,
ons mach te hulpen comen
als hi uwen horen heeft vernomen. »
Doen sprack anderwerf Roelant, die grave :
« Gheselle, ick en cryghe nemmermeer laster ave,
want het waer een bedriechlyck dinck,
dat ick so dede comen den coninck.
Dat mijn vyanden niet en wisten,
si souden my optyden valsche listen,
so wanneer dat se hadden vernomen
dattet my van blootheyt waren comen.
Eer wil ick vechten, lieve gheselle weerde,
met Duerendale, mynen sweerde,
ende der Sarasinen comst hem doen berouwen,
dies moechdy mi wel betrouwen
dat si hier oyt ghecomen zijn.
Ja! behout my God dat leven mijn,
liever vele soe wil ick sterven eerlycke,
dan by my die schande ghecreghen van Vrancrijcke. »
Doen sprack tot Roelande die wyse Olyvier :
« Ick neme die schande alleen op my hier,
verstaet my wel, van ons allen te voren,
wildi ghi hier nu blasen uwen horen? »
— « Trouwen, sprack Roelant, neen, ick niet!
Dat en wille Godt niet dat gheschiet
dattet het soete kerstenrycke by my
sijn eere verliese, het is also vry.
Laet ons alle huyden peynsen om die eere,
ende dat die coninck, onsen heere,
ons om onse slaghen sal beminnen;
oock sullen wy Gods hemelrycke ghewinnen. »

Roelant was zijns lijf seer goet,
Olivyer gheradich ende vroet,
hem beyden en mocht niemant vervaren,
so wanneer dat si ghewapent waren.
Noch sprack die wyse ridder Olivier :
« O Roelant, ghi moecht nu mercken hier
menich volck ende wel aensien.
Si commen ende en willen niet vlien,
ende ghy, lacen! weyghert my nu, Roelant,
hier te blasen den olifant;
dedijt, ons quame te hulpe die coninck
ende met hem menich kersten edelinck;
merct nu ende neemt ware,
wi hebben hier een cleyne schare;
maer God mach meer dan al dit heer;
dat is een schoon weer. »
— « Wi willen ons vercoopen diere,
sprack Olivier, die ridder fiere,
so datmen van ons ghewaghe
van nu tot in domsdaghe. »
Doen sprack die moedighe grave Roelant :
« Olivier, dat is so bekant,
God sal onser ghewouden;
Wi sullen hier velt ende strijt behouden. »
Doen spraken si alle te samen
die edel kerstenen, die daer by quamen,
tot Roelande ende seyden
datse veel liever daer, opter heyden,
verslaghen doot souden blyven
eer si hem lieten van daer verdryven.
Roelant ende zijn gheselle Olivier,
die waren beyde van herten fier.
Si begonsten hem doen in een te scharen
alle die daer bi hem beyden waren.
Die duechdelycke bisschop gaf den raet,
het was recht, want zyne daet
was goet ende looflyck,
ende den vyanden vreeslick;
hi wildese met Gode bewaren.
Hy dede daer een schoon sermoen

ende heet hem wat si souden doen.
« Ghi siet wel, sprack hi, hoet gheschepen is,
als dat wy alle vechtens ghewis,
ieghelyck peyse om die eere,
ende om Gode, onser alder heere.
Hy sal onser wel ghewouden,
blyven wy doot, wy zijn behouden.
God doochde doch die pyne groot
ende ontfinck voor ons allen die bitter doot.
Die des ghedinct in desen daghe
ende slaet groote stranghe slaghen,
mach wel hoochlycken sterven,
want hi sal Gods hemelrijck verwerven.
Nu laet ons bidden Gode ghenade
dat hi ons wilt staen in stade
als huyden op desen dach,
want hi doch alle dinck vermach. »
Die bisschop gaf hem die benedictie allegader
ende bevalse Gode, den hemelschen Vader.
Gheen ander penitencie en gaf hi hem daer,
dat seg ick u voorwaer.
Olivier ende Roelant
die hadden daer die voorder hant,
ende trocken voort met haren scharen
als die gheen die onvervaert waren.
Roelants paert heet *Volentijf*.
Ten was niet man, noch wijf,
die beter partye ghesach,
dan dat en was op dien dach.
Sijn wapenen stonden hem eerlycke,
als eenen vroomen ridders ghelycke.
Die edel grave Roelant
voerde een witte vane in zijn hant,
die seer lanck was ende breet.
Cierlycken hy daer mede reet;
ende zijn ghetrouwe gheselle Olivier,
die coene was ende fier,
quamen costelyck ghereden openbare,
alder voerste in die schare.
Die kerstenen ridders quamen achter,

die seer noode eenighen lachter
over hemlieden souden hebben laten gaen,
si en haddent coenlyck weder staen.
Roelant sprack al doe
den edelen kerstenen manlyck toe,
ende vermaendese van scharen te scharen
datse hem niet en souden vervaren,
maer vromelyck die Sarasinen bevechten
ende met scherpen lanciën ridderlyck berechten.
« Laet ons sachtelyck henen ryden saen
ende ons paerden met sporen slaen!
Die heden niet sal ridder zijn,
hi verliest heden die hulpe mijn
ende den loon van onsen Heere!
Nu elckerlyck peyse om die eere.
Die hier sterft, hi vare in hemelrijcke,
ende hi wert Gods enghelen ghelycke. »
Aldus reden si voet voor voet
tot datse quamen inden Sarasinen ghemoet.

Hoe die xii heydensche heeren campten tegen xii die vroomste kerstenen vander tweeder bataelgien daer meest al die kerstenen verslaghen waren.

Als dit Roelant hadde gheseyt,
quammer een bode over ghereyt
gherede, die hem seyde, dat hi daer, opter heyde,
hem twaelfster wilde vechten
teghen twaelf vroomste Karelts knechten
ende dats hem niemant aen gheen side.
Roelant die sprack ghewarichlycke :
« Wi belovent te houden blydelycke! »
Die grave Roelant ende die gheselle zyne
reden mannelyck teghen die Sarazyne.

V. 355. Het rijm en de zin bewyzen dat er hier een vers ontbreekt.

Doen quam des coninex neve voort
ende sprack zijn overmoedich woort
totten kerstenen, ende seyde :
« Dat hi hem veele leyde
beraden hadde diese daer liet,
want haers levens en ware doch niet.
Als dat hoorde die ridder Roelant,
stack hi met sporen zijn paert te hant.
Doen vercoes elckerlyc die sine
daer ghinck in sorghen ende in pyne;
ende Roelant verrechte hem, godweet!
op den ghenen dye hadde gheseyt
die spitighe hooveerdighe tale,
ende hi geraecten also wale
dat hi hem reet door den schilde
int lijf, also verre als hi wilde,
dat die speere hem doer den buyck woet
ende hem sijn roode bloet
vanden steke uuten lyve spranck;
des wist hem die Sarasijn cleenen danck,
want Roelant velde met grooter onwaerde
vanden paerde opter aerde,
dat hi noyt een woort meer en sprack.
Doen sprack die grave Roelant :
« Nu vaer inder duyvelen hant!
Du beloghes valschelyck mynen heere,
ende spraect van hem lachter ende oneere,
als dat hi ons hier sorghelycke
ghelaten hadde in dit aertijcke. »
Hi sprack voort als een edelman :
«Nu help ons God ende sint Jan!
edel kersten fransoysen, nu slaet,
wantet hier nu te doene staet.
Hier heeftet een metter doot becocht
die teghen Gode hadde ghewrocht.
Wi hebben recht ende si onrecht;
God salt scheyden, coenlyck vecht. »
Die groote sarazijnsche hertoghe Franscroen,
ten leefde gheen wreeder saragoen,
hi hadde den rouwe groot,

dat hi sach sinen neve ligghen doot,
waerom dat hi verrechtede schiere
op den voorsienighen ridder Oliviere.
Hi was een sarazijn wel gheacht
ende een man van grooter cracht.
Seer luyde riep hi zijn teeckijn
ende seyde dat hi ghewroken soude zijn;
maer hem gheviel die crancke avontuere,
want hem Olyvier stack den halsberch duere,
soe dat hi doot viel ter aerden neder,
ende en conde niet opghestaen weder.
Doen sprac die ridder Olyvier :
« Wi achten seer cleyn u dreyghen hier!
God sal onser, so hoop ick, ghewouden
dat wy van desen strijt sullen victorie houden;
edel kersten, riep Olivier, nu vecht met sinnen,
wi sullen hier dit velt ghewinnen! »
Courabel, die wreede sarazijnsche coninck,
dat is een warachtich dinck,
hi was van Barbariën gheboren;
hi quam met hooghen moede ghereden vooren,
roepende luyde totten Sarasinen :
« Ghi heeren, met hoe luttel pynen
moghen wy nu desen strijt doervechten
teghen dese snoode kersten knechten,
want dese arme fransche katyven
moeten hier al doot versleghen blyven,
oft si sullen ons door daerde ontvlien
twelcken hem qualycken mach gheschien. »
Dit hoorde die fransche bisschop, vol duechden fijn,
dit woort toornde hem int herte zijn.
Hi liet zijn paert met spooren vlieghen,
als een die Gode niet en wilde bedrieghen.
Hi diende hem ghetrouwelycke,
want hi doorstack dien coninck seer vreeslycke
oft hi woude oft niet en woude,
dat hi doot ter aerden viel op die moude.
Hi sprack : « Villeyn, vuyl stinckende payen,
ghi siet dat wy souden vlien;
ghy liecht, wy en hebbens gheen ghere!

wi zijn noch rustich in die weere;
ende u, vuyle honden, willen wi slaen;
ghi en sult ons so noch niet ontgaen. »
Die edel bisschop riep luyde : « *Montjoye!* »
den fellen heydenen te vernoye.
Dies verblyden hem die kersten Vrancken,
ende vochten dat mense eewelyck mocht bedancken.
Die wel gemoede ridder Eggherijn,
ghebenedijt so moet ghi om Gode zijn!
hi stack Malprise van Brigale,
dat zeg ick u met warchtigher talen,
door den schilt, eer dat die lancie brack.
Des so hadde hi groot onghemack,
want hi doot ter aerden, voor hem allen,
van den paerde neder quam ghevallen.
Die vrome edel hertoghe Sampsoen,
hoort nu wat vromer feyten hi sal doen,
den fellen Sarazijn Ancryze reet hi aen,
so ruyterlyck dat hi der doot niet en mocht ontgaen.
Hi stack in stucken sinen schilt,
dat hi niet meer te gader en hielt,
ende sloech hem ter aerden neder,
dat hi daer nae noyt op en stont weder.
Daer nae so quam Anser, die wyse,
ende verrechtede hem op Torgyse;
die welck een heere was van Tortelose.
Hi dede hem groote noze,
want hi hem therte doorstack metten spriete,
dat hi die doot moeste ghenieten.
Inghel van Gascoengiën quam vooren,
die van Borgeeus was gheboren.
Den fellen Astromarijs van Panthiere
reet hi aen, al sonder vieren,
bider borst dat hyen doorstack,
dat hi daer na niet en sprack.
Strael Berrengier was ghewordcn te voet,
want hi daer eerst dede zijn ghemoet,

V. 450 *warchtiger*, aldus.

wert hem zijn paert doorsteecken,
dat soude hi gheerne wreecken.
Hi stack den ouden Astromarijs door den lichaem,
dat hi noyt en ghenas van dier mesquaem.
Als dat was gheleden,
quam Margarijs over ghereden.
Hi badde gheraemt in bestier,
ende ghemerckt op den ridder Olyvier.
Hi stack hem met grooter crachte
ende met so fellen ghedachte,
so dat hi hem schoerde een gat wyde
door den halsberch, aen deen side,
datter doorliep zynen spriet;
nochtans so en quetste hi hem niet,
soodat hi daer niemant meer en wrack,
want sinen spriet in twee stucken brack.
Doen so reet hi over, eer si schieden,
ende blies om sine lieden,
want hi hadde voor zijn leven ducht,
ende begonst te peysene om die vlucht,
want al zijn ghesellen waren int bloet versmoort.
Hier so quam alle theyr voort
ende het ghinck met alre macht te samen;
daer ghinck ter schaden ende ter vramen.
Sy en mochten niet zijn ghetelt,
die daer waren int sant ghevelt.
Die edel Kersten en wilden niet wijcken,
si sloeghen slaghen vreeslycken,
so dat den Sarazynen scheen
dat haer sweerden sneden yser ende been.
Doen hadde die vrome Roelant
sijn swaert al door zyn handt,
daer hi die moort mede wrochte,
dat menich Sarazijn metter doot becochte.
Tot noch toe had hi ghevochten metten spriete,
dat menighen Sarazijn had moghen verdrieten,
want wien hi daer mede stack
ontfinck van hem der doot onghemack.
Daer quam Turzabel in zijn ghemoet,
luttel halp hem helm of hoet,

want hi sloech hem van den hoofde, dat si condt,
dattet swaert totten orsse wederstont.
Roelant reet seer verbolgen in dien storme;
hi hadde menighen doden vorme
ghemaeckt met sinen handen,
onder die felle Gods vyanden.
Hi hadde zijn leet seer wel ghewroken,
eer hem zijn lancie was ghebroken;
noch so sloech hi den ruese Mancheroene
zijn ooghen uut metten trenchoene,
dat hi noyt meer en sach in dat ghespanne,
onder seven hondert zijnre mannen;
noch so sloech hi doot daerby den fellen Torny.
Die Sarazynen hadden grooter moort ghewrocht,
dwelck si nu wel hadden becocht,
onder die Kersten, want die Sarazijnsche scharen
by nae daer alle ghebleven waren.
Den Kerstenen stont te doen haer cracht,
want si vochten tenden haer macht;
mer met cloecken sinne verstouten si hem doe,
ende spraken elck den anderen toe :
« Wi willen dese scharen wel doorbreken
ende onse ghesellen vromelyck wreken. »
Die Kerstenen riepen doen al te hant :
« Help ons Olivier ende Roelant! »
Die wreede coninck Marcelijs sprack doe
grammelyck zijnen lieden toe :
« Ghi schijnt quaet ende fel,
maer ghi faelgeert nu, dat weet ick wel.
Roelant ende die ridder Olivier
sijn beyde coene ende fier,
seer wyde vernaemt ende wel gheacht,
ende daertoe van groter cracht;
souden wyse heden verwinnen,
wy moestent al anders beghinnen;
ick wille dat dese vier scharen
op die Kerstenen sullen varen,

V. 529. Hier is wederom een vers weggelaten.

ende dat sier af maken katyven,
ende dat die zee ander acht by my blyven.
Den fellen Grandones gaf hi daer
een gulden teeken, dat was waer.
Doen spraken die edel kersten Franchoyse:
« o God almachtich! wat grooter noyse
ende wat grooter pynen nu hier naect!
Helpt God, die ons heeft ghemaeckt! »
Doen sprack die bisschop vol duechden fijn:
« Ghi en durft noch niet vervaert zijn,
ghi wert huyden, gewarichlycke,
alle ghecroont in hemelrijcke.
Sy hadden die menichte seer cleene,
maer si brochten haer paerden by eene,
ende daden daer een schoon ootmoet,
datter menich payen zijn bloet
storte ter aerde neder,
ende noyt op en stonden weder.
Doen quam daer vooren een Sarazijn
van Saragoengiën, ende heet Boorijn.
Hi was stout ende coene also
dat hy door niemant oyt en vlo.
Samperduck dat zijn ors hiet.
Hi stack met spooren ende reet besiden, siet,
van den Fransoysen met grooter omoengië,
ende verkoes Ingelen van Aschoengië.
Hi en hadde, lacen! halsberch, noch schilt
die teghen sinen steke wederhielt.
Seer vreeslycken dat hi hem doorstack.
Doen riep hi luyde ende sprack:
« Siet ghi, heeren, wat ghi doet,
deze zijn te verwinnen goet! »
Die edel Kersten die dit saghen,
begonsten Ingelen seer te beclaghen.
Doen sprack die stoute ridder Olyvier:
« God die laet my dat wreken hier! »
Hi stack zijn paert met sporen te hant
ende reet daer hi den selven vant.
Hi sloech hem daer metten swaerde
in twee stucken, te midden waerde;

ende quetsede dat ors, daer hi op sadt,
dattet daer nae noyt meer en adt.
Eschavryse Affricken leerde hi oock dat spel;
hi sloech hem thooft af met moede fel.
Seven paerden nam hi, so doende, tleven,
die alle haer heeren moesten begheven,
ende doen si bleven te voet,
so waren si te verwinnen goet.
Als dit zijn gheselle Roelant vernam,
so sprack hi, mijn gheselle is gram,
ende riep luyde : *Montjoye!* omdat
hy hem vertroosten soude te bat.
Och! edel Kerstenen, nu vromelyck slaet,
wantet ons alle wel te doene staet.
Ick hebber huyden so veele ghevelt,
datse niet en moghen zijn ghetelt.
Noch so sprack Roelant tot Olivier :
« U swaert Antecleer heeft seer ghebeten hier
op die Sarazynen, op die Gods ghenade;
twy troctijt uut, so spade? »
— « Ick en hads gheen moete, gheselle Roelant,
soe besich was ick metter hant,
daer ick metten trenchoene vacht
dat icker niet en hebbe op gheacht. »
Olivier hielt dat swaert in die hant;
dies vermaende hem die grave Roelant
ende dedet daer wel in aenschyne
van Walbrunen, die hi in grooter pyne,
op die schouderen, tot opten sabel, sloech ontwee,
ende wondet ors dattet nemmermeer
man ghedraghen en mochte;
dwelck Roelant dede int herte sochte.
Doen sprack die edel grave Roelant :
« Gheselle, hier van sidy bekant,
over menighe voorledene daghen,
van aldusdanighe groote slaghen;
twelck ons nu es een beloofiyck dinck;
hier omme bemint u Caerle, die coninck. »
— « *Montjoye! Montjoye!* » riepen si alle doen
dander Kerstenen, ende reden ridderlyck toe.

Die wyse Olivier ende Roelant
vochten met gheweldigher hant,
ende die voornoemde bisschop van daden fijn,
dede zijnre wercken wel aenschijn.
Daer blevender ontallycke veel doot
vanden Sarazynen, in dat conroot.
Ende die ghenooten van Vrancrycke
verlooren daer oock, ghewarichlycke,
goede ridders harde vele,
in dien selven nijtspele,
diemen, lacen! niet meer en sach
naer dien druckelycken dach.
Te dien tyde wert in Vrancrijcke
een onweder harde vreeslycke,
ende tbegonste rechts te ghebaren
als oft die werelt soude vervaren,
datter niemant waende langher leven.
Dat aertrijcke begonst te beven,
in dien lande ende in dien steden;
ick gheloove oock dat haer daerde ontdede.
Als dit ghemeen volck aensach,
zeyden si, het ware doomsdach.
Zi hadden allen den ancxst seer groot,
mer, lacen! het was om der vangaerden doot.
Den strijd was sterck ende stranghe,
ende gheduerde uuter maten langhe.
Daer na begonsten die felle payene
herde sterckelycken wech te vliene.
Die vroome ridderen Olivier ende Roelant
jaechdense met gheweldigher hant,
ende die bisschop metten ghesellen zijn.
Dies moet God ghebenedijt zijn.
Het moeste den Fransoysen sachte doen
datse so katyvelyck voor henen vloen,
want als so vluchtich is een heer,
dan machtmen verslaen sonder weer.
Die quade Margarijs die ontvloe,
want hy was ghesteken alsoe
dat hijs niet en mocht ghenesen;
twelck hem schade was, ende met desen

quam hy voor Marcelijs, den coninck,
claghende een jammerlyck dinck.
ende dede hem daer verstaen,
alsdat zijn volck al was van den Kerstenen tonderdaen.
« Ay! coninck, seyde hy, edel heere!
ick moet my vercouveren ende te rusten keeren.
Die Kerstenen zijn ook seer moede,
dat wert u nu wel te goede. »
Vriendelyck badt hy dat men hem wrake.
Daer mede so liet hi sijn sprake.
Daer naer quam Walbruyne.
Leyde so moet hem gheschien;
hi sadt op een paert, dat heet Gardemont,
dat wert, lacen! Sampsoene cont.
Sijn reyken seer luyde dat hi riep
ende metten paerde dat hi hem overliep.
Hi waenden hebben gheslaghen neder,
maer het bleef Sampsoen, sloech hem weder,
al vliende so was hi achter ghebleven;
hi hadde gheerne tlijf ontdreghen.
Doen vervolchde hi hem anderwerf,
ende sloech Sampsoene dat hi sterf.
Daer nae sprack hy een overmoedich woort:
« Ghi Kerstenen, ghi blijft hier al in u bloet versmoort! »
Dit hoorde die overmoedighe grave Roelant,
ende horte zijn paert van hant te hant.
Hi hadde rouwe uuter maten groot,
dat hy sinen neve so sach ligghen doot;
ende hy sloech Walbruynen, dat si u cont,
dattet swaert totten paerde wederstont.
Daer na sloech hi noch Ambroene,
eenen sarazijnschen tyrant hooch geboerne,
dat hi niet meer schade den Kerstenen mocht doen.
Hem waer beter had hi gevloen!
Doen seyden die Sarazynen te hant:
Ons verwondert dat Roelant
noch sulcke slaghen can gheslaen,
daer hijt heden soo veel heeft ghedaen.
Die edel grave Roelant
antwoorde hem lieden daer op te hant,

als dat hyse niet en mocht beminnen
om datse Gode niet en wilden leeren kennen,
ende datse niet en leefden na zijn ghebode,
want alle dese machte coemt ons van Gode.

Met dien riep hy luyde : *Monjoye!*
den fellen Sarazynen te vernoye.
Daer quamen al die Kerstenen ghelopen toe,
die niet meer en was dan twee hondert toe
vanden Kerstenen, dats warachtich,
niet stercker en was alle die vangaerde machtich;
mer nochtans waren stout en coene;
dwelck hem wel stont te doene.
Oock hadden si vernomen wel
der wreeder Sarazynen opstel,
twelck hem lieden aent lijf was becant.
Daer ruerde elkerlyck zijn hant,
dat hem God, die almoghende heere,
moste loven ymmermeere.
Olyvier ende die grave Roelant
vochten beyde met gheweldigher hant,
ende die vrome bisschop van daden fijn,
twelck den heydenen was aenschijn.
Sy sloeghender menighen thooft of;
dat deden si om prijs ende om lof.
Doen riepen die onghevallighe Sarazyne :
« Help, Mamet ende Appolijn uut der pyne! »
Wy zijn verloren in deser aerde;
coninck Kaerel, met sinen grysen baerde,
die heeft Rome gedwonghen
ende alle die valsche tonghen,
Calabren ende Poelgiën mede,
metter Franchoysen manlicheden ;
hi heeft oock nu onder hem Almaengiën,
nu so wil hi hebben Spaengiën.
Ons is veel beter laten wy ons slaen,
dan hem te zijn onderdaen;
daerom houwet velt, edel payen,
ons en staet nu hier niet te vlien,

want hadden wy desen Roelande doot,
soe waer verwonnen onsen noot.
Dese bisschop ende dese stercke Olyvier
sullen hem vercoopen dier;
maer mochten wyse hier verslaen,
so waer Karelts macht seer ghedaen. »
Dit verhoorde die stoute Roelant,
die van deser talen verbolghen was te hant.
Olyvier, ende die bisschop, ende dander Kersten fijn
deden haer cracht den fellen paeyenen aenschijn,
ende sloeghender doot, in corter wyle,
meer dan twee hondert by ghetale
vanden alder hoochsten uut des coninex sale.
Roelant ende die voorsienighe Olyvier,
die waren beyde van herten fier;
elck had in zijn hant een scherp snydende sweert,
die menich marck wel waren weert;
deen heet Antecleer ende dander Durendale,
die waren ghetimpert van finen stale;
niemant en mochtse weder staen
diese daer mede conden gheslaen.
Roelant, die grave hooghe van moede,
was seer besprengt metten sarazijnschen bloede.
Dit siende Olivier sprack al te hant :
« O God almachtich! wat ridder is Roelant!
Ick wane men zijn ghelijck niet vinden en mochte,
al waer datmen alle die werelt doorsochte.
Och! wat gheselschap van ons beyden
sal cortelinghe, lacen! moeten scheyden.
Die coninck Kaerle, ons heere,
die verliest nu ymmermeere,
dat weet ick wel ghewarichlycke;
twelck hi wel beclagen mach ende al kerstenrijcke.
God gonne om dat elck goet man,
die Gode mint ende dienen can,
voor ons bidde dat wi hemelrijcke
moghen ghewinnen eewelycke. »

V. 762. Waerschijnlyk ontbreekt er hier een vers.

Doen stack hi met sporen zijn paert te hant,
ende quam daer te hulpe den grave Roelant,
in dier grooter noot daer hi in was.
God moetet hem dancken das!
Ende also gheringhe als si vernamen
datse daer bi malcanderen quamen,
elckerlyck daer den anderen badt
niet scheyden tot op die stadt.
Si loofdent gheerne; wat souden si el?
Elck gheloofde den anderen wel.
Doen mochtmen daer sien
van twee ridderen mans daet gheschien
die van eenighen ridderen gheschien mochte.
Die edel bisschop vacht
met hooghen moede, met grooter cracht,
datmen dier ghelijck niet en mochte volleesten.
Dus vertellen ons die yesten,
dat zyer versloeghen vijf duysent,
in vier scharen, al metter hant.
Die vijfte schare wert hem te swaer,
dat seg ick u overwaer.
Sy sloeghen soo veel der Kerstenen,
dattet hem onsochte wert in schijn,
soo datter niet meer dan ·xl· en bleven,
die van daer ontdroeghen tleven,
die si niet dooden en mochten;
want si den Sarazynen so diere vercochten
haer lyden ende haer leven,
eer si daer doot bleven.

Hoe dat die grave Roelant zijn geselle Olivier vragede oft hi den horen blasen wilde, opdat hem Kaerle, die keyser, te hulpe quame, ende hoe dat Olyvier hem niet en woude consenteren dat hi hem den horen blies, seggende hoe dat te spade waer.

Die edel grave Roelant vernam herde schier
der groote schade, ende riep Olivier :

V. 795. Men vergelyke hiermede het fragment van Rysel, v. 3; en ook v. 900 met 51; v. 1065 met 223; v. 1172 met 185, enz.

« O Soete gheselle ende ghetrouwe,
hier is gheschiet groot jammer ende rouwe,
dwelck kerstenrijck beclaghen mach
van nu totten domsdach,
want tis aensiene jammer groot
van desen die hier dus deerlycken ligghen doot. »
Doen sprack Roelant openbare :
« Ay! oft Kaerle, die keyser, nu hier ware,
hy soude ons so heerlycken wreken
datmer langher tijt af soude spreken.
Olivier ghеselle wijs van sinnen,
wat dinck willen wy nu beghinnen?
Hoe mochten wy Kaerlen doen verstaen
dattet ons qualycken is vergaen ?
Wat dunckt u, wil ick nu blasen den olifant? »
Olyvier die antwoorde hem te hant :
« Roelant, ghi sout des hebben oneere,
en ghewaecht des nemmermeere,
want het soude u, ghewarichlycke,
verweeten worden van alle Vranckrijcke.
Het soude hem schamen u gheslachte,
quaem des meer in u ghedachte,
dat u dien lachter waer gheschiet.
Doen icx u badt, en dedijt niet;
ghi seyt, het waer eer te tyde,
alsmen ware inden stryde
bloedich gheworden vander schouder totter hant;
maer, lacen! Roelant, nu is Karelts macht gheschant! »
— « Ay lieve gheselle, sprack die grave Roelant,
laet my doch nu blasen den olifant,
ick segt u hier wel te voren,
Kaerle, die keyser, salt lichtelyck hooren. »
— « Neen! ghi niet, by mynen rade laet varen.
Doen icx u badt, gaf u onmare;
Roelant haddijt doen ghedaen,
soe waer onsen wille voort ghegaen;
maer ick segt u hier te voren,
ist dat ghy blaest uwen hooren,
ende my noch die fortune mach gheschien
dat ick mijnder susteren mach sien,

ick sweer u dat met eeden stijf,
nemmermeer en wert si u wijf. »
Als Roelant dese tale vernam,
sprack hi : « Olivier, gheselle, sidy gram ? »
— « O Roelant, ghi hebt ghedaen
dat die heydenen zijn te boven gegaen;
want te grooten wille van overmoede
sietmen selden comen te goede;
men en sal sottelyck niet beghinnen
te stryden, mer wijslycken ende met sinnen.
Dese edel ridders moeten hier alle sterven
by uwer pruesheyt, ende bederven.
« Kaerle, die coninck, onse heere,
heeft nu verloren ymmermeer
van ons alle hulpe ende raet.
Dat heeft gedaen u groote overdaet.
Haddy mynen raet ghenomen,
coninck Kaerle waer ons te hulpe comen,
ende onsen wille waer voort ghegaen ;
die Sarasinen waren tonder ghedaen ,
ende wy hadden wel in dit pongijs
ghevanghen haren coninck Marcelijs.
O Roelant, Roelant, u stoutheyt moeten wy becoopen;
niet dat wy willen ontryden, noch ontlopen,
hier en heeft niemant ghere,
wy willen alle vromelyck in die weere.
Wy moeten alle, lacen ! die doot verkiesen,
Vranckerijck sal nu veel verliesen,
ende een schoon gheselschap van ridders goet;
dat heeft ghedaen Roelant uwen overmoet. »
Die goede bisschop heeft dit ghehoort
van hem beyden het discoordelyck woort.
Terstont hi derwaerts met haesten reet,
want sulcken tale om hooren was hem leet,
ende hi began daer te castyen
Olivier, den ridder vrye,
ende bat hem door Gods eere,
dat hi des vermaende ymmermeere;
mer dat hi Roelande verdroeghe
ende groote slaghen sloeghe.

« Wy sullen, sprack hi, onlanghe leven,
dese werelt moeten wy, lacen! begheven.
Och! wy moghen wel blydelyck sterven,
want wy sullen Gods hemelrijcke verwerven.
Ons en helpt dat blasen niet,
datter ons eenich goet af geschiet,
oock eest te spade nu begonnen,
want eer wi den keyser hier ghewonnen
ende alle der edelre kersten cracht,
het soude wesen doncker nacht.
Nochtans meyn ick, wel sonder waen,
dattet goet ware ghedaen,
want Kaerle soude ons te hulpe comen,
als hi den horen heeft vernomen
ende hy sal ons so eerlycken wreken
datmen daer langhe tijt af sal weten te spreken,
ende dat die heydenen niet en sullen keeren
dat sal hi Gode ende ons doen ter eeren.
Hi sal deerlycken vinden versleghen,
aen heyden, aen velden, aen weghen,
ende hy sal ons jaemmerlycken beclaghen
ende ter kercken cierlyck doen draghen,
dat ons wolf oft beest, in gheenre stont,
en verslinde in haren mont. »

Hoe Roelant die sine beclaechde, ende vander bataelgien daer Marcelijs ende sinen sone verslagen werden.

Doen oversach die grave Roelant die sine,
die daer laghen in grooter pyne,
som doot, som leefden si cranckelycke.
Doen sach Roelant herde droevelycke,
ende beclaechde zijn gheselle seere
ende bevalse Gode, onsen heere.
Het was recht, hy hadse lief.
In zijn herte had hi groot meskief;
ende doordat sprack hi : « Ick ben oock met u,
broeders, schuldich te sterven nu.

Och! wy hebben Kaerlen ghedaen groote eere,
ende van veel landen ghemaect heere;
maer nu verliest hi hier op desen dach
een schoon gheselschap, des hi wel claghen mach.
Ay! kerstenrijck! kerstenrijck! ghy zijt seer ontervet
van goed en beschudders ende bedervet!
Ick soude van rouwen blyven doot,
al had ick anders gheenen noot. »
Olivier sprac : « In wat scharen willen wy slaen?
want ons leven wert cortelyck ghedaen,
wy willen vromelyck blyven in die were,
ende vromelyck vechten door Gods eere.
Vlien ende willen wi in gheenre noot,
maer door Christus gheloove blyven doot.
Den Sarazynen sullen wi ons levende vercoopen,
wi en willent ontryden, noch ontloopen. »
Daer was beyde, berch ende dal,
met dooden ridders bespreyt over al,
ende daerde swart gheworden root van kersten bloede.
Daer was ghevochten met hooghen moede;
daer laghen ghestroyt zweerden ende schilden
van vromen ridders, van herten wilde.
Doen tooch dese Roelant, die fiere,
synen gheselle Olyviere.
« Olyvier, sprack hi, met desen ghesellen,
die hier ligghen ende quellen,
sijn wy schuldich te blyven doot,
dwelck is recht ende redene groot;
sy en wouden ons in gheenre noot begheven
waerom datse alle zijn doot ghebleven. »
« O Soete Vrancrijck, sprack Roelant,
hoe seere sidy nu gheschant,
al verwoest ende ontervet,
dattu onser hebste ghedervet? »
Doen noopte hi zijn paert, ende riep: « *Monjoye* »
den fellen Sarazynen te vernoye.
Als een ridder vroom ende coene
sloech hi thooft af van Francheroene.
Hi sloecher wel .xx. oft meere,
dat alle waren groote sarazijnsche heeren.

Eene goede vermaninghe vanden bisschop dye hy tot Roelande ende allen den Kerstenen dede.

Doen sprack die bisschop totten grave Roelant:
« O vrome Kersten, hier van sidy wel bekant
van dusdanighen grooten slaghen,
hier voortijts, over menighe daghen,
hier om met rechte, een ghewarich dinck,
soe bemint u Kaerle, die coninck.
In deser ghelycke soude oock doen
elck goet ridder ende baroen,
ende een yeghelyck Kersten goet,
daer God voor heeft ghestort zijn roode bloet;
want die niet en doet also
en prijs ick niet weerdich een stroo;
maer hi heeft recht, die dit doet,
ende hem coemter oock af goet
sonderlinghe, die hem tot Gode keert,
ende zijn wet met arbeyde vermeert,
weder hi si cleyn oft groot van persoon,
si verdienter mede,
ende sal hem verblyden eewelycke
metten enghelen hier boven in hemelrijcke,
daer hi sal hooren den soeten sanck,
die dueren sal eewich sonder verganck.
Sy bidden voor ons teewighen tyde,
beyde verre ende wyde.
Ende die man die dat van te vooren weet
dat hem ymmers zijn doot is ghereet,
of ten minsten dat hi wert ghevaen,
die moet van noots weghen groote slaghen slaen,
omdat die Franchoysen so doen
heet mense vroom ende van daghen coen. »
Doen vercouverde Marcelijs, die coninck, weder,
ende stack Strael Berrengier ter neder.

V. 991. Hier ontbreekt wederom een vers.

Hy doorstack halsberch ende schilt,
dattet niet met dallen te gader hilt;
en werpen doot ter aerden neder,
dat hi daer nae noyt op en stont weder.
Noch so sloech hi Voorne ende Ivone,
ende den stouten Gheraert van Rosselone.
Roelant en was hier af niet seer verre,
ende riep luyde op hem met moede erre:
« Leyde moet dy gheschien, wel wreede payen!
och! moet hoe grooten onrechte,
slaetstu dus die edel Gods knechten
ende oock die lieve gheselle mijn,
dat sal dy werden in schijn. »
Bitterlycken reet hi hem doen aen
met eenen wreede ghedaen.
Hi sloech hem den arm metter schouderen of;
dies moeste God hebben lof.
Daer nae so sloech hi met nyde groot
des conincx Marcelijs sone doot.

Hoe die Sarazynen beghonden te vlien ende die meeste capiteyn vanden heere tot Galifier, sconincx neve.

Ende doen riepen die wreede Sarazynen te hant :
« Help, Mamet, wat heeft dese felle Roelant
ghedaen den coninck, onsen heere,
ende heeft oock ghedoot onsen jonchere.
Coninck Karel, dien hier heeft ghesant,
moet werden gheplaecht van Ternygant!
Si en willen ons ruymen tvelt niet
wat dat onser gheschiet.
Si hebben den moet seer groot,
si en duchten niet om die doot.
Ons is beter dat wy vlien,
eer ons arch van hem mach gheschien. »
Doen vlooden die wreede payen
die vuyle stinckende pryen.
Wel drie duysent datter vloo,
die gheschoffiert waren alsoo,

dat si niet en souden hebben ghekeert
inden strijdt om eewelyck te zyne onteert.
Als dit des conincx opperste heere aensiet,
so en doet hy anders niet
dan hi werpt sinen schilt ter aerden,
ende vloot haestelyck sijnder vaerden,
daer Galifier des conincx neve was.
Ghi moghet ghelooven das,
die Sarasynen met hem brochten
littekenen groot, die si wel thoonen mochten.
Seer luyde te roepen datse daer beghonnen :
« Roelant ende Olivier hebben ons verwonnen! »

Hoe Galifier van Baligande ghesonden met ·xx. m· Morianen ende menigerley Sarasynen, quam opten Roncevale, ende hoe Olivier gequest was, ende hoe Roelant den horen blies om hulp van coninck Karel te vercryghen.

Daer quam uut Ethiopiën des conincx neve,
Galifier, ende bracht met hem, sonder sneven,
veel Morianen, want daer af was hi heere,
wel dertich duysent oft meere.
Si waren swart als atriment,
ende vreeslycken ruych als een rent.
Haer teecken luyde datse riepen,
ende met grooter wreetheyt datse op die Kersten liepen.
Doen sprack die wyse Olivier :
« o Vrome Kerstenen, van herten fier,
elck besta nu twee hondert man,
in den name Gods ende sint Johan!
Galifier sadt op een ors seer sterck,
dat weerdich was menich merck.
Hy was een groot overdadich man.
Den vromen Olivier reedt hi an,
ende stack hem, lacen! ten rugghe in;
dwelck was een ancxtelyck beghin,
want hem die lancie ten buyck uut quam.
Als die wreede Galifier dat vernam,

sprack hy : « Ha! Kersten, du biste gheraect,
met dy en wort niet veel stryden ghemaect.
Dijn coninck liet dy qualycken hier. »
— « Du lieghes, » sprack die moedighe ridder Olivier.
Antecleer, sijn sweert, dat hief hy op.
Galifieren hi daer mede sloech,
ende cloofde hem onghespaert
vanden hoofde tot in die middewaert.
Het sanck neder dat swaert van stale goet,
dattet inden sale wederstoet.
Doen sprack van Geneven Olivier met dien :
« Felle payene, leyde moet dy gheschien!
Du en beroemes dy nemmermeere
dattu den coninck, dynen heere,
een dachvaert schaden hebste ghedaen.
Gode heb lof, tes anders met dy verghaen!»
Olivier was seere ghewont,
so dat hem die doot was cont.
Doen riep hi, met luyder stemmen te hant,
synen gheselle, den stouten Roelant :
« Ay, Roelant, ick moet u hier ghebreken!
sprack Olivier, helpet my wreken! »
— « Ay! soete ghеselle, sprack Roelant,
daer toe helpe my God ende Sinte Amant!
o Gheselle, statet dy nu, lacen! alsoo,
so en werdick nemmermeer van herten vro.
Den ghenen, diet u heeft gedaen,
wysten my, ick sallen, hopic, weder staen. »
—« Over hem en willick niet claghen,
ick hebben selve doot gheslaghen. »
Doen ghinghen si vechten die twee ghesellen.
Noyt man en mocht vertellen
sulcke moort als van hem daer was ghewrocht.
Noyt ridderen en waren so diere vercocht;
si streden met vromen ghedochte
so langhe dat Olivier niet meer en mochte.
Doen sprack hi droeflycken openbaer :
« Lieve gheselle, Roelant, compt haer.
Och! wy moeten nu met rouwe druckelyc scheyden!»
Daer ontvlieden die tranen hen beyden

uut den ooghen seer haestelycke,
ende si weenden ontfermelycke.
Olyvier verzeerden zeer zijn wonden;
tbloet ran hem uut den monde;
hy wert bleeck ende onghedaen
als hi ter doot woude gaen;
hi viel in flauten, in onmacht al te hant.
Doen sprack die edel grave Roelant:
« Wat sal ick doen, God, almachtich heere?
Ick bevreese my dat afsitten seere,
want ick soude te voete blyven doot,
al en had ick anders gheenen noot.
Satick van desen paerde neder,
ick en quamer niet lichtelyck op weder;
ick wille my haer nu diere vercoopen,
ick en wilts ontryden, noch ontloopen.
Och! mijn lieve gheselle, Olyvier,
moeten wy, lacen! nu dus scheyden hier?
dats my ymmer den druckelycxsten dach,
dien ick oyt met ooghen aensach!
Coninck Kaerle verliest, huyden meere
dat hem grootelyck gaet aen zijn eere.»
Vanden rouwe die daer hadde Roelant
viel hi in onmachte te hant;
maer schiere daer naer hi weder bequam;
doen sach hi daer ende vernam
dat Olyvier te stryde was ghegaen,
die oock vander onmacht was opghestaen.
Sijn ooghen, die voormaels waren claer,
die waren nu verdonckert, dat is waer;
dwelck schade was ende jammer groot
van Olyvier, den edelen ghenoot.
Nochtans dedy den Sarazynen groot torment,
daer hi ghinck al vechtende blent.
Die edel grave Roelant
volchde hem rasschelyck te hant,
ende nam Olyvier, sinen gheselle, ware
onder die sarasijnsche schare,
so langhe tot dat hi vernam,
dat hi bi Olivier, sinen gheselle, quam.

Daer gaf hem Olivier eenen slach,
want hi hem sekerlycx niet en sach.
Doen sprack die vrome grave Roelant
totten ghequetsten Olyvier te hant:
« o Gheselle, berecht toch twy
hebstu dus gheslaghen my?
Ick ben doch u gheselle Roelant. »
Olivier antwoorde hier op te hant:
« o Lacen! gheselle, ick en sie u niet.
Och! my is leet dattet is gheschiet.
Verghevet my doch door Gods eere,
wantet my beraut van herten seere. »
Doen sprack Roelant tot Olyvier:
« Ick vergheeft u eeuwelyck voor Gode hier. »

Hier nae sprack Kaerle, die prince onblye:
« Help! God ende die maghet Marie!
By Guwelloen is my vernoy ghecomen,
dat heb ick nu wel vernomen;
dwelck hem ende Godt wil sal worden tsuere,
want nae dat ons orcondt dye scriftuere,
soo waren sijn voorvaders fel,
dwelck ick nu heb gheproeft hebbe wel.
Sy versloeghen den keyser Juliene,
dwelck jammer was taensiene;
int Capitolie dat sijt daden
daer si hem valschelyck hadden verraden.
Och! my isser nu oock af comen thoren,
Ick hebber, lacen! Roelande by verloren,
den goeden bisschop ende den ridder Olivier,
ende menighen prince van herten fier.
Ay Godt! moet ick dus dan verliesen Roelant,
so schadet my eenen swaren pant,
want ick ben daer by ghecrenct so seere;
ick en verwins, lacen! nemmermeere,
dat weet ick wel ghewarichlycke.
Och! wie soude my beschermen van Vrancrijcke.
Het is, ducht ick, my so ghecomen.
Die croone wert my noch af ghenomen!

Hy weende jammerlyck om die vaert,
ende track synen grauwen baert.
Die ander heeren begonsten oock te kermen :
« Laet ons rasschelyck, spraken si, wacharmen!
ende wreken vromelyck met onsen handen
onse leet op die Gods vyanden ! »
Mer, lacen! eer si daer comen mochten,
hadde Roelant den strijt doorvochten
sodat Marcelijs, die wreede coninck,
doot was, dats een ghewarich dinck.
Roelant en had doen, des seker zijt,
mer .v. mannen in sijn berijt;
nochtans warense alsoo ghedaen
datse gheen en mochten wederstaen.

Hoe Olivier sijn eynde dede, ende van Roelant hoe hy den haveloosen Gautier vant, ende hoe hi Fransoys Boudewijn ende sijn schiltknecht om water sant.

« Ay! soete God, almoghende heer! »
Sprack Olivier, ick en mach niet meer!
Vergeeft my mijn misdaet,
ende gheeft my na dit leven hemelrijcke;
ick heb u altoos ghedient ghetrouwelycke.
Doen ghebenedyde hi synen heere,
ende dancte hem van alder eere,
die hi van hem oyt ghewan,
ende sonderlinge Roelande voor alle man.
Doen hi dese deerlycke tale dus hadde gheseyt,
viel hy ter aerden doot,
twelck was jammer groot.

Hoe Roelant zijn eynde dede.

Roelant, lacen! die crancte seere,
ende riep aen God, onsen heere.

V. 1214. Het ontbreken van het rijm en de buitengewoone lengte van dit vers zijn een bewijs, dat men het oude gedicht te dezer plaetse zeer verminkt heeft.

Deen hant hi ten hemel waert droech,
metter anderen voor zijn borst hi sloech.
Doen legde hi onder hem, verstaet my wale,
den hooren ende zijn swaert Durendale,
dattet herte hem by nae doen brack,
ende hi noyt daer nae meer en sprack.
Te Spaengiën keerde hi hem weder,
ende viel rugghelinge ter neder,
datmen niet segghen en mochten,
Roelant en hadde den strijt doorvochten.
Roelant, lacen! deerlycken so lach,
dat hi en hoorde noch en sach;
nochtans hadde hi in zijn ghedachte
den heere, die hem ghewrachte,
die heere is van hemelrijcke,
badt hi met herten ootmoedelycke,
met seer grooter volstandichede,
met knyen gheboghen, met ghevouwen handen mede.
Aldus bleef die vrome ridder doot;
dwelck schade was ende jammer groot,
ende als Roelant dus dede zijn eynde,
God sinen enghel om die siele seynde.

Een cort lof van Roelant ende Olivier.

Wel droeflyck is te beweenen die doot
van Olivier ende Roelant, den grave eerbaer,
die nu leven in vruechden groot,
met Gode verciert in die hemelsche schaer.
Van edelen zeden waren si so claer
dat haers niemant en scheen ghelyck te zijn.
Gods tempel si oeffenden devoot, dats waer,
den wonden slants warense een medecijn.
Een hope des lants waren si certeyn,
beschermers voor weduwen ende weesen;
den armen gasten een milde fonteyn
van uuter gratiën Gods gheresen.
Van allen ridderschappe warense tgreyn,

hi en Olivier Gods wet vermerende;
dies si met vruechden, in shemels pleyn,
by Gode eewelyck zijn triumpherende.

AMEN.

De zestien laetste verzen, *Een cort lof van Roelant ende Olivier,* in gekruiste regels, zijn hoogstwaerschijnlyk uit de pen des verzamelaers van het volksboek gevloeid, en zullen dus slechts van de zestiende eeuw dagteekenen. Het verschil tusschen deze en de overige loopt in het oog, want de andere, hoe verminkt en veranderd zy ook zijn, dragen toch overal sporen van oudheid, en meestal zou het niet moeijelyk zijn ze in hunnen oorspronkelyken vorm te herstellen. Doch, zooals ik reeds vroeger zegde, laet ik het aen anderen over, om, door de vergelyking van de onderscheidene fragmenten, eenen kritischen tekst te bezorgen van het gedeelte van het oud Roelants-lied, dat ons is overgebleven.

By hetgene ik hierboven reeds opgaf, hoe de namen van Roelant en Olivier, in vroegere tyden, door veel aenzienlyke lieden werden gedragen, en hoe men tot klokken toe, Roelant heeft geheeten, kan ik, als een nieuw bewijs van den algemeenen byval, dien het Roelants-lied onder het volk had gevonden, nog aenstippen, dat men aen huizen den naem van Ronchevale had gegeven. Zoo vindt men te Gent, in eene akte van 22 december 1463, aengehaeld door Diericx : *Een huus ghestaen ende gheleghen in de Coestraete, gheeten Ronchevale* [1]. Te Antwerpen droeg insgelyks een huis den zelfden naem [2].

---

(1) Diericx, *Mémoires sur la ville de Gand.* D. I. bl. 43. — Die schryver heeft verkeerdelyk gedrukt *Rouchenale.*

(2) C. P. Serrure, *le Livre de Baudoyn,* bl. XXV.

Het is waer, niet enkel aen het Roelants-lied ontleende men dergelyke namen, men trok er insgelyks uit andere epossen. Men herinnere zich slechts de *Tafelrond,* te Leuven, het *Kasteel* van *Montalbaen,* te Antwerpen, en de *Montalbaens-toren,* te Amsterdam, en eindelyk de talryke huizen, in de meeste steden der Nederlanden, welke den naem van de *Vier Heemskinderen,* of van *het Ros Beyaert* droegen.

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

I. Gezegden omtrent de Kans van den Oorlog.

De hertog van Savoije, die als landvoogd in het bestuer der Nederlanden Margaretha van Parma voorging, was gewoon te zeggen dat de kans van den oorlog zoo onzeker is als die der teerlingen.

De italiaen Chiapin Vitelli, die zich hier te lande, tydens de beroerten der zestiende eeuw, aen het hoofd der legerbenden van Philips II bevond, beweerde in tegendeel, dat in den oorlog, het toeval en het lot, zulken invloed of zulke macht niet hebben als in andere zaken, maer dat aldaer alles van de voorzichtigheid of van de onvoorzichtigheid afhangt.

Ens, *Epidorpidum* lib. IV, Col. 1648, in-12°, bl. 65.

DE PASTOOR VAN VELTHEMS SPIEGEL HISTORIAEL.

Er bestaet slechts een enkel volledig Hs. van dezen Spiegel Historiael, dat ter Universiteits-bibliotheek te Leiden berust; en waer naer de uitgave, te Amsterdam, ten jare 1717, in folio verschenen, door Isaac Le Long bezorgd werd.

De heer professor C. P. Serrure heeft in het eerste deel van dit *Museum*, bl. 273, de aendacht getrokken op het HS. door Wichmans gebruikt by het schryven zyner *Brabantia Mariana*, dat hy van den bisschop van 's Hertogenbosch, Michiel Ophovius, ter leen bekwam, en wel een ander zal geweest zijn als dat door Le Long uitgegeven. Tot dus verre echter is dit niet teruggevonden.

Twee fragmenten (te samen 322 verzen bevattende) van een ander HS., behoorende tot het II en V boek, werden vóor eenige jaren door den heer Lorsch, te Bonn ontdekt. De varianten van beide deze bladen zijn door Dr. Jonckbloet opgegeven in *Verslagen en berichten uitgegeven voor de Vereeniging ter Bevordering der oude Nederlandsche letterkunde. 3e jaargang.* Leiden, 1846, bl. 72-76.

Een ander fragment werd door den heer Dr. Cricelius van Dresden, in het archief te Düdingen (kanton Freiburg, fr. Geien?) gevonden, en daer de heer Jonckbloet, die het 3e boek

7

des Spiegels Historiaels heruitgaf[1], betuigt dat eene kritische uitgave van dit werk hoogst nuttig zou zijn, heb ik gedacht dat de bekendmaking der uittrekselen, welke ik van dit laetste fragment bezit, en aen den heer professor Hoffmann van Fallersleben, by zijn verblijf te Gent in augustus 1856, verschuldigd ben, den letterkundigen niet onaengenaem zoude wezen, en verhaest my dezelve hier in te voegen met de varianten in den tekst door Lelong geleverd, voorkomende. Het bedoelde fragment diende lang tot omslag aen een pak rekeningen, en is ongelukkig zeer geschonden, want het folio-blad is by 2/3 boven en onder afgesneden. Op de voorste zyde vangt de eerste kolom aen :

Also hebbicse horen nomen[2];
daer af es here Vetiles,
die van den berghe ghcheten es.
Desen ontsien harde sere
die Sarrasine, die Kerstine noch mere;
want hi die princen doden doet,
met boden, beide t'ors ente voet.
Sine houden onder hem ghene wet,... enz.

Zy eindigt :

Nu hort vort dat ghedechte
van Colne van broeder Aelbrechte.

Van bisschop Aelbrechte van Colne, van sinen boeken die hi maecte, ende van sinen bloemen. XX.

---

(1) *Specimen e literis neerlandicis, exhibens Ludovici de Velthem chronici, quod inscribitur Speculum historiale, librum III.* Hage Comitis, 1840, in-4°.

(2) De uitgave van Le Long heeft bl. 26 : V. 1. *noemen.* — 2. *here es Wetules.* — 3. *berge geheten.* — 4. *ontsiet men.* — 5. *Sarrasinen.* — 6. *prinsen.* — 7. *ende te.* — 8. *geen wet.* — 9. *vord dat gedechte.* — 10. *van Coelne broeder Aelbrechte.* — 11. *Van biscop Alebrechte van Coelne.*

De tweede kolom begint :

Ende hoe men't......
dct hi ooc daer in ghewes.
Van bedinghen so maecti ooc
enen harde sconen boec...... enz.

Hoe broeder Aelbrecht sinen tijd sciet in drien ende van siere bedingen. XXI.

Doe Willem coninc was ende here,
was bisschop Aelbrecht oud sere,
so dat hi sinen tijd besciet
in drien, dies hi vort ane pliet.
D' besciet hi nacht ende dach
in drien, alsic u seggen mach.
Terden deel wildi in bedingen wesen;
in 't ander derden deel ooc na desen
wildi studerens plegen geheel;
ende in 't derde derden deel
wildi slapen daer vort aen.
Dit was 't leven van ghenen man... enz.

De derde kolom eindigt :

Noch van siere bedinghen. XXII.

Ic kinnes ende over waer dat weet,
ende uwer doget.... enz.

Op de achterste zyde staen slechts gebeden :

Nu biddic u, edele coninghinne,
Gods moeder, Gods vriendinne,

By Le Long, bl. 27 : V. 14. *doet hi ooc daer in gewes.* — 15. *oec.* — 16. *eenen harden.* — 17. *Alebrecht sinen tijt sette.* — 19. *Doen.* — 20. *biscop Alebrecht out.* — 21. *tijt.* — 22. *vordane.* — 23. *Dus.* — 24. *secgen.* — 25. *Ter deel.* — 26. *oec.* — 27. *geel.* — 29. *daer wort an.* — 30. *d'leven van genen.* — Bl. 28 : V. 31. *bedingen.* — 32. *kinne.* — Bl. 30 : V. 34. *coninginne.*

ende moeder van alre ontfermecheit,
troostersse van allen goeden beghinne,
der wereld vroude, der wereld minnen,
fonteine van alre doghetlicheit;
want ghi alle dinghe bracht inne,
die te voren buten sinen,
ende buten maten waren gheleyt,
dor uwe doghet, die ic wel kinne.
Moeder ende maghet, ende elcs werdinne,
dies beghert sidi ghereit,
na uwer ghenaden mijn leven beit.... enz.

PH. BLOMMAERT.

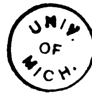
VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

II. Raed van Philips den Goede.

Philips de Goede was gewoon aen te raden, dat men van vorsten noch goed, noch kwaed zou spreken. « Want, zeide hy, vertelt gy er goed van, dan liegt ge, en niemand zal u gelooven; vertelt gy er kwaed van, dan haelt ge u gevaren over het hoofd. »

ENS, *Epidorpismatvm Reliqviæ sive ad Epidorpidvm* lib. IV. *Appendix*. Colon., 1648. in-12. bl. 212.

By LE LONG, bl. 30: V. 37. *trostersse van allen goeden beginnen.* — 38. *werelt.* — 39. *doechdelijcheit.* — 40. *gi alle dinge.* — 42. *geleit.* — 44. *maget, ende elkes waerdinne.* — 45. *die's begeert, si di gereit.* — 46. *genaden.*

UNIV.
OF
MICH.

VIII ANN SAE
Q·CATTIVS·LIBO·NEPOS
CENTVRIO·LEG·III
CYRENAICAE·SCV
TVM·ET·LANCEAM·D·D

DE GODIN VIHANSA.

Het bronzen plaetjen, waervan ik hier een fac-simile geef, werd ten jare 1855 opgedolven in een boschjen, in de nabyheid der stad Tongeren gelegen, en toebehoorende aen den heer graef van Renesse-Breidbach, gewezen onder-voorzitter van het Senaet. De heuschheid van dien heer, in wiens ryke verzameling dit kostbaer overblijfsel der Oudheid berust, laet my toe het in dit Museum, voor het eerst bekend te maken. Ik betuig hem hierover mynen openlyken dank.

De lithograef heeft dit plaetjen geheel op dezelfde grootte, en zoo nauwkeurig mogelyk afgebeeld.

Het opschrift luidt als volgt :

VIHANSAE
Q. CATTVS. LIBO. NEPOS
CENTURIO. LEG. III
CYRENAICAE. SCV
TVM. ET. LANCEAM. D. D.

Hetgeen men aldus kan vertalen :

Aen Vihansa
heeft Q. Cattus Libo Nepos,
centurio (of *honderdman*) *van het derde,*
het Cyrenaïsche legioen,
zynen schild en lans opgeofferd.

Het plaetjen, hetwelk op twee plaetsen doorboord is, heeft dus gediend om boven op den schild en lans vastgehecht te worden, welke zekere Q. Cattus Libo Nepos, als wapentros, ter eere van de godin Vihansa had ingericht. Waerschijnlyk deed hy zulks, of wel omdat hy aen een groot gevaer ontsnapt was, of wel omdat hy, aen het einde zyner loopbaen als krijgsman gekomen, naer zijn vaderland terug trok.

Doch wie was Vihansa? Haer naem, voor zoo veel ik weet, heeft men tot hiertoe nog niet elders ontmoet. Men mag toch, in allen gevalle, haer als eene plaetselyke godheid uit den heidenschen voortijd onzer voorvaderen beschouwen.

De naem van Vihansa zal dus, in het vervolg, onze oude Nederlandsche mythologie verryken, en by die van Nehalennia, Burorina, Sandraudiga enz., gevoegd worden.

Wie deze Q. Cattus Libo Nepos geweest is, zal misschien niet nader kunnen bepaeld worden. Wanneer heeft hy geleefd? Met zekerheid is zulks niet te bepalen; doch indien ik my niet bedrieg, en op de vergelyking der letteren van dit opschrift met die van andere romeinsche gedenkstukken mag steunen, zou ik gissen dat het wel tot de eerste eeuw onzer tijdrekening, of ten minsten tot het tijdvak, dat zich uitstrekt van Julius Caesar (60-44 vóór de geb. van Ch.), tot aen Hadrianus (117-138 na de geb. van Ch.), toebehoort.

Deze Libo Nepos was *Centurio*, of honderdman, van het derde of Cyrenaïsche legioen. Hy had dus het bevel over honderd mannen, dat is over het zestigste deel van een legioen, of het zesde van eene *Cohors*, of de helft van een *Manipulus*.

Het getal der manschappen in een legioen begrepen, is niet altijd even groot geweest. Zoo heeft men tydens de republiek legioenen gevonden van 5000, later van 4000 of 4500 mannen. Marius bracht ze op 6200 voetgangers en 700 ruiters. Dit laetste cyfer is men nooit te boven gegaen.

Men vindt dat er ten tyde van Augustus vijf-en-twintig legioenen waren; onder Tiberius zeven-en-twintig, en onder Hadrianus dertig.

Deze legerbenden waren geheel het keizerrijk door verspreid. Zoo leest men dat er drie in Britanje lagen; zestien op de oevers van den Donau en den Rijn, acht op den Euphraet, en drie in Egypten, Spanje en Afrika.

De legioenen waren gekend of onder den naem van het eerste, het tweede, het derde enz., dat is volgends de tijdsorde waerop zy gelicht waren, of onder den naem des keizers, die ze verzameld had, dus *legio Augusta, Claudiana, Flavia, Ulpia, Trajana.* Soms naer de provinciën, die zy hadden overwonnen: *legio Parthica, Scythica, Arabica, Africana,* enz., soms naer eene Godheid die door de opperhoofden byzonder werd vereerd : *legio Minervia, Apollinaris,* enz. Eindelyk naer de eene of andere min merkwaerdige omstandigheid; van daer : *legio Fulminatrix, Rapax, Adjutrix,* enz.

Het gebeurde ook wel dat de legioenen twee namen droegen; zoo ziet men uit het plaetjen, hetwelk hier beschreven wordt, dat het derde legioen ook *Cyrenaïca* heette. Men weet dat Cyrenae, Cyrene, of zelfs Corena, hedendaegsch Mestrata, eene stad is van Afrika, in Barbarië, in het koningrijk Barca. Het was eene der vijf steden, welke het Cyrenaïsch Lybië, later de Pentapolis, uitmaekten. Waerschijnlyk had dus het derde legioen den bynaem van *het Cyrenaïsche* bekomen, omdat het veel bygedragen had, om dit gedeelte van Afrika aen het roomsche keizerrijk te onderwerpen.

Zooals ik reeds boven zegde, is de ontdekking van dit gedenkstuk der oudheid eene belangryke aenwinst voor onze dietsche mythologie, omdat het ons eene, tot hiertoe onbekende Godin, doet kennen. Verder leert men daeruit dat het derde legioen, een geweest is dergenen, welke naer ons land ter bewaking der grenzen waren gezonden.

De stad Tongeren, in welker nabyheid dit belangrijk voorwerp gevonden werd, is, zooals men weet, eene van de oudsten der Nederlanden, en eene der weinigen, waervan het bestaen tydens het romeinsch tijdvak met zekerheid kan bewezen worden. Zy was immers, met Keulen, eene der twee hoofdsteden van de *Germanica secunda*. De geschiedschryver Ammianus Marcellinus, die in de eerste helft der vijfde eeuw bloeide, zegt : *Secunda Germania Agrippina et* Tongris *munita civitatibus amplis et copiis* (1). Reeds vóór dien tijd was de stad Tongeren de zetel van een bisdom, waervan de heilige Servatius omtrent het jaer 346 het opperhoofd was, en hetwelk hy later naer Maestricht overbracht. Kort nadien, werd Tongeren, door de Hunnen, zegt men, verwoest en sedert dien bekwam het nooit meer zynen vroegeren luister (2).

Het zal dus niemand bevreemden dat men in die stad en in de omstreken, tot heden toe, een grooter aental romeinsche penningen, of voorwerpen in brons of aerdewerk, opdelft, dan elders. Doch opmerking verdient het, dat men op het einde der zestiende eeuw aen Tongeren nog den byñaem gaf van *heidensch*. Dit lees ik immers in het boekjen van zekeren Steven Ydens, die later kanonik werd van Sinter-Goedelen-kerk, te Brussel. Hy verhaelt eene gebeurtenis, die aen hem zelven voorviel in 1590, toen hy: *Opper-pastoor oft Plebaen was vande stadt van* Heydens Tongeren, *gelegen in 't landt van Luyck, tusschen Maestricht ende S. Truyen* (3).

---

(1) L. 15. C. 11. Zie Des Roches, Caussin en De Hesdin, *Mémoires* sur la question : *Quels étaient les endroits compris dans les Païs-Bas, qui pouvaient passer pour villes avant le septième siècle*. Brux., 1770, bl. 17, 56, enz.

(2) Wastelain, *Description de la Gaule-Belgique*. Brux., 1788. D. 1, bl. 197.

(3) Ydens, *Historie van het H. Sacrament van Mirakelen*. Brussel, 1648. in-12. in het voorbericht.

JAN VANDE WERVE,

TAELKUNDIGE DER XVIe EEUW.

Niet één onzer biografen, zooals Sweertius, Foppens, Paquot, Delvenne, Goethals enz., heeft ons het levensbericht medegedeeld van eenen man, die zich nochtans in eene vroege eeuw ten opzichte onzer tael zeer verdienstelyk maekte. En, wat meer is, van al de schryvers, die zich met de geschiedenis onzer tael of letterkunde hebben bezig gehouden, is Ypey de eenige, die van hem ter loops gewag maekt, doch zich wegens hem teenemael vergist (1). Ik bedoel Jan Vande Werve, van Antwerpen, die rond het midden der zestiende eeuw, in die stad leefde.

Hy stamde af uit een adellyk geslacht, dat misschien zoo oud als

---

(1) *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Tale*. Utrecht, 1812. D. I. bl. 407. — Deze schryver kent aen Coornhert eene eer toe, welke in tegendeel, zooals ik het zal bewyzen, aen Vande Werve toebehoort. Zie hier de woorden van Ypey : « Koornhert was de eerste, die de uitheemsche woorden welke men gebruikte, met naauwkeurigheid, naar derzelver kracht van beteekenis, in het nederlandsch vertaalde. Hem volgden daarin de beste schrijvers; en uit den arbeid van die allen ontstond het werk van den ridder Jan Vande Werve, die ten jare 1601, zijnen *Schat der Duytschen talen* uitgaf, zijnde eene verzameling van uitheemsche woorden, met derzelver beteekenis. Jan Hofman heeft naderhand hetzelfde gedaan in een werkje, dat, zeer vermeerderd door Lodewijk Meijer, algemeen bekend is onder den titel van *Woordenschat;* waarvan de twaalfde uitgave reeds het licht ziet. »

de stad Antwerpen zelve is, en dat van de dertiende eeuw af altijd aenzienlyke ambten heeft bekleed, en tot op onzen tijd toe, is blyven voortbloeijen. Onder de oudste gekende schepenen, namelyk die van 1230, vindt men reeds eenen Willem Vande Werve (1). Iets later leefde Gunther Vande Werve, die in huwelyk trad met Geertrui, dochter van Arnold Berthout, heer van Ranst. Hun zoon, Jacob, was ten jare 1270 burgemeester van Antwerpen (2). Van dezen kwam af Jan Vande Werve, dien ik hier als taelkundige zal doen kennen. Deze Jan, de derde van dien naem, was heer van Hovorst, en ridder, en had tot echtgenoote Margaretha van Baexem. Hy bekleedde het ambt van Schepen in 1533, 1535, 1538, enz., en zelfs nog in 1576, vindt men hem onder het schependom gerekend. Hy was eene der talryke persoonen, welke op den 4den november van dit jaer, in de *Spaensche Furie,* dat is, toen de muitende spaensche soldaten te Antwerpen alle slach van moedwilligheid en wreedheid bedreven, omkwamen (3).

Zijn zoon Jan IV, was ridder, heer van Hovorst, gouverneur van Deinze en lid van den raed van oorlog; hy stierf den 6 november 1622. Hy trad in huwelyk 1° met Jossina Lomellini, eeredame van de infante Isabella. Zy was uit een der acht-en-twintig adellyke familiën van Genua gesproten, welke aen die republiek Dogen en andere magistraten had geleverd, 2° met Anna van Mansdale, dochter van Rombout, heer van Ten Houte, Oosterlandt, Dilbeeck, enz.

Het zijn de afstammelingen van dezen Jan IV, die het geslacht van Vande Werve tot op onze dagen toe, hebben voortgezet.

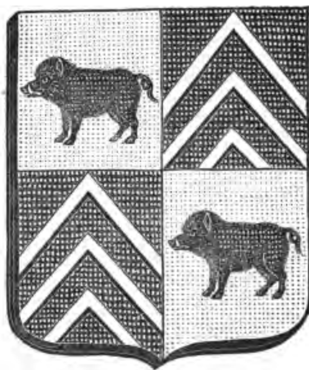
---

(1) Mertens en Torfs, *Geschiedenis van Antwerpen.* D. I, bl. 492.

(2) *Nobiliaire des Pays-Bas et du comté de Bourgogne,* par M. D(e Vegiano), s(eigneur) d(e) H(ove). Louv., 1760. bl. 544.

(3) Diercxsens, *Antverpia Christo nascens et crescens.* D. V, bl. 243. — Papebrochii *Annales Antverpienses,* D. III, bl. 262. — Bor, *Historie der Nederlandsche Oorlogen.* Amst., 1679, D. I, bl. 731.

Het wapen dezer familie is : in het eerste en vierde kwartier, een zwart everzwijn op een gouden veld, en in het tweede en derde drie zilveren kepers op een zwart veld (1).

Uit al het aengehaelde blijkt genoegzaem dat men op het boekjen, hetwelk men aen Jan Vande Werve te danken heeft, en waerover ik hier handel, te recht mocht zeggen : *Ghemaect vanden* edelen ende hoochstammighen heere, *heer Jan Vande Werve.* Het is tevens een schitterend bewijs, dat in die tyden de hooge adel zich niet schaemde in zyne moedertael te schryven, maer zelfs die met vlijt beoefende.

Aen Vande Werve komt de eer toe by ons het eerst te velde te zijn getrokken tegen het gebruik der talryke bastaerdwoorden, die in zynen tijd de tael teenemael ontaerden en ontsierden, en die daerin tydens de burgondische regering, doch vooral sedert de wedergeboorte der oude letteren waren geslopen.

Dat de *Renaissance*, die door de ontdekking der drukpers eenen spoedigen middel vond om de voortbrengsels der oude

---

(1) Écartelé au 1 et 4 d'or, à un sanglier passant de sable; au 2 et 3 de sable, à trois chevrons d'argent.

wereld overal te verspreiden, op onze letterkunde en byzonder op onze tael, eenen schadelyken invloed uitgeoefend heeft, zal wel onbetwistbaer wezen. Terwijl immers de schriften der Romeinen en der Grieken byna uitsluitelyk de aendacht tot zich trokken, viel de moedertael in misachting, en de weinigen die ze bleven beoefenen, deden het met weinig vlijt, en gaven zich niet eens de moeite om hunne denkbeelden uit te drukken in zuivere en oorspronkelyke woorden, welke zy reeds by onze dichters en prozaschryvers der dertiende en veertiende eeuw in gebruik konnen vinden, maer zy namen ze meestal zonder noodzakelykheid over, het zy uit het latijn, het zy uit het fransch.

Ik beken geerne dat door het herleven van de meesterstukken der Oudheid, ook nieuwe begrippen geboren werden waervoor men niet altijd gereedelyk in onze tael de gepaste woorden by de hand had, en dus dikwijls aen het een of ander, op den bodem der oude wereld gewassen, het burgerrecht moest toekennen. Zulks was reeds vroeger gebeurd. By den inval der Romeinen hier te lande namelyk, en vooral by de invoering en voortplanting van het christen geloof, bekwamen onze voorouders, met eene meerdere beschaving, ook een aental nieuwe denkbeelden, waervoor in hunne tael nog geene uitdrukkingen bestonden, en zy dus latijnsche worden aennamen (1). Doch hetgene voor die vroeger tyden, als het ware, eene noodzakelykheid was, kan by de wedergeboorte der oude letteren zich zoo niet meer verrechtveerdigen. Onze tael was immers reeds in de dertiende en veertiende eeuw tot eene genoegzame volmaektheid gekomen, haer rijkdom was reeds genoegzaem aen den dag gelegd, opdat men niet zoo ruimschoots, als men het deed, de woorden der Oudheid behoefde over te nemen. Slechts het onontbeerlyke, of

---

(1) Hierover verdient gelezen te worden Ypey, *Geschiedenis der Nederlandsche tale.*

wat in onze tael geheel niet bestond, en meer ook niet, had men moeten ontleenen.

Het is waer door het drukken en herdrukken van grieksche, maer vooral van latijnsche boeken, werd men in eens gansch overstelpt. Men bevond zich in eene geheel andere wereld. Men vergat zelf dat men christen was, om in eenen heidenschen voortijd, te midden van eenen drom van goden en godinnen, te herleven. Hieruit volgde dan ook, dat zy die de pen in hand namen, niet meer volgends de inspraek des harten schreven, noch volgends hetgene zy uit den mond hunner moeder gehoord hadden, doch zich den geest martelden om zich in eene gekunstelde tael, die zy met groote moeite hadden aengeleerd, uit te drukken. Al het eenvoudige, al het natuerlyke verdween uit de schriften, en het scheen dat de nederduitsche boeken alleen door hen, die eene geleerde opvoeding hadden genoten, moesten gelezen worden. Stellig was de *Renaissance* een hinderpael tegen de ontwikkeling der echt nationale beschaving, vooral van de volkeren van germaenschen oorsprong.

Men had moed noodig om zich tegen een kwaed, dat zoo algemeen was, te durven verzetten. Vande Werve deed het door het in 't licht geven van zijn hoogstbelangrijk boekjen : *Den Schat der Duytscher talen : een seer profijtelijc boeck voor alle de gene : die de Latijnsche sprake en meer andere niet en connen, ende bysondere die het Recht hanteren.*

Wanneer de eerste uitgaef van dit werkjen verscheen, is my niet gebleken. De oudste my bekende druk, is van 1559. Doch in de goedkeuring, waermede deze is voorzien, wordt gezegd : *Dit Boeck is* anderwerf *verbetert ende vermeerdert,* waeruit blijkt dat het reeds vroeger het licht zag.

Vande Werve, die in zyne hoedanigheid van schepen, volkomen bekend was met de erbarmelyk verbasterde tael, die te zynen tyde, in de rechtbanken, zoo by de pleidooijen, als by het vellen

van vonnissen gebruikt werd, wilde door zijn boekjen hierin verbetering brengen. Men had in de zestiende eeuw de zuivere tael, waerin de meeste onzer oude keuren, herbrengen en oorkonden vervat zijn, vergeten, om een aental vreemde uitdrukkingen aen het romeinsch recht, dat sedert de wedergeboorte der letteren, ook met meer vlijt werd beoefend, te ontleenen en meestal zonder oordeel maer over te nemen. In den leeftijd van onzen schryver nam het kwaed vooral toe. Hy getuigt immers van die latijnsche woorden dat zy « *Over luttele jaren soo verre waren te sueckene als si nu op de tonghe rijden, ende worden ghemeyn* (1).

Ja, de taek die Vande Werve op zich had genomen was zwaer, om, de eerste en alleen staende, zyne landgenooten voor te lichten en tot het goede terug te roepen. De beroemde Coornhert, die ten jare 1561 zyne vertaling uitgaf der drie boeken *de Officiis* van Cicero, bekent openlyk, dat hy zich door het voorbeeld van onzen Antwerpenaer aengemoedigd, verstout heeft, tegen het alsdan algemeen heerschende gebruik, eenige bastaerdwoorden door echte nederlandsche uitdrukkingen te vervangen. Hy deed het echter met zekere schroomvalligheid. De getuigenis van Coornhert ten voordeele van onzen Vande Werve is allervleijendst. Van het ongepast gebruik van vreemde woorden sprekende, zegt hy : « De schade van dit misbruyc is met verstandighe ooghen te recht ingesien vanden edelen Heere, Heer Jan Vander Werve: die met zijn *Tresoor der duytscher talen* bestaen heeft als een eenige Hercules desen driehoofdighen Cerberum eerst te bestrijden : ende heeft my ooc verstout (die mede ons tale eens gaerne verchiert sage in haer selfs pluymen), teghens tghemeene misbruyck te ghebruycken sommige woorden, als *al gemeen* voor *generael, verlijckinghe* voor *comparatie, gesellicheyt* voor *societas*, enz., die nu om d'onghe-

(1) Ik geef verder geheel het voorbericht van Vande Werve aen den lezer.

woonte wat hardt schijnen : alsoo nochtans dat ick veel oude woorden, die wel goet, maer out duytsch zijn, als *zege* voor *victorie*, *byspel* voor *exempel*, *grontvest* voor *fondament*, *grootachtbaerheydt* voor *authoriteyt* met meer dier gelijcken achter ghelaten hebbe, opdat dese Ciceronisce soeticheyt door de hartheyt haerder onghewoonte niet ghequetst en soude werden... (1).

De poogingen van Vande Werve waren des te lofbaerder om dat hy, zooals ik het reeds deed opmerken, de eerste en de eenige was, die het zoo algemeen heerschend kwaed, dorst te keer gaen. Men verlieze immers niet uit het oog dat hy de tijdgenoot was van Anna Bijns, van Cornelis Van Ghistele, van Matthijs De Casteleyn, van Marcus Van Vaernewijck en van zoo veel anderen, die alle, als om strijd, hunne schriften met eene menigte bastaerdwoorden ontsierden. Want, terwijl by ons hier en daer nog een enkel proza-schryver zich in zuiver nederlandsch bleef uitdrukken volgden onze dichters slafelyk de mode, die des tijds in Frankrijk heerschte, alwaer Ronsard, Du Bellay, Du Baïf en de andere, die tot de zoo genaemde *Pléiade* behoorden, eene tael schreven doorspekt met grieksch en latijn. By ons echter bleef misschien het kwaed langer, dan by onze zuidelyke naburen, voort bestaen, men weet immers hoe de brusselaer Houwaert, die in 1586 stierf, tot in zyne laetste schriften toe, aen dit euvel mank ging. Wel is waer een paer mannen maken eene eervolle uitzondering, namelyk Pieter Heyns, wiens loflyke poogingen tot het zuiveren onzer moedertael ik later zal doen kennen, en jonker

(1) Zie het bericht van Coornhert aen den lezer, in zyne : *Officia Ciceronis, leerende wat yeghelijck in allen staten behoort te doen, bescreven int Latijn door den alder welsprekensten Orator* Marcum Tullium Ciceronem, *ende nu eerst vertaelt in Nederlantscher spraken door Dierick Coornhert.* Tot Haerlem, by Jan van Zuren, 1561. Met Gratie ende Privilegie. in-12°. Ik deel geheel het stuk als *Bylage* mede. — Het boekjen van Coornhert bevat, in de opdragt aen het magistraet van Haerlem, eene der belangrijkste en der oudste getuigenissen over het uitvinden der drukkunst in die stad.

Jan Vander Noot, aen wiens verdiensten de heer professor Stallaert onlangs hulde heeft gedaen (1). Doch de antwerpsche schoolmeester was geen man van groot gezag genoeg om veel invloed te hebben, en de *patricius* was, zoo niet in zyne woorden, dan toch door zyne denkbeelden, te veel aen het vreemde verslaefd om zyne landgenooten tot het goede en oorspronkelyke te kunnen terug roepen.

In noordelyk Nederland, dat tot in de eerste jaren der zeventiende eeuw toe nog altijd den toon van ons ontving, had ook het voorbeeld van Coornhert weinig onmiddellyke navolgers gevonden. Het herdrukken immers aldaer van talryke onzer dichters, die by ons reeds verouderd waren, zoo wel als de getuigenis van meer dan eenen noord-nederlander, zijn daervan een sprekend bewijs. Tot bevestiging van mijn gezegde zal ik hier de woorden aenhalen van den verdienstelyken Westerbaen. Die schryver, aen wien men eene plaets tusschen Cats en Huyghens heeft toegekend, en die in 1599 ter wereld gekomen, tot in 1670 toe leefde, kon dus met volle kennis van zaken spreken. Zie hier wat hy in de voorreden zyner gedichten tot den lezer richt:

« Hoe kleyn en slecht de Nederduytsche Dicht-kunst wel eer geweest zy, is kennelicker als dat het van my alhier behoeve gezeyt te werden. Wat opgangh en wasdom zy, zedert een halve eeuw herwaerts, heeft gekregen, getuygen de gedichten en poëtische wercken van veele aerdige en geluckige verstanden onser lands-lieden, die sich in de selve geoeffent hebben... Metter tyt hebben sommighe.... om haere moeders taele beginnen te dencken, of men in de Nederduytsche Dicht-kunst tot sodanige verbeteringh niet behoorde te arbeyden, die se mede aengenaem en aensienlijck maken en buyten spot en verachtinge brengen mochte, ende ofmen in onse spraeck niet en soude kunnen uyt-

(1) *Keurdichten uit de XVIe eeuw. I. Jonker Jan Vander Noot, met een berigt over zyn leven en zyne werken,* in-12°, Gent, 1857.

wercken het geene Italiaenen, Fransen, ende andere in de haere deden. Dese dan hebben de maniere van rymen en dichten die men te vooren voor de fraeyste hiel, so die van Cornelis Van Gistelle, Marcus Van Varnewycke, heer Mathys De Casteleyn (die sich schreef Priester en Poëet moderne (1)) Jan-Baptiste Houwaert en andere was ingevoert, met alle hare uytheemsche woorden en termen verworpen, ende haere gedachten, vonden en verdichtselen in goed duytsch beginnen uyt te spreken, en bevonden dat haere moederlijcke taele overvloed van woorden en bequaeme rymen konde uytleveren. De grondt van dit werck aldus geleyt synde so hebben verscheyde kloecke en fraeye Geesten daer aen gebout ende elck ons stryt gearbeyt om een opper bouwmeester van dit heylighdom te werden (2). »

Wanneer by ons op het einde der zestiende eeuw en in de eerste jaren der zeventiende, de dichters de vormen der rhetorikale tael lieten varen en zich er tevens op toelegden om zuiver, echt nederlandsch te schryven, dan nog hadden zy eenen beduidenden invloed op die der noordelyke provinciën, alwaer de leden der amsterdamsche Kamer *in Liefde bloeijende,* van hunnen kant, zoo wel door zuivere tael als door verbeterde dichtmaet, zich reeds sedert eenigen tijd onderscheidden, alhoewel zy dan nog veel te wenschen overlieten (3).

De verdiensten van Vande Werve ten opzichte onzer tael, die hy ondernam te zuiveren van de menigte van bastaerdwoorden, welke daerin sedert de laetst afgeloopene vijftig jaren, waren

---

(1) Westerbaen vergist zich. Casteleyn schreef zich alzoo niet. Het was de drukker of uitgever zyner werken, na 's mans dood verschenen, die hem die titels gaf.

(2) *Alle de Gedichten van* J. Westerbaen, *heer Van Brandtwijck.* 's Gravenhage 1672, I, *Voorrede.*

(3) De Vries, in zyne bekroonde Verhandeling in de *Werken der Bataafsche Maatschappy,* D. III, bl. 59, deelt een achtregelig versjen mede van Roemer Visscher, welke tot die kamer behoorde, waerin men nog leest *firmament, absent* en *excellent.* Het is een bewijs dat de verbasterde tael nog niet geheel verbannen was.

geslopen, moeten op hoogen prijs gesteld worden, want het door hem, ten dien einde vervaerdigd boekjen, moet toch, niet tegenstaende dat het kwaed zoo algemeen was en zoo diep ingeworteld, eenen heilzamen invloed hebben uitgeoefend. Ten bewyze daervan strekken de talryke herdrukken, die van den *Schat der Duytscher Talen* het licht zagen. By ons immers kwamen er ten minsten drie van de pers, terwijl het getal hooger voor Noord-Nederland mag gerekend worden, vermits ik er reeds stellig vier kan opgeven. De vroegste van deze, is die van Delft 1605 (1), en de laetste die van Amsterdam 1664. Het verdient onze aendacht dat het boekjen van Vande Werve, hetwelk te Antwerpen vóór het jaer 1559 verscheen, meer dan eene eeuw later, in Holland nog in genoegzame achting was gebleven en op het noodig vertier kon rekenen, om aldaer nogmaels herdrukt te worden.

Geene latere uitgave dan die van 1664 is my voorgekomen, en deze zal waerschijnlyk ook wel de laetste geweest zijn. Want toen dit mael Vande Werves *Schat* verscheen, dan stond hy niet meer alleen. Reeds immers in 1654, of vroeger, gaf de amsterdamsche geneesheer L. Meyer zynen *Woordenschat*, doch zonder byvoeging van zynen naem, uit (2). Terwijl de bekende rechtsgeleerde Simon Van Leeuwen in 1658, zijn *Woordenboek* liet drukken.

Dat zoowel Meyer als Van Leeuwen, beiden ruimschoots in den *Schat* van onzen antwerpschen taelzuiveraer geput hebben, al is het dat zy dezen zelfs niet eens aenhalen, loopt dadelyk in het oog, wanneer men de werkjens van de drie schryvers verge-

(1) Ik ken den druk van 1601, door Ypey opgegeven, niet.

(2) In den *Catalogus der Maatschappy van Nederlandsche Letterkunde* komt voor D. I, bl. 141.: *Nederlandtsche Woorden-schat, waar in meest alle de Basterdtwoorden uyt P. C. Hóófdt, H. De Ghróót, C. Huyghens, I. V. Vondel, en and. en konst-woorden uit A. C. Kok, S. Stevin, de Kamer in Liefd' bloeiende enz.*, 2de *dr. verbetert en veel verm. Amst. Th. Fonteyn*, 1654, *kl.* 8o. Doch dit is slechts de tweede druk. Wanneer de eerste verscheen kan ik niet zeggen.

lijkt. De arbeid van Vande Werve was de grond, waerop de twee andere gebouwd hebben. Zy verbeterden, vermeerderden en maekten voor hunnen leeftijd bruikbaer het verouderd boekjen van onzen Antwerpenaer, dat nog altijd, zooals de meeste woordenboeken van de zestiende eeuw was ingericht, waerin de woorden naer de twee eerste letters gerangschikt zijn, zonder dat men op de derde of volgende aendacht heeft genomen. Het zoeken was uit dien hoofde dikwijls nog al moeijelyk (1).

Zie hier ter welker gelegenheid Van Leeuwen zijn *Woordenboek* uitgaf. Reeds was door hem sedert eenigen tijd, onder den naem van *Notarius Publicus*, een boekjen in onze moedertael vervaerdigd, en in het licht gegeven, waerin hy de wetenschap van het notarisschap onder het rechtgeleerd oogpunt beschouwde, en al wat tot dit ambt betrekking heeft by vragen en antwoorden uitlegde. Hierin ook was Van Leeuwen de eerste niet, want meermalen was reeds vroeger, zelfs vóór zynen leeftijd, onder den titel van *Ars Notariatus*, een boek over het notarisschap gedrukt. Dat van Van Leeuwen echter was meer naer de behoefte van zynen leeftijd, en volgends een ander plan ingericht. Hiervan zagen twee uitgaven het licht, waerby telkens de drukker, buiten de kennisse des schryvers, een woordenboekjen had by gevoegd, doch waerin volgends het zeggen van Van Leeuwen, in de voorrede van de derde uitgave, welke in 1658 verscheen, « Behalven de onordentlijcke letter stellinge, veele vremde, ende onbekende, immers met de Practijcque geene gemeenschap hebbende, woorden gevonden werden, ende ontallijcke, daer toe meest behoorende, zijn overgeslagen, ende vele niet wel vertaelt. » Uit dien hoofde, gaet hy voort werd hy bewogen; « De penne op 't papier te setten, ende 't selve alsoo te redresseren dat het een volkomen Woordenboeck mocht worden; immers soo veel als de Pratijcque aengaet. »

(1) Zoo staen de woorden *adjuveren*, *adjuvament*, vóór *adapteren*, *adagie* enz. *Captiveren*, *capituleren*, vóór *calculeren*, *cantor enz.*

Van Leeuwen raedpleegde, zooals het genoegzaem uit den titel blykt, voor het samenstellen van zijn woordenboekjen, dat dan ook veel meer uitsluitelyk voor rechtsgeleerden bestemd is, een aental nieuwe bronnen (1). Maer hy nam toch uit Vande Werve al het bruikbare en niet verouderde over.

Hoeveel drukken Van Leeuwens arbeid gehad heeft, kan ik niet opgeven (2). In allen gevalle werd deze in de vorige eeuw door betere en volledigere werken van den zelfden aert, zooals onder anderen dat van Boey, vervangen (3).

Meer algemeen bekend is de *Woordenschat* van L. Meyer, die tot heden toe in veler handen is, en soms met vrucht nog naest

---

(1) Alhoewel dit woordenboekjen, dat 154 blz. uitmaekt, met afzonderlyken titel en paginatie bestaet, maekt het het eigenlyk het tweede gedeelte uit van het volgende werkjen. *Notarius publicus, Dat is : de practycke ende Oeffeninge der Notarissen.*
Waer inne
By maniere van Examinatie voorgestelt ende verhandelt wert, alle het gunt een Notaris, soo in de generale wetenschap ende kennisse van de Natuyr ende eygenschap van allerhande Contracten ende Handelingen, soo in de manier van Erffenisse ende Besterffenisse, als in de instellinge van allerhande Instrumenten, volgens onse dagelijcxse stijl ende pratijcke, heeft aen te mercken, ende nootsakelijck waer te nemen.
Daer by-gevoeght.
Een Woorden-boeck, waer inne allerhande Konst- ende Bastaert-woorden, tot de Pratijcque des Notarischaps en andere Rechts-oeffeninge behoorende, uyt Hugo De Groot, Hooft, Huygens, Vondel, *ende andere, soo oude als nieuwe Tael-schriften, op 't Naeuwkeurighste werden vertaelt, ende met alle andere Woorden-boecken vergeleken, het ondienstige achtergelaten ende het gebreeckige vervult,* door Mr Simon Van Leeuwen, Adt.

Den derden druck van nieuws oversien, verbetert, ende vermeerdert. Tot Dordrecht, *by Abraham Andriesz. Boeck-verkooper by 't Stadt-huys, in 't Schrijfboeck.* in-12° van 8, 108 en 2 blz, met eene in koper gesnedene titelplaet; zonder aenwyzing van jaer, doch op het laetste blad van het *Woorden-boeck* leest men : tot Dordrecht, *gedruckt by Nicolaes De Vries,* woonende in de Nieuw-straet, 1658.

(2) In den *Catalogus van de Bibliotheek der Maatschappy van Nederlandsche Letterkunde te Leiden*, D. I, bl. 126, wordt eene andere uitgave van het *Woordenboek* van Van Leeuwen, als een stuk van een ander werk bl. 567-712, in-8° opgegeven. Waerschijnlyk stond het achter een uitgebreid werk over het notarisschap.

(3) Boey (Thymon), *Woordentolk of verklaring der voornaamste onduitsche en andere woorden in de hedendaagsche en aloude rechtpleginge voorkomende, mitsgaders korte schets van den oorspronk en het departement der hoven van justitie enz.* 's Gravenhage, 1773. 2 deel. in-4°.

Kiliaen, kan geraedpleegd worden. Wanneer de eerste druk verscheen, is my niet gebleken (1), doch de tweede is van 1654. Beiden zagen het licht, meen ik, zonder den naem van Meyer. Of Jan Hofman, waervan Ypey melding maekt, hieraen gearbeid heeft, weet ik niet. Wat er van zy, deze twee vroegste uitgaven bestonden slechts uit één deeltjen, waerin de bastaerdwoorden en de kunstwoorden dooreen lagen. Zoo was het insgelyks in den *Schat* van Vande Werve, waerin rechtstermen en vreemde woorden niet van elkander zijn gescheiden. Meyer dit gebrek ingezien hebbende, veranderde het in den derden druk en bracht iedere verzameling onder eene byzondere naemlijst. En terwijl hy dit woordenboek hoe langer hoe vollediger wilde maken, voegde hy er weldra een derden deeltjen by, behelzende ongewoone en verouderde woorden. Meyer bleef zijn werkjen beschaven, verbeteren en vermeerderen, en heeft er verscheidene uitgaven van beleefd, en hetzelve tot eene aenzienlyke grootte aengegroeid gezien. Ook na zynen dood, ieder mael dat het ter perse gelegd werd, verscheen het telkens meer en meer uitgebreid (2). De taellievende Haerlemmer Ernst Willem Cramerus bezorgde den elfden druk, die te Amsterdam in 1777 verscheen. Hy voegde er veel honderden woorden by, voornamelyk tot de natuerlyke historie betrekkelyk. Eindelyk kwam er nog te Dordrecht in 1805, by A. Blussé en zoon, een twaelfde druk van de pers, die, vermeen ik, de laetste is. Door het verschynen van Weilands *Kunst-woorden-*

(1) In het voorbericht van den elfden druk in 1777 verschenen, leest men dat L. Meyer « *in 't voorst der voorledene eeuw, voor meer dan hondert en vijftig jaer, den eersten grond had toegelegd.* Is dit gezegde waer, dan zou de eerste uitgave omtrent 1627 moeten verschenen zijn. Iets waeraen ik twyfel.

(2) Ik vind de volgende drukken opgegeven : 1° eene van Amsterdam 1696. — 2° L. Meyers *Woordenschat, verdeelt in* : 1. *Bastaardt-woorden,* 2. *Konst-woorden,* 3 *Verouderde woorden.* — Achtste druk, alom veel vermeerdert en verbetert. Amst. J. Boom. 1720, kl. 8°. Zie *Catal. der Maatschappy van Nederlandsche Letterkunde,* D. I, bl. 141-2. — *L. Meyers Woordenschat, verdeelt in bastaardt-woorden, konstwoorden etc. IX druk, veel vermeerdert en verbetert.* Amst., 1731, kl. 8°. Zie *Bibliotheca Hulthemiana.* D. IV, N° 23341.

boek en andere werken, die meer op de hoogte der wetenschappen staen en naer de behoeften van onzen leeftijd zijn ingericht, zal de arbeid van den amsterdamschen geneesheer al meer en meer in vergetelheid geraken, juist zooals vroeger die van den antwerpschen schepen onbruikbaer was geworden. Het is nochtans merkweerdig, dat, zoowel het boekjen van Vande Werve, als dat van Meyer, elk meer dan eene eeuw lang gedrukt en herdrukt werden.

Wanneer men heden *Den Schat* van Vande Werve inziet, dan mag men niet uit het oog verliezen, dat hy in dat vak geene voorgangers had, en dus geene vroeger verschenen boeken kon raedplegen. Zijn werkjen is dus in verre na niet volledig; ook zijn de woorden, die hy opgeeft ter verduitsching der latijnsche of andere vreemde termen, niet altijd even gepast, maer nochtans moet men bekennen dat hy onze tael zeer grondig bezat, en dat de door hem voorgestelde nederlandsche uitdrukkingen, in het algemeen bewyzen dat hy met hetgene er van voorgaende eeuwen by ons reeds bestond, zeer wel bekend was. Hem komt ontegenzeggelyk eene eervolle plaets toe onder onze vroegere taelkundigen.

Onze beroemde Kiliaen liet in den druk van 1599, op zijn *Etymologicum* een *Appendix* (1) van uitheemsche en bastaerdwoorden volgen, doch hy geeft van deze slechts de latijnsche vertaling, zonder aen te wyzen hoe men die in echt nederduitsch zou moeten uitdrukken.

Om de lezers nader met den *Schat* van Vande Werve bekend te maken, en tevens als bydrage tot het vervaerdigen eener bibliographie van onze tael- en letterkunde, deel ik hier de nauwkeurige opgave mede van de onderscheidene drukken die my zijn voorgekomen, of waervan ik melding gemaekt vond.

De nummers 1, 2, 4, 6 en 7 zijn in mijn bezit.

---

(1) In de eerste uitgave van Kiliaens woordenboek, van 1574, komt dat *Appendix* niet voor. Den tweeden druk heb ik nooit gezien; ik weet dus niet of het daerin te vinden is.

UITGAVEN VAN « DEN SCHAT DER DUYTSCHER TALEN. »

1° Den Schat der Duytsscher talen : Een seer profijtelijc boeck voor alle de gene : die de Latijnsche sprake ende meer andere niet en connen, eñ bysondere die het Recht hanteren : Ghemaect van den Edelen ende hoochstammighen heer, Heer Jan Vande Werue Ridder.

Gheprint Tantwerpen by Hans de Laet, inde Cammerstrate inde Rape, int Jaer ons Heeren. M. D. eñ LIX.

Cum gratia et Privilegio.

12°, 94 ongec. bladen of 188 bladzyden

Op den titel het in hout gesneden vignet van den drukker. Het verbeelt eenen man die zaeit, en draegt de spreuk : SPES ALIT AGRICOLAS.

Op de keerzyde van den titel staet het volgende zevenregelig vers :

In den naem vande Duytsche tale.

Men teegh my ane, dat ick crepel ben en manck,
Als die volmaectheyt in my selven derve :
Dies hebben sy Buytenlanders (al wast bedwanck)
My verstootende, ghestelt in mijn erve.
Maer dese moeten nu wech : ende ick ben, God danck,
Gherecht in dmijne, door Heer Jan vande Werve
Dies sy hem eere, die nemmermeer en sterve.

Zie hier op welke wyze Vande Werve op bl. 1, de beweeg-redenen te kennen geeft die hem de pen in de hand deden vatten. Die voorrede schijnt ons belangrijk genoeg om hier in het geheel te worden ingelascht.

« De aenrichter dees Boecx tot den goetwillighen Leser.

Wat ick voor ghehadt hebbe, om tot den ghemeynen orbaer dit Boeck aen te richtene, goethertighe Leser, can een yeghelijc, die hem om daer maer eens in te siene slechtelijck verleecht, by hem selven haest bekennen. Niet wel en conste ick verdouwen,

dat so menighe mensche, soo voor Rechte als andersins (welck wy alle daghe ondervinden) so dicwijlen stonden als verbaest ende voor thooft gheslaghen, wanneer sy eenighe buytenlantsche woorden hoorden, het sy uut der Latijnscher spraken oft andere : de welcke over luttele jaren soo verre waren te sueckene (ende sijn hem daerom onbekent) als si nu op de tonghe rijden, ende worden ghemeyn. Om dan den desen te hulpen te comene, ende niet alleene den desen, maer oock den ghenen, die, al sijn si anders oock geleert, voor rechte niet vele en hebben geweest, so hebbe ick alle gheschuymde woorden, die in ons tale niet thuys en behooren, vervolgens, na deerste letteren afgaende, hier geset achter eene : al wat van eenen stam ende afcoemsten is, coppelende by malcanderen : ende de selve in platten duytsche soo uutgeleydt dat niemant, die hem met mijnen arbeydt wilt behelpen, noot meer en sal hebben, om eenichsins, in wat handel dat sy, door sulcken middelen te worden vercort. Ick en meyne niet, dat ic eenighe woorden achter ghelaten hebbe, die hier nootsakelijc waren gheset : ten waren de ghene, die so verre int ghebruyck comen sijn, als *testament, sacrament, instrument* ende meer andere, datmense qualijc anders soude connen ghesegghen : oft al waert ooc te doene, het ware buyten redene ende verstant. Dese uutghenomen, en wete ick niet datter yet is dat swaricheyt mocht maken, ghy en sullet hier vinden. Besicht dan, goetwillighe Leser, mijnen arbeyt so oorborlijck, als hy u mildelijck wort ghegunt : ende helpt my ons moeders tale (die ghelijc tgout onder deerde leet verborghen) wederom so brenghen op de beenen, dat wy moghen bewijsen, so wy wel connen, dat sy aen andere talen gheen onderstant en behoeft te versoeckene. Hier mede bevele ick u den Heere. »

Niet min lezenswaerdig is de opdracht van den drukker aen den schryver van het boek. Zy dient als het ware tot antwoord en tot nadere uitlegging vân het bericht van Jan Vande Werve.

Zie hier hoe Jan Laet of De Laet zich uitdrukt:

« Aen den Edelen welgheboren heere, Heer Jan Vande Werve, ridder : Jan Laet boeckprinter, salicheyt ende gheluck. »

« Na mijn ghevoelen hebdy groot ghelijck, Eersamighe Heere, dat u dunct dat ons moeders tale by na vaert, ghelijck gout welck onder deerde leyt verborghen. Seer weynighe zijnder van onsen lantsaten, die hem anders laten voorstaen, dan ons tale en is van haer selven heel naect ende berooyt : aenghesien dat sy ghelijck Ditaliaensche, Spaensche ende Fransoysche, met der Latijnscher talen, ende bynae met gheene van desen drijen, gheenen handel en heeft. Nu oft sy ons dit schoone over den hals dronghen, wie is so verblint die soude derren loochghenen de Overlantsche duyttsche tale en is te hants so machtich, so rijck, so bequame, als eenighe van de ghene die onder die Christenen nu doverhant besitten. Dese onse tale, al is sy vander overlantscher spraken van gheluyts weghen seer verscheyden, so heeft sy nochtans metter selver hare ghemeynschap, wesende beyde tsamen van ghelijcker eyghenschap ende oorspronghe : so dat wanneer in de selve onse moeder tale yet ghebreect men tselve aen de overlantsche halen ende rechtelijck mach ghebruycken. Waer by hebben de overlanders dit vordeel meer dan wy? Ick en twijfel niet, deden wy der onser de selve eere, die sy doen der hunder, wy en soudense haest wel soo gheschict hebben, als eenighe die mach uutcomen. Maer (om de waerheyt te segghene) hoe mocht onser talen meer lasters gheschien, dan wy haer selve aen en doen? Wie isser onser hem en sal duncken hy en is veel ghesetter man, can hy zijn woort in een vreemde tale doen, dan daer hy in is gheboren. Ende al ist dat sy hen somwijlen daer toe (so hen dunct) vercleynen, dat sy hen moeders tale besighen, si becladdense so met gheschuymde woorden; dat ghy, niet sonder groote redene voor u hebt ghenomen om aldusdanighen verborgen schat te brenghen int lichte : waer in ghy de selve buytenlantsche

woorden, die in ons tale nu by na soo vele als ghedoopt zijn, plat ende breet sout uutlegghen, tot grooten oorbor van den ghemeynen volcke : welck ghereet in alle steden wel eenen oft meer behoefde, om hem, ick late de bevelinghen vanden hove staen, maer wat den meesten hoop in hem daghelijcx reden uutslaet, te vercleerene. Maer boven al tot voordeel van de ghene, die daghelijcx voor bancken van Rechte crijghen te doene, daer si te voren niet vele en hebben verkeert : ende staen als verwesen menschen, tselve dat sy hooren niet verstaende, tot hunder grooter schaden hebben si Procureurs, *besorghers* ghenaemt, die hun den capruyn vullen met hoye : ende willens ende wetens (is te duchtene) met alsulcken woorden in hun schriftueren by comen, daer si hun de ooghen, ghelijck Cacus met den roock Hercules dede, mede verblinden. Also dat door desen uwen boeck, een yeghelijck zijn gheboren tale sal eens onghevalst beginnen te sprekene : siende datter gheene gheleende woorden en zijn (daer si hen alleene mede behelpen) men en canse wel seggen in goeden duytsche : Oft de selve woorden die wy nu voor vreemdelinghen houden, sullen by alle man so in de kennisse comen, datmense uut onser talen niet langher en sal connen gheweeren. In sulcker voeghen, dat uwen arbeyt, hoe dat comt, sal staen grootelijck tot oorbor van den ghemeynen man, ende tot voorderinghe van onser talen. Op dat ick dan alle andere, die oock de macht wel hebben soo van rijckdom, als van gheleertheden, ende welghesienheyt, om met u de hant aen te slane soude verwecken : en hebbe ick niet willen laten, ick en soude u uus selfs boeck op draghen ende eeghenen. Latende my metten selven sekerlijck voorstaen, datmen voor dit boeck gheen ander bert uut en sal behoeven te hanghene, om wel vercocht te wordene, dan dattet van u Edelen welgheboren heere ten ghemeynen voordeel is ghemaect ende gheschoncken : wiens wijsheyt ende gheleertheit (ick laet staen macht ende afcoemste) is verre ende wijt ghenoech bekent : ende bysondere

in dese treffelijcke coopstadt van Antwerpen, daer ghy van over langhe, soo uwe voorvaders oock hebben ghedaen overschap ende heerschappije, met danck van alle goede ende wijse, hebt ghevoert. Daerom en sal my uwe Edelheyt niet qualijck af nemen, dat ick in u boeck hebbe derren bestaen, dat ghy met rechte selve, en haddet uwe sedicheyt niet belet, wel haddet behooren te doene. Vaert wel Edele wel gheboren heere, toe wiens belief ick my nu ende altijt gewillichlijck onderworpe.

Uwer hoochweerdicheyt vrient ende dienaer,

JAN LAET VAN STABROECK.

Op het laetste blad van het boekjen staet de volgende goedkeuring :

« Dit Boeck is anderwerf verbetert ende vermeerdert door den selven H. Jan vande Werve. Ende is oversien, by den gheleerden Heere, Heer Jan Gooswinii, Licentiaet inder Godheyt, vander K. M. daertoe ghestelt, Prochiaen van Sinte Jacobs kercke Thantwerpen. »

2° Den Schat der Duytscher Talen : Een seer profijtelijckboeck, voor alle de ghene die de Latijnsche sprake ende meer andere niet en connen, ende bysondere die de Rechten hanteren : Ghemaeckt vanden Edelen ende hoochstammighen Heere, Heer Jan Vanden Werue, Ridder.

Ghedruckt Thantwerpen, op die Lombaerde Veste, inden witten Hasewint, by my Jan Van Ghelen, ghesworen Boeckdrucker der Con. Ma. Anno M. D. LXXVII.

Cum gratia et Privilegio.

In-12° van 96 ongecyf. bladen. Op den titel een rond, in hout gesneden, vignet verbeeldende den heiligen Evangelist Joannes met den arend, en tot omschrift voerende † IN PRINCIPIO ERAT VERBVM.

Op de keerzyde van den titel volgt, zooals in den vorigen druk, het zevenregelig vers : *In den naem vande Duytsche tale,* en op bladzyde 1 : *Den aenrichter dees Boeckx tot den goetwillighen leser.* Doch op bl. 3, luidt het dit mael : *Aen dē Edelen welgeboren Heere, Heer Jan vanden Werve, Ridder : Ian Van Ghelen boeckprinter, salicheyt ende gheluck,* en die voorrede van den uitgever tot den schryver is onderteekend : *Uwer hoochweerdicheyt vrient ende dienaer : Ian Van Ghelen.*

Deze drukker van 1577, Jan Van Ghelen, die het boekjen reeds vroeger ter perse moet gelegd hebben, schrijft voor het overige, geheel den brief of bericht van zynen voorganger van 1559, Jan Laet of de Laet woordelyk over.

Op de keerzyde van het voorlaetste blad leest men :

Dit Boeck is anderwerf verbetert eñ vermeerdert door den seluen H. Jan vande Werve. Ende is ouersien, by den gheleerden Heere, Heer Jan Gooswinii, Licentiaet inder Godtheyt, vander K. M. daer toe ghestelt, Prochiaen van Sinte Jacobs kercke Thantwerpen.

Ghedruct Thantwerpen, op die Lombaerde Veste, inden witten Hasewint, by my Jan Van Ghelen.

1577.

Eindelyk op het laetste blad van het boekjen komt 's drukkers vignet in hout gesneden voor. Het verbeeldt twee, op de achterste pooten, by eenen boom rechtstaende hazewinden. Zy houden een schild vast waerop het monogramma vanden drukker. Aen den voet des booms zit een haes. Rondom leest men de spreuk : FIDE-NVN-QVAM POLLVTA.

3° Eene uitgave van 1601, vermeld door Ypey, doch zonder aenwyzing van plaets of naem des drukkers.

4° Den Schat der Duytscher Talen :
Een seer profijtelyck Boeck, voor alle de ghene die de Latijnsche sprake, ende meer andere niet en connen, ende bysonder die de Rechten hanteren.

Ghemaect vanden Edelen ende Hooch-stammighen Heere, Heer Ian van den Werve, Ridder.

Tot Delft,

By Bruyn Harmanssz. Schinckel, woonende aen 't Merct-veldt inde Druckerye.

Anno 1605.

Met een *fleuron* op het titelblad. In-12°, van 79 ongec. bladen.

In deze uitgave, en ook in de twee volgende is de brief, van Jan Laet of Jan Van Ghelen, aen den schryver gericht, die in de drukken van 1559 en 1577 op blad 3 voorkomt, alsook de goedkeuring aldaer achter aen het boek te lezen, weggelaten.

5° Jan van den Werve, den Schat der Duytscher Talen. Delf, Bruyn Hz. Schinckel, 1608, kl. 8°.

Zie *Catalogus van de Bibliotheek der Maatschappy van Nederlandsche Letterkunde*, te Leiden, D. I, bl. 141.

6° Den Schat der Duytscher talen.

Een seer profijtelijck Boeck, voor alle de gene, die de Latijnsche sprake, ende meer andere niet en konnen, ende bysonder die de Rechten hanteren.

Ghemaeckt vanden Edelen ende Hoogh-stammighen Heere, Heer *Ian Van den Werve*, Ridder.

Desen laetsten Druck seer verbetert.

Tot Hoorn.

Voor Lourens Willemsz, Boeck-vercooper aen de zuyt-zyde van de groote kerck. 1623.

In-12°, van 72 ongecyf. bladen. Op den titel een langwerpig rond, in hout gesneden vignet, verbeeldende eenen eenhoorn, die een schild waerop een hoorn, vasthout.

7° Den Schat der Duytscher talen.

Een seer profijtelyck Boeck, voor alle de gene die de Latijnsche sprake, ende meer andere, niet en konnen, ende bysonder die de Rechten hanteeren.

Gemaeckt van den Edelen ende Hooghstammighen Heere, Heere van den Werve, Ridder.

Desen laetsten Druck, op nieuws gecorrigeert en verbetert.
t'Amsterdam.
Gedruckt by de Weduw' van *Theunis Jacobsz,* Boeckverkoopster, op 't Water, in de Loots-man, 1664.

In-12° van 80 ongecyf. bladen. Op den titel een *fleuron* eenen bloempot verbeeldende. Het boekjen is, zooals al de voorgaende, op twee kolommen gedrukt.

De nederlandsche tekst is in al de uitgaven, in oude dietsche letters.

BYLAGE

Voorrede van Coornhert.

DE VERTAELDER TOTTEN LESER.

Hoe groote naersticheit, moeyte, arbeydt ende coste byden hoochduytschen gedaen wert, vriendelike Leser, om henluyder tale te verbeteren, is wel van vele geleerde verstanden (die den grooten oorbaer verstaen van sherten meninge met eigentlijcke woorden te vertolcken) gemerct ende ghepresen, dies sy ons oock met goede redene straffen ende lasteren als roeckeloose versuymers der begrauen rijcdommen onser nederlantscher talen : maer dat sulcke inden handen (somen seyt) spouwen en de werx beginnen souden om onse sprake te beteren, van vreemde woorden te reynighen, van verdorvene te ghenesen, ende met haren eyghen natuerlijcken aert te eeren doort afschuymen, uutmonsteren, ende wech bannen van de Latijnsche, walsche ende vreemde woorden : dat sy oock daer teghens vlijte souden doen om door henluyder grooten name van gheleertheyt het oude vergeten ende versleten nederlantsce duytsch weder int ghebruyck te brenghen, is soo verde te soecken dat sulcke oock meest de verdervers ende misbruyckers onser talen zijn. Want selden werden eenighe boecken vertaelt oft gheschreven vanden ongheleerden, maer veel al vanden geleerden, de welcke het latijn meest al leeren eer sy hun moeders tale connen : dies hunlieden int dichten oft verduytschen der boecken oock dickwils duytsch, om hueren sinne

wel uut te beelden, ontbreken moet, ende behelpen sich dan flucx om tghemack, met Latijn, walsch of met ander talen die hun bat condt zijn; daer dan ooc nootsakelijck een mengsel van spraken ende een rechte Babilonische verwerringe uut geboren werdt. Dit heeft onse nederlantsche sprake binnen veertich jaren herwaerts alsoo verkeert ende gheraetbraect: dat sy meer ghemeenschappe heeft metten Latijnen ende Franchoysen, dan metten hoochduytschen, daer sy uut ghesproten is: dies sy oock vanden slechten borgheren ende huysluyden die Latijn noch walsch en connen, nauwelijcx half verstaen en werdt. Doet dit die nederlantsche tonghe niet schandelijck stameren? De Prince laet zijn Majesteyts geboden metter clockenslach int openbare vercondighen om dat die van elck man gheweten souden werden: men roept int eynde ghemeynlijck elck segghet den anderen voort, op dat yeghelijck voor schaden ghewaerschouwet mach zijn: maer hoe sullen sy hun voort overtreden wachten, die sheeren gheboden niet en verstaen? hoe sal een nederlander, sonder walsch oft Latijn te connen, verstaen moghen den sinne van dese ende deser ghelijcke woorden. Ten eynden dat niemant en pretendere actie van ignorantie: waert hier so swaer om seggen, op dat hem niemant en ontschuldige met onwetenheyt der saken? het is wel so dat ons sprake door onser voorouderen onachtsaemheyt in desen al met eenighe wonden ende ghebreken verleemt ende in sommighe leden by nae onghenese-lijck is: soo datmen al woorden vint als *nature*, *conscientie*, *glorie* ende dier gelijcken diemen qualijc alsoo verduytschen can datse recht verstaen souden werden: maer salmen dat om dese leemten te verschoonen de gesonde leden ooc mede noch verleemden? Tis nu also verde gecomen dat veel jonge scrijvers een woort Franschoys oft Latijns verstaende sulcdanighe vreemde lappen voor een welstant ende bevallijcke chieraet opten mantel onser spraken brodden, recht oft een heerlijcke ende rijckelijcke sake waer sonder noot vreemt behulp te bedelen: twelck oorsake is dat menich fijn burgher ende boer het vonnisse zijnre saken aenhorende, ja oock selfs lesende sulcx soo luttel verstaet, dat hy dan noch niet en merct oft hem mede oft tegen gaet, maer als een onduytsche noch wel een verduytscher tot dit duytsch (God wouts) behoeft te hueren. De schade van dit misbruyc is met verstandighe ooghen te recht ingesien vanden edelen heere, heer Jan Vander Werue: die met zijn *Tresoor der Duytscher Talen* bestaen heeft als een eenige Hercules desen driehoofdighen Cerberum eerst te bestrijden: ende heeft my ooc verstout (die mede ons tale eens gaerne verchiert sage in haer selfs pluymen) teghens

tghemeene misbruyck te ghebruycken sommige woorden als *al gemeen* voor *generael*, *verlijckinghe* voor *comparatie* : *gesellicheyt* voor *societas*, &c die nu om d'ongewoonte wat hardt schijnen : alsoo nochtans dat ick veel oude woorden, die wel goet, maer out duytsch zijn, als *zege* voor *victorie*, *byspel* voor *exempel*, *grontvest* voor *fondament*, *grootachtbaerheydt* voor *authoriteyt* met meer dier gelijcken achter ghelaten hebbe, op dat dese Ciceronisce soeticheyt door de hartheyt haerder ongewoonte niet ghequetst en soude werden : hoe wel ic die noch metter tijt al dencke te gebruycken, ist dat my de Heere spaert, ende mijn arbeydts luste verwackert werdt door u goetwillicheyt jonstighe leser. Beroerende het navolgen van des schrijvers meyninghe, die hebbe ick, na mijn cranc vermoghen, vlijtelijc ende getrouwelijc gevolcht : hoe wel my de verscheydenheyt vande latijnsche drucxelen oft boecken dicwils int navolghen van d'een oft d'ander twijfelachtich ghemaect hebben. Is hier inne dan eenichsins ghedoolt, dat wilt goetlijc int goede beduyden, ende dencken dat dolen menschelic is, ende dat ic om u dienste te doen het lasteren, straffen, ende verachten vanden berispers soo willich ghetroost ben : als ick dit gaerne met dienstwilligher herten ter eeren Godes ende tot uwen oorbaer verduyscht hebbe. Vaert wel.

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

—

III. Schoon gezegde van keizer Karel.

Toen keizer Karel de legerbenden der Protestanten in Duitschland verslagen, en den hertog van Saksen krijgsgevangen had genomen, zegde hy : « Men verhaelt dat Cesar, na dat hy eenen oorlog geheel naer zynen zin had ten einde gebracht, uitriep : *Veni, vidi, vici*, (*ik kwam, ik zag en ik overwon*); maer ik zal zeggen : *Veni, vidi, Deus vicit*, (*ik kwam, ik zag en God overwon*).

Zie daer een zedig gezegde, dat eer doet aen eenen christenen Keizer !

Ens., *Epidorpidum* lib. IV. cal. 1648, in 12°, bl. 74.

IETS OVER MARTEN UIT DEN « WAPENE MARTIJN. »

In de laetste tyden werd er veel geschreven over de wijsgeerige samenspraken van Jacob Van Maerlant, gekend onder den naem van *Wapene-Martijn*. Doch tot heden heeft er zich niemand ernstig op toegelegd om te weten, wie die Marten was, dien de gryze vlaemsche dichter over allerlei godsdienstige en maetschappelyke vraegpunten met hem redenerende voorstelt. Daer de persoon, die onder dezen naem schuilt, uit gemelde tweespraken blijkt te Utrecht verbleven te hebben, zocht ik hem eerst onder de domproosten en domdekens, de proosten van St.-Salvator, de dekens van deze kerk en die van St.-Pieter, St.-Jan en Onze-Lieve-Vrouw te Utrecht, waervan Hoynck Van Papendrecht, in het vijfde deel zyner *Analecta Belgica*, de volledige lijst mededeelt. Doch onder al deze is er voor die tyden geen enkel Marten te vinden.

Ik kwam alsdan op de gedachte, dat Marten misschien een pseudoniem geweest is. Sint-Marten was immers de patroon van het utrechtsche bisdom, en Marten, in de samenspraken beduidde misschien anders niet dan *Utrechtenaer*. Myne opzoekingen voortzettende, vond ik weldra in de *Egmondsche Chronijk* het grafschrift van Willem Berthout, den 4^{den} july 1301, als bisschop van Utrecht gestorven, waerin deze onder den naem van Martinus voorkomt :

O pastor egregie, nobilis *Martine*,
dic cur dormis hodie, cum minus divinae
gentes et perfidae columpnam cortinae
destruunt ecclesiae?

Quondam alienis fons dictaris gratiae,
nunc tuis egenis spes negatur veniae,
mortis cantilenis.
Quis nunc jure psallitur coetu clericorum?
nam flos spirans tollitur pratis honestorum,
dum Wilhelmus pellitur hinc ad coeli chorum[1].

In dees, geheel in Maerlantschen trant opgestelde grafschrift, wordt Marten in den zin van *utrechtschen bisschop* genomen; en diensvolgends denk ik dat men er de zelfde beduidenis moet aenhechten in den Wapene-Martijn.

In den bykans met Maerlant gelyktydigen Jan Bukelare, die de wijsgeerige dialogen des beroemden Vlamings in het latijn overbracht, wordt aen Marten de benaming van *praesul*[2] gegeven, die slechts op iemand, die eene zeer hooge waerdigheid in de kerk bekleedde, slaen kan. Dat die naem bepaeldelyk op bisschoppen werd toegepast, zou ik door menig voorbeeld kunnen bewyzen. Zie hier slechts eenige verzen ook in de Egmondsche Chronijk voorhanden, waerin de hiervoren gemelde Willem Berthout *praesul* heet :

Erras *praesul* nobilis
nimis festinando,
maneas immobilis.
Tuis propinando
vultum, et sit debilis
te vexans sic querelis[3].

Eindelyk in het vierde boek van den *Wapene-Martijn*, dat in 1299 werd geschreven, vraegt Jacob aen Marten :

Merten, vrient, wie es die man
daer gi therte soo legt an,

---

(1) Mathaeus, *Veteris aevi analecta*. Hagae 1738. II p. 554. —Van Vloten, *Nederlandsche geschiedzangen*. I. 1852. Amsterdam, blz. 22.

(2) *Presul sanctissime*. Zie C. P. Serrure, *Vaderlandsch Museum*, D. I, blz. 180 (3e boek, 4e strofe).

(3) Mathaeus, *ibid*. bl. 553.

eest u lantshere,
eest die fiere hertoge Jan?
God verde hem den euschen ban (1).

Welnu, Willem Berthout uit het huis van Grimbergen gesproten, was onderdaen des hertogen van Brabant, Jan II, en hy bekleedde den bisschoppelyken zetel juist in het jaer 1299, waerop het vierde boek des Wapene-Martijns berijmd werd. Ik geloof uit dit alles te mogen besluiten, dat in den *vierden Martijn* (2), Marten niemand anders is dan bisschop Willem Berthout, en, dat men onder den naem van den beschermheilige van het Sticht, in de drie eerste boeken ook eenen utrechtschen bisschop moet verstaen.

Maer wie was die kerkvoogd in de drie eerste boeken bedoeld? Misschien was het Jan van Nassau, dien Niklaes Van Cats, een beroemd zeeuwsche edelman, aen wien Maerlant zyne *Natuerbloeme* opdroeg, over zyne oproerige onderdanen deed zegevieren. Misschien ook was het Willem Berthout? In dat laetste geval zou men het tweede en derde boek des *Wapene-Martijns* niet vóór 1296 mogen plaetsen, want het tweede boek begint immers aldus :

Jacob du woens in den Dam,
ende ic t'Uutrecht, dies benic gram.

en het was slechts in dit jaer dat Willem, tot dan toe proost van St.-Pieters kerk te Leuven, tot de bisschoppelyke waerdigheid werd verheven.

Ik laet echter dit laetste vraegpunt aen de beslissing over der noord-nederlandsche geleerden.

C. A. Serrure.

---

(1) De heer Verwijs, in zijn *Academisch proefschrift over Jacob Van Maerlants Wapene-Martijn.* Deventer 1857, ziet dit vierde boek aen als niet aen Maerlant behoorende, alhoewel nog voor zyne dood geschreven; doch dit punt is hier zeer onverschillig.

(2) Dit tot heden toe onuitgegeven deel van den Wapene-Martijn, zal eerlang in dees *Museum* verschynen.

REGLEMENT OVER DE PEST,

AFGEKONDIGD DOOR HET STEDELYK BESTUER VAN LEUVEN, ANNO 1473.

De pest was eene der besmettelyke ziekten, welke onze steden, in den voortijd, meermalen heeft ontvolkt, en tegen welke de geneeskunde niets vermocht. Al de middelen, welke er tegen aengewend werden, bleven meestal vruchteloos.

De stad Leuven werd vry dikwijls met deze besmetting overvallen, vooral in de jaren 1316, 1473 en 1578. In dit laetste jaer verloor zy omtrent dertig duizend harer inwooners.

Het reglement, hetwelk ik hier mededeel, werd door het stedelyk bestuer, ten jare 1473, opgesteld. Het stuk is, naer mijn inzien, zeer belangrijk voor de geschiedenis der Geneeskunde in België. Trouwens, men leert er uit welke de maetregelen waren, die er genomen werden om de woede der ziekte te bedaren, en om hare verspreiding te beletten, in de stad waer de wetenschappen, in die dagen, den hoogsten trap hadden bestegen. Ik durf derhalve verhopen dat deze oorkonde den liefhebberen onzer geschiedenis niet onaengenaem zal wezen.

Zie hier het stuk :

ORDINANCIE GHEMAECT VANDER HAESTIGHER SIECTEN.

Inden yersten, als in eenich huys bynnen der Stadt oft vryheyt yemant aflivich wort, vander haestigher ziechte, dat dat huys, voir ter straten, gesloten sal werden gehouden, zonder dore oft vynsteren, beneden tot onder den solder, open te moegen staen,

ende dat men oic ghenerhande have vuyt dien huyse vercopen noch anders doen en sal, den termijn van 40 daghen lanck, op de pene, soe wie eenich van dien dade, van drie hollandsche guldene, terdel den heere, terdeel der stat ende terdel den voirtbringher, ende de have alsoe vuytgedaen verbuert half den heere ende half der stadt.

II. Item, de ghene die in alsulke sterfhuyse willen bliven wonen nae yemants alsulke aflivicheit, dat die ·xiiij· dage lanck sal moeten bliven inden huyse ende bivanghe desselfs, zonder onder zijn gebuerte ter straten oft ter Kercken, ten Vleeschuse oft eeniger Mercten te moegen verkeren, ende wes hem gebrect van watere oft vitaelgen (1) sal hy by zynen gebueren doen bringen, tot voer zyn huys, op de pene, die de contrarie dade, van ·iij· hollantsche gulden, te deylen als voer; maer sullen sulcke persoenen moegen des morgens voer de Werclocke vut huren huse gaen wandelen besyden 'sweeghs, vuten volcke, ende vuten huse moeten bliven tot des avonts nade Werclocke, sonder in yemants anders huse te moegen gaene. Ende de ·xiiij· dagen wt sijnde sullen alsulke personen moeten dragen, wtgaende, *een lange witte roye* tot dat de ·xl· dagen wt sijn, opten selven cuer.

III. Item, dat nyemant verwaerder van siecken oft andere, gheenrehande water noch onreynicheit, gecomen van alsulken sieken, inden levenden (watere) noch daer nae, ter straten oft ghoten, ter straten comende, wyt ghieten en selen, noch oic cleder oft lijnwaet van siecken moghen wasschen op Borneputten noch opten rivire, op te verbuerten den selven koer, te deylen als voer; mair alsulke onreynicheyt selen zy moeten graven bynnen huren bivanghe, ende dat wt alsulken huse, daer yemant gestorven es, sal moeten openbaerlyc wthanghe *een groten walme stroots*, alsoe dat dat eenen yegeliken cundighen om die plaetse te scouwen, opte selve cuer.

IV. Item, dat de ghene die alsulke sieken verwaren, vutgenomen Cellebrueders, Grauwe ende Swerte Susteren, selen dragen, op ter straten gaende, *een wit teken van lakene een palm groot voer op huer overste cleet,* ende dat gheen van hen inde principale Prochiekerken ende drie ordene, duerende den tijt dat zy verwaren en ·xiiij· nachten nae yemants aflivicheit van sulker siecte, niet verkeren en selen, maer messe hoiren, op dat zy willen, inden Capellen buyten weegs staende, daer die liede soe vele niet en verkeren, opte pene, oft zy sonder teken ghingen oft inde voirsc. principale kercken verkeerden, telken male van 1 hollandsche gulden, te deylen als voer.

(1) *Levensmiddelen.*

V. Item, dat de Berbiers, tusschen nu ende kersmesse naiscomende, gheenrehande gelaten bloet opter vynsteren noch ter doren setten en selen noch vuytghieten ter straten oft elders, mair dat bynnen den synen doen graven oft dat ter stont vaten ende dat, by avonde, vuren inden vliet omtrent Sluyteclock tijt, buyten of omtrint der *Ulake-Poerten* (1), op de pene, die anders dade, van drie hollantsche gulden. Ende dat de laterssen d'bloot van huren latene comende sullen mogen graven oft doen graven bynnen den huse oft byvange daer zy laten, sonder dat ter strate in gueten of elswaer te mogen wtghieten opten selven cuer.

VI. Item, dat nyemant vuyter stadt trecken en sal om buyten t'anderen plaetsen alsulke siecke te verwaren, ende oft hijt dade dat hy sesse weken daernae vuyter stadt ende vryheit sal moeten bliven, opten selven koer.

VII. Item, dat neymant vuyt sieck- oft sterfhuysen van alsulken ziecken gheenrehande vuetsel (2) van vleessche, froyte (3), suvele oft diergelycke te cope dragen en sal noch doen dragen, opten selven koer, en eenen jare vuyter stat te moeten woenen.

VIII. Item, dat gheen oude Cleercoper noch ander, wie zy zijn, gheenrehande clederen, huysraet, lijnwaet of andere sorghelike goeden van buyten inbringen en selen om te vercoopen, noch oick clederen bynnen Loven vuyt Sterfhuysen, Gasthuyse van den Grauwe ofte Zwerte Zusteren, Cellebruederen, Scrobbers oft Scrobberssen noch anderssints gecomen, moegen aenveerden noch veylen, tusschen nu ende kersmesse voirscreven, opten selven koer, ende die clederen verloren t' 'sheeren ende der stat behoeff, het en ware dat zy buyten yemants huysraet eochten daer gheen alsulcke siekte oft doode geweest en hadde, dat zy, bringende daeraf yerst certificatie byder stadt, die selen moegen inbringen.

IX. Item, dat nyemant alsulke siecke van buyten te Loven aenveerden en sal bynnen synen huysen, opde selve pene van drie hollantsche guldens.

X. Item, dat nyemant inde bynne-stadt Verkenen houden en sal moegen, tusschen nu en alderheylige messe naistcomende, geherdt noch zonder herde, ende of yemante eenige hadde, dat die hem dier quyt doen sal binnen ·xv· dagen naestcomende, op de pene van eenen

(1) Thands de *Vaert-poort.*
(2) *Voedsel.*
(3) *Fruit.*

hollandsche gulden van elken verken, te deylen in drien, terdel. enz. Aprilis 12, Anno 1473, ante Pascha.

Dit Reglement werd op nieuw afgekondigd den 9sten April 1476 en den 17den Juny 1510.

Overgeschreven uit het *Groot Gemeyn-Boeck der stad Loven*, Handschrift op het stedelyk archief te Leuven, fol. 105 ro en vo.

EDWARD VAN EVEN.

SAGEN.

I. Het koperen Bekken op het groot Begijnhof te Leuven.

In de eerste helft der vorige eeuw toonde men nog te Leuven, op het groot Begijnhof, een koperen bekken, waervan men het volgende verhaelde. Oudtijds had het aen eene eenvoudige en godvruchtige begijn toebehoord, die telkens dat zy lust had visch te eten, dit bekken in de Dyle legde, en de visschen riep om daerin te komen. Deze gehoorzaemden dan ook dadelyk, en men zag ze zich daerin, als om strijd, komen smyten. Als de goede ziel dan genoegzaem visschen voor haer middagmael had uitgekozen, dan wierp zy de overige in het water terug, en riep hun toe : « *Groeit en vermenigvuldigt :* »

Lettre de Mr l'abbé S... à Mlle de G... Béguine d'Anvers, sur l'origine et le progrès de son institut. Paris, 1731. in-12o bl. 42. (1)

---

(1) Deze sage deelde ik vroeger mede aen Dr J. W. WOLF voor de *Wodana*, Gent 1843; daer echter dit werk onderbleef, werd ze slechts by vertaling opgenomen in de *Deutsche Märchen und Sagen* van gemelden schryver, Leipzig 1845, bl. 455, Nr 329.

DE KLOOSTER-ZUSTER HADEWIG,

DICHTERES DER XLV LIEDEREN UIT DE XIIIe EEUW.

Op de *Bibliothèque de Bourgogne* te Brussel, berust een Codex die tot heden slecht beschreven, en nog slechter gekend is. Hy is klein in-8°, in twee kolommen, op perkament, beslaende 101 blad., of 202 bladz., en was op den ouden inventaris bekend onder n^r 806, maer op den nieuwen staet hy onder n^r 2879-80 aengeteekend. Hy bevat :

1. « Niederländische Betrachtungen über die Liebe Göttes in reicher, fliessender Prosa »

gelyk Mone die stukken kenschetst, f° 1.

2. Visioenen, f° XLII-LXI, kol. b.
3. XLV liederen; f° LXII-LXXXVII, kol. b.

Deze liederen zijn als proza geschreven. De strofen zijn met eene roode aenvangletter, en de verzen met een kleine, met rood doorstreepte letter, van elkander gescheiden.

4. Verzameling van XVI minnebrieven; f° LXXXVII, kol. b. — ad. fin. (f° CI, verso, kol. b.)

De naem « Verzameling van XVI minnebrieven » heb ik aen Mone (1) ontleend; Snellaert ziet het geheel voor één en zelfde gedicht van 1720 verzen aen (2), en ik hel naer zijn gevoelen over,

---

(1) *Uebersicht der Nied. Volks-lit. ält. Zeit,* s. 217.
(2) *Bekroonde Verhandeling,* blz. 75.

want sommige der hoofdstukken (het gedicht, byaldien het één stuk is, bevat er zestien) kunnen toch langs geene kanten voor minnebrieven doorgaen.

Willems [1], Mone [2], Snellaert [3], en na hen Alberdingk Thijm [4] aenzien de liederen voor het werk eener vrouw, eener non. Zy zelve zegt in het 25e vers van het eerste lied :

Ay! wat salic doen ellendech wijf!

C. A. Serrure [5] nochtans en Dr Jonckbloet [6] vragen « of geheel de bundel (namelyk de bundel liederen) van éénen dichter is? » De vraeg is zeer natuerlyk, maer al wie het Hs. gezien en de liederen gelezen heeft, zal bevestigend kunnen antwoorden. De liederen zijn genummerd van I tot XLV, alle in denzelfden trant geschreven en, in het Hs., zoo nauw aen elkander verbonden dat er zelden meer plaets tusschen is, dan om den nummer van het lied te plaetsen.

Omtrent nr 4 of de « 16 Liebegrüssen oder-Briefen » bestaet die eenheid van gevoelens niet. Mone, die den geheelen bundel als het werk eener vrouw aenziet, vindt veel overeenkomst tusschen de « Niederländische Betrachtungen » en de « Liebegrüssen. » « *Darin* (namelyk in de *Betrachtungen*), zegt hy, *kommen viele Gedanken, Ausdrücke, Bilder, Wendungen u. dergl. vor, die man in den* 16 *Liebegrüssen oder-Briefen, welche auf die Minnelieder folgen, und unter Nr* 299 *verzeichnet sind, wieder antrifft, so dass man einen Zusammenhang zwischen beiden annehmen darf* [7]. » Integendeel volgends Snellaert « schijnt het

(1) *Belgisch Museum* II, blz.
(2) Op. cit. s. 195.
(3) Op. cit. blz. 76.
(4) *La Littérature Néerlandaise à ses différentes époques*, p. 70.
(5) *Geschied. der Letterk. in het Graefschap Vlaenderen*, blz. 116.
(6) *Geschied. der Middennederlandsche Dichtkunst*, III, blz. 497.
(7) Op. cit. s. 195.

gedicht, dat op de liederen volgt, door eenen manspersoon te zijn opgesteld, » en tot bewijs zyner meening haelt hy deze regels aen :

Dit en segghic niet om dattic prise,
maer omme dattic den wech der minnen wise;
Joncfrouwe, oic niet dat ic u wise;
maer der minnen vriheit prise (1).

Ik geloof dat men aen dit enkel woord *joncfrouwe* zoo veel geen prijs dient te hechten, want in der daed om dat er aen eene *joncvrouw* gesproken wordt volgt daeruit niet noodzakelyk dat het een man is, die spreekt. Ik houde my liever aen het gevoelen van Mone, die beide stukken « *Betrachtungen* » en « *Liebegrüssen* » afgeschreven en onder elkander vergeleken heeft.

De visioenen zijn, naer het gevoelen van professor Mone, in denzelfden trant geschreven als de « *Betrachtungen,* » en dat valt niet te betwyfelen; daerenboven dragen zy onmiskenbare sporen eener vrouwenhand. In het eerste visioen (f° 42 verso, col. b.), zegt een engel tot de schrijfster :

« O serfherteghe om de avonturen vanden mesvalle dijns toecomens! O suchtende om die dolinghe der menschen die ghemaket sijn ter minnen Gods ende van hem dolen ende eldere gheraken! O stervende metter doot dijns *lieves, diere hi starf,* verstant dese ·iij· nederste telghere.....

« Ende die inghel seide echt te mi :

« Reine colomme in die kerke der heilighen die dinen lichame pure gehouden heves van al dien saken die nietne ghetamen inden heilighen tempel Gods! O onnosele ende *troosterse* elker nosen enz. »

. . . .

(folio 43, verso kol. b.) « Ende die inghel seide echt te mi :

(1) *Bekroonde Verhandeling* blz. 78; en het Hs. f° 88, kol. b.

« *O meersterse*, vanden beghinne toten inde opclemmende desen boem. . . . . . .

Deze bewyzen, alle uit het eerste visioen getrokken, zullen, vertrouw ik, voldoende wezen. En nu, na alles rijp overwogen te hebben, ben ik zeer genegen met Mone te zeggen : « *Es ist sehr wahrscheinlich dass der ganze Inhalt der Hs. von einer einzigen Verfasserin herrührt* (1). » Maer wie is nu die « *Verfasserin?* » Langs de liederen zag ik er geen uitkomen aen, en zocht dan of ik niemand kon vinden, die in de XIIIe eeuw visioenen geschreven had. De eerste, die zich aenbood, was Ida Van Leeuwe, en in der daed hare leeftijd komt met het tijdstip van de vervaerdiging der onderhavige visioenen daer of daer overeen; doch wanneer ik by Rosweydus (2) en by Henriquez (3) gelezen had, dat Ida verhaelde op Kerstnacht, in een harer visioenen Onze-Lieve-Vrouw gezien te hebben, die haer het kind Jesus in handen gaf, en niets dergelyks in de door my gekopijëerde visioenen ontmoette, begreep ik terstond dat er aen haer niet meer te denken was. Ook was de hoop van eens de schrijfster te ontdekken my nagenoeg ontvlogen, wanneer ik, by het nabladeren van Alberdingk Thijms *Dietsche Warande* (4), Stallaerts artiekeltjen over de klooster-bibliotheken aentrof. In den inventaris der dietsche boeken, gedurende de XIVe eeuw, in de priory van Roode-klooster bewaerd, leest men :

« Item noch drie boeke van Hadewighen, die beghinnen aldus : *God die de clare minne.* »

---

(1) Op. cit. s. 195.

(2) *Generale Legende der Heylighen met het leven Jesu Christi ende Marie.* Antw. Hieron Verdussen, 1619, één deel in fol. — of Antw. Hend. en Cornel. Verdussen 1711, *den sevensten druck*, twee deelen in-fol. — op het artiekel : Ida Van Leeuwe.

(3) *Quinque prudentes Virgines sive B. Beatricis de Nazareth, B. Aleydis de Scharenbecka, B. Idæ de Nivellis, B. Idæ de Lovanio, B. Idæ de Lewis, ordinis Cisterc. præclara gesta ex antiquis Ms. eruta.* Antv., apud Joan. Cnobbaert. MDCXXX. p. 459.

(4) 1857, 2e afl. blz. 190-191.

De drie boeken van Hadewighen vangen dus aen met de woorden : *God die de clare minne* enz., en het Hs., dat ik hier boven beschreven heb, begint juist met de zelfde woorden. Ik schrijf de eerste regels af :

« God die de clare minne, die onbekint was, verclaerde bi siere doghet daer hi alle doghet bi verlichte in siere claerheit der minnen; Hi moete u verlichten ende verclaren metter claerre claerheit daer hi hem selven claer met es. . . . »

Beide Hss., de drie boeken van Hadewijch en de brusselsche Codex, hebben juist denzelfden aenvang; de drie boeken van Hadewijch waren in de XIVe eeuw op de bibliotheek der priory van Roode-klooster en de brusselsche Codex was er waerschijnlyk ook; immers hy heeft er geweest blykens dit opschrift :

« Dit boec es der broederen van S. Pauwels in Zonninghen, gheheeten de *Roede cluse*. »

Iets dat de zaek nog waerschijnlyker maekt, is dat geheel de Codex van een' hoogen ouderdom getuigt, en dat Mone niet aerzelt te verklaren dat hy nog tot de XIIIe eeuw behoort.

Er bestaet by my geen twyfel meer of de « *Drie boeke van Hadewighen* » zijn teruggevonden en, naer mijn oordeel, het Hs. zelf dat op den besproken inventaris vermeld is. Maer hoe komt het dat de brusselsche Codex vier boeken bevat, terwijl de inventaris slechts van drie spreekt? Dat zal, denk ik, geene andere oorzaek hebben dan dat de bibliothekaris twee stukken voor één zal genomen hebben, gelyk het kan 't geval zijn met de liedjens en het daerop volgende gedicht; want beide, liedjens en gedicht, zijn slechts door eenen enkelen onbeschreven en witgelaten regel van elkander gescheiden. Denzelfden misslag, indien ik het zoo heeten mag, hebben de cataloogmakers der *Bibliothèque de Bourgogne,* met het zelfde handschrift begaen, dewijl zy er niet alleen geen vier, maer slechts twee boeken in gezien hebben, gelyk het blijkt uit de nummers welke het Hs. draegt :

2879-80; daer het integendeel, hadden zy er meer boeken ingezien, de nummers 2879-82 zou gehad hebben.

Men zou misschien nog kunnen zeggen dat die boeken niet door Hadewijch gemaekt, maer door haer aen 't klooster gegeven waren. Dit kan niet beter stand houden; want dan ware de gift in andere woorden vervat, en juist dezelfde inventaris geeft er ons een voorbeeld van :

« Item een boec dat ons meester Peter Vander Raecken gaf. »

Men verwachte een breeder verslag over de boeken van Hadewijch in de inleiding der XLV liederen, welke ik spoedig zal onder de pers leggen.

En nu, de eer dezer ontdekking, indien er ontdekking is, komt te recht den heere K. Stallaert toe. Heb ik de « drie boeke van Hadewijch » doen kennen, hy is het die den inventaris gevonden heeft, zonder welken ik misschien nooit aen den naem dier schrijfster gekomen ware.

A. Angz. Angillis.

Het hiervoren door den heer Angillis medegedeelde, bevat eene gelukkige ontdekking, waervan de belangrijkheid door al de vrienden der oude nederlandsche letterkunde hoog zal geschat worden. Sedert dat ik met de twee handschriften der burgondische bibliotheek, nrs 2877-78 en 2879-80 nader bekend geraekte, verviel by my de twyfel vroeger geopperd (1), of wel al de liederen hierin bevat, door één en den zelfden persoon gemaekt werden; en ik bleef overtuigd, met Mone en Snellaert, dat zy alle van eene kloosterlinge waren.

(1) *Geschiedenis der Nederlandsche en Fransche letterkunde in het graefschap Vlaenderen*, blz. 116.

Maer er schoot nog over te weten hoe die non heette, die reeds vóór Maerlant, wist zoo dichterlyk de lier te bespelen, en met zoo veel gloed en sierlykheid de moedertael te gebruiken. Dank den heere Angillis, is thands *zuster Hadewig* een naem te meer voor onze letterkundige geschiedenis des voortijds aengewonnen.

Wie is echter die Hadewig? Zy is volgends my de zelfde als die cistercienser nonne, waerop mijn vader, over eenige jaren de aendacht trok (1), en waervan Henricus Gandavensis spreekt, als hebbende in het nederlandsch iets geschreven, dat een geestelyke, vóór 1280 gestorven, Willem, monik en later prior te Affligghem, in het latijn vertaelde. Zie hier de woorden van den beroemden vlaemschen wijsgeer der XIIIe eeuw (2) : *Wilhelmus, monachus Affligeniensis et ibidem aliquando prior, vitam dominae Lutgardis, a fratre Thoma (Cantipratano) latine scriptam, convertit in Teutonicum rithmice, duobus sibi semper rithmis consonantibus. Dictavit etiam latine quandam materiam satis eleganter de quadam moniali Cisterciensis ordinis, quae Teutonice multa satis mirabilia scripserat de se ipsa.*

De bekende duitscher, Joannes Trithemius, abt van Spanheim, die een *Catalogus Scriptorum ecclesiasticorum* (3) samenstelde, telt onder de werken van Willem van Affligghem op : « *Visiones cujusdam monialis*, L. I. » Hetgeen Willem uit het nederlandsch van eene cistercienser nonne vertaelde, waren dus *visioenen.* Welnu, zooals het uit Mones *Uebersicht* en uit het bovengezegde van den heer Angillis blijkt, beide gemelde handschriften der burgondische bibliotheek, zuster Hadewigs proza en verzen behelzende, « vangen aen met eene reeks leerredenen over de liefde Gods en eenige *visioenen.* »

---

(1) *De Middelaer*, I. 1840-1841. bl.77-81.
(2) Miræi *Bibliotheca ecclesiastica*, blz. 173.
(3) *De Scriptoribus ecclesiasticis*, col. 1546, blz. 218.

Dat Hadewig onder de orde des heiligen Benedictus leefde, schijnt my dus eene uitgemaekte zaek; doch dewijl er in Nederland tydens de XIIIe eeuw een groot getal cistercienser vrouwenkloosters bestonden, zijn wy door het gezegde van Henricus Gandavensis nog niet verre gevorderd.

Edoch, Willems en al die de brusselsche manuscripten doorlazen, zijn het eens om de tael er van als brabandsch aen te zien. Wy moeten gevolgentlyk by voorkeur, in een brabandsch klooster onze Hadewig trachten te vinden.

De naem *Hadewig* of *Hadewich* komt zeer zelden in onze streken voor tydens de XIIIe eeuw; hy was op verre na niet zoo verspreid, als het bykans gelykluidende *Heilewich* of *Heilewijf*, afgeleid van het oudere *Hildewig*.

In 1248 stierf als abtdis in het cistercienser vrouwengesticht te Aywiers, in Waelsch-Brabant, op vier uren afstands van Brussel, eene Hadewig, wiens grafschrift over honderd jaer in de kerk van dat klooster nog te lezen stond, en aldus was luidende :

Plangat Aquiria! Mater enim provida, tuta,
hic jacet obruta, vermibus auxiliando tributa.
Christe, patrociniis hanc tibi junge piis.
Vivere desiit. a° MCCXLVIIJ. 1 kal. junii (1).

In dit zelfde klooster van Aywiers verbleef langen tyd en stierf op den 16 juny 1246, aldus twee jaer vroeger dan abtdis Hadewig, de heilige Lutgardis, wiens leven, zooals ik aenhaelde, Willem van Affligehem, uit het latijn in het vlaemsch overbracht (2).

Broeder Willem, wanneer hy aen de vertaling van Cantipratanus werk arbeidde, heeft wellicht de boekery van het Aywier-

---

(1) Le Roy, *Le grand Théâtre sacré du Brabant-Wallon*. La Haye I. 2e partie, 1734 blz. 16-17.

(2) Van dit leven der heilige Lutgardis vond hoogleeraer Bormans, van Luik, eenige fragmenten, door hem dees jaer in de *Dietsche Warande* uitgegeven.

sche gesticht, dat onder den zelfden regel als het zyne stond, doorzocht, om de berichten, die Thomas over de Heilige had neêrgeschreven, na te gaen, en, als het mogelyk was, te volledigen. Want Aywiers en Afflighem liggen toch maer een zeventai uren van elkander. By een bezoek van dit niet verre afgelegen vrouwenklooster zal broeder Willem bekend geraekt zijn met de visioenen en de mystieke liederen van Hadewig, de dichteresse, die hoogst vermoedelyk niemand anders was dan Hadewig, de abtdis.

Eene vlaemsche non aen het hoofd van een klooster op de uiterste grenzen van het Walenland gelegen, is geene onmogelykheid. De heilige Lutgardis, die een groot deel van haer leven te Aywiers sleet, was te Sint-Truiden geboren, en de eenige reden waerom zy geene abtdis in het waelsche gesticht werd, is dat zy geen woord waelsch kende, noch ooit wilde leeren.

Onder vijf andere brabandsche cistercienser nonnen uit de XIIIe eeuw, die om hun vroom leven, hunne mirakels of visioenen bekend bleven, namelyk Beatrix Van Thienen of van Nazareth, Aleidis van Schaerbeek, Ida van Leuven, Ida van Leeuwe en Ida van Nyvel, werd deze laetste, alhoewel eene walin van geboorte, *Theutonica* bygenaemd. Het was om dat zy de nederlandsche tael, die zy in het klooster te Kerckhem (tusschen Leuven en Thienen) had leeren kennen, zeer wel verstond, en door haer verblijf aldaer byna eene dietsche geworden was. Wanneer Ida van Nyvel zich te Kerckhem bevond, spraken meest al de zusters uitsluitelyk vlaemsch, zoodat zy in het eerste van hunne gesprekken niets kon begrypen. « *Audiebat sorores barbara quadam et ignota sibi verba loquentes, nec intelligebat linguam eam eo quod omnes fere lingua theutonica loquerentur* (1). » Welnu nau-

(1) Henriquez, *Quinque prudentes Virgines sive B. Beatricis de Nazareth, B. Aleydis de Scharenbecka, B. Idæ de Nivellis, B. Idæ de Lovanio, B. Idæ de Lewis, ordinis cisterc. præclara gesta, ex antiquis Ms. eruta.* Antv., apud Joan. Cnobbaert. M.DCXXX. blz. 205.

welyks verbleef zy eenige jaren aldaer, of het heele klooster met dietsche nonnen veranderde van verblijf, en vestigde zich in Waelsch-Braband, in de nabyheid van Geldenaken (Jodoigne), alwaer het onder den naem van *la Ramée* bekend werd.

De vlaemsche kloosterzusters in Waelsch-Braband gevestigd waren aldus zeer talrijk; en de omstandigheid dat de door my hervonden Hadewig te Aywiers, op een half uer afstands van den dietschen bodem, als abdis stierf, bewijst niets tegen myne beweering.

Wat er ook van deze gissing zijn moge, morgen zoo niet heden, moet de ontdekking van onzen schranderen vriend en letterbroeder Angillis, op het spoor zetten van de zoo lang gezochte kloosterlinge, van de voortreffelyke middeleeuwsche zangster, die ik, met den schryver des *Reinaerts,* met Maerlant en Ruusbroec, aen het hoofd onzer oude letterkunde durf stellen.

C. A. Serrure.

Dondersteen te Brussel gevallen.

De engelsche reiziger Edward Brown, die ons vaderland in 1668 bezocht, zegt in zyne beschryving van Brussel :

« Het huys van den graef van Marsijn, voor desen toebehoorende den Prince van Orangie, heeft eenen schoonen Hof, en siet over een goed gedeelte van de Stadt heen, maer een quartier des selfs is door den blixem geruineert. De Donder-steen of Kloot, die se seggen dat sulks te wege bragt, is grooter als twee Mans-hoofden, en hangt daer op als men de deur inkomt. »

Naukeurige en gedenkwaardige Reysen van Edward Brown, uit het Engels vertaelt door den heer Jacob Leeuw. Amst., 1682. in-4°. bl. 46.

KLEINE GEDICHTEN EN PROZASTUKKEN.

UIT DE

DERTIENDE EN VEERTIENDE EEUW.

Het groot Hulthemsche handschrift N° 192, ter koninklyke bibliotheek te Brussel, is eene byna onuitputtelyke bron voor onze oude letterkunde. De heeren Angillis, Blommaert, Hoffmann, Mone, Snellaert, Willems en ik, hebben daeruit reeds talryke stukken doen kennen, en des niet tegenstaende blijft er nog al het een en het ander te drukken over. Al de gedichten en prozastukken, welke ik hier mededeel, zijn uit dien beroemden Codex getrokken.

De twee allegorische stukken: *Ene beschedene Jacht* en *de Ghelasen Sale* zijn geheel in den trant der XIVe eeuw. De twee gedichten, die daerop volgen, zijn waerschijnlyk iets ouder: *Ene disputatie tusschen enen clerc ende sinen meester*, behoort misschien nog tot de XIIIe eeuw. In allen gevalle acht ik als meer belangrijk: *Alrehande Proverbiën van den wisen Salomon* en *Van vele edelen Parabelen ende wiser leren.*

Willems heeft in zijn *Museum* reeds twee verzamelingen van berijmde spreuken en zedelessen, aen het Hulthemsche handschrift ontleend, opgenomen [1]. Ik beschouw ze als behoorende tot de voornaemste voortbrengsels onzer oude letterkunde. Beide behooren stellig, volgends my, tot de XIIIe eeuw.

---

(1) De eene D. I, bl. 101-136; de andere D. VI, bl. 184-213.

Hetgene ik hier laet drukken onder den titel : *Van vele edelen Parabelen ende wiser leren* is eigenlyk maer het vervolg van de spreuken reeds door Willems, in zijn zesde deel ingelascht. Geheel de verzameling in het handschrift voorkomende heeft 1386 regels. Het laetste gedeelte, dat door my wordt uitgegeven, heeft er slechts 546.

Willems heeft de spreuken noch van de eene, noch van de andere verzameling uitgegeven, zooals ze zich in het handschrift op elkander volgen. Hy heeft eerst al de tweeregelige, dan de vierregelige, dan de zesregelige, enz. byeengebracht. By deze rangschikking heeft men niets gewonnen.

Jammer is het dat Willems hier en daer het handschrift slecht gelezen heeft, en daer door soms eenen zeer gebrekkigen tekst heeft gegeven.

Zoo leest men by hem (1) :

Die te sere dronken sijn,
ende die een srijcs mans kindekijn
dicke leert te water gaen,
daer leit *seldentijt coren* aen.

Het handschrift heeft :

daer leit *selken tijt toren* aen.

By Willems :

Die doot lieve van lieve sceedt;
de doot ons van vrienden leedt;
de doot ons de liede steelt,
ghelijc een die *scaep* speelt.

Er staet in het handschrift :

ghelijc een die *scaex* speelt.

---

(1) *Museum*. D. VI, bl. 191.

By Willems luidt het :

Vrouwe die *scaers*.. en draghen
ende selve haren vloer vaghen ,
ende camecate sonder cnapen ,
hier *op sta ic te gapen*.

In het handschrift duidelyk genoeg :

Vrouwen die *scaerlaken* draghen
ende selve haren vloer vaghen ;
ende camecate sonder cnapen,
hier *sta ic op, ende gape*.

Uit dit weinige zal het blyken dat deze spreuken wel op nieuw zouden mogen gedrukt worden. Misschien zal ik later al de verkeerde lezingen van Willems opgeven, ten einde men aldus eenen verbeterden tekst zou kunnen leveren.

Van het gedeelte dezer *edelen Parabelen,* dat ik hier opneem, heeft Willems twee spreuken in zijn Museum medegedeeld(1).

Eerst die, welke hier voorkomt onder v. 199-204, *Joete van Nederlant seit,* om de aendacht te trekken op den naem van eene vrouwe, welke misschien als dietsche dichteres kan beschouwd worden, indien men mag veronderstellen dat deze zes regels oorspronkelyk door haer werden geschreven. Sedert twintig jaren echter dat Willems hierop opmerkzaem maekte, heeft niemand ontdekt wie deze Joete geweest is, al is het dat de naem *Joete* of *Jutta* zeer veel in de XIIIe eeuw voorkomt.

Verder liet Willems ook nog drukken de regels 513-522 *tRecht seit*. Maer het is onbegrypelyk hoe hy ook in die woorden, waervoor men by hem *Trecht seit* leest, den naem van eenen dichter wil vinden. Hy zegt immers : « Ik kan niet wel onderstellen dat deze spreuken uit eenig boek van rechte getrokken zyn, maer

(1) D. I, bl. 358.

denk veeleer dat de dichter dien naem droeg naer de stad *Trecht*, dat is *Maes-trecht* of Maestricht. » Geheel de redeneering van Willems kan aen de kritiek niet wederstaen. De acht verzen zijn wel degelyk aen het een of ander boek van rechte ontleend. Misschien was het wel doenlyk te ontdekken, waeruit ze getrokken of vertaeld zijn.

Waerom heeft Willems een groot gedeelte der spreuken in den Hulthemschen Codex bevat, niet gedrukt, en juist die welke uit dezen of genen schryver, waervan de naem telkens wordt opgegeven, getrokken zijn? Hier omtrent kan ik slechts eene gissing maken. Misschien was het omdat hy geene kans zag de namen dier schryvers, waervan sommige deerlyk gerabraekt zijn, op eene voldoende wyze te herstellen. In der daed dat is niet zeer gemakkelyk, en zou nog al tijd vereischen. Ik ook laet die taek aen anderen over. My dit mael wederom bepalende tot het leveren van teksten, welke getrouw het handschrift teruggeven, zal ik niet trachten al die raedsels op te lossen. Want indien men in Oratius, Persies, Purdentius, Juvelales, Ylegelius, dadelyk Horatius, Persius, Prudentius, Juvenalis, Aulus-Gellius, kan herkennen, dan valt het toch zoo gemakkelyk niet om aen te duiden wie men door Omerenus, Robamius, Anieta, Finseus, Aschayus, Enpeclus, Achalius, Zalinus, Bosco, enz., te verstaen hebbe. Doch, ik herhael het, ik heb hier omtrent niet veel nagedacht, of niet veel opzoekingen gedaen, en laet anderen over zich hier mede bezig te houden. Thands is het de vraeg of men die deerlyke verminking van de meeste dier namen aen den copist van den Hulthemschen Codex moet toewyten, of wel zulks, voor een groot gedeelte, op rekening mag stellen van de weinige bekendheid, die men tydens de middeleeuwen had met de schryvers van vroegere dagen? Men heeft hier eene zonderlinge byeenraping der boeken van de Heilige Schrift, zooals David, Salomon, Tobias, enz., met de werken van Cicero, Sallustius,

Lucanus, enz., en dan met voortbrengsels der middeleeuwen zooals Sydrac, Marcolf, enz., waerby men zelfs Aristoteles, Alexander, enz., mag voegen. Het gezamenlyke zie ik als eene zeer gewichtige bydrage aen, om aen te duiden in hoe verre men des tijds met de schryvers der Oudheid bekend was, en ook om aen te toonen waerin alsdan de geleerdheid bestond [1].

Op de gedichten heb ik eenige prozastukken laten volgen. Al wat het Hulthemsche handschrift van dien aerd bevat, bleef tot hiertoe onbekend, behalve twee stukjens door den heer Angillis gedrukt in de *Rumbeeksche Avondstonden* [2]. Het overige zal ik later mededeelen met de weinige dichtstukken, welke tot hiertoe het licht nog niet hebben gezien, en, ter zelfder tijd, met het algemeen verslag over den inhoud van dat voor onze letterkunde zoo merkwaerdig handschrift.

Tot hiertoe heeft onze middeleeuwsche poëzie, wat al te uitsluitelyk de aendacht tot zich getrokken, en de proza is te zeer verwaerloosd gebleven. Nochtans is deze voor de kennis onzer oude tael ruim zoo belangrijk. Uit dien hoofde aerzel ik niet, voor al, wat er in den Codex voorkomt, eene plaets in dit *Museum* in te ruimen. Want behalve het *Leven van Jezus* door professor Meijer in vroegere jaren uitgegeven [3], en *dat Boec van den Gheesteleken Tabernacule* [4] van *Jan Van Ruusbroec* onlangs door den heer kanonik David aen het licht gebracht, is er tot hiertoe nog geen volledig werk verschenen, al is het dat professor Van Vloten door de uitgave zyner *Verzameling van Nederlandsche Proza-*

---

(1) Hierover verdienen gelezen te worden Landriot, *Recherches sur les Écoles littéraires du Christianisme.* Paris 1851, in-8°, en ook Daniel, *des Études classiques dans la Société chrétienne.* Paris 1853, in-8°.

(2) Rousselaere 1856, in-8°, bl. 16-18.

(3) Groningen, 1835, in-8°.

(4) Gent 1857. — Het eerste deel is tot hiertoe alleen van de pers gekomen.

stukkken (1) aengetoond heeft, wat al schatten er daerin voor onze taelstudie verborgen liggen.

De meeste stukken in het handschrift zijn van geestelyken inhoud. Hierop maken nochtans uitzondering de zonderlinge regels, *Aghangalaura* geheeten, zijnde een soort van *horoskoop* of voorspelling, en ook het *itinerarium* of wegwyzer van Parijs naer St.-Jacobs in Gallicië. Dit laetste, ongetwyfeld ten dienste der talryke pelgrims vervaerdigd, welke in de middeleeuwen, het zy vrylyk, het zy gedwongen, het graf van Sint-Jacob gingen bezoeken, is misschien van eenige waerde voor de aerdsrijkskunde van die tyden.

Verder volgen, eerst *Vanden Onderschede tusschen der Naturen ende der Gratiën*, waerschijnlyk uit de werken van eenen mystieken schryver der XIVe eeuw, Jan Ruusbroec, of eenen anderen getrokken; eindelyk andere geestelyke stukken, waervan eenige niet alleen voor de tael, maer ook voor onze letterkundige geschiedenis niet zonder belang zijn.

LXI.

Ene bescheden Jacht.

Enen roeden mont, met rosen baer,
met witten wanghen ende met oghen claer,
droech een wijf van hoegher aert,
die snellijc quam metter vaert.
Met enen lachende monde si sprach :
« Gheselle, God gheve u goeden dach!

(1) Leiden en Amsterdam 1851, in-12°.

Nu wael op, ende laet ons gaen
daer men ons sal wel ontfaen. »
Wi ginghen doer een groene wout,
daer die voeghelkine, jonc ende out,
songhen elc na sinen doene.
Ende oec waest daer uuter maten scone :
die bloemen spronghen doer dat gras.
Daer saghic waer dat sat, gheloeft mi das,
een dat heerrelijxte wijf,
die ye sach in al mijn lijf.
Ic verblide mi ten selven stonden.
Si sat en speelde metten honden,
die groet waren, als men mi seghet.
Ach! hoe luttel men nu pleghet
te jaghene met al selken honden!
Een jaghere sprac ten selven stonden :
« Vrouwe, als ghi, soe moeghedi jaghen. »
Dat reine wijf begonde te vraghen
na haren leithont herde sere.
Doen brachte haer saen vrouwe Ere,
ende gaffen der maghet in die hant.
Ende rechte vore hare men doe vant
enen hert van snellen gheverde.
Die vrouwen saten op hare perde,
ende die ene sprac ane den honden.
Wijldijt horen, ic saelt u conden,
hoe die honden waren gheheeten,
die die vrouwe leidde, dat seldi weten.
Die ene hont die hiet Ghestede,
daer die vrouwen gherne mede
jaghen souden, als sijt doen mochten,
ende Hope, die wel nauwe sochten
werweert die hert was ghevloen.
Oec soe mocht men hoeren Wel-Doen
lopen met Groten-Wille.
Troest, die daer wel node stille
hadde gheleghen indien douwe,

V. 14 *d'* en *w'*. — V. 18 *en,* aldus. — V. 36 *d'*.

hi quam ghelopen, met trouwe,
met enen herde groten gheluude.
Ic en wijste niet wat beduude
die jacht, die ic voer mi sach.
Vriendelike si tote mi sprach
die reine, die mi daer hadde bracht:
« Ic wille u bedieden dese jacht,
die ghi hier siet voer u oghen;
in cans langher niet ghedoghen
ghi en moet dese redene verstaen;
nu wael henen ende laet ons gaen.
Wet, gheselle, dat dese vrouwe,
die hier jaghet al sonder rouwe,
es gheheten Gherechticheit.
Al ondoghet es haer leit;
hier jaghet si met haren honden.
Nu seldi sien, in corten stonden,
die honden, die op ons ghelopen comen,
want si wel hebben vernomen,
dat over scone wijf si vernam,
waer die hert ghelopen quam
uter maten sere moede.
Trouwe ende Ghestede jaghede ende hoede;
Hope ende Troest quamen mede
oec ghelopen daer ter stede;
want si jaghden met groten ghere.
Daer quam oec Weldoen ende Ere
ghelopen, ende maecten groet gheclanc.
Die honden waren daer onlanc
daer mijn vrouwe Gherechticheit jaghede,
tallen tide, alst haer behaghede.
Die hert was moede ende stont te bile.
Ende over ene corte wile
saghic waer dat quam ghereden
enen jaghere, die mi dochte leiden
.vi. honden, groet ende scone.
Mi dochte dat icx was onghewoene

V. 45 *g°ten*. — V. 49 *d'*. — V. 69 *g°ten*. — V. 71 *g°t*.

alselken jacht iet te siene.
Die hert begonste weder te vliene,
om hem tontlopene, of hi mochte.
Die vrouwe, die haer wel bedochte,
volghede emmer vaste na ende ane,
want sine wille hadde te vane;
ja, ende occ haer honden mede:
dat was Trouwe ende Ghestede,
Troest, Weldoen, die henen ghinghen,
hare kele soe lude clinghen,
dat ment hoeren mochte verre.
Mijn vrouwe Gherechticheit was ere
dat haer honden soe moede waren,
ende liet lopen ende Ere varen,
ende halpse op die rechte vaert.
Met moede liepen si darwaert.
Van desen vremde jaghere nu hoert
hoe hi dese jacht heeft ghestoert
met sinen wel gherusten honden,
die hi daer, in corten stonden,
ghebracht heeft op die rechte vaert.
Sere haeste hi hem darwaert
te jaghene met groten moede.
Mijn vrouwe Gherechtecheit, die goede,
si sat, ende was sere onblide.
Die honden liepen sere te stride.
Die reine maghet waerts gheware,
die mi hadde bracht al dare.
« Siedi sprac si, waer Onrecht,
te menegher stede, nu ende echt,
jaghet voer Gherechtecheit,
ach! hoe sere men nu deit
jeghen hare, in vele hoven,
want Onrecht sit nu boven! »
Mijn vrouwe Gherechtecheit jagde nochtan
alsoe langhe dat si quam
daer die hert te bile stont;

V. 84 *h'*. — V. 9 *ere,* aldus. — V. 103 *g°ten*.

ende die vremde leitshont
stont daer emmer vaste bi.
Mijn vrouwe Gherechtecheit sprac : « Ay mi!
salic dat emmer moeten liden
dat Onrecht, nu ende in allen tiden,
aldus boven mi sal comen? »
Ende alte hant soe heeft si ghenomen
haer honden, ende si es wech ghetoghen.
Al waest haer leet, si moest ghedoghen.
Die scone maghet sprac te mi :
« Wel lieve gheselle, nu willic di
alle die honden bi namen noemen,
die met Onrechte den jaghere sijn comen,
op dat ghijs hebt stade ende moete.
Sinen leithont heet Scone-Groete,
al daer hi mede beghint die jacht,
daer luttel trouwen in es gheacht.
Wankelmoet die ander heet,
die emmer altoes es bereet
te jaghene daer hem wijst den moet,
ende dicker doet hi quaet dan goet.
Die derde hont die es ghenant
Loesheit, die in menech lant,
grote scade doet verrisen;
nochtan soe hoerdicken prisen
den jaghere uuter maten scone.
Hi ware weert dat hi crone
droeghe, alsoe goet es hi.
Den vierden hont noemic di,
die es gheheten Loghenere.
Wapene! over die leyde mere!
dat men te menegher stede dien hont
goet gheselscap maket cont.
Runen es haer vijfste gheselle.
Der honden es sesse, daer ic af telle,
maer niemen en can hem bevroeden
wanneer hi hem voer Runen sal hoeden.

V. 119 *d'*. — V. 125, 126 *h'*. — V. 134, 136, 152 *d'*. — V. 153 en 154 *hē*.

Scalc es die sesste van sinen honden. »
Daer na, in wel corten stonden,
die jaghere tot sinen honden sprac,
die hem dochten sonder lac,
ende troestese alle bi namen.
Loghenere, Runen liepen te samen,
want si emmer bi een behoren.
Ic stont als die verloren
heeft herte, sijn, ende moet.
Ic sprac : « Vrouwe, doer oetmoet,
lieve werde, berecht mi
hoe dese jaghere gheheten si. »
Die maghet seide dat sijt gerne dede.
Si sprac : « Gheselle, op dese stede
soe willics u maken cont.
Die selve jaghere, die den hont
leidde neven hem, in die hant,
her Onrecht es hi ghenant.
Wat hi wilt mach hi driven ;
daer en mach niemen jeghen kiven,
want hi es die tsijns comt altoes boven
Ongherechticheit in vele hoven.
Ghi vrouwen, maghden ende reine wijf,
ghi ridderen, cnechten, set u lijf
te jaghene met vrouwe Gherechtecheit,
want si hare alles dincs versteit.
Nota. C.LXXX verse.

In het HS. onder Nr L. Bl. 53 ro kol 1. — 53 vo kol 2.

V. 156 *d'*. — V. 163 *sijn*, voor *sin*. — V. 167 *g'ne*. — V. 174 *d'*.

LXII.

De ghelasen Sale.

—

Eens meyes tijts quam ic ghegaen
in een foreest met groenen grase,
op ene riviere. Daer vandic staen
ene fressche sale van ghelase.
Al daer die nachtegale sanc;
si dochte mi wachter vanden tinnen.
Met haren sanghe dat si mi dwanc
dat ic ghinc ter salen binnen.
Doen ic in die sale quam,
ic en sach daer vrouwe, noch here,
noch ghenen mensche ic daer vernam.
Doen wasic recht al uuten kere.
Die tafelen stonden daer ghedect,
het sceen men soude daer gaen eten,
met witten laken onbevlect,
maer daer en was niement bi gheseten.
Doen keerdic weder uter salen,
als die ghene die was met vare.
Op ene riviere ghinghic dwalen;
daer soe werdic volcs gheware;
ridderen, magheden, knechten, vrouwen,
vandic daer vele, sonder ghetal.
Sere rikelike mocht mense scouwen,
te rechte, als men daer hoven sal.
Herten, hinden ende ander dieren
liepen daer spelen in dat wout.

V. 3 *vandic*, in het Hs. *wandic*.

Die voghelkine songhen meneger tieren.
Ic sach daer vroude dusentfout.
Ic sach daer vlieghen, ic horder jaghen,
sere weidichlike uter maten.
Dat wilt mochte hem sere versaghen.
Men stont daer sterkelike te laten.

Men vloech daer na die luustervincken,
men jaghede daer die niders fel,
die goet gheselscap gherne crencken.
Dat bequam die vrouwen wel.
Sesse vrouwen stonden daer te rade,
die men niet en mochte versconen,
onder enen boem, in die scade,
sere rikelike met haren cronen.

Ic verblide mi in minen moet,
doen ic selken vrouwen ane sach.
Ic dachte, here God! waric soe vroet
wat hier dese feeste bedieden mach!
Ic ginc besiden op een inde,
ic vraghede wie die vrouwen waren.
Men seide mi dat icse wel kinde
ende haren name hoerdic verclaren.

Dese .vi. vrouwen uutvercoren
waren sonderlinghe ghecleet
elkerlijc na haren behoren,
alsoe ment trecht van wapen scheet.

Dierste vrouwe maghic u noemen,
die hiet vrouwe Trouwe, boven ghestaen.
Vore alle dander sagicse comen.
Sabule, swert soe hadde si aen.
Si sprac : « Ic moet wel roucledt draghen,
want mine ghespelen sijn sere doot,
in derffer nemmermeer ghewaghen,
daer ic mede was in vroeden groet. »

Vrouwe Ere stont bi hare siden.
Si hadde ane een gulden cleet.
Droeve herten soe can si verbliden,

V. 33 *d.* — V. 39 *boem,* in het Hs. *boen.*

soe wiese ane sach, of bi haer leet.
Si sprac : « Ic wille in vrouden leven,
maer anxt moet emmer in eren sorghen.
God can nemen ende gheven;
vore hem en es gheen dinc verborghen. »
Die derde vrouwe hiet Reinicheit.
Si hadde ane van silver, wit,
dat elker vrouwen oec wel steit,
dat suver es ende ombesmit.
Si sprac : « Ic wille Maria dienen
met reinicheden al minen tijt.
Mine clederen soudic node ontsienen,
ic draghe van hare dit abijt. »
Die vierde vrouwe, daer naest ghestaen,
was gheheten Ghestedicheit.
Blau, lasuer soe hadde si aen,
alsoe ment noemt int wapencleit.
Si sprac : « En mach Ghestedecheit niet baten;
soe mach mi rouwen dat ic draghe.
Ic hebbe der werelt vele ghelaten.
God gheve mi loen ten jonxten daghe. »
Die vijfste vrouwe hiet Venus.
Si hadde ane van kelen, roet.
Der minnen wapen was si wel wijs.
Si maect den meneghen levende doot.
Si sprac : « Ic moet der werelt antieren,
want God heeft mi daer toe ghemaect;
grote vroude canic visieren,
nochtan werdic in die scrifture gelaect. »
Die seste vrouwe hiet Vaste-Hoede.
Si hadde ane sonobel, groen;
in hare hant droech si ene roede,
alse rechters ochte doerwerders doen.
Si sprac : « Dese roede dragic van Gode;
si es in rechticheit ghescelt,
ic ghebieder mede die ·x· ghebode;
men brocker nu vele met ghewelt. »

V. 94 *sonobel,* aldus. — V. 98 *ghescelt,* aldus.

Nu hebdi horen exponeren
die sesse vrouwen wie si sijn,
elkerlijc na hare viseren,
verwapent oec haer cleder fijn
van sesse varwen, die si draghen,
daer goet ende ere af comen mach.
Over die niders eest dat si claghen,
die hem benemen nacht ende dach.
Over die felle luustervincken,
die boser dan verraders sijn,
met haren tonghen den meneghen krencken ;
dats inden lande nu wel in schijn.
Dese sesse vrouwen schieden hen in desen,
ende trocken sciere ter salen waert,
si mochten wel van anxten beven,
ten etene te dienen, daer ter vaert.
Doen si in die sale waren
volghede hem, na een starc ghesinde,
ridderen, knechten, met groter scaren,
magheden, vrouwen, die ic niet en kinde.
Vrouwe Vaste-Hoede stont vore die dore,
met haren roeden ter salen binnen.
Daer en mochte niemen liden vore,
sine moesten wel bi namen kinnen.
Vrouwe Trouwe was bi hare ghestaen;
want si hadde die sale doen bouwen,
dat men verborghen daer in soude gaen,
vore die luustervincken scouwen.
Vrouwe Ere hadde die hoefmeester ghemaect,
als wel hehoert tote selker feesten.
Die edel herten ongheraect
ontfinc si wel met bliden gheesten.
Vrouwe Reinicheit was pantenier.
Dat broet bediedt ons tsakerment,
dat God selve liet al hier.
Hi es wijs die sinen God bekent.
Vrouwe Ghestedecheit was daer sluterse.

V. 113 *hē*. — V. 129, in het Hs. *vruwe*. — V. 133 *pantenier*, aldus voor *pannetier*.

Si sede haer dinghen al bi maten.
Van drancke, van spisen droech si die perse,
si diende met caritaten.

Vrouwe Venus dede die gherechten staen;
si sach vaste toe in allen siden.
Soe wie met sorghen was bevaen
die conste hem wel in hare verbliden.
Doent in den besten eten was
quam een nider vore die sale,
ende brac een gat in dat ghelas,
ende hi riep met luder talen :

« Ghi waentse buten doren sluten
die niders ende die luustervincken;
si sijn daer binnen alsoe wel als buten,
die u van ere ende van goede crencken. »
Doen waren si alle vore thoeft gheslaghen,
ende niement en dorste den anderen tien,
noch na ghene verraders vraghen,
want daer en hads niement willen lien.

Vrouwe Ere sprac : « Wi werden verdronghen
van luustervincken, die ons doen sceiden.
Si bringhen alle der niders tonghen,
die reinicheit in arcbeit breiden. »

Vrouwe Trouwe Sprac : « En mach niet baten,
die niders tonghen sijn ons te fel;
wi moeten ons hoveren laten,
maer God kint alle herten wel. »

Dat verhoerde die nachtegale,
ende si sanc een hoves liet :
« Daer sijn noch niders inder salen ,
maer, vrouwe Ere, ghine kinse niet :

Hets jammer dat si sijn soe scone
die niders ende die luustervincken,
alse die edele goede persone,
die node archeit souden dincken.

Hets sere quaet drincken ende eten
met hem die verraders sijn.
Met sconen worden es tfat volmeten,
maer achter rugghe scieten si tfenijn.

Daer omme radic magheden ende vrouwen,

dat si leven in vrouwen hoeden;
den luustervincken niet en betrouwen,
want diere es meer dan wi vermoeden.
Daer om radic reinen mannen mede,
die goet gheselscap willen plien,
dat si hem hoeden tallen stede
daer si die luustervincken sien. »
Die nachtegale seide : « Hets mi leet
datmen goet gheselscap stoert,
want waer ic goet gheselscap weet
daer mede singic in vrouden voert. »
Aldus soe scieden hem die vrouwen,
ende sloeghen selve die sale ontwee,
die si soe costelijc hadden doen bouwen.
Dat dede die reinen herten wee.
Daer soe wert menech traen ghelaten,
doen si scieden ende souden varen
dese sesse vrouwen hare straten.
God moet ons allen ten besten bewaren!
Bi exempel es dit ghesproken
op alle die ghene die hem verstaen.
Der hove ende feesten es vele te broken,
trouwe ende ere es sere vergaen,
en mach gheen hof met rechte staen;
daer dese sesse vrouwen werden versteken,
ende die n[illegible]ers vore dwaen
daer speelt men scaex met losen treken.

Nota. Item. II^c. IIII. v.

In het Hs. onder n^r LXXXVI. Bl. 73 r° kol. 1. — 74. r^o kol. 1.

LXIII.

Dat Creatueren qualijc te ghelovene sijn.

Die den Creatueren
gheloeft met enegher trouwen,
proeft hise in enegher noet,
sijn herte blijft in rouwen.

Hebbic te draghene last,
of eneger hulpen noet,
ende proevic minen vrient,
ic salne vinden doot.

Die proevet sinen vrient
daer hi hem toe verliet,
hi mach wel dicke seggen:
« Inne vinde der vrienscap niet. »

Ic proefde minen vrient,
ende mercte in minen sin;
gave ic hem enege last,
der vrienscap ware te min.

Als ic proefde minen vrient,
daer mochtic wel verstaen;
gave ic hem eneghe last,
die vrienscap ware ghedaen.

Ic sal mijn herte ontrecken,
si es dorper ende quaet,
dat si in enegen Creatueren
soect enege toeverlaet.

Ic sal mijn herte scelden
om dat si haer verliet
op trouwe in Creatueren,
bedijs men vinter niet.

Ic sal mijn herte ontrecken
ende ghevense al der minnen,
den hoechsten minen lieve;
daer ane soe salic winnen.

Ay mi! oetmoedich Here,
wat es mi nu ghesciet,
dat ic in Creatueren
ye mine raste liet.

Ay! sere ic claghen mach;
den tijt hebbic verloren,
dien ic in Creatueren
gaf, wilen hier te voren.

Ay! sere ic claghen mach,

V. 36 *mine*, in het Hs. *mie.*

ende oec droeve sijn,
dat ic hier neder rasten
liet ie die herte mijn.

Ay! sere ic claghen mach
die over grote scade,
dat mi die edele minne
riep ie te haren rade.

Die hem ter hogher minnen
verheft, al sonder waen,
hi mach in Creatueren
wel lettel troest ontfaen.

Die in ertschen menschen
voeget herte ende sin,
hi dunct mi sere bedroeghen
ende dulre dan een swijn.

Wildi der minnen volghen
die Creatueren gheven,
als ghijt al hebt gheproeft,
ghi selt bedroegen wesen.

Ic proefde minen vrient,
ic vantene onghetrouwe
in eenre cleinre dinc;
dat meeste heeldic hem nauwe.

Ic proefde minen vrient
in eenre saken clene;
ic vantene onghetrouwe,
in claghe hem meer neghene.

Ic sal mijn herte ontrecken
ende doens mi al af,
ende ghevense onsen Here,
die mi die sine gaf.

Ic was ghevaen, ic ben ontgaen,
des moet God hebben danc.
Ontrouwe heeft mi verledecht
sonder enegen wanc.

Ic was ghevaen. Mine conste
ghehulpen vroetscap van sinne,

V. 64 hē.

sonder allene ontrouwe.
Hets recht dat icse minne.
Mine conste ghehulpen niet,
dan ontrouwe allene,
dat ic iet mochte ontgaen
der qualen, die ic mene.
Ic wille ontrouwe prisen,
si heeft mi ghegheven
meer rasten in mijn herte
dan al die nu leven.
Ontrouwe heeft mi ghedaen
met hare groter cracht.
Alle die nu leven
en haddens niet die macht.
Ontrouwe dankic sere,
si heeft verwonnen al
mine jammerlike claghe;
God gheve haer goet gheval :
Wildijs mi dies gheloeven
die dit hoeren lesen,
gheloefdi Creatueren,
ghi selt bedroeghen wesen.
Ic wille ane Jhesuse Kerste
setten al minen raet;
hi es van allen vernoye
een goet toeverlaet.
Nu laet ons heme bidden,
dat hi ons moete gheven
dat soete hemelrike,
na dit corte leven.

Amen.

In het Hs. onder nr C.LXXII. bl. 180. v° kol. 1. — 181. r° kol 1. De verzen van dit stuk zijn doorloopend geschreven, en hun getal staet niet opgegeven.

LXIV.

Ene dispitacie tusschen enen Clerc ende sinen Meester.

—

« Meester, ·II· saken in die werelt sijn,
die elc mensche gherne name :
deen es tGheluc, dats waerheit fijn,
ende dander es tGhelt, dat es bequame.
In die werelt belet men meneghen blame
metten Gelde, dats waerheit fijn.
Welc soe coerdi tot uwer vrame,
tGeluc soe tGelt ? dats tvraghen mijn. »
— « Clerc, ic hebbe u wel verstaen,
maer onghedeilt sijn dese poncturen.
tGelt en es niet wert een spaen
jeghen tGeluc, tot gheenre uren.
Haddic van beiden saken die coere,
aen tGeluc hildics mi saen.
Al woudic wandelen die werelt dore,
ic coere tGeluc woudt mi met gaen. »
— « Meester, ende ic hadde liever tGelt,
want haddic Gelt, ic hadde ghenoech ;
haddic penninge, die men telt,
ic ghecreghe wel mijn ghevoech.
Men en roect niet wien wan ofte droech,
op datmen penninge vore hem telt,
des avons spade ende smorghens vroech,
soe sal hi boven sijn ghestelt. »
— « Clerc wat haddic met Gelde te doene
of mi tGluc wilde mede ?
Op tGluc soe waric coene,

V. 26 *tgluc,* aldus, zoo ook v. 27, 31 en 89.

waer ic quame in elke stede;
het quijtte mi wat ic verdede,
cousen, cledre ende caproene.
tGluc heeft al mogenthede;
het maect van menegen twiste soene. »
— « Meester haddic in mine waerde
tGelt, mi en mochte nyeman deren.
Ic cochte cledren ende paerde
ende scone vrouwen, na mijn beghere.
Vochtic, stakic, brakic speren,
dobbeldic, dronckic, wat ic vertaerde,
met Gelde soudic al verweren.
Aldus eest Gelt van hogher werde. »
— « Clerc, al haddi al den scat
van alder werelt, wat mocht u baten?
Braectti den hals, soe en haddijs plat,
soe moestijt hier al achter laten.
Al haddi gout ende selveren platen,
verloerdijt ter zee, wat haddijs te bat?
tGeluc hilde u in hogheren state,
daer tGelt u niet en holpe een plet. »
— « Meester, wildi tGeluc prisen
boven tGelt, dat deert mi sere;
soe seldi met gelucke grisen,
en hebdi gheen Gelt in uwen ghere;
tGeluc en es niet wert ene pere.
Hebdi gheen Gelt, men laet u bysen;
maer hebdi Gelt men doet u ere
ende wert gherekent metten wisen. »
— « Clerc, of ghi voert ter zee
in ene cogghe met goede gheladen,
ende eest tGeluc jeghen u vee,
sal u die scat dan staen in staden?
tGeluc sal u vele bat beraden,
tGelt en hulpt u niet een slee.
Hebdi Geluc, neghene scade
en mach u deren nemmermee. »
— « Meester, als ghi thuus tuwer taflen sit,
ende sendt ter tavernen om dranc fijn,
sal men u senden, seght mi dit,

ghi en sendt daer mede Geldekijn?
Om tGeluc, dits waerheit fijn,
en sent mens u niet, hoe sere ghijs bit;
waer sijn die penningen silverijn,
men sent u dranc, eest roet of wit. »
— « Clerc, oft ghi voert in stride,
souddi met Gelde daer verdinghen,
daer men versaemt met groten nide,
ende die partiën te gader dringhen?
Ghi en connes niet volbringhen
tGeluc en es beter tallen tiden,
dan tGelt es te meneghen dinghen:
ter zee, te lande, verre ende wide. »
— « Meester, wildi te hove pleten,
ende bringdi geen Gelt, ghi sijt verloren.
U recht dat wert daer al vergeten,
ende men sal u niet willen horen.
Maer hebdi Gelt, men set u voren,
den armen wert sijn recht ontmeten.
tGeluc en doetti niet ·ii· sporen
sonder tGelt, doe ic u weten. »
— « Clerc, wilde mi tGluc mede,
mijn recht en mochte mi niet ontgaen,
ic en ghecreeght in elker stede
bi Gelucke, dit waent verstaen.
Al lagic in enen casteel ghevaen,
tGeluc verloeste mi uten leede,
daer mi tGelt soude swiken slaen.
tGeluc heeft alle moghenthede. »
— « Meester, segt mi of ene stat
van haren viande beleghen ware,
wie soudse sourcoursen, segt mi dat,
si en souden 't Geldekijn, hare ende tare?
Men doet meer doer den penninc clare
dan doer Gode, ic segghe u dat.
tGelt loest den meneghen uten vare:
die Gelt heeft geet een sekeren pat. »

V. 71 *waer*, lees *maer*. — V. 75 *goten*.

— « Clerc, al haddic scat ende liede
hondertwerf meer dan mine viande,
en haddic gheen Geluc, hoert mijn bediede,
ic moeste daer bliven in die scande;
maer haddic Geluc, met enen brande
verjaeghdic die mi toren berieden.
tGeluc loest meneghen uten bande,
daer Gelt cleine soude bedieden. »
— « Meester, wat souden die lieden doen
oft men ter werelt gheen Gelt en vonde,
want mens oyt ende ye heeft ghe ploen
copens, vercopens, in alder stonde;
want sonder Gelt men niet en conde
cledre ghecrighen, cousen noch scoen,
eten noch drincken, ic u orconde.
Ic core tGelt, wel lieve baroen. »
— « Clerc, het sijn saghen dat ghi telt.
Al en ware gheen Gelt binnen den lande,
die werelt ware wel ghestelt;
men soude baerteren om alderhande,
coren, om vleesch, al sonder scande.
eten, om drincken met ghewelt;
wolle, om laken, ic hebs ande
dat ghi soe sere prijst dat Gelt. »
— « Meester, al waric in swaren sonden,
brachtic Gelt, ic worde ontladen;
men absolveerde mi te dien stonde,
ende ic qame wel te ghenaden.
Met aelmoesenen ende met weldaden
verlostic mi vanden helschen honden.
Met Gelde soudict al doer waden;
dit daric over waer orconden. »
— « Clerc, een rijc man hadde scat,
maer en hap hem, cleine no groet.
Lasarus voer vele bat,
nochtan was hi van haven bloet.
Lasarus voer in Abrahams scoet,

V. 132 *qame,* aldus. — V. 138 *hap,* lees *halp.*

mitds sinen Gelucke, ic segghe u dat.
Die rijc man voer ter hellen noet,
sijn Gelt en halp hem niet een plat. »
— « Meester, sijn si dan alle verloren
die Gelt hebben in haer ghewout?
Ic weet dat herde wel te voren
dat ghijt qualijc beproeven soudt,
want hebbic silver ende gout,
ende boetic den armen haren toren,
daer op soe benic altoes stout
dat ic te Gode sal behoren. »
— « Clerc, trouwen, ic en segghe niet
dat si versonden sijn van Gode;
maer sonder tGeluc, verstaet tbediet,
selen si verloren bliven ode.
tGelt dat es des duvels bode,
dat ons die ghierecheit bediet.
Het verswaert die zielen gelijc den lode.
Hi es wijs die sonden vliet. »
— « Meester, ghi priset tGeluc sere.
Wat es tGeluc, seght mi dat?
Ic sie beide knapen ende heren,
dat si begheren goet ende scat,
varen si ter hellen om dat,
soe sijn si sot ende buten kere.
Ic sie die vroetste in elke stat
dat si begheren goet ende ere. »
— « Clerc, trouwen, tgelt es herde goet,
daer ment temelijc orbaert;
maer tGeluc gheeft ons den moet
wel te doene, si u verclaert.
tGeluc ziele ende lijf bewaert.
Dat sijn Gods gratiën, des sijt vroet,
Wi voeren alle ter hellen waert,
en dade tGeluc, dat ons behoet. »
— « Meester, ic wijls u bliven mede.
Geluc ende gratie es alleen,
tGelt en es niet dan gierichede.
Boven tGeluc en es dinc negheen.
God gheve ons den hemelschen leen,

ic lide mi verwonnen hier ter stede.
God die verre ons den langen ween,
ende gheve ons sine gratie mede.

Amen. C.LXXXIIII. v.

In het Hs. onder nr CXIII. Bl. 98, kol. 2.
— 99, kol.

LXV.

Alderande Proverbiën vanden wisen Salomone.

Die beste vroetscap die ic vinde,
ofte die ic ghesegghen mach,
dat ware dat men Gode minde
ende hem dienen nacht ende dach.
Salech waer hi diet versinde,
ende voerpeinsde dat, wi! o wach!
dat hi doghet die arme ellende,
die Gode niet ane scouwen eǹ mach.
Die sijn herte ane Gode leghet,
ende hem te sinen dienste keert,
hemelrike van Gode hi hevet
ende van der werelt es hi gheert.
Ende die hem ane die werelt clevet,
ende haer valsche treken leert,
altoes hi in sorghen levet,
hem selven hi hemelrike ontkeert.
Die vroetscap hoert ende die verstaet,
hets recht dat hi vroeder heet,
dan diese seghet ende niet en haet,

V. 4 *hē*.

es hi clerc of es hi leec.
Die metten vroeden gaet ende staet,
ende vroetscap hoert ende niet en weet,
hi slacht hem die te winde gaet
jaghen ende niet en veet.
Lieve kint, dwinc dinen moet
eer du sprekes *bu* ofte *ba*.
Die vele sprect hi es onvroet.
Noch hoere mi eer ic di ontga :
dat spreken dat es herde goet,
eest van doghden, dat versta.
Dat alle spreken onder doet,
daer archeit af mach comen na.
Arman wetende ende vroet,
subtijl ende wijs van sinne,
es beter dan die rike onvroet,
na dien dat ic redene kinne.
Gout ende silver waer toe eest goet?
Jeghen daer God sine minne
selve an leghet ende sinen moet,
te recht quaet ende goet bekinnen.
Dien ghenoecht dat hem God ghevet,
dat es die alder rijcste man,
die in al die werelt levet;
gheen coninc hem gheliken en can.
Hijs sot die an hem selven leghet
ander goet, dan hem God an.
Soe onlanghe eest dat men hier pleget
omme tgoet te hebbene, soe swaren ban.
Gheeft saen dattu gheven wout
dinen vrient, en lette niet.
Die vele beloeft ende luttel hout,
hets recht dat ere van hem vliet.
Ende die van nemene es soe bout,
dat hi al nempt dat men hem biet,
ende en es hi niet van ghevene stout,
soe singtmen hem der scanden liet.

V. 41, 44, 52, 54 en 56 *hē*. — V. 56 *d'*.

Groete gichten die verbliden
valsche herten, daer si sijn.
Dat si valscheit daer voert bringhen
daer dat rechte soude sijn.
Nijt ende vrese die bedwinghen
oec alsoe die herte mijn,
dat ic die waerheit niet en voert bringe,
al soudt mi costen dleven mijn.
Ay! God here, hoe seldi moghen
langhe an scouwen dit grote quaet,
dat deen den anderen met valschen tonghen
aldus jammerlijc verraet!
Al sprect een scoen voer anders oghen,
achter heme soe clapt hi quaet;
hoedt u des, na u vermoghen,
want hets ene jammerlike daet.
Met exempelen soe es vroet
dicwile worden menech man.
Ochte ict u met redene goet
proeve, eest waer dan?
Want al waer een leu al verwoet,
sloeghe men den hont, hi worde tam.
Een saecht castien hi hem doet,
die hem bi mi castien can.
Wes oetmoedech in allen saken
soe soutu ter eren comen;
ende en laet die hoeverde niet ghenaken,
God soude di daer omme verdoemen.
Hoverde es van sulken smake
dat si den mensche doet luttel vroemen.
Die in die middel conste gheraken
dbeste leven hadde hi ghenomen.
Die hem daer toe wille keren,
dat hi metten vroede gaet,
meneghe doghet mach hi leren
ende oec wijsheit, dat verstaet.
Ende die hen ane die sotte meren,

V. 77 *w'*.

ende volghen haren dommen raet,
selden comen si ter eren,
want alle doghet die sot versmaet.
Met verdraghene machmen dwinghen
die scalke ende die loze beide;
ende met verdraghene gecrighen minne
sonder pine ende arbeide.
Met verdraghene es dicke ghedinghe
gheset in goeder sekerheide,
ende met verdraghene sonderlinghe
heeft die mensche pais ende vrede.
Soe wie dat daer toe wert vercoren
dat hi vonnessen wisen moet,
besie die waerheit soe te voren,
dat hi elken mensche wel doet.
Ende soe en laet u niet becoren,
dat ghi doer vrienscap oft doer goet,
gherechte vonnesse laet te storen,
sone comdi niet ter hellen gloet.
Die te tide swighen can
ende te tide spreken,
die te tide verdraghen can
ende te tide wreken,
die te tide nemen can
ende te tide gheven,
met rechte machmen selken man
ene coninghinne bevelen.
Twee dinghen heeft die werelt binnen,
diere ic wille ontberen :
ane jonghe wive te legghene minne
ende te quekene sporwaren;
want si in allen sinne
vele te wakene begaren.
Bedwonghen minne die es dinne,
ende men verliesse omme clene ware.
Die volghen wille minen rade,
eer hi iemende soude castien,
soude hi hem selven toe ontladen
dat hi van doghden mochte lien.
Hi dunct mi wesen omberaden

die mi iet ane wille tien
daer hi selve mede es verladen,
ochte het comt hem van eselrien.

Die hem ter ghierecheit soe set
dat hi es knecht van sinen goede,
der werelt ere hi hem belet,
ende God sentene ter duvele hoede.
Die rijcheit verre van di stect,
want het lachteren die vroede,
diere ghi ere noch bate en hebt,
maer doet leven in groeten aermoede.

Wat hulpt dat mayen ende dat binden,
alse men huus noch scueren en kint.
Daer ic mijn coren in soude sinden,
dat dunct mi wesen domme dinc.
Wildi wesen sonder ellende,
doet minen raet, lieve kint;
van allen dinghen besiet dat inde,
soe es dbeghinsel ongheschint.

Lieve kint, men sal u minnen,
alse ghi iet te ghevene hebdt,
niet omme dat ghi wel cont singhen,
noch omme u scoenheit oec, dat wet.
Ende wildi alle die werelt dwinghen,
soe hout uwe borse van ghelde vet :
die vrouwen selen om u ontsinnen,
die heren hebdi in uwen strec.

Den besten dranc die ic kinne,
dats wijn, dien drinct te maten :
therte verhoecht hi ende scarpt die sinne,
ghewonde lede bringt hi te saten;
maer dies te vele wilt nemen inne,
hine can sinen aert ghelaten ;
daer vrienscap es maect hi onminne;
die liede bespottenen achter straten.

Nota. C.LXVIII. etc.

In het Hs. onder nr C.LXXXVIII, bl. 186 ro kol. 1. — 188 ro kol. 2.

V. 136 en 137 *hē*. — V. 167 *ōmine*.

LXVI.

Van vele edele Parabelen ende wiser leren.

—

SALOMON.

Alder vroetscap fondament
es dat men Gode mint en kent;
want die hem voeget na sijn gebode
behout sijn ziele ende Gode;
entie hem in anderen stede,
verliest sijn ziele ende Gode mede.

JULIUS.

Met doeghden ces dat men verwint
den loesen, die men int herte vint.
Te doeghen, dat men doeghen moet,
der recht vander sake es vroet.
Beter es ghewillech doeghen
dan dat men met crachte doet boeghen
den hals, die stijf steet ghewronghen,
tes hi ten doeghden es bedwonghen.
Luttel vroetscapen hi hevet
die voer verstaen antworde ghevet;
want wie antwert eer hi volhoert,
toent dat hi es verdoert.

MARCOLF.

Die ghevet ende hem na beclacht,
den danc siere gichte hi af vaght.
Beter es ene gichte blide
dan ·iiij· die men gevet ter lide.

V. 2 *en*, aldus. — V. 7 *ees*, aldus.

LUCAEN.

Ic prise bat vri ermoede
dan scalc bedwanc in groten goede.
En es beter selver no gout,
dan vri leven sonder scout.
Die scalc es der rijchede,
hine hevet goet no ere mede.

OMERENUS.

Hets beter ghedaen betide
dan beiden tot de avont lide.
Beghendi iet, keret ende wende
voer dat beghen, ende siet om dende.
Men sal van gheenre daet beroemen,
vore dende dbeghen mach doemen.

DIONISIUS.

Hen es nerghent eer verraden
dan met samblant vanden quaden.
Die buten draghet enen lachende mont,
ende binnen toent losen gront,
ende swighet dan van recht algader,
dat hi ontweghet dan als een verrader.

THEOPHILUS.

Die therte niet wel en hebben erre,
al hoerdi iet, en gheloeve niet te verre.
Wie al gheloevet dat hi hoert,
worpt sijn wijsheit over boert.
Die sijn macht wilt doen risen,
ere sinen vrient in alder wisen.
Sterker sijn ·ii· vriende te gader
dan ·iiii·, daer deen af es verrader.

V. 24 *g°ten.*

GREGORIUS.

Een hoeghet met oetmoedecheden,
mate, wilter ons met bevreden.
Den oetmoedeghen deert niet mere
dan men heeft in de werelt ere,
ende en weet argher dinc ghene
dan fier herte in persoene clene.

PLATO.

Een sottelijc goe verteren
canic ghesien luttel eren.
Wel es hi ries ende een keitijf
die met lecker tonghen leit sijn lijf,
want lecker morsele, die wel smaken,
sijn quaet alse ter galgen gheraken.
Een cort delijt met droeven ende
es lanc verwijt ende grote scende.

THOBIAS.

Dien wel ghenoecht dat hem God an,
es bat coninc dan de man,
die crone draghet in heerscapiën
ende meer begheert in sier voghdiën.

ABECUC.

Men slaet den hont voer den liebaert,
om dat hi hem daer vervaert.
Scoen leringhe mach men hem tiën,
die hem bi enen anderen wilt castiën.
Verstaen ende horen scijnt beter wesen
dan sonder verstaen vele ghelesen.
Die vele hoert ende niet en verstaet,
slacht die jaecht ende niet en vaet.

V. 62 *g°te*. — V. 68, 69 en 70 *hē*.

S. AUGUSTIJN.

Volc sonder hoet ende onbedwonghen,
es sinen welvaren ontspronghen.
Sere doet hi sijn salechede,
die doet bi rade ende werket mede.
Laec dat lant ende ten here,
die levet sonder mate ende ere;
ende daer de beste vanden lande,
niet ontsien scade no scande.

NISIUS.

Int hoeren leit wijsheit groet,
int verstaen leit vele eren;
onthouden es wijsheit ghenoet,
wel vertrecken prijst men sere,
Die meester es van desen ·IIII·,
hevet die gracie Gods ontfaen.
Tusschen den vrecken enten gieren
siet ment selden effen staen.

ORACIUS.

Eest dat u lof ende ere ghesciet,
dan seldi ane u trecken niet,
noch met worden noch met wille;
danct Gode ende swijch al stille.
Ghevet hem te male den lof,
ende verhoeverdet u niet daer of.
Hets recht dat hi dere heeft,
die al onthout dat leeft.

PLATO.

Alse een man mijns beghert,
in dier tijt heefti mi weert.
De ghierecheit dies hem ghenoeght,
daer es de vriescap met ghevoeght.

V. 79 *en̄ tē.* — V. 101 *hē.*

Ghetrouwen vrient eest goet dienen,
men venter cume een van tienen.
Die wel na verdiente loent,
dies blijftmen inden waen ghehoent.
Hopen, weten ende waen
hebben onderscheet ontfaen.

ARISTOTELES.

Hope hoert ter salecheit.
Dat ic wel weet es mi ghereit
te weten, al soe men nu seit,
Wie op wankenlen waen leit
hoghe saken, hi sal messen;
hets som anders dan wijt gessen.

CATOEN.

Alle meesters hebbent vorseit :
profesiën, die men verbeit
heeft, ende alle daghe doet,
si waren wel der waerheit vroet
moedic, eer sijt oppenbaerden,
daer si hem selven in verwaerden.
Sine loeden den waen ghenen last,
want hem bant nie pert te vast.

SOCRATES.

Wildi wesen Gods vrient,
doet bat dan an u es verdient.
Es di mesdaen eneghe sake,
wrecs niet, maer gheeft Gode de wrake.
Bidt om dijns viants wel varen.
Mach hi uwer hulpen qualec ontbaren
van ghebreke ofte ermoede,
staet hem bi van uwen goede.

V. 120 en 122 *hē*. — V. 122 *pt*.

Voedten met eten ofte met drincken,
dies sal God an di ghedincken.
Hi ware salech die dit dede :
het sijn werken der ontfermechede.
Waer men Gode met mach ghenaken
steet van rechte niet te laken

MACROBIUS.

Hoerdi niemare, swijch al stille :
eest dijn ghenoechte, hets mijn onwille;
laetet enen anderen oppenbaren,
ierstwerf op dat ghi wilt wel varen;
want hoeren segghen es wanckel waer.
Loghen es den goeden ommaer,
doch hoert men van hoeren segghen
daer bliscap ende rouwe in legghen.

DE CONINC DAVID.

Hebdi mesdaen, laet u sijn leet,
ende sijt te beteren ghereet;
voldoet wel na uw vermoghen.
Men vint wel die enen anderen doghen
ende die enen andren vallen traghe.
Merct dat een mensche gherne saghe;
mochti, hi soude enen anderen verliken.
Men siet an aermen ende an riken
dat si anden besten raden;
maer die hem wilt met doghden beladen,
bedien datse nemen wouden
stoet, het worde lichte vergouden.
Die emmer onrecht jaghen wille,
sine met redenen niet stille.

PERSIES.

Ordeelt niemen in dijn spreken.
God sal doemen ende wreken,

V. 131 *Voedle*. — V. 136 *stoec* of *steet*. — V. 154 *he*. — V. 159 en volgende, zie Persius, Sat. IV, v. 23-32; ook Sat. II, v. 17-30.

want die wrake hoert hem toe.
Dunct u dat ic sere mesdoe,
besiet u selfs leven an;
sidi sonder sonde dan,
soe hebdi vordeel boven mi.
Hi es salich die es van sonden vri,
want menschelike nature sneeft,
inder tijt de wile men leeft.

VLEGELIUS.

Alse u iement doet verstaen
redene, daer u bate leghet aen,
dats licht om doghet die hi van,
verstaten ende sieten an
hoe hi hem toent in sijn ghelaet.
Sprect hi van enen anderen quaet,
ja, dien ghi hout over goet,
soe peinst in uwen moet,
dat hijt u selven doen soede,
quame hijt, daer ment horen woude.
Vermont hi eneghe aerchede
hi toentse in een ander stede.

TULLIUS.

Men sal metten vrienden liden.
Hets ghesciet, voer desen tiden,
dat men vianden voer droech,
al sonder dwanc, in onghevoech.
Wie spart mesdoen, hevet ontsien.
Ic hoorde enen wisen gien:
Die om dende van sinen daden
peinst, sal hem met vrienden beraden.

V. 167 en 168, zie Persius, Sat. V, v. 153. — V. 181. *Et laetamur amicorum laetitia aeque atque nostra; et pariter dolemus angoribus.* Cic. de Fin. 1, 26. — V. 182-185. *Nec vero audiendi, qui graviter irascendum inimicis putant.* Cic. de Offic., lib. 1, 25. — V. 186 *wisen,* dat is Panaetius, cit. apud Cicer. *de Offic.* passim. — V. 187. *Atque etiam in secundissimis rebus maxime est utendum consilio amicorum,* cit. Cicero de Off., lib. 1, 26.

ERACLIUS.

Men sal in weelden ende in noet,
meer scande scuwen dan de doot.
De doot es een ghemene plaghe,
maer scande verwit men alle daghe,
na der doot, ende in dit leven.
Een man mochte liever over gheven
sijn lijf, sijn goet, in avontueren,
dan hi in scanden soude dueren.
Saleghe werken sijn goet gemint,
want menre een salech inde met wint.

JOETE VAN NEDERLANT SEIT :

Die wel meint es ere weert;
al en droeghe hi scilt no sweert,
weder pike, staf, no knijf.
Dit sprac een hoech gheboren wijf :
Vroet sijn in gherechtechede,
maect Gods hulde ende ere mede.

THOLOMEUS.

Als men in lidens meer lidens heeft
ende God dan meer lidens gheeft,
salmen verduldechlijc liden,
want elc mensche, tallen tiden,
om Gods hulpe liden moet.
Hijs salich die niet en mesdoet,
ende vroet die soe leidt sijn liden,
dat men hem danct in sijn verbliden.

LUCINUS.

Wildi winnen, soe hout mate.
Men comt in liden sonder bate,

V. 193 *d'*. — V. 200. In het Hs *en̄*. — V. 212 *hē*.

daer men mate struweert metter daet,
salic scuwen eest, goet, quaet.
Dat mi in haesten wel behaecht,
hets beter wiselijc ghevraecht.
Die onmate scuut, doet al de vroede,
want na der daet eest buten hoede.

SALUSTIUS.

Gaet te rade, het es u goet,
met hem die bi u bliven moet;
in node, in welde, hoe dat comt,
het raet de meneghe om dat hem vromt.
Waendire ane nemen scade,
hine quame niet tuwen rade.
Alst alden vrienden dunct verloren,
soe eest vele te spade te horen.
Raet ghenomen, ende dien ghedaen
te tide, es dicwile wel vergaen.

THOBIAS.

Menech ontsiet hem ende wert vergramt,
om dat hi dbeste niet en vant,
alsoet sinen wille gheert.
Hi passijt, hi bloet, hi roept, hi swert
dat hem groet onghelijc gheschiet;
sijn weder sake beloves hem niet.
Waer de moet, in allen siden,
alleens, men mocht te sachter liden.

PAPIAS.

Men sal de maghe niet overgheven,
daer en si haer wille in bleven;
groet bate comt van hem, bate ende ere.
Men mach allene niet wesen here;

V. 216 *goet, quaet,* lees *eest goet, eest quaet.* — V. 219 *ōmate.* — V. 231 *w't.* — V. 234 *sw't.* — V. 235 en 241 *hē.* — V. 240 *d'* en *h'.*

hieromme eert altoes u naeste.
Hets dicke versuemt met dulder haesten
daer men bi comt in groter scade.
Alst na berout, dan eest te spade.
Vele beter eest te voren bedocht,
dan namaels te swaer becocht.

ROBAMIUS.

De goede prijst hem selven wel.
Die scalc es ende fel
moet vlieghen van eens anders tonghe.
Dat ic met enen esel songhe,
ic wane en droeghe gheen acort.
Sal men de quade trecken vort
in doghden, men moet ontliken
werken, die men an hem siet bliken.
Om dat nature soe sere trect
de catte haer te musen set.

ALEXANDER, DE CONINC.

Daer men nu den quaden nijcht,
dats om tsine ende verswijcht
int dware, eest cleinder eren wert.
Wat soude een roec een spaus steert?
Gheveinstecheit ende arghen list
woenen te samen sonder twijst,
ende draghen wel over een.
Scalcheit hevet ontfaen haer leen
vander wijsheit ende hevet ghelaten
gherechticheit; dats buten maten.

PLACENCIUS.

Ghierecheit hevet haer beroemt;
trouwe ende ere es af ghescroemt,
scaemte ende ere mede.

V. 256 hē. — V. 261 *w't*. — V. 263 *gheveinst'heit*. — V. 266 *h'*. — V. 269 *h'*.

Dese ·IIII·, es wel leede,
dat men den mensche mach verdraghen,
weder men recht of onrecht jaghen.
Seder men recht met onrecht dwanc
verloes wijsheit haren ganc.

CALO.

Elc sie wes hi hem bewent.
Die hem in goeden werken vent,
hem mach wesen wel te moede.
Die quaet doet met vorhoede,
sonder vrese, ende hem dies boecht,
hi mesdoet, hoet God ghedoecht.
Die hem met redene doget beroemen
sijn metten goeden willecome.

ANAXGORAX.

Doghet ende ere sijn twee namen,
die billic wel horen te samen.
Qualic mach iement ere ontfaen,
hine moet hebben doget ghedaen.
Ere maect den man wel stout.
Die wel meint ende dat wel hout,
die es emmer lovens weert.
Wel den ghenen die wel begheert.
Menech mensche in sonden sneeft,
di sonder daet boese wille heeft.

TORRENTIUS.

Dat en canic niet ghemeten,
die met der doget sijn beseten,
hebben seker goede ghebueren;
aercheit wert hem sere te sueren.
Hets beter te wesen goet
dan quaet, al eest dat ment dicke doet.

Calo, waerschijnlyk Cato. — V. 278, 279, 281 en 283 *he*. — Torrentius, zeker Terentius. — V. 298 *w't hē*.

YSIDORUS.

Lieve vrient, wie ghi sijt,
bedinct u hier in deser tijt.
Wel bedincken hout u in vreden.
Den tijt die was, is over leden
ende hevet verloren sine macht;
hoe ghine leedt es goet verdacht
ofter iet in es mesdaen.
Dat comen sal es scier vergaen.
Pijnt in doeghden u te behouden,
dat ghi blivet onbescouden
vore hem die rechte mate draecht
van alder maten, die u behaecht.

ANIETA.

Heren souden wesen blide
ende Gode ontsien te tide,
die hier hebben ghenoech in eren
dat mense heet ter werelt heren,
minlec houden hoorten toe,
ende wel doen, ic segghe u hoe;
want dat hoert ten hoechsten name,
dat wel doen es haer bequame.

BOËCIUS.

Een here die de waerheit mint,
ende die hem selven kint,
daer moet emmer doget ute baren.
Ic wilt u vore die waerheit waren
dat nie onscamel ghedochte
jeghen weldaet ghedueren mochte.

FINSEUS.

Dorde ende werke doemen den man.
Al riepic lude : Wat lagher an. !

V. 311 *hē*. — V. 322 *hē*. — V. 324 *w'heit*.

oft niement dan ic en hoerde.
Dat men enen sot becorde
om wijsheit, en waer gheen profijt.
Ghi heren, die nu heren sijt,
laet tuwer herten gronde comen :
Doget sal men u heren noemen
Hets herde sciere here gheseit :
hijs eren weert daer doget an leit.

MACER.

Een here die hem wel verstaet,
dat hi goet kint ende quaet,
geet hi in overmoede vort
ende in scalcken rade, dats meer dan mort;
want in dinde blijft hem de smerte.
Soe ghieregher man, soe armer herte.
Heren souden melden sijn ende gheven,
al hier in dit erdsche leven.
Het willen die selke heren heeten,
haer knechte sijn beter, wildijt weten.

APPINA.

Een getrouwe raet ende een drechtech,
een here ghestadech ende mechtech,
daer mach men salecheit an leren;
maer die de doget verkeren,
dat doet de ghierecheit,
ende nijt die inden mensche leit,
die gheet der ghierecheit te rade.
Ghetrouwe vrient, die wel te stade
comt, dies sal hem een verhoghen
ende loenen wel, na sijn vermoghen :
Haestecheit ende ghebrect van sinne
benemt wel doen ende minne.

ALAXCIS SEIT.

Eert uwen vrient, hets wel gedocht,
daer ghi wel op tiden mocht

V 331 *w'*. — V. 336 *d'*. — V. 337, 341 en 355 *he*.

in uwer noet, ende hebdt gheproeft,
hets messelijc, wies ghi behoeft.

ASCHAYUS.

Hi dunct mi wel wesen vroet
die na der scade dbeste doet.
Men mach gheen scade verhoeden,
eer si ghesciet, machmen vermoeden
hoe die saken moghen comen.
Alse de scade es ghenomen,
sone eesser gheen verhueden an.
Ic heete elken wisen man
die sijn doget can vertoenen.
Die wel betrout es goet te hoenen.
Men can niet even swaer gheweghen
dat nu vele liede pleghen.

POMPEYIUS.

Die enen onghevoeghden zin
volghen can, daers wijsheit in.
Onghenoecht comt tonsteden.
Onstede leget men boven ende beneden.
Dit heeft men menech werf ghesien.
Alrande es niet alleens tgheschien.
Men ventse wel die doget kennen
ende hem nochtan ter quaetheit wennen.

ENPECLUS.

Mi wondert sere wat si visieren
die doget laten ende aercheit antieren;
si hebben seker onghelijc.
Elc mensche hevet een conincrijc,
dat menech cranclike behoet;
mi hevet wonder dat hijt doet.
dBeste dat men ter werelt heeft,
dats genoechte, de wile men leeft.

V. 382 *hē*.

ACHALIUS.

Hoerdi iet, siet wel wiet seit,
wat, ofte van wien; wet donderscheit,
eer ghijt versegt ofte gheloeft;
want men met worden dicke roeft
goede lieden vanden haren;
dies siet men recht wel ontbaren.
Wat profitelec es eenen goet ghehoort,
salmen billec setten vort.

ONICA.

Die in vrouden, in goeden daden,
vaste staen in haren raden,
haren here, hoet hem vergaet,
sijn ghetrouwe metter daet.
Die bate gheert ende omme siet
alst naut, en willlic prisen niet.

ZALINUS.

Hets wel een lieflec weten
dat hem een here mach vermeten.
Dese liede sijn mi ghetrouwe,
si moghens oec wel hebben rouwe,
datse een here kint bi namen;
desse hem billec moghen scamen
haer dade, die van hem comen.
Wel doen es een edel vromen.
Doet liever wel al wert vergheten,
dan u u mesdoen worde verweten.

CALCIDORUS.

Een here es sculdich te verhoghen
der gheenre, di al haer vermoghen

V. 397, In het Hs. *es ēn*. — Onica, waerschijnlyk Seneca. — V. 406, 410, en 411 *hē*. — V. 413 *w't*. — V. 416 *di* aldus.

hem altoes voeghen tsiere baten.
Soudi die van ù dringen laten
dore nijt, doer miede ofte bede,
soe dunct mi dat hi sere mesdede.
Doch wat men doet es mesdaen.
Ic siet soe messeliken gaen
inden lande, dat ic niet
spreken en der, en waer gheschiet.
Daer ·II· blende deen dander leiden,
si sneven gherne eer si scheiden.

ARISTOTELES.

Hi es wijs die hem soe beleit
dat hem sijn herberghe si bereit,
na dit leven, dat hier es met pinen.
Hem baet niet hoe goet wi schinen;
de werken moeten comen, dat waer,
daer alle dinc es openbaer,
na dat hi verdient in dit leven;
daer en es anders toe te gheven.
Hi es sot die hem pijnt te lieghen,
vore die men niet en mach bedrieghen.

BOSTO.

Haestecheit verminct vele zinne,
daer wijsheit es gheheten inne;
eer si die haestecheit bewenden,
diet nauwe sochte, hi soude venden.
Die onversien ute haestecheden
quaet doen, God siet hier beneden.
Die dbeste weet ende daerchste doet
en mach nergent heeten vroet.

ZIDRAC.

Men sal den wille somwile breken,
ende oversien ende bespreken

V. 427, 428, 430 en 435 *hē*. — V. 431 *dat waer*, aldus.

Metten vrienden, eer men meet
onnutte dinc, die men soect,
eer hi metter daet vol comt,
mach wel wesen wijs ghenoemt.
Oec es hi vroet die nader staden,
dbeste doet ende laet gheraden.

GALIENUS.

Hets sotheit dat men verre gaet
buten mate ende buten raet.
Van groter const comt men te boven
bi maten, des sal men mate loven.
Wijf die nemt, vercoept hare,
entie ghevet maect haer mare.
Wat wive die met eren wilt leven,
en sal nemen noch weder gheven.

SOCRATES.

Al es tkint sachte op ghehouden,
davontuere es niet vergouden.
Ghewoente es quaet, daer de sin
hem selven destruweret in.
Oftu heves te vele ghenomen,
soe vast den lichame te vromen.
Hets beter ghekent mate in eren
dan dorper testament keren.

THEOFRATES.

Des menschen tonghe mach meer scaden
dan wonden, daer de derme ute waden.
Wonden van tonghen deren noch alsoe heerde
dan de wonden vanden sweerde.
Vroet es de man die hem scaemt
die enen verdraeght die es vergramt·
Hens niemen soe weert, no soe ghemint,
Als die verswighet ende hi verwint.

V. 475 *hē*.

CATOEN.

Clein profijt es int dontfaen.
Vele belovet ende lettel ghedaen.
Als men metter gichten ontbeit
te langhe, dats ghenoech ontseit.

PURDENTIUS.

Die niet en can, no leren beghint,
no niet en hevet, no niet en wint,
ende ghenen dienst ghenoeghen can,
ende selve niemen te dienen an,
alsoe ic mi can bevroeden,
soe sijn dit teeken van ermoeden.
Die hem selven doet gheen ere,
enen anderen doetise nemmermere.

JUVELALES.

tRecht seit, daer ic op roere,
dat de costume vander hoere
vele aerchere es bekent
dan enech ghevenijnt serpent;
want wat haer comt inde hant
doet si over, eest gelt of pant.
De sede mach niet ghesalvet sijn,
maer triacle verslaet venijn.

DAMASSENNUS.

Nemstu enech vonnes te di waert,
sich dattu niet en sijs vervaert,
no van haven, no van minnen,
soe mach trecht ghescien daer binnen;

V. 489 *tRecht seit*. Dit is een nader bewijs hoe verkeerdelyk Willems voor dergelyke uitdrukking, die eenige regels verder voorkomt, gelezen heeft *Trecht seit,* en daerdoor eenen Maestrichtenaer wilde verstaen. — V. 491 in het Hs. *aerhere*. — V. 500 *d'*.

want als gichte den jugeder blent
soe moet trecht sijn ghescent.
Niet bedrieget trecht soe lichte
als ghiereghe herte, die begert gichte.

MARCOLF.

Een mach soe wel ghebeteren niet
de sonden, als dat mense vliet.
Die iet begent moet beseffen
waer hem dende af sal heffen.
Hets groet sotheit dat men mint
daer men scade af ghewint.
Minne ende haet sijn twee saken
die dicke recht onrecht maken.

TRECHT SEIT :

Sonder rijcheit teringhen groet
eischt ermoede vore de doot.
Die meer verteert dan hi vermach
doot hem selven sonder slach.
Hebdi langhe ghevast, soe et.
Hijs dul die hem te vasten set
soe langhe, dat hi sine cracht
neder worpt in de gracht.

OVIDIUS.

Alsoe langhe als gelt gheweert
es minne vast ende begheert.
Entie dullijc sijn goet ute giet
verliest sijn goet en diet niet.
Maer daer men gelt in borsen heeft
daer eest dat men sekerst leeft.
Wijn es goet dranc diene kint,
ende dien dan bi maten drinct.

V. 501 *jugeder,* aldus. — V. 504 *beg't.* — V. 524 *en,* aldus.

ARISTOTELES.

Een mensche die wel can verdraghen,
sijn leet verborghen sonder claghen,
ende toene in hem een goet ghebare
oft gheen liden in hem en ware;
die dit wel ghedoen can
leeft in eren, eest wijf of man.

AUGUSTIJN SEIT :

Die hem beroemt als hi doet quaet,
valt in dobbel mesdaet.
Beter ware biechte in sonden quaet
dan hoverdech ghepeis in goeder daet.

Alsoe lange, verstaet dese dinghen,
alse ghi te gheven u beset,
salmen u minnen, niet om u singhen,
noch om u scoenheit, dat wet.
Wildi alle de liede dwinghen,
soe hout u borse van gelde vet.
De vrouwen selen om u dringhen,
der heren hebdi in u net.

Nota.

In het Hs. onder Nr CXLVIII, waervan het slechts een gedeelte uitmaekt. Het overige was reeds door Willems uitgegeven. Het getal der verzen staet in het Hs. niet aengewezen. De 546, die ik hier uitgeef, komen voor bl. 142 ro. kol. 1. — 146 ro. kol. 1.

LXVII.

Vanden wilden Man.

In enen visioene dat ic sach
een groet wonder, als ic u mach
u allen segghen, wildijdt verstaen.
Mi dochte dat ic spelen was ghegaen
met ghesellen aen een wout,
ende ic sach comen uten hout
ene maghet wel ghedaen,
die brachte ghebonden ende ghevaen
ene wilde creature,
die haer was worden sere te suere,
eer dat sise brachte inden bande.
Ende om dat ic die maghet kande,
soe ghinc ic haer met worden an,
ende ic vraghede hare wat haer soude den man.
Hi ware van rechter arde soe wilde,
het ware om niet dat sine hielde;
want sine souds niet temmen moghen,
ende si ware daer om bedroghen,
dade si daer omme eneghe pine.
Doen antworde mi die fine
al lachende met sueten sinne,
ende seide : « Vrient, of icken minne,
soudic te voren dan voer sien
wat mi daer af mochte ghescien.
Ghevalle dats ghevallen mach,
ic hebben ghemint soe menegen dach,
ende ghejaghent doer menech lant.

V. 10, 13 en 14 *h'*.

Nu quamic daer icken vant;
als ghi wel siet, ic machen leiden;
ic hope noch den dach te beiden
dat icken sal maken tam
ende sachtere vele dan enech lam,
al es hi nu wilt ende wreet. »
Ic seide : « Joncfr., mi es leet
dat ghi dese pine hebdt begonnen;
ghine seles niet volbringhen connen,
want nature es swaer te verdriven. »
Si seide : « Wilicker jeghen kiven,
soe mocht icken wel verjaghen;
ic wille smeken ende verdraghen.
Mochticken bringhen in sinen sinne,
dat hi ane mi leide minne,
soe soude hi volghen minen rade
ende met herten sijn ghestade,
al heeft hi nu enen wilden moet. »
Ic seide : « Hets al jeghen spoet,
Joncfr., wanneer ghi wert verbolghen,
soe sal hi sijnre naturen volghen;
dan soe es cost ende pine verloren. »
Doe sprac : « Mi heeft toren
dat ghi spreket dus domme tale.
Ic hope ic salne noch temmen wale;
seker mi en twifels niet. »
Ende als die maghet van mi schiet,
ende voer haer leidde die ghevanghen,
ende si van mi was gheganghen,
daer na, over ene corte stonde,
dochte mi dat hi begonde
een liedeken met selker stemmen
ofte hi hem woude laten temmen.
Nu hoert hier dliedekijn, dat hi sanc
met luder stemmen, eer iet lanc.
« Ic was wilt, ic ben ghevaen
ende bracht in mintliken bande;

V. 28 *d'*. — V. 55 en 67 *h'*.

dat heeft ene maghet ghedaen.
Ic was wilt, ic ben ghevaen;
al mochtic, in woude haer niet ontgaen,
des settic mine trouwe te pande.
Ic was wilt, ic ben ghevaen,
ende bracht in mintliken bande. »
In caens anders niet versinnen,
dan die wilde man van minnen
sanc, dat dochte mi wonder wesen.
Ende doen vielic in een ghepeins,
bi tiden hare, bi tiden ghens,
van herde menegerande saken.
Doe dachte mi der spraken,
die ic in drome hadde ghehoert;
ende ic bedachte mi doe voert,
dat die maghet waer hadde gheseit :
het ware verloren aerbeit
die den wilden dwinghen woude.
Si seide al dat men smeken soude
diene maken woude ghestade;
men machen wel met vroeden rade
al sijnre wiltheit doen vertien;
maer wie dattenen woude castien
met fellen worden ende met sueren
dat en soude niet moghen dueren.
Enen wilden jonghen man
sal men met listen gaen an.
Diene sine wiltheit wilt doen ontberen,
een manleec sijn al sijn begheren,
dat moet sere ane vrouwen staen;
ende als hi met minnen wert bevaen,
hi en es emmer soe wilt ghesint;
maer wille die ghene, die hi mint,
sine daden wel in rasten leven,
ende sijnre wiltheit al begheven.
Een wijfleec wijf van sinne vroet
si mach eens wilts mans moet
bat bedwinghen dan een heere;
want hets een lieflec gheere,
dien een wijf met doeghden dwinct.

Al dat men leest oft singt
dats van reinen vrouwen goede;
want si maken die hoghe moede,
ende doen alle wandel vlien.
Hi ware salich dient mochte ghescien
dat hi goetlijc ware bedwonghen.
   Doen dachtic hoe hi hadde ghesonghen
die wilde man al openbare;
ocht hi van herten blide ware
dattene die maghet hadde ghevaen.
Al haddi hare moghen ontgaen,
hi ware seker bi hare bleven;
hare grote doghet, haer soete tale
die bequam hem alsoe wale,
dat hi met herten wert gebonden.
Ic der voer waerheit wel orconden
dat dat was ene vaste bant.
   Na dit ghepeinst quam alte hant
die lichten dach, die hem verbaerde.
Een luttel eer die sonne haer claerde
quam mi int herte selc ongheroee,
dat ic op stont, al waest vroe,
ende ghinc daer ic gheselscap vant.
Ende om dat mi selven was becant
badic dat si den droem mi spelden.
   Scoender ghesiert dan ene belde,
sat daer ene maghet uutvercoren.
ende si sprac : « Na dien dat wijt horen,
soe willic u den droem, al waer,
spellen. Ic der wel segghen openbaer
dat nemmer man en es soe wilde,
een wijf diene met smekene hielde,
sijns en soude wel werden raet
hi en ware van naturen quaet. »
   « Men vint van naturen meneghen man
soe recht quaet dat hi en can
neghene dinc in goede verstaen;

V. 124 *h'*. — V. 125 *ongheroee,* aldus. — 135 *en,* In het Hs. *ēn*.

daer en hulpt gheen smeken aen
hi en moet volghen sijnre naturen.
Es hi quaet, het moet hem dueren,
dat en can maght, noch wijf verdriven,
noch weder met smekene, noch met kiven.
Es hi quaet of es hi goet
ic weet wel dat hem bliven moet.
  Maer een man van sueten sinnen
comt hi int strect der minnen,
hi sal volghen alden raet,
dien hi van liefs monde ontfaet;
want meneghen vrien aerbeit
men op vrouwen troest besteit.
Op vrouwen troest heeft menech man
begonnen daer hi ane wan,
dat willic segghen al sonder letten,
ende tferlies al achter setten,
want vrouwen hulde es rike miede.
Hi ware salich dien dat ghesciede,
dat hi vrouwen hulde verworven
ende in haren dienste storve,
die bleve doch in groter eren.
  Nu willic uten dichte keren
alsoe si mi den droem voerseide.
Soe dunct mi wel dat wijflijcheide
verlicht menech mannes moet
ghelijc dat die sonne doet
alle dinc daer si op schijnt.
Die minne suect, die minne vint.
Alsoe hise te rechte vinden sal,
hi mach wel prisen sijn gheval.

CLXXII. v.

In het Hs. onder Nr CX. bl. 95 ro
kol. 1 — 95 vo kol. 2.

V. 164 *wten,* in het Hs. *wten.* — V. 172 in het Hs. *te te.*

LXVIII.

Dat Scamelheit thoechste poent es van Minnen.

—

Met dichtene ic mi cleine genere,
mine sinne ic daer omme vertere,
anders soe comet mi cleine te baten;
nochtan en canicx niet gelaten,
want ledicheit en es niet goet.
Hier om peinsic, in minen moet,
dat ic mi onledich maken sal;
ende wille noch soeken mijn geval,
dat mi soe verre es ontgaen,
soe dat ic niet en can verstaen
hoe dat ict weder mach ghewinnen;
des willic swighen, ende beghinnen;
versta diet verstaen can.
Die node bidt, claeget den hoeschen man.
Die werelt dunct mi sere verkeert,
als ons die scrifture leert,
in seden, in worden ende in werken;
diet al gader wille merken,
die maeght claerlijc sien voer ogen.
Ene aventure was mi vertogen
van enen riddre, die tot enen tide,
tot eenre feesten soude riden,
als hi dede in goeder trouwen,
daer vele riddren ende vrouwen
vergadert waren, want men woude
dat men hoveren soude.
XL· daghe, al omme ganc,
was dese feeste duerende lanc.
Daer waren yraude ende menestrele,
die toegden menegherhande spele.

Daer was ghedient met groten love,
als men pleget tot alselken hove;
dat seggic u in goeder trouwen,
bi elken riddre sat ene vrouwe.
Vanden hove latic die tale.
Die riddre die hadde, sonder hale,
van dansen, van reyen alden prijs.
Ten wapen goet, jonc, ende faitijs
was hi, ende daer toe wel gheboren.
In deser feesten hadde hi vercoren
ene vrouwe scone ende aetsemant,
die hi soe wale geseedt oec vant,
dat hise minde uut der maten.
Hi en wiste oec wat doen of laten,
die minne haddene soe ontsteken
niet wel en dorste hi haer aen spreken;
doch vercoende hi hem int leste,
dat hem dochte dat alder beste,
dat hi hare soude te voren legghen
dat hise minde, ende dat oec seggen.
Doen quam dese riddre in haer gemoet
die vrouwe, die hem oec wel onste goet,
mids sijnre edelre ghebare.
Si gruette hem ende hi oec hare.
Doen sprac die riddre : « Ic en can nemmere
ghedecken mijns herten sere;
ic minne u, ic en cans gehelen :
u minne die moet ic bequelen. »
Die vrouwe antworde vriendelijc :
« Ay ! riddre, here, sekerlijc,
ic wille u in goeder trouwen gevoegen,
op dat u dat mach ghenoeghen.
Alder doeght moeghdi te mi vermoeden
met wisen rade ende met vroeden. »
Sprac dat wort die edele vrouwe,
maer haren man wilde si trouwe
houden boven al of si conste;

V. 47 *h'*.

nochtan dat si goets onste
den riddre, en liet si niet verstaen
haer herte binnen, maer si sprac saen :
« Ay, edel ridder, ende daer toe wert,
eens dincs hebbic lange begert
te wetene sonderlinghe sere,
constijt mi berechten, here,
dat ics vroet ware van sinne,
bereet ware u mine minne.
Als die riddre dat verstoet,
wart hi blide in sinen moet.
Hi seide vrouwe : « Ic sal mijn sinne
daer toe scarpen dat ic u minne
vercrigen sal. » — « Nu seght mi,
her ridder, sprac die vrouwe, dat sy !
ghi moet hier op, sonder veinsen,
sere studeren ende peinsen
wat dat hoechste point si
te Gode ende ter werelt, bericht mi,
ende dat hem best verdraghet ten beiden,
soe moetti u selven daer na leiden.
Ende als ghi des wel vroet sijt,
nempt uwen verst ende uwen tijt
lange genoech, soe seldi, reine,
comen op ene scone fonteine,
achter ons hof, int boschelkijn;
daer salic seker jeghen u sijn,
wat daer af compt, lief of leet,
uwen wille te doene bereet,
op die vorwaerde hier te voren. »
Die ridder, die niet lievers horen
en mach, hi seide : « Vrouwe vrie,
die verste nemic daghen drie,
nochtan duncket mi te lanc. »
Die vrouwe sprac al sonder wanc :
« Het es beter wel verbeiden
dan al verliesen met haesticheiden.

V. 88 *d'*.

Drie daghe es ene corte wachte,
nempt coenlijc verste : ·xiiii· nachte
die begeric, ende dunct mi goet.
Grote haeste dunct mi dicke onspoet. »
Die riddre nam verste, al waest hem leet.
Die feeste sciet, die ridder reet,
peinsende dat hi niet al ertrike
en core vore die vrouwe sekerlike,
ende dat hi bi enegher liste
hier af wel die waerheit wiste.
Doen dochte hem wel dat oetmoet
ware wel edel, ende daer toe goet
te Gode, maer ter werelt
docht hem dat men daer luttel af helt.
Daer na dachte hi op die minne
uut reyne herten, uut goeden sinne.
Dit dacht hem goet, na sijn verstaen,
maer emmer vant hi lac daer aen
ocht twifel, soe dat hi hem beriet
met eenre vrouwen, ic en liege u niet,
sijnre nichten, ende maecte haer cont
van der voerwaerde al den gront,
hoe hem die vrouwe te voren leide
die dinc, daer ic te voren af seide.
Ende als sijn nichte dat verstoet,
peinsde si wel in haren moet
dat ene hoghe questie ware,
ende si sprac : « Neve, al openbare,
die vrouwe, die dit sprac metten monde,
si es wijs ende subtijl van gronde.
Maer wat hulpt daer toe vele geseit,
mi dunct dat rechte Scamelheit
emmer dat alder beste point si
te Gode, ter werelt, dunct mi.
Wie dat recht Scamel es van sinne
heeft emmer oetmoet ende minne;
hi soudts hem scamen waer hi daer sonder.

V. 109 *hē*. — V. 118 en 141 *d'*.

Scamelheit houdt den man wel tonder
een stuc tijts, ende doet verwachten
alle dinc, daer toren ende lachter
af comen mochte, tot eneger stede.
Die Scamel es mint alle kuyshede.
Die Scamele es van naturen coene;
hi heeft dat herte van enen lyoene;
dat siet men dicwile op dat velt
daer die Scamele gewapent helt.
Die Scamele en es niet sonder ere,
die Scamele es te prisene sere,
weder hi rike oft mate si,
op dat hem Scamelheit es bi.
Scamelheit doet sinne verteren,
Scamelheit doet spottens verweren,
Scamelheit es ene vaste pallure,
want gheen lac en mach daer duere,
aldus prisic altoes Scamelhede
te Gode en ter werelt mede.
Als die ridder dat verstoet
dat Scamelheit was soe goet,
begonste hem therte te male verlichten,
ende hi nam orlof aen sijnre nichten,
ende dancte hare alte lieflike,
dat si hem hadde berecht soe vriendelike.
Si hielden haren dach voerseit,
dien si beide op hadden geleit,
doch dat die riddre, als ic vernam,
alder ieerst op die fonteyne quam.
Na die vrouwe began hem te verlangen,
die daer soe fierlijc quam gegangen,
want hem dochte dat al ertrike
niet volleysten en mochte haers gelike.
Daer na stont op die riddre vrome
ende hiet die vrouwe willecome.
Die vrouwe sprac: « God loent u, here,
mi heeft na u verlanct soe sere.

V. 158 *d'*.

Mijn man die slaept, mijn goeden here,
wist hi mi hier hem soudts wonderen sere;
uut sijnre cameren benic gegaen.
Here, nu berecht mi ende doet verstaen
vanden pointe, dies ic u vraeghde.
Die vrouwe die alte wel behaeghde
den riddre. Hi sprac: « Vrouwe vry,
nu doet wel ende hoert na mi.
Ic segghe u dat Scamelhede
in heeft soe groten edelhede,
dat niet en leeft wijf noch man,
die Scamelheit volprisen can.
Ende daer bi eest over waer,
dat edelste ende dat beste oppenbaer;
te Gode, ter werelt verdraget hem wel. »
Die vrouwe, die des hadde goet spel,
hare wert dat herte daer af verlicht.
Si sprac: « Ghi hebt mi wale bericht,
ay! edel ridder, ende daer toe vry,
nu mooghdi uwen wille doen met mi. »
Ach! nu en derf nieman vragen
hoe den ridder mach hehagen
van diere hi minde dat suete wort.
Hi helsde die vrouwe ende tart bat voert,
ende custese aen haren mont,
ende si hem weder, te meneger stont;
want elc andren dies wel onste.
Die riddre was jonc, ende hi begonste
te nopene die vrouwe al oppenbare,
dat si aen hem wert gheware
dat hi van sijnre lessen keerde,
die hi selve der vrouwen leerde,
ende si sprac: « Ic hebbe nu,
her ridder, volleyst dat ic geloefde u,
ende, seldi oec edel sijn ghescouwen,
dat ghi geloeft, dat moetti houwen. »
Die ridder sprac: « Ic hebbe mesdaen. »

V. 195 *d'*.

Die vrouwe si antworde saen :
« Ay ridder hoghe ende wel gheboren,
oft ic mine ere hadde verloren,
wat haddi ghewonnen dan?
Doet als een wijs edel man,
want salic u mine minne geven,
soe moetti in uwer leringe leven,
ende dadic uwen wille, here,
verloren haddic al mine ere;
want mijn here, mijn goede man,
es die mi goets ende eren an;
ende oec hebbic twee jongen soenen,
die men qualijc mach vercoenen,
ende die sijn nu ridders worden,
ende in die edele ordene getorden,
om eerlijc haer leven te leiden.
Ay! here, het soude u scande breiden
en wrachti niet na uwer lere
van Scamelheiden, edel here!
Aen mi es cleine belanc nochtan,
maer mijn kindren ende mijn man,
die hoghe sijn ende wel geboren,
die hadden daer bi vele eren verloren,
ende ghi sijt dies u soudt vermiden,
waers mens vermaende, in allen tiden.
Al waric sot, ende woudt gestaden,
ghi soudet mi selve ontraden;
maer laet ons houden an u lere,
soe behoudes wi ons ere. »
Die ridder bedacht hem ende seide :
« Ghenade, vrouwe, op edelheide!
Der leringen willic al mijn lijf
ghedincken, edel reine wijf.
Ic scame mi sere ende ics bens gram,
dat nye in mijn ghepeins quam. »
Doen sprac die edel vrouwe fijn :
« Ridder, u eyghen willic sijn,
op dat ghi Scamelheit niet en begeeft,
ende minnen u op al dat leeft;
want si heeft soe vele doeghden inne,

dat ic gheen edelder poent en kinne. »
Doen sciet die vrouwe ende beval
den ridder te Gode, ende boven al
soe bat si hem, sonder veinsen,
dat hi om Scamelheit soude peinsen.
Hier mede willic inden dese woert,
op aventure wie datse node hoert.

Nota. CC. LXII. v.

In het Hs. onder Nr CVI, bl. 101 r°. kol. 2. — 102 v° kol. 2.

LXIX.

Aghangalaura.

Rike seldi seker sijn, dat beloven di die planeten.
Maect hier over een yser cleet.
Du selt verwinnen ende victorie hebben.
Die ghevanghene comt vri, ende die vriende werdens blide,
Trouwe dese bruut, seker het is di goet.
Maect pays jeghen dine viande, die scout es dijn.
Dine hope blives, vare daer du wils.
Die planeten dreyghen di scade te ghedoghene.
Dijn avonture es goet, God es dine hope.
Dijn oer en sal noch blide, noch ghesont sijn.
Du selt verwonnen sijn int ghedinghe na rechter sciencie.
Dijn droem heeft di ghesciet gheweest hier voren.
Coept hemelrike ende laet ander comenscap.
Dese dief peinst nemmermeer ghestolen goet te keerrene.
Hi es dijn goet vrient ende en laet di nemmermeer.
Desen wech ware paciselcee, maer bliven beter.
Si es di ghetrouwe ende heeft di sere lief.
Hi es verre, maer hi leeft ende vaert wel.

Die godlike medecine belovet hem ghesonde.
Dese dinc, di du verloren hebs, seldi vinden.
Een ghedeel seldi ghelden, maer na di werdet al vergouden.
Vrese, sorghe ende al, dat di deren mach, es wech.
Dijn goede leven sal den meneglien verbliden.
Vaer ende viande selen dijn ghestichte destruweren.
Eerdsche wijsheit seldi hebben, ende niet die hemelsche.
Verhuustu nu, het en ware di niet goet.
Du peinst om ere, du selse hebben.
Beghere godlike dinghen, God salse di onnen.

Dit stukjen, waervan de regels in het Hs. niet geteld zijn, komt aldaer voor bl. 196. r°. Het draegt geen nummer zooals de andere; maer achter het woord *Aghangalaura* staet het cyfer 28[9], waervan my de beteekenis onbekend is.

LXX.

Den wech van Parijs tot sente Jacobs.

Inden iersten van Parijs tot Sente-Cleer.	·VII· milen.
Ende tot S. Aernout	·IIII· milen.
Ende tot Anel	·IIII· milen.
Ende tot Pruneel	·IIII· milen.
Ende tot Bonevael	·VI· milen.
Ende tot Claeye.	·VI· milen.
Ende tot Vendome	·VI· milen.
Ende tot Boley	·VI· milen.
Ende tot Tours in Toreine	·VI· milen.
Ende tot Monbason	·III· milen.
Ende tot S. Katelinen	·IIII· milen.
Ende tot Poer-de-Piele.	·IIII· milen.

Ende tot Casteel-Araut.	·IIII. milen.
Ende tot Poeytiers	·VII· milen.
Ende tot Levinet	·V· milen.
Ende tot Vile-Dieux	·X· milen.
Ende tot S. Jans dAnselijn	·IIII· milen.
Ende tot Sentes	·V· milen.
Ende tot Pons	·IIII· milen.
Ende tot Myerebeel.	·IIII. milen.
Ende tot Blaeie	·VII· milen.
Ende tot Boerdeeus.	·VII. milen.
Ende tot Casteel-Belijn.	·XI· milen.
Ende toter Faven	·IX· milen.
Ende tot Molinet	·V· milen.
Ende tot Fonteines	·III. milen.
Ende tot Aexs in Gasscoeniën	·VI· milen.
Ende tot S. Jans de Scorben	·IIII· milen.
Ende toter Gheretten; dats tol	·IIII· milen.
Ende tot Oestervael.	·II· milen.
Ende tot S. Jans-du-Piet-du-Poers	·IIII. milen.
Ende tot Ronsevael.	·VII· milen.
Ende tot Pampelone	·VIII· milen.
Ende tot Pont-le-Reine.	·V. milen.
Ende toter Sterren	.IIII. milen.
Ende tot Loserken	·IIII· milen.
Ende tot Groen	·V· milen.
Item van Groen tot Nasieres	·V· milen.
Ende tot S. Dominicus.	·IIII· milen.
Ende tot Vile-Forat.	·IIII. milen.
Ende tot Borghes	·X· milen.
Ende tot Fonteines	·VI· milen.
Ende tot Casteel-Sorijs.	·II· milen.
Ende tot Formentes.	·V· milen.
Ende tot Cerrioen	·IIII· milen.
Ende tot S. Fagoen.	·VIII· milen.
Ende toter Masellen	·VIII· milen.
Ende tot Lioen in Spaenniën	·III· milen.

Daer nemdi den wech ane, doer die Scorie, ter rechter hant; ende ter slincker hant den rechten wech.

Nota.

Onder Nr C. XCVII. bl. 195 vo. kol. 1 en 2.

LXXI.

Vanden onderscede tusschen der Naturen ende der Gratiën.

—

Dat segghen ons die lerer der heileger kerken : Alle die werken, die sonder Gratie ghedaen sijn in bloter Natueren, die en sijn niet loenlec ten eweghen levene mede te comene. Hier omme behoert enen yeghewelken mensche te wetene dat onderscheet der Natueren ende der Gratiën. Nu leren die meestere dat Natuere wilt den creaturen leven; Gratie begheert alle Creaturen ghestorven te wesene. Natuere wilt met allen haren werken den creaturen sijn bekint; Gratie wilt altoes ombekint sijn ende ongheweten. Natuere soude gherne vele dinghen pleghen; Gratie soude gherne alre dingen ontcommert wesen. Natuere ontsiet die doot; Gratie, dat si ghestorven ware, dat ware hare vroude groet. Natuere sorght omme uterste noet; Gratie en sorght niet, want si ghevoecht es met minnen ane dat overste goet. Natuere nempt ane hare werken af; Gratie doer God, noch doer Natuere en nempt si af. Natuere gheloeft sere haer selven ende den creaturen; Gratie die en pleghet dies niet, maer si gheloeft dien allene uut wien alle creatueren nemen exempel van levene. Natuere es onghestadech in haren wesene ende vernempt gherne niemaren van creatueren; Gratie en wilt van neghenen weten, want niemaren van buten maken den menschen onghestadech in haren wesene. Natuere wilt dat men hare ende hare werken ware nemen inden oghen; Gratie wilt dat men hare ende hare werken van buten niet en weten, noch en achten op dat si allene bekent ende gheacht si voer Gode. Die gratie ons Heren maect den mensche oetmoedech sonder smaken; eest Natuere soe wilt si smaken. Gratie maect den mensche verduldech sonder ghevoelen; Gratie maect den mensche gherecht sonder weten; Natuere wilt dat dat hare den creatueren bekint si. Wildi weten of uwe Gratie, of uwe Heilicheit van Gode si, soe wacht u dat uwe Heilicheit in uwe oghen niet gheacht en si, ende dat ander liede in uwe Heilicheit niet ghemindert en sijn, ende uwe Heilicheit niet uwe en si allene, maer dat uwe broedere ende

uwen susteren ende alle die ghene, die bi u sijn, raste hebben in uwe Heilicheit, alsoe verre alst in u es. Die Heilicheit en es niet gherecht die ene te rechte een bordene es, ende die enen sonder te onrechte berespt. Wi en selen niet achten hoe ons God es met sinen creatueren; maer hoe wi Gode ghesijn te rechte met allen sinen creatueren. — Dit es dat onderscheit der Natueren ende der Gratiën.

Onder N° CLXXVIII bl. 182 r°. — v°.

LXXII.

Van Sente Bernaerts leren, ende van vele ander Vaders.

Sente Bernaert seghet : Alse ic peinse om tfernoi ons Heren, soe es mi enen mensche die ene dinc ·xxx· jaer beghert heeft, ende dien ghegheven wert. Ende als ic peinse om tfernoi ons Heren soe es mi te moede alse enen priester die messe ghesonghen heeft ende dien lichame ons Heren werdelike ontfaen heeft. Ende als ic peinse om tfernoy ons Heren, soe oetmoedeghe ic mi onder alle die liede daer ic bi bem. Ende alse ic peinse om tfernoy ons liefs Heren, soe ontstect ene vloet van tranen in mi dat te gaen berch ende dal, ende steene ende water. Die berch es ons betekent bider hoegher herten ende die dalc bider ghieregher herten. Ende die steene bider harder herten. Ende dat water die ghenoechte sueket in die werelt. Ende alse ic peinse om tfernoy ons liefs Heren, soe en es niet in erterike dat mire herten raste doen mach sonder God allene. Onse Here God seghet ·M· jaer eer ic den mensche makede, hebbic den mensche ghemint uten gronde mijns herten. Ende ic hebbe meer beghert te comene uut hemelrike in ertrike om den mensche salech te makene, dan noyt heileghe ziele in hemelrike begherde te comene. Die mensche die mine doot draghet in sine herte, dien salic sine ziele, alse hi henen keert, voeren vore minen Vader. Ende sal mi belonen dat hi volvult heeft die weelde mijns herten. Ende ic sal hem lonen van al

dien doghene, dat ic ghedoghet hebbe om hem, alse ofte hijt ghedoghet hadde om mi.

Sente Bernaert seghet: Na dien dat ic wiste, dat ic met soe dieren scatte ghecocht was, sone woude ic nemmermeer sint te copene sijn. Mensche, du sout di selven houden over niet, ende als die ghene, die du kinnes buten hoeftsonden, daer in saltu houden. Ende dat vier der berrender minnen, dat mindi. Ende du sout u houden in Gode, dat hi diere herten minnen wert es, soe saltu werden ghesent int afgronde siere herten ·M· milen diep.

Brueder Hughe seghet: Die Gode mint met goeder herten, God salne anesien met tween blakenden oghen. Ochte hi al dies vergheten hadde, dies erterike ende hemelrike binnen heeft, sonder sijns allene.

Brueder Michiel van Aken seide dat David seghet: In therte Gods es ene fonteine van alle welden. Doe die Prioer seide therte des menschen es een spieghel der drievoldecheit, ende therte des menschen es een vat daer haere die Godheit in stort ende in vloyt. Ende therte des menschen es een velt Gods daer die edele crucen in wassen daer hi mede ghevoet ende ghespiset was. Dat sijn die edele peinsinghen ende die edele begherten. Ende therte des menschen es een oven Gods, daer die volle minne van sinen viere in bernt ende niet boven uut en gheet, maer neder wert sleet om therte in.

Sente Bernaert vierech seghet: Die tijdt es comen dat niemen sijn herte behouden en mach, nadien dat God van minnen doot es.

Augustinus seghet: Mensche, met alsoe menegher herten alse du beghers dat God ghemint es, met alsoe menegher herten mins tu Gode. Ende met alsoe menegher herten dattu beghers, dat hi gheert ende ghelovet si, met alsoe menegher herten eerstu ende loves Gode.

Augustinus: Here, mine verdiente es uwe ontfaermecheit; alsoe langhe en benic niet aerm alse ghi ontfaermhertech sijt.

Augustinus: Here dat es miere herten ghenoech dat si dat bekint, dat ic hemelrike verdienen niet en can, ghine ghevet mi om u ontfaermhertecheit. Sonder hoeghen es de mensche ghemint ute grondeloeser herten Gods. Lieve mensche, alsoe vele alse du neders in erterike na dine macht, soe sal di God hoeghen in hemelrike met siere macht.

De Prioer: Mensche, dat doeghen dattu heves van dinen ghebreke, dat volmaect alle doghet ende verblidet die ziele, die onghesocht bleef ende onghetreden, alse die woestine. Die glorie Gods sal op di gheopent werden.

Anselmus: Mensche, soekes du goet, du vendes al goet; suekestu menechvoldech goet, du en vendes en gheen goet.

Beda seght : Hoeverde en leghet niet inden hals, si leghet in therte; het dreght selc sinen hals wel neder, hi heeft wel hoeverdech therte.

Grisoghenus (1) : Also vele bestu godelec alse du vernoys doeghes om Gode.

Johannes : De scoudere moeten mi afvallen, ochte mijn mont noyt beet dat wel smaecte, dandere en proefdens eer ic dede.

Broeder Gheraert van Coelne seghet : Al haddic alle die sonden ghedaen, die alle die van erterike hebben ghedaen, dat ware der godheit Gods alsoe cleinen dinc te verghevene alse ene gheinstere viers in midden de zee te blusschene.

Broeder (2) seghet : Alle die nie gheboren worden van Adaems tiden si en conden alle ene hoefsonde verpenitensiën niet, God en vergavese om sine godheit.

Die biscop van der Losane : De mensche mach soe dicke Gode loven met wee van herten, dat hi daer na en viel nemmermeer in hoefsonden.

Augustinus : Here, ghi waert binnen, ende ic was buten. Ghi verbont mi met uwen eweliken vrede, ende ic wart u minnende. Der minnen sochtinghe si es mijn orconde dat ghi mi behaghet. Ende dat ic mi selven mesbehaghede, ic verwoerpe mijns ende gripe ane di mensche. Alsoe dicke alse du dinen eyghenen wille lates om Gode, soe verdienstu alsoe groeten loen alse Abraham dede, die sinen sone Ysacke offerde op den berch te Monte Calvarie.

Lieve mensche, bidt vore hem die dit screef, dat God vore ons allen bidden moete.

Amen. Amen.

Onder Nr LIX. bl. 57 vo. kol. 2. — 58 vo. kol. 1,

---

(1) Aldus.

(2) *Broeder,* aldus. Waerschijnlyk is dit nog van den voorgaenden.

LXXIII.

Den guldenne Berch.

Dit sermoen predekte de Leermeester van Straesborch ter capittelen ten Predekeren te Lovene.

Ic wille u ene waerheit segghen, ende die pijnt u te houdene. Ic en woude niet dat, dat al die werelt mine ware, ic en verstonde dese waerheit. Ende des late hem een ieghelijc mensche ghedincken in sinen inde. Ende can hi dese lesse onthouden, in die helle, noch int vaghevier en comt hi nemmermeer. Ten iersten male behoert den mensch te hebbene ·IIII· poenten. Dat ierste es rouwe van sonden; dat hem die rouwe alsoe groet ware, dat hem sine sonden leder waren dan lief. Dat ander es biechte, op dat hi den tijt heeft ende de stade. Dat derde es beteringhe, al ware si alsoe clene alse te segghene enen: *Ave Maria.* Ende en can hijs niet ghedoen, soe sette hem de pape dat hi peise om Gode. Ende eest dat hi segghe dit wort: o Here, groet sijn mine sonden ende hoe clene mine penitentie, die mi gheset es! Ende ververt u niet, ic wille di troesten ende setten een ghelikenesse. Ocht ware een here, een coninc, die enen Berch hadde van ghemalene goude, die alsoe groet ware alse die stat van Lovene; Ende hi sprake aldus: « Ic sette desen Berch ghemene. Alden ghenen die scout sculdech sijn, dat si comen ende sceppen alsoe vele alsi willen, ende quiten haer scout. » Ende ware dan een mensche die sculdich ware ·V· s. grote; ende die mensche niet en hadde meer dan die ·V· s. grote; ende hi dan niet en quijtte sine scout met die ·V· s. grote, men soude segghen het quame hem van doerheiden ende van traecheiden, dat hi niet sijn scout en hadde ghequijt vanden gemenen Berghe. Nu hoert, mensche, wat ic hete desen ghemenen Berch. Onsen Here Jhesum Christum, die wandelde op eertrike ·XXXII· jaer, dat hi niet en gheleefde lieven dach, hi en dede noit alsoe vele dat hi sette sinen voet voer den anderen. En (1) was ghenoech ·M· werelde te verlosene.

---

(1) *En*, aldus voor *ē̃n*.

Ende de menste dropel sweets of bloeds, dat hi bloede, of de minste wonde, die hi noit ontfinc, die was wert ·M· dusentech werven alsoe vele werelde te verlosene. Waer es dat nu ghevaren, dat in sinen lichame dropel bloeds noit en bleef, ja van persen ende van pinen? Ende al sine doechdelike werken die comen ons te staden; want Christus met al sinen arbeite ende met al sire pinen, soe verdiende hi ons, want hi en hads niet te doene. Ende dit es die gulden Berch, daer ic u te voren af seide. Van desen Berghe sciep die scaker, doen hi hinc te rechter hant ende te rechter ziden aent cruce, ende gout sine scout. Nu waer af comt dat twee menschen sterven van gheliken sonden, die een vaert slecht te hemelrike, die ander te vagheviere ·XL· jaer ocht ·C·? Dat comt, dat die een sciep in desen guldenen Berch, dat es in die verdiente Jhesu Christi. Die ander die te vagheviere comt quite van sinen eighenen goede, want hi en hadde niet kinnesse van desen guldenen Berghe, noch der verdienten Jhesu Christi. Hieromme saltu peinsen in dijn herte : o Here, hoe groet sijn mine sonden ende hoe clene mine penitencie, di mi gheset es. o Hemelsche Vader, ic kinne wel ende ic weet wel, dat ic jeghen u gheleeft hebbe ende ghedaen hebbe. Ende dat mine scout es alsoe groet, dat ic di niet ghebetren en mach, noch niemen vore mi. o Hemelsche Vader, ic wille di betren met alden werken, die u eneghe sone oyt ghewrachte vore mi, ende met alden elendeghen voetstapen, die hi oyt vore mi geghinc. Ende met alden diepen wonden, die hi vore mi ontfinc; ende met sineǹ gheveruden bloede, dat hi vore mi ghegoten heeft; ende met sire doot, die hi vore mi gheleden heeft, die offeric di, o Hemelsche Vader, teere volcomenre betringhe vore alle mine sonden; ende te eenre wederkeerne al mire verlorender tijt; ende tenen wederghedene (1) alle dies goets, dat ghi mi oyt ghedaet, Jesus Christus. Amen.

Ende den scat ende den guldenen Berch der Heilegher Kerken, du, mensche, doetstu dit met ghewareghen toeverlate, in die helle noch int vaghevier en comdi nemmermeer. Ende hier toe horen ·VII· poente. Dat ierste es dat onsen Here es behaechleker, ende den mensche orboerleker daet, een mensche sucht om sine sonden, dan af hi lase ·C· Davids Soutere met innecheden. Dat ander es dat hi gherne beter ware dan hi es, daer om wilt hem ons Here verlaten ·XXX· jaer vagheviers. Dat derde es dat hi onsen Here loefleec es vanden goede, dat hi hem doet, dien mensche wilt onsen Here verheffen boven vele heileghen,

---

(1) *Wederghedene*, aldus.

alsoe de Paeus es verheven boven ander liede. Dat vierde es dat een mensche laet een ydel waert (1) te sprekene om onsen Here van minnen, daer omme wilt hem onse Here meer loens gheven dan of hi ·vii· jaer te borre ende te brode vaste, ende hi dat ydel wort niet achter en liete. Dat vijfte es dat een mensche een ydel sien laet om onsen Here. Daer om wilt hem onse Here meer loens geven dan of hi ·c· maerck om Gode gave, ende ghinghe selve om sijn broet, ende dat ydel sien niet achter en liete. Dat seste es dat een mensche een hert waert verdraghe om onsen Here. Daer omme wilten onse Here alsoe wijs maken alse Paulus, die ghetrocken was ane den derden hemel. Dat sevende es dat de mensche verduldich si in al sinen doghene, sonder iemen te claghene; ende dat hijt allene Gode op draghe, alse of hi ·c· jaer ware in een volcomen leven.

Onder N° XLV. bl. 49 r°. kol 1. — bl 49 v°. kol. 2.

LXXIV.

Van onsen Here.

---

o Suete mensche, draghet mijn doeghen in dijn herte met Mariën, mijnre liever moeder, ende met sente Janne. Alse dicke alse du dat doet, soe salic di dwaen met dien watere, dat ran uute mijnre siden in goeden vrindaghe ane den cruce. o Suete mensche, ganc in bedinghen allene dat ic docsuun ben, al comt di enech ghescot van coringhen in dijn herte, dat di den vant (2) toe brinct, dat salic ave dwaen met miere minnen, eest dat icker beghinselave ben. o Suete mensche, du die aerm, honghereeh ende dorsteeh best, ende ghi mi dat opdreghes te eenre offeranden, alse dicke alse ghi dat doet, soe wert gheminghet mijn bloet met di, ende dijn int mijn. o Suete mensche, gheeft goede bispel ende goede exempel den ghenen daer ghi bi sijt, soe dat si ghebetert

---

(1) *Waert*, aldus.
(2) *Vant*, aldus; lees *viant*.

werden bi dinen levene. Ende alsoe dicke alse ghi dit doet, soe offers du dinen lichame vore mi, alsoe ic minen lichame offerde vore u anden cruce. o Suete mensche, du die best verstoten van dinen naesten, ende si u onthouden dinen noet die si u wel beteren mochten, ende ghi mi dat op draghes te eenre offeranden; alse dicke alse ghi dat doet, soe kniele ic vore minen Vader, vore di, ende segghe : lieve Vader, mijn lichame ende dijn lichame es een worden, ontfaerme u sijns, want mijn doeghen es leden ende tsine es te comene. o Suete mensche, du die best in doeghene van binnen sonder troest van iemende, ende ghi mi dat opdraghes teenre offeranden; alsoe dicke alse ghi dat dat (1) doet, soe wert op ghedaen mine drievoldecheit, alsoe mine side was op ghedaen dore dinen wille in goeden vrindaghe ane den cruce. Ende besiet die stat der zielen mine, want ic u minne met al mijnre herten. Ende die mi mint, ic salne met miere minnen minnen ende vore al mijn lief bekinnen. Die ziele, die haren sceppere siet, si hout ghemaecte dinc vore niet, onlanghe mach si daer gheduren dat wert miere herten sere te sueren. Si suchtet, si droevet, si verdroevet. In ongheduren moet si gheduren, ende nement tsuete metten suere, alsoe langhe alse hem duncket goet, die mijn herte quelen doet. o Minne, oversuete mate, hoe moegdi u alsoe ghematen, dat eneghe ziele mach ghewesen, die dore u al hevet ghegheven. *Amen.*

Overmate, ghi moet u ghematen; u wesen es altonghemate te draghene enegher zielen, sine ware een worden met live, die minne hevet ende die minne draghet, minne heeftene ende minne drechtene, minne maectene met minnen. Si dervens sachte dies niet en kinnen. Dat doet miere herten alsoe wee mi dunckt si brecht. In mach nemmeer darven, gaet mi alte na, haest u, lief, ende haelt mi saen, inne mach nemmermeer ghenesen. Ic ben doot van minnen bleven. Dan wert al ane ghedaen, dat jeghen minne es, sonder waen, dan wert die minne minne niet minne, ende minne God met Gode ghevoeghet in enen troene, dan salse bekinnen die wijsheit vander minnen. Wie vanden Vader wert gheboren sonder beghin, sijn eweghe Sone, die Heileghe Gheest, hi vloiet ute hem beiden, dats overwaer van sekerheiden, daer alle die ghene ute moeten leven, die gherechter minnen pleghen. *Amen* (2).

Onder N[r] LXIII bl. 59 v° kol 2. — 60 r° kol. 2.

---

(1) *dat dat,* aldus.

(2) Het laetste gedeelte van dit stuk was eerst berijmd, en later in proza omgewerkt.

LXXV.

Onse Vrouwen ·V· Ween.

Doen Onse Vrouwe verscheden was ende si te hemelrike was ghevaren, doen begherde mijn here sente Jan te wetene van hare gloriën die si hadde énde van hare bliscap; Ende bat Onser Liever Vrouwen dat sijs bade haren lieven kinde, dat hijt hem vertonen woude. Daer na saen werdt sijn gheest, ghevoert vanden inghel in hemelrike. Ende daer sach mijn here sente Jan die bliscap die ons Vrouwe hadde. Daer hoerde hi dat onsen lieven here God vraghede sire ghebenedider Moeder. Ende seide aldus :

Ierste wee. — « Moeder, welc was dat ierste wee, dat ghi hadt om minen wille? » Ende ons Vrouwe seide hem: « Lieve kint doen ic u offerde inden tempel, ende Symoen seide: « Vrouwe, dit es tswert, dat u herte sal doer sniden in beiden siden, » doen haddic groet wee. » — « Moeder, die dien wee seghet alle daghe enen *pater noster,* dien soudic vergheven sine sonden in die ure sire doot. »

Dat ander wee. — Moeder, welc was dat ander wee, dat ghi hadt om minen wille? » — « Lieve kint, doen ic u hadde drie daghe verloren, en ic u vant in den tempel, al die wile haddic groet wee. » — « Moeder, die dien wee seghet alle daghe enen *pater noster,* hem soudic versien drie daghe voer sine doot. Den iersten dach met volcomender biechten ende ghewareghen rouwe. Den anderen dach met volcomenre penitencien. Den derden dach met volcomende lone in mijn rike. »

Dat derde wee. (1) — « Moeder, welc was dat derde wee, dat ghi hadt om minen wille?» — «Lieve kint, doen ic u sach den quaden joden, die touwert waren fel, die u hadden ghevaen, doen was mi herde wee. » — « Moeder, die dien wee seghet alle daghe enen *pater noster,* hine soude niet werden ghevaen vanden viant, in soudene verledeghen ende in hulpen staen. »

Vierde wee. — « Moeder, welc was dat vierde wee dat ghi hadt om minen wille? » — « Ay lieve kint, doen ic u sagh aenden cruce gheslaghen doen haddic alte groeten wee. » — « Moeder, die dien wee seide alle daghe enen *pater noster* met goeder herten, hem soudic

---

(1) Dit staet in het Hs. niet.

vergheven sijn sonden ende beschermen van sunderlinghen wee. Ende gheven hem die gratie die hi inde vunte ontfinc. »

Vijfste wee. — « Moeder, welc was dat vijfste wee, dat ghi hadt om minen wille? — « Lieve kint, doen men u vanden cruce dede, ende ic u ontfinc in minen arm ende ic nat wart van uwen bloede, ende ghi nat wart van minen tranen, doen haddic enen groten sunderlinghen wee. » — « Moeder, die dien wee seide alle daghe enen *pater noster,* dien soudic ontfaen in minen armen, als sine ziele uut sinen lichame schiede, ende bringhenne in die glorie hier met ons, ende ontfaenne sonder groet vaghevier. »

Alse mijn here sente Jan alle dit hadde ghehoert ende ghesien alle die bliscap van hemelrike, doen nam die inghel weder sinen gheest ende voerdene weder inden lichame. Ende doen wiste mijn here sente Jan een joncfrouwe, eens conincs dochter, die haren vader ende hare vrienden was ontgaen heimelike, daer si woende met gheesteleken lieden, dien si diende om Gode. Ende dese joncfrouwe gaf hi dese vijf *pater noster*. Ende aldus sijn si voert comen.

Alle die dese *pater noster* selen lesen
die moeten voer Gode ghecroent wesen.
Ende die dit screef God makenne rike
ende van allen sinen sonden quite.
Des onne ons die hemelsche Vader.
Nu segghet *amen* allegader.
Amen.

In het Hs. onder Nr XXVII, bl. 38 kol. 1 en 2.

LXXVI.

Onze Sonden.

Ic sondich mensche, ic come te ghenaden onsen Here van hemelrike ende alle Gods heileghen, ende u, priester, dat ic me besondich hebbe met al minen leden, met gane, met stane, met sittene, met ligghene, met torne, met onverduldicheden, met worden, met werken, met hate, met nide, met onwille, met ontrouwen, met valscheden, met bedrieghe, met achter spraken, met quaden wane, met minen vijf sinnen, met siene, met horene, met rieken, met smakenne, met tas-

tene, met ghevoelene, met tracheden te Gods dienste. Van alle mine groten mesdaden soe ghevic mi sculdich, daeromme soe biddic der ghebenedider maget, der moeder ons Heren, Maria, ende alle Gods heileghen, ende u, priester, dat ghi bidt over mi arme sondeghe mensche onsen Here, den almechteghe God van hemelrike, die hem dore mi crucen liet, dat hi mijns ghenadich si, nu ende in alder tijt; ende dat hi mi die ghenade gheve hier op dit ertrike, dat daer ane sine ere gheligghe ende mijnre zielen salicheit. Ende dat ic na dit leven moet comen ten eweliken levene. *Amen.*

Des moet ons onnen den Vader ende den Sone ende den Heileghen Gheest.

Amen.

In het Hs. onder Nr X bl. 24. v°. kol. 1 en 2.

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

IV. Godfried van Bouillon.

Nadat Godfried van Bouillon Jerusalem ingenomen, en byna geheel Palestina had overmeesterd, kwamen de kleine koningen en vorsten uit de naburige landen, hem, de eene voor en de andere na, geschenken aenbieden. Tot hunne groote verwondering vonden zy den overwinnaer van het Heilig Land, op den grond gezeten, zeer eenvoudig gekleed, en zonder eenig uiterlyk eerteeken van het koningdom. Zy dachten dat het onbetamelyk was met de waerdigheid van zulken machtigen koning, aldus half gekleed, op de aerde neêr te zitten, om dat hy immers daerdoor de misachting van eenieder op zich moest trekken. Toen de taelman hem dit overbracht, glimlachte Godfried, en hy gelastte hem aen die vreemdelingen te antwoorden : « Dat het voor niemand schandelyk was op de aerde te zitten, vermits deze de moeder is van geheel het menschdom, hetwelk eens tot haer moet terug keeren. »

Ens, *Epidorpidum lib.* IV. Colon. 1648, in-12°, bl. 264.

V. De Ticheldekkers te Antwerpen.

Een ticheldekker te Antwerpen geraekte eens aen 't werken op het dak van zeker rijk klooster, daer hy wel betaeld werd, en men hem van patersvaetjen liet drinken. Op eenen morgen, terwijl de ticheldekkersbaes aen het werk was, zei hy tegen zynen knaep : « Jan, my dunkt dat het hier goed zijn is; wy ontvangen zoo stipt alle zaterdagen ons geld, en krygen dan nog de gansche week van 't beste bier. Wy moeten zien dat we dat hier wat lang volhouden. » Doch Jan ziende dat hun werk byna op het einde liep, vroeg aen den baes hoe zy dat zouden doen, om daer nog langer te blyven arbeiden. De baes antwoordde : « *Jan, ik zal u wel voorgaen, volgt gy my maer stillekens na.* »

Zonder dat de baes en Jan het echter wisten, werd hun gesprek afgeluisterd door eenen van de broeders, die zich toevallig juist op dat oogenblik, niet verre van hun, onder het dak bevond. Hy ging het dadelyk aen den opperste van het klooster overbrengen.

Als het nu zaterdag geworden was, ging de baes om zijn geld, dat hem door den overste gegeven werd; doch deze hem betalende, zei : « *Ga nu maer stillekens voor, Jan zal u volgen; als ik u ontbiede, kom dan weêrom.* » Een weinig daerna kwam ook Jan, en deze kreeg insgelyks zijn geld, maer men voegde er by : « *Uw meester is daer voorgegaen, gy kunt hem stillekens volgen.*

Zoo hadden zy zich zelven bedrogen.

De Grieck, *Den Wysen Geck*, Brussel, 1671, in-12°, bl. 167.

WILLEM VAN WISSENKERCKE,

NEDERLANDSCH DICHTER DER XVIIe EEUW.

Voor zoo veel ik weet, heeft niemand tot hiertoe eenige byzonderheden medegedeeld omtrent het leven van den jesuiet Willem Van Wissenkercke, die den 8sten February 1616, (waerschijnlyk in Braband) geboren werd, en die te Brussel, in 1664, verbleef. Het is waer, ik ken van hem slechts een gelegenheidsstuk, dat hy voor het jubelfeest zyner moei schreef, en dat dus misschien nooit in den handel kwam, en slechts op weinige exemplaren werd getrokken. Den titel van dit boekjen, maer ook niets meer, vond ik opgegeven (1). Of er nog eenig ander schrift uit zyne pen gevloeid zy of het licht gezien hebbe, weet ik zoo min als myne voorgangers.

Willem van Wissenkercke was uit een aloud en machtig geslacht, uit Zeeland herkomstig, en dat zynen naem aen een dorp in Noord-Beveland gelegen, ontleend had, gesproten (2). De stamboom van deze familie, by Smallegange voorkomende, klimt tot de vijftiende eeuw op (3).

---

(1) In de *Bibliothèque des Écrivains de la Compagnie de Jésus par Auguste et Alois de Backer.* Liége 1853, 1854 en 1856, zeer gr. in-8°. D. III, bl. 765.

(2) Een tweede *Wissenkercke* ligt insgelyks in Zeeland, maer in Zuid-Beveland. Zie hierover SMALLEGANGE, *Nieuwe Cronijk van Zeeland.* Middelburg, 1696. in-fol. bl. 736. — Ook DE KANTER en AB UTRECHT DRESSELHUIS, *de Provincie Zeeland,* Middelburg, 1824 in-8°. bl. 273 en AB UTRECHT DRESSELHUIS, *Wandelingen door Zuid- en Noord-Beveland.* Goes, 1832. in-12° bl. 25 en 164. Een derde *Wissenkercke,* in Vlaenderen, werd, in 1630, tot baronnie verheven ten voordeele van Philips van Recourt van Lens en Licques. Zie *Nobiliaire des Pays-Bas.* Louvain, 1760. D. I. bl. 241, en *Suite du Supplément au Nobiliaire.* 1614-1630. Malines, 1779. bl. 238-246. — De naem van het geslacht, zoowel als die der dorpen, vindt men *Wissenkercke, Wissekercke* en later *Wissekerk* geschreven.

(3) bl. 754.

Hubrecht van Wissenkercke, heer van Couwerve, die in huwelyk trad met Anna van Wolfswinkel, en in December van het jaer 1596 stierf, was vader van, onder anderen, Gillis van Wissenkercke, den eenigen, die kinderen naliet, en die hier volgt, en van Magdalena van Wissenkercke, geboren den 11sten October 1593, te wier eere het boekjen, dat ik hier verder doe kennen, vervaerdigd werd.

Gillis van Wissenkercke, ridder, heer van Couwerve, Vossemaer en Campen, trad in dienst der spaensche Nederlanden, en werd op den 13den September 1631 gedood in een gevecht tegen de krijgsbenden der vereenigde provinciën. Omtrent den jare 1600 had hy zich naer Braband begeven; « daer, zegt Te Water, zyne nazaeten door den koning van Spanjen tot den staet van baronnen zijn verheeven, waervan ik de beweegreedenen en oorzaeken, die de schryvers of niet geweeten, of verzweegen hebben, by andere gelegentheid zal open leggen (1). »

Of Te Water, in een ander zyner later verschenen werken, hierop is terug gekomen weet ik niet. Men kan in allen geval veronderstellen dat Gillis van Wissenkercke aen den godsdienst zyner voorvaderen getrouw was gebleven, en dus by voorkeur in Zuid-Nederland wilde verblyven. Wat er ook van zy, hy trad in huwelyk met vrouw Maria Cats of van Cats, dochter van Willem, heer van Capelle en van Maria de Fonseca. Zy was weduwe van Hieronymus van Tuyll van Serooskercke (2).

Uit dit huwelyk sproten :

1. Philips van Wissenkercke, ridder der orde van Alcantara, kapitein van eene compagnie voetknechten.

2. Willem van Wissenkercke, jesuiet, geboren den 8sten February 1616, over wien ik hier handel.

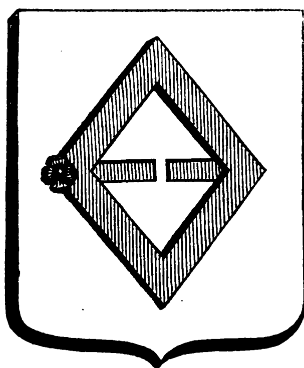
(1) *Het hoog Ad[illegible]yk en Adelryk Zeelant.* Middelburg, 1761. *Voorreede* bl. 70.
(2) *Nobiliaire des Pays-Bas,* I. bl. 334.

3. Jan van Wissenkercke, heer van Couwerve, ridder, meijer van Leuven van 1650 tot 1652 (1). Voor hem verhief koning Philips IV, by brieven van den 2den Juny 1655, de heerlykheid Pellenberg, tot eene baronnie (2). Hy had tot gezellin Maria van Tuyll van Bolken- of Bulkenstein. Hy zette zijn geslacht voort.

4 en 5. Anna Maria en Magdalena Van Wissenkercke, alle beide nonnen.

Deze oude familie stierf uit in de eerste helft der voorledene eeuw. De laetste erfgename, Anna Maria Van Wissenkercke trad, op den 19den Mei 1716, in huwelyk met Melchior Joseph De Villegas (3).

Het wapen van Wissenkercke was eene vierhoekkige gesp van keel op een zilveren veld (4).

(1) Divaeus, *Rerum Lovaniensium* libri IV. Lov. 1737 bl. 10. — Willems, in zijn boekjen : *Meyers, Borgemeesteren, Schepenen.* enz., *van Loven.*, Leuv. 1667, in 12° geeft Jan van Wissenkercke niet op onder de Meijers.

(2) Van Ghestel, *Historia sacra et profana Archiep. Mechliniensis.* I. 226.

(3) *Nobil. des Pays-Bas* I. bl. 334.

(4) In de *Nobiliaire* wordt het aldus beschreven : *d'argent au fermail de gueules en forme de losange, l'ardillon brisé.* Supports, *deux ours.* — Het wapen by Te Water, op plaet II, onder N° 141 voorkomende, verschilt eenigszins. Aldaer ontbreekt de strik, die de gesp vast houdt, en deze is voorzien van eenen scherpen en niet gebroken doorn.

Thands kom ik tot Willem van Wissenkercke terug.

Het eenig boekjen dat my toelaet hem onder onze nederlandsche dichters te tellen, is het volgende :

Vyftich-iaerige iubile-vreucht vande Edele, zeden-rycke, godtvruchtighe Joufvrouw meiufvrouwe Magdalena van Wissenkercke in Maeghdelycke verbintenisse met Godt van 't jaer 1615. op Sinxendagh, alsdan den 7 Iunii nu int jaer 1664. op Sinxen-dagh desen 1 Iunii. Vervat ende vernieuwt door danckbaere, stichtighe, troostighe devotie in de Kerck van 't Professi-huys der Societeyt Iesu binnen Antwerpen. Tot Brussel, by Gielis Stryckwant, Boeckdrucker inde Druckpersse.

In-4° van 31 ongecyferde bladen, dus 62 bladzyden, met eene uitslaende plaet. Achter het titelblad het ruitvormig familie-wapen van Wissenkercke in houtsnede.

De naem des schryvers, zoo als men ziet, komt op den titel van het boekjen niet voor, doch de *Op-draegh-brief*, uit Brussel geschreven den 1en Juny 1664, luidt : *Mejoufvrouw ende eenige Muye*, en is onderteekend met de letters G. V. W. P. D. S. J., die moeten gelezen worden : G(uilielmus) v(an) W(issenkercke) P(ater) D(er) S(ocieteit) J(esu).

Hierboven heb ik den 8sten February 1616 opgegeven als den geboortedag van onzen dichter. Dat hy alsdan ter werelt kwam kan men opmaken, wanneer men hetgene op den titel gezegd wordt, dat Magdalena van Wissenkercke hare eerste belofte deed op den 7den juny 1615, in verband brengt met de volgende woorden, welke heur neef haer in zynen *Op-draegh-brief* toericht : « Want (gelyck ick indachtigh ben al-te-met van U. Ed. ghehoort te hebben) soo ick nieuw ende eerst gheboren was, hebbe op U. Ed. ermen eerstmael gherust. Ende soo het als-dan noch binnen t'eerste jaer was van U. Ed. godtvruchtighe veranderingh, *te weten den eersten dagh over d'achtste maendt*, dies volghende van de nieuw-vierige herboorte, hebt my alsdan aen onsen grooten goeden Godt opghedraghen met soodanigh' toe-wenschen,

ende verbidden, ghelyck ick, soo Godt-jonstelyck gheniete in desen mynen gheluck-salighen staet. Volghen dan de jaeren myns ouderdoms heel na-by het Iubilé-jaer van U. Ed. Godt-dienstigheydt. »

Het boekjen, zooals ik reeds boven opgaf, is met eene nog al groote uitslaende plaet versierd, welke door Frederik Bouttats in koper is gesneden. Hierop ziet men in het midden afgebeeld Magdalena van Wissenkercke, in nonnenkleed, op eene knielbank, voor eenen autaer gezeten, een vlammend hart opofferen. Verder zijn, zoo onder en boven, als rechts en slinks, kleine ronde of vierkante tafereeltjens tot randversiering, ten getale van zes-en dertig, waerin zinnebeelden voorkomen. Het jubelfeest der klooster-zuster werd op Sinksendag gevierd; uit dien hoofde zijn al de emblemata toespelingen op het nederdalen van den Heiligen Geest en de werking van zijn goddelyk vuer, hetwelk zuivert, verlicht en vereenigt. Alles wordt op het geestelyk leven der jubilaresse toegepast.

Men weet dat het berymen van zinnebeelden geheel in den smaek dier eeuw viel, en dat veel dichters, zoo wel in Noord-Nederland als by ons, zich hierop hebben toegelegd. Het ontbrak dus Wissenkercke niet aen verdienstelyke voorgangers. Hy van een, uit Zeeland gekomen geslacht afstammende, was waerschijnlyk bekend met de werken van den volksdichter Cats, die zijn aenverwant kon zijn, vermits zyne moeder den zelfden naem droeg. Wat er hier ook van zy, toch moesten in allen gevalle de verdienstelyke, en destijds zoo veel opgang makende schriften, van den alsdan nog levenden en insgelyks tot de Societeit Jesu behoorenden pater Poirters, in Wissenkerkes handen zijn.

Het is geheel in den trant der twee opgenoemde schryvers dat Wissenkercke dichtte. In hetgene, dat hy ons nagelaten heeft, of ten minsten, dat wy van hem kennen, te weten de berijmde uitlegging van een zeker getal emblemata, zal zich natuerlyk niemand aen eene hooge poëtische vlucht, aen eene groote verhe-

venheid van denkbeelden of aen eene byzondere sierlykheid van uitdrukkingen verwachten. In dat vak zijn eene zuivere en duidelyke tael, eene niet al te verre gedrevene allegorie, eene gepaste godsdienstige of zedelyke strekking, en eindelyk een gemakkelyke dichttrant meestal de hoofdverdiensten.

Zie hier eenige staeltjens van de poëzie van Wissenkercke :

De uitlegging en toepassing van het zesde zinnebeeld van het eerste twaelftal, verbeeldende den toren eener vesting, die door de ontploffing eener mijn in de lucht springt, is de volgende, die ik letterlyk afschrijf :

Wat al kracht! wat al ghewelt!
Als het vier heel' toorens velt?
en, door minen, soo veel doet,
dat' een' veste scheuren moet.
Ick beken, het vier heeft kracht :
maer den gheest heeft meerder macht,
als die 't hert, door synen brandt
scheyden doet van landt en sant :
van een speel-hof, wel ghebout,
vande dreven, van het wout :
van een bloem-hof soet van geur,
en noch schoonder van coleur,
daer het Nachtergaeltje singht,
Daer het klaer Fonteyntje springht ;
t'is den gheest die scheyden doet
t'hert, gheladen met al 't goet.
En daer't wederspannich lagh
kan den gheest, door eenen slagh,
als Gods-vier daer onder spelt,
weiren, dat hem teghen-stelt.
Siet ! wat kracht Gods gracy heeft.
Siet wat kracht sy 't herte gheeft
want een voncxken van syn ' myn
doet het hert ontbonden syn.

Voor het tiende emblema, verbeeldende eene ton, waerin vuer brandt, terwijl de hamer des kuipers de duigen aen een drijft, luidt het als volgt :

Lestmael sagh ick, op de straet,
hoe het met het kuypen gaet:
want ick merckten, en ick sagh,
hoemen sonder stoot, oft slagh,
eycke-duyghen straf, en styf,
dreef een reepken om het lyf:
soo, dat, door een kleyne vlam,
ider tot het buyghen quam.
Doen seyd ' ick aen myn ghemoet,
al, wat dat den Kuyper doet,
dat doet goddelycken brandt
aen een rauw, en wildt verstandt:
want dat liver bersten wau,
als wel dat het buyghen sau,
soo 't van' Godts vier wordt bestraelt,
wordt syn' strafheydt af-ghehaelt,
en het voeght sich, door den brandt,
tot dat' raeckt oock in den bandt.
Hoe gheluckigh is het hert,
dat soo soet bewoghen wert?
Alsser Godt syn vier in stort?
stracx een vat, ter eeren, wordt?
daer, hier, gracy binnen woont,
En hier namaels glory kroont.

Het tweede zinnebeeld van het tweede twaelftal is een vuerbaek op eenen toren, by den oever van de zee :

Wanneer matroos 't ghelade-schip,
bewaert heeft, teghen banck, en klip :
en op de roovers los-ghebrandt,
en zeylt weer naer het vader-landt :
soo hy, by nacht, de haeve naeckt,
op dat hy plaet, noch strant en raeckt,
soo houdt hy 't baeck-vier in 't gesicht,
en stiert syn schip naer 't dinstigh-licht :
en loopt de haef soo in van 't stadt,
daer hy dan lost den rycken schadt.
O ziel! wat kloeck, en wys beleyt
veryscht de streeck naer d'eeuwicheydt!
Wat zynder bancken aen die ree?

wat zynder klippen in die zee ?
Wat ryster menigh groot tempeest,
en dreyght de schip-braeck aenden Gheest ?
Het dint wel een ervaren-man,
die dese haef' bezylen kan,
maer ghy ô Gheest ! ghy toont-ons-aen,
waer, onder 't water, klippen staen :
ghy streckt ons teghen vyandts-macht;
ghy stiert ons, met u licht, by nacht;
ghy brengt ons soo, door uwen brant,
tot u, in 't eeuwigh Vaderlandt.

Na de beryming der zes-en-dertig zinnebeelden komen een paer bladzyden met jaertellende verzen, letterverwisselingen van den naem Magdalena, enz., alles geheel in den smaek van die eeuw. Dan volgt een *Gheraedtsel* in meer dan honderd verzen, en het boekjen eindigt met eene *Sluyt-rede met Toewenschen.*

Het raedsel, waervan de oplossing dadelyk in het oog loopt, is wat langdradig, maer in allen gevalle met veel gemak berijmd. Het heeft, noch met het hoogtijd van Sinksen, noch met het Jubelfeest van juffrouw van Wissenkercke, weinig of iets gemeens.

Zie hier eene brok van dat stuk :

Ick ben 't middel-punt van d'eerde,
het beghinsel van de rust :
't eynd' vant jaer houd' my in weerde,
al en houd ick niet van lust.
Ick ben in dry elementen,
locht alleen en heeft my niet:
Inden somer, niet in lenten.
Herfst en winter my weer siet,
al en ben ick niet verheven
inden hemel, son, oft maen :
nochtans woon ick, al myn leven,
inde sterren, die daer staen.
Goeden Godt ! moet gy my derven,
oock uw' Gheest, en uwen Zoon ?
Vader sal m'int eynd' beerven,

want ick staen in 's Vaders-throon...
Inde Rechten ben ick besigh;
nochtans in gheen Medecyn :
in Mathesis ben ick ledigh;
wil in 't schrift ghevonden syn.
Om de Rechten te beginnen,
moet ghy my voor al verstaen :
anders kont ghy niet versinnen
wat dat reden eerst heeft-aen.
Ick en woon' in gheene steden,
maer in dorpen woon' ick fyn :
Het beginsel van de reden,
moet van my ghenomen syn.
Altydt ben ick in Processen ,
in krakeel, in raserny:
'k en ben niet in yd'le tessen;
sonder my g' en syt niet vry...
Meyers, Drossaerts, Princen, Heeren,
hebben my ghedurigh-aen ;
maer ick draegh ghescheurde kleeren,
kunt ghy my noch niet verstaen ?
ck ben in verslete kraeghen,
inde *nieuwe-mode* niet :
ick laet my, in ringhen draeghen,
die ghy aende vinghers siet......

Het medegedeelde uit het werkjen van pater Wissenkercke zal genoegzaem zijn om te bewyzen, dat, alhoewel hy als dichter geene uitstekende hoedanigheden bezat, hy dan toch niet geheel in de vergetelheid moest blyven. Hy behoort bovendien tot die weinige jesuieten, die in de zeventiende eeuw de vaderlandsche lier bespeelden. Het is immers recht te bejammeren dat zulke verdienstelyke mannen als Hosschius, Wallius, Becanus en zoo veel andere, uitsluitelyk in het latijn schreven. Heden dat die tael, al meer en meer, den naem van *doode tael* moet dragen, worden hunne schriften door niemand meer gelezen, terwijl de werken van Adriaen Poirters nog dagelyks herdrukt worden , en zich in ieders handen bevinden.

NUMISMATIEK.

I. Kerkpenningen van Gent en Wetteren.

De penningen, in vroegere dagen ten behoeve van gilden, neeringen, kerken en zelfs van stedelyke besturen geslagen, wekten tot hier toe te weinig de aendacht op, al is het dat zy, als herinneringteekenen aen voorvaderlyke gewoonten en gebruiken, die anders geheel uit het geheugen zouden gaen, moeten beschouwd worden; en al is het dat men met deze, zoowel als met de zoogenaemde leg- en rekenpenningen, soms veel hooger kan opklimmen dan met de eigenlyke medaliën, welke hier te lande ter nauwer nood van het laetste der vijftiende eeuw dagteekenen. Om die redenen dacht ik geenen ondienst te doen door het bekendmaken van vier stukjens, die als groote zeldzaemheden mogen doorgaen, vermits ik van de drie, welke op de plaet voorkomen onder de nˢ 2, 3, en 4, maer één enkel exemplaer van elk ontmoet heb, namelyk dat hetwelk in myne verzameling berust. Terwijl er van nʳ. 1, dat ik insgelyks bezit, slechts een tweede exemplaer zich vroeger in het kabinet van den zoo jong overledenen gentschen liefhebber, den heer Jonnaert, bevond.

De twee eerste dezer penningen behooren beide tot de voormalige kerk der heilige Pharahildis te Gent, van welk gebouw er heden niets meer overblijft dan de naem alleen, in dien van *Veerle-plaets*, in het fransch *Place de Sᵗᵉ Pharaïlde*.

1.

K.

2.

G.K.

3.

G.K.

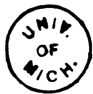

4.

L.

J. Vandendaelen. del

UNIV.
OF
MICH.

Pharahildis, is immers in onze tael *Veerle*. Het komt van ons oude *ver*, dat *vrouw* beteekent, en *hilde*, moed.

Op de voorzyde van den eersten dezer penningen ziet men eene trapgans, te midden in bloemen voorthuppelende, en daer boven : ⁑ SCA ⁑ PHA ⁑. De keerzyde biedt het hoofd aen van een wild zwijn, insgelyks tusschen bloemen geplaetst, en links het opschrift : × × RAILDIS, zijnde het vervolg van hetgene er op de andere zyde te lezen staet. Het maekt dus te samen uit : *scá pharaildis*, dat is : *Sancta Pharaildis*.

De gravuer van geheel het penningjen, en vooral van de letteren, duiden eenen vry hoogen ouderdom aen. Het behoort stellig tot de eerste helft der vijftiende eeuw, en het komt my niet onwaerschijnlyk voor, dat men het als het werk mag beschouwen van den stempelsnyder, die de laetste munten van Jan den Onbevreesde en de eerste van Philips den Goede vervaerdigde. Men zou dus kunnen berekenen, dat het te Gent, omstreeks het jaer 1420, geslagen werd.

Het is van rood koper.

Nergens vond ik iets aengeteekend omtrent zyne bestemming. Waerschijnlyk diende het ten gebruike der kapellanen, zooals het volgende.

Op den tweeden dezer penningen ziet men de Heilige ten voeten uit. Zy draegt in de rechter hand den palmtak ter aenduiding van hare maegdelyken staet, en in de linker een open boek. Naest haer, op den grond, staen er twee trapganzen of andere vogels, en wat hooger het jaertal 15-85. Het omschrift luidt : ⁑ SIG × CAPEL-LANORV × ECC — LĒ × GANDEN × SCAE × Dat is: *teeken van de kapellanen van de gentsche kerk der heilige....* De naem staet er niet by, omdat deze door het beeld zelve wordt uitgedrukt.

Molanus getuigt dat de heilige Pharaildis afgebeeld wordt met eene trapgans in de hand of aen de voeten. Het gentsche *Officium* maekt daer geen gewag van; maer volgends gemelden schryver

wordt er in hare geschiedenis gesproken van vogels, die zy uit eenen akker verdreef, en waervan één zelfs door haer in het leven terug geroepen werd. Dit diene tot verklaring, zoo van dezen penning, als van den voorgaenden.

Op de keerzyde, die glad was, heeft men het volgende omschrift ingesneden : + ⁝ D ⁝ MICHAEL ⁝ DE ⁝ LA ROIERE. Waerschijnlyk de naem, van eenen der kapellanen, van wien ik in allen gevalle, geene andere melding vond. In het midden van den penning staet er een teeken of monogram.

Het exemplaer, dat ik bezit, is op twee plaetsen doorboord. Of dit slechts uit moedwilligheid, dan wel met zeker oogmerk gedaen is, kan ik niet zeggen. Het is van geel koper.

Ik houde het er voor, dat de stempel te Gent vervaerdigd werd, en ik denk, dat men dien verschuldigd is aen den zelfden kunstenaer, welke de gentsche enkele en dubbele schellingen van de jaren 1583 en 1584 heeft gesneden.

Men weet, dat de stad Gent, die zich, tydens den opstand tegen Spanje, als het ware onafhankelyk had verklaerd, gedurende de jaren 1581 tot 1584, in haren naem gouden, zilveren en koperen munten in omloop bracht. Men vindt aengeteekend, dat men op den 14den Maert 1581 begon geld te slaen (1); doch het is my niet juist gebleken, wanneer men de Munt heeft gesloten. Waerschijnlyk gebeurde dit eerst in 1585, en zoo is het mogelyk, dat de stempelsnyder der munten ook den penning voor het Kapittel van Sinte-Pharahildis heeft gesneden.

Van de heilige Pharahildis, aen wie de gentsche kerk toegewijd was, vindt men het volgende geboekt. Zy werd omstreeks het jaer 646 geboren. Haer vader was Dierk, hertog van Lotharingen, en hare moeder de heilige Amalberga, dochter eener zuster van Pipinus van Landen. Zy had tot halven broeder van moeders zyde,

---

(1) C. P. Serrure, *Notice sur le Cabinet de S. A. le Prince de Ligne,* bl. 272.

den heiligen Emebertus, bisschop van Kamerijk, en hare zusters waren de heiligen Reinelda en Gudula. De heilige Gertrudis, hare bloedverwante, die haer over den doop hield, was hare leermeesterse, en boezemde haer van jongs af de oprechte vreeze Gods in. De jonge Pharahildis kon hare ouders niet beletten haer uit te huwen; maer zy bleef toch gedurende al den tijd van haren echten staet, in zuiverheid leven, en is als maegd overleden, byna negentig jaren oud, van iedereen geëerbiedigd, zoo om hare vurige godsvrucht als om hare hooge jaren (1). Zy stierf in Lotharingen, en werd aldaer begraven. Doch de bisschop van Luik Agilfridus, die door paus Stephanus, tot abt van Sinte-Baefs, te Gent, verheven werd, bracht, op zyne terugreis van Rome, in 754, haer lichaem alhier over. Eenigen tijd daerna waren de monikken der gentsche abtdy genoodzaekt, om aen de Noormannen te ontkomen, naer Louwen, in Frankrijk, te vluchten, en namen de overblijfsels van den heiligen Bavo en van de heilige Pharahildis met zich mede.

Omtrent het jaer 867 had de graef van Vlaenderen, Boudewijn met den yzeren arm, te Gent, het slot, hetwelk tot heden toe onder den naem van *'s Graven-kasteel* bekend is, doen bouwen. Volgends sommige schryvers stichtte de zelfde graef, ten jare 877 of 879, eene kerk by dit kasteel, volgends anderen moet dit aen Boudewijn den Kale worden toegeschreven. De oprichting dier kerk schijnt toch in allen geval tot de tweede helft der negende eeuw op te klimmen (2). Stellig is het dat deze van eerst af tot hofkapel gediend heeft, en dat graef Arnold de Oude, de bestendige weldoener van dit gesticht, aldaer een Collegie van twaelf kanonikken, met eenen proost en onderscheidene kapellanen, instelde (3).

---

(1) Molanus, *Natales Sanctorum Belgii.* Duaci, 1616, in-8° bl. 3.

(2) Sanderi *Gandavum*, Brux., 1627, bl. 402.

(3) De Castillon, *Sancta Belgii chronologia* Gandavi, 1719, in-8° bl. 53. De heer Colinez heeft in de *Annales de la société des Beaux-Arts de Gand.* D. IV. 1851-1852, bl. 195-233 nog al uitvoerig over de kerk van Sinte-Pharahildis geschreven, maer hy heeft Castillon, die men als eene der voornaemste bronnen mag houden, niet gekend.

In 939 kwamen de monikken van Sinte-Baefs uit Frankrijk terug, om zich in hunne abtdy, welke door den heiligen Gerardus herbouwd was, te vestigen. Bevorens zy echter aldaer hunnen introk namen, hadden zy de overblijfsels der Heilige, die zy in hunne vlucht hadden medegenomen, aen de kanonikken der collegiale hofkerk ter bewaring toevertrouwd. Deze bekwamen, dat de abt van Sinte-Baefs hun toeliet een aenzienlyk gedeelte van het lichaem der heilige Pharahildis te behouden, op voorwaerde dat zy jaerlyks eene bedevaert naer de abtdy van Sinte-Baefs zouden doen. Gedurende onderscheidene eeuwen heeft dit gebruik blyven bestaen.

Het is ongetwyfeld te rekenen van gemeld tijdstip dat de naem der heilige Pharahildis aen de hofkerk is gegeven. Zy werd te recht als de oudste van ruim twintig Collegialen, die in Vlaenderen bestonden, gehouden. Daer zy voornamelyk bestemd was voor de inwooners van het kasteel, ontving zy van ettelyke onzer graven aenzienlyke giften en voorrechten.

Reeds vroeg echter verloor deze kerk een groot deel harer inkomsten doordien veel harer bezittingen door de watersnooden van 1410, 1428, 1487, en 1530 overstroomd werden, en geheel verloren gingen (1).

Het tijdvak der beeldstormery was niet min noodlottig voor de kerk der heilige Pharahildis. Deze werd eerst op den 22sten Augustus 1566 geheel uitgeplunderd, en daerna, op den 10den Maert 1579, tot den grond toe afgebroken (2). « Aldus » zegt de heer Colinez « werd eene der schoonste kerken van Gent, zoo niet de schoonste, geheel verdelgd. De schilderyen, de autaren, de sieraden, het grootste gedeelte der archieven werden verbrand. De praelgraven werden aen stukken geslagen, en de asch der dooden in den wind gesmeten. »

---

(1) Zie Castillon, ook (Hellin), *Histoire chronologique des Évêques et du chapitre de St. Bavon.* D. I. bl. 4.

(2) Zie de aengehaelde *Mémoires de la Société des Beaux-Arts*, bl. 210.

Ten gevolge dier gebeurtenissen werden de kapellanyen der Pharahildis-kerk van 32 op 12 gebracht, en het Kapittel werd naer Sinte-Nikolaes kerk overgebracht. De kanonikken oefenden aldaer voor de eerste mael den goddelyken dienst uit op het feest van Pinksteren, den 9en Juny 1585.

Alzoo de tweede penning, dien ik hier beschrijf, juist dat jaertal draegt, zou men kunnen besluiten, dat men het daerop gesteld heeft ter vereeuwiging van die gebeurtenis. In allen gevalle blijkt het daeruit, dat men sedert 1585, dat is sedert de overbrenging naer Sinte-Nikolaes kerk, het vroeger in gebruik zijnde presentie-penningsken door een nieuw heeft vervangen.

Sedert heeft men ter plaetse, waer de oude kerk der heilige Pharahildis stond, eene nieuwe gebouwen, die by de eerste in pracht niet kon halen, en insgelyks verdwenen is; maer het Kapittel bleef in Sinte-Nikolaes voort bestaen tot aen de vereeniging van ons Vaderland met Frankrijk.

Nummer 3, zijnde van het Kapittel der Sinte-Baefs kerk, zal denk ik, zoowel als de twee voorgaende, mogen beschouwd worden als tot presentie-penning gediend te hebben.

Het jaertal 1544, bewijst dat het gebruikt werd, toen het Kapittel reeds naer de Sint-Jans kerk overgebracht was.

Ten jare 1536, werd de aloude benediktyner abtdy van Sinte-Baefs, in 630 door den heiligen Amandus gesticht, op het aendringen van Karel V, door paus Paulus III, in eene collegiale kerk met een Kapittel van reguliere kanonikken, veranderd. Toen dit gebeurde stond de Sinte-Baefs abtdy nog in de nabyheid van de Dampoort, alwaer er tot heden toe een gedeelte van dit oud klooster overblijft, hetwelk, zoo om zijn schilderachtig voorkomen als om de eerbiedwaerdige herinneringen, die daeraen gehecht zijn, de aendacht der oudheidkenners en kunstenaers nog dagelyks blijft opwekken. Het was eerst vier jaren later, en dus in 1540, dat de keizer, besloten hebbende een

kasteel te bouwen, om de stad gedurig in dwang te kunnen houden, de monikken dwong hun gesticht te verlaten, en te vertrekken naer de oude parochiekerk van Sint-Jan, meer binnenwaerts de stad gelegen. Het is sedert dien tijd dat deze den naem van Sinte-Baefs kerk bekwam, welken zy tot hiertoe heeft blyven behouden.

Op de voorzyde van den penning zit de heilige Bavo in vorstelyk gewaed, in eenen zetel. Hy houdt in de rechter hand een zwaerd en in de linker eenen schepter, als eigenschappen van zyne grafelyke waerdigheid. Naest hem staet het jaertal 1544. Het omschrift luidt : SIG ⁘ CAPLI : SANCTI ∴ BAVONIS : GANDEN : Dat is : *Zegel* of *teeken van het Kapittel van Sinte Baefs.*

Op het effen veld van de keerzyde heeft men gesneden de letters I C, te samen met eenen strik verbonden. Daer onder de verkorting PB̄R, en rondom, in een lint, de spreuk aen de Heilige Schrift ontleend : VADE × ET × BIBE × CV̄ × GAUDIO × VINŪ × TW̄ × SAP ×, met het jaertal 1546, dat is : *Ga en drink uwen wijn met vreugde.*

Wie de priester (*Presbyter*) was, wiens naem met de voorletter I C aenving, en die in 1546, dat is twee jaren na de vervaerdiging van den stempel, waerschijnlyk zelf dit alles op de gladde keerzyde deed snyden, zal niet licht te raden vallen. Ik vind wel, dat zekere Joos Croessius of de Croes, priester, kanonik en kantor was van Sinte-Baefs kerk, en in 1559 stierf(1), en dan zou men de spreuk : *Ga en drink uwen wijn met vreugde,* in verband met zynen naem *De Croes* kunnen brengen. Deze gissing is misschien wat te verre gezocht. Het zou ook kunnen gebeuren, dat die spreuk eenvoudig op den penning gesneden werd, omdat hy recht gaf tot het bekomen

---

(1) (HELLIN), *Histoire chronologique des Évêques et du Chapitre exemt de St. Bavon.* Gand, 1772. D I. bl. 142.

van eene kan of stoop wijns. Het archief van het Kapittel zou hier omtrent waerschijnlyk nadere inlichtingen kunnen geven.

De stempel van dezen penning is met veel kunst en zorg gesneden. Of hy te Gent vervaerdigd werd, durf ik niet verzekeren.

Het exemplaer dat ik bezit, is van geel koper.

Het vierde penningsken is een kerkloodjen van Wetteren. Het schijnt nog tot de vijftiende eeuw te behooren.

Wetteren, de hoofdplaets van een kanton van den zelfden naem, is een vlek van meer dan negen duizend zielen. Het ligt op den rechter oever der Schelde, op drie uren afstands van Dendermonde en iets minder van Gent, met welke steden het door den spoorweg is verbonden, en daerdoor heden van beiden niet meer dan twintig minuten verwyderd is.

In vroegere eeuwen maekte Wetteren deel uit van het land van Dendermonde [1].

De heilige Gertrudis of Geertrui is sedert onheugelyke tyden de patroonerse van de kerk van Wetteren, in welke men haer, ten noorden, een afzonderlyk zy-koor, met eenen autaer voorzien van eene gepaste schildery, had toegewijd. Steeds heeft men op dat dorp de nagedachtenis van deze Heilige met den grootsten luister gevierd. Ook was in vroegere dagen de toeloop van volk uit het land van Waes en omliggende streken buitengewoon groot. De abt à Ryckel [2], die, in de eerste helft der zeventiende eeuw schreef, en dien ik hier omtrent woordelyk volg, omdat men by hem de noodige inlichtingen wegens de bestemming van het kerkloodjen aentreft, verhaelt, dat in zynen tijd, negentigjarige gryzaerds getuigden, dat tien schepen niet toereikend zouden geweest zijn om al de pelgrims te vervoeren, die op den geboortedag der Heilige naer Wetteren plachten te komen, en aldaer

---

(1) Lindanus *de Teneraemonda*, bl. 138.
(2) à Ryckel, *Historia S. Gertrudis*, Brux., 1637, in-4to, bl. 544.

geheel de octaef doorbrachten. Dezelfde schryver zegt, dat men den feestdag, dat is den 17^{den} Maert, met groote godsdienstigheid vierde, en dat men alsdan vlas opofferde, waervan de vrouwen, zoo uit het dorp als van elders, van vijf-en-twintig tot dertig steenen aenbrachten; en dat verder er eene plechtige processie op den eersten zondag der maend September plaets had, die eenen aenzienlyken hoop mannen en vrouwen van alle standen uit de naburige steden en dorpen, by een lokte. « Na het uitgaen der processie, » gaet gemelde schyver voort, « en het sluiten van het negendaegsch gebed, wordt het beeld der Heilige op zyne gewoone plaets terug gesteld. De bedevaert echter geschiedt niet alleen gedurende die dagen, maer geheel het jaer door komen er pelgrims toe. Sommige, uit herkentenis voor de bekomene weldaden, doen in de kerk wassen hoofdjens, armen, boezemen, voeten of beenen ophangen. In den hof der pastory is eene fontein, waeruit de bedrukten water putten, hetwelk zy, nadat het door den pastoor gezegend is, als een behoedmiddel tegen de koorts mededragen. Deze om gedurig aen de Heilige te denken, schaffen zich beeldekens aen; gene *medaliën* of kleine vaentjens, waerop de Heilige is afgebeeld; andere eindelyk nemen wat aerde van het kerkhof, om daer mede de ratten te verdryven (1). »

Deze aenhaling zal genoeg zijn, om ons met de in vroegere eeuwen zoo beroemde bedevaert naer Wetteren, en met de bestemming van het loodjen bekend te maken.

Het penningsken verbeeldt op de voorzyde de heilige Geertrui ten voeten uit, in gewaed van abtdis, rechtstaende, met den staf in de rechter en eenen boek in de linker hand. Rechts en links kruipt er eene rat op haer kleed, en men leest op een lint: WET-TERE.

---

(1) *Nonnulli etiam ad renovandam perpetuandamque ejus Divae memoriam imagines; alii* medalia, *vel parva labara effigie illius insignita; alii denique terram e coemeterio fugandis gliribus secum asportant.*

Op de keerzyde staet een abtelyke staf omgeven van een lint waerop : SĀ : GHEERTRUU, en daerboven twee ratten. Geheel omhoog eenige versieringen.

Men zal misschien mogen veronderstellen dat ook de stempels van Nrs 3 en 4 te Gent vervaerdigd zijn, zoo wel als die van de twee andere. Hieruit zou dan blyken dat de graveerkunst in die stad, in de XVe en XVIe eeuw met goed gevolg werd beoefend, terwijl zy in lateren tijd in diep verval geraekte. De kerk- en gildenpenningen immers der twee laetst verloopene eeuwen, werden niet eens meer met eenen stempel geslagen, maer in eenen steenen vorm gegoten, die dikwijls erbarmelyk gesneden was. In 't algemeen zien zy er zeer ruw en kunsteloos uit. Het sluiten der Munt te Gent schijnt de voorname oorzaek geweest te zijn van het groot verschil, dat men in de uitvoering der kerkpenningen bemerkt.

II. De Munt te Valencijn in 1139.

Niettegenstaende al de opzoekingen die de geleerde heer Chalonen andere penningkundigen deden, heeft men tot hiertoe geene munten der graven van Henegouwe uit de XIIe eeuw ontdekt, al is het dat er in onderscheidene oorkonden van dien tijd melding gemaekt wordt van *valencijnsche munt*. Een nader bewijs daervan is, dat de naem van eenen muntmeester reeds voorkomt in eene charter van 1139, gegeven door de gravin Emissa, nicht van Anselmus, kastelein van Valencijn. Men leest immers aldaer, in de opgave der getuigen, die dit stuk bekrachtigden : *S. Walteri monetarii* (1).

---

(1) D'OUTREMAN, *Histoire de la ville et comté de Valentiennes*, Douai 1639, in-f°. bl. 397.

TWEE BRABANDSCHE OIRKONDEN VAN HET JAER 1277.

De twee dietsche oirkonden van het jaer 1277, die ik hier mededeel, zyn wellicht de oudste brabandsche diplomata welke nog in het oirspronkelyk bestaen.

In het Cartularium der Sint-Michiels abtdy te Antwerpen, op 's lands Archief alhier berustende, trof ik f° 47 v°, *eene Waerheid* aen, door den Amman van Brussel, te Hockensele en Erpse beschreven, d. d. 23e july 1275, welke door Willems uitgegeven werd in zyn *Codex diplomaticus* op Jan Van Heelu, nr CCII, bl. 571, en dus een paer jaren ouder is dan de door ons afgeschrevene oirkonden; maer het oirspronkelyke schynt er niet meer van te bestaen.

Indien de oudste, gekende oirkonde van practischen aerd tot het jaer 1275 opklimt, van latere dagteekening zyn de politieke stukken van Braband in de nederduitsche tael : ten opzichte dezer laetste, moet onderscheid gemaekt worden tusschen degene, die betrekkelyk zyn tot de inlandsche zaken, en tusschen degene die het buitenland betreffen, of zooals men ze hedendaegs noemen zou, tusschen de internationale.

Onder de eerstgemelde, schynt de brief d. d. dinsdag na Sinxen A° 1289, waerby hertog Jan I aen de visschers en de vleeschhouwers van Brussel de vischmerkt in erf uitgeeft, het oudste te zyn : het staet gedrukt in *Martinez, het Recht domaniael*, bl. 338 ; maer wy moeten ons, zoo omtrent deszelfs echtheid als nopens de tael, aen de geloofwaerdigheid diens uitgevers gedragen.

Wat de buitenlandsche oirkonden betreft, ik vermeen, dat de letteren van den 2[den] July 1274, waerdoor hertog Jan I van Braband den tol te Litte regelt voor die van Dordrecht, het oudste stuk is van dezen aerd; het staet gedrukt in *Van Mieris, groot Charterboek*, I, 374, volgens de handschriftelyke privilegiën van Dordrecht.

Zooals men ziet, bleef Braband in het gebruik der volkstael ten achter tegen Vlaenderen.

Men weet dat keizer Rudolf eerst in het jaer 1274 het gebruik der landtael in de openbare verordeningen en privilegiën voorschreef, en het is opmerkelyk, dat 's hertogen Jans letteren voor die van Dordrecht, juist overeenkomen met de date dezer keizerlyke verordening.

Het is eerst onder de regering van hertog Jan II, welke zich door de hevige woeling der vryheidminnende burgery kenmerkt, dat de landtael de overhand nam op de latynsche, alsmede op de fransche. Deze beide talen bleven by vorst en adel, en in de uit adelyke geslachten gevormde stadsregeringen voortheerschen, tot dat de burgery eene politieke magt geworden was en haren invloed op de hoogere standen kon doen gelden. Toen de burger eene gezaghebbende plaets in het raedhuis kwam te bekleeden, zetelde, ja troonde zyne tael, zyn orgaen, er naest en met hem. Een treffend bewys hiervan is, dat de oudste stukken in de landtael herkomstig zyn uit dorpelyke schepenkamers, of zaken van dorplieden of gemeene burgers behandelen. De stad Brussel, by voorbeeld, voerde eerst in de XVI[e] eeuw het gebruik in der vlaemsche tael tot het opstellen der schepenbrieven. Maer de schepenen van Brussel weigerden niet bescheeden, die voor buitenlieden bestemd waren, met hunnen zegel te bekrachtigen; het eerste dezer medegedeelde stukken diene er tot bewys van, gelyk de bovengemelde *Waerheid* van het jaer 1274 bewyst, dat de Amman van Brussel in dorpen gebruik maekte van de volkstael. Een charterboek van

Sint-Jans Gasthuis te Brussel, waerin 715 bescheeden voorkomen, loopende van het begin der XIII[e] eeuw tot in het midden der XIV[e], bevat slechts 5 vlaemsche stukken uit de XIII[e] en 56 uit de XIV[e] eeuw; alle welke gegeven zyn geweest door schepenen of door laten van buiten, of ook door huisarmentafels, godshuizen of kloosters.

De dietsche pratykstukken schynen overigens in den loop der XIII[e] eeuw, niet zeer menigvuldig geweest te zyn in Braband. Indien alzoo de oirkonden, die ik hier uitgeef, door hare oudheid van zeker belang zyn, zy zyn het niet minder, zoo door hare uitgestrektheid als door de zuiverheid van tael, en door sommige oiroude vormen en uitdrukkingen, die haer voortaen in de geschiedenis onzer tael zullen doen gelden.

Het eerste der gemelde stukken, van der date : « Op den dach Sente Barnabe des apostels, » behelst verkoop aen het Sint-Jans Gasthuis te Brussel, door Wouter, heer van Bodeghem, van zyne Tiende te Bodeghem en te Bygaerden. Het bestaet in dobbel, met eenige varianten, die ik aenteeken. Het tweede bevat het goedkeurende wysdom van Wouter's schepenen over deze verkooping, en is gedagteekend : « Vierthiene daghe vore Sente-Jans dach Baptist, dat men croenen hanghet. »

Deze oorkonden, nog grootendeels voorzien van hare zegels, berusten in het Archief der algemeene godshuizen te Brussel, alwaer ik die in het jaer 1852, met de grootste nauwkeurigheid afschreef. Men kan over de Tiende van Bodeghem en over dit verkoop raedplegen : *Alph. Wauters, Histoire des environs de Bruxelles,* D. I., bl. 204, die aldaer den tekst heeft laten drukken van eene fransche oirkonde nopens deze zelfde verkooping.

KAREL STALLAERT.

I.

Dat si cont allen denghenen, die dese lettren selen[1] sien, Dat her[2] Wouttre[3] van Buedeghem, riddre, heft vercocht den gasthuse[4] van Sente Jans[5] van Brusele, sine thiende van Buedeghem, die hi houdt van der vrowen van Donghelberghe, metter thienden die de cloester van Bigaerden[6] houdt, die daer towe behoert. Ende die muet hi quiten onthier[7] ende sente Bamisse[8], in dostere vormen : Dat dat vore ghenoumede gasthus[9] sal senden te Buedeghem, elker oegste[10] ghelike[11] enen waghen, ende drie knapen, tote dat de priis voldaen[12] es van der thienden, ende op des gasthus[13] cost, ende te gaderne die thiende met miins[14] her Wouters knapen, die wesen selen in cher Wouters[15] cost. Ende te leggene[16] die thiende in cher Wouters scure tote Bodeghem. Ende die waghen, dien the gasthus[17] daer senden sal, sal alsoe lovelec siin, dat cher Wouters thiende niet verledt[18] en blive. Ende ther scuren, daer die thiende in ligghen sal, sal elke partie hebben enen sluetel[19], soe dat deen sonder den andren niet daer towe en sal moghen gaen. Ende noch knape, noch peert en sal moghen neisen die thiende. Ende alse die thiende in de scure bracht es, soe sal the gasthus[20] daer senden enen loveleken derchere. Ende dien sal her Wouter[21] gheven alsoe selken loen, alse hi gheven sal siins selves derchere[22], dien hi met dien setten sal. Ende alse dat coren ghewannet[23] es loveleke, soe saelt her Wouter leveren den gasthuse van Sente-Jans[24] metter bruselcher maten. Ende van alsoe vele corens alse hi levert den gasthuse, soe sal the

---

1. In het ander exemplaer ontbreekt het woord *selen*. — 2. In het exemplaer dat voor deze uitgave dient, staet er *h'*; in het andere voluit *her*. — 3. In het ander ex. : *Woutre*. — 4. In het ander ex. : *gast huse*. — 5. In het ander ex. *Sainte*. — 6. In het ander ex. *Bigarden*. — 7. In het ander ex. *ont hier*, in twee woorden. — 8. In het tweede ex. *Sainte*. — 9. In dit, by verkorting : *gasth'*, doch in het ander : *gasthus*. — 10. Het ander heeft *oechste*. — 11. In het ander *gheliic*. — 12. In het ander : *ghedaen*. — 13. In dees *gasth'*, het ander heeft voluit *gasthus*. — 14. In plaets van *miinsher*, in het ander *cher*. — 15. In dit *Wout's*, in het ander : *Woutres*. — 16. Het ander ex. *legghene*. — 17. *the gasth'*, in het ander *tgasthus*. — 18. In het ander : *verletd*. — 19 *Sluetel*, in het ander *slotel*. — 20. In dit *gasth'*; in het ander : *gasthus* voluit. — 19. Het ander heeft *Woutre*. — 22. Dit ex. heeft *derchere*, het ander *de'chere*. — 23. Het ander *ghewant*. — 24. In het ander : *sent Ihans*.

gasthus[1] hebben stroe ende kaf. Vorewaert meer soe wat soe daer vallet[2], van dire thienden, dat noch rogghe, noch gherste[3], noch stroe, noch kaf niet en es[4], dat salmen half slaen te rogghen[5], ende half te[6] ghersten, na priis tweer ghueder[7] man, die men daer towe kiesen sal. Ende elke partie sal eenen kiesen. Ende en conen die twee[8] over een niet ghedraghen, soe selen si kiesen den derden. Ende en conen si over een niet ghedraghen van den derden te kiesene, soe sal min[9] here van Lovene enen derden man daer towe setten, die beiden den partien orboreleke si. Ende es dat sake dat dese guede liede derre thienden meer vinden ochte min dan[10] hondert mudde, half rogghe ende half gherste, metter bruselcher[11] maten, jeghe iaregheliic van desen naesten drien oegsten[12], soe salmen de summe dar[13] na hoeghen ende nederen, van thiene[14] ponden vore de mudde rogs ende van achte ponden vore de mudde gheersten. Es oec dat sake dat die thiende, die die van Bigarden houden te pande, niet in en comt te desen naesten oegste, soe blivet si staende ten vierden oegste te prise. Es oec dat sake dat daer enech[15] guet ledech leghet, dat thiende sculdech es, dat sal staen[16] onder den selven priis, die daer vore ghenomt es; met alsoe selker vorewarden, dat dat gasthus[17], dat daer vore ghenomt es, sal gheven miin[18] heren Woutren, binnen vierthiene[19] nachten naest comende, drie hondert pont bruselachter[20] penninghe, ocht the[21] paiement daer af. Ware oec dat sake, dat heme[22] the gasthus[23] dier vore ghenomede penninghe hier in binnen niet en goude, soe mach min her Woutre comen binnen Brusele, met tween knapen, ende met drien peerden; ende daer ligghen op des gasthus cost, totiesmaels dat heme[24] die voreghenomede[25] penninghe volgouden siin. Vorewaert meer sal hem oec gheven the gasthus[26] te desen naesten Onser Vrowen daghe, in halven oegste, viere hondert pont bruselachter[27] penninghe. Ende en

---

1. Dit by verkorting *gasth';* het ander voluit *gasthus.* — 2. — Het ander heeft : *valt.* — 3. Het ander : *gheerste.* — 4. Voor *en es,* in het ander *nes.* — 5. *rogghe* in het ander. — 6. In het ander *the.* — 7. *twer gueder,* in het ander. — 8. Het ander : *twe.* — 9. *mine,* in het ander exemplaer. — 10. *dane.* — 11. *bruselscher.* — 12. In het ander : *oechsten.* — 13. *daer.* — 14 *theen.* — 15. *eenech.* — 16. Het woord *staen* was in de andere copy vergeten, maer men heeft het wat verder, boven het woord *priis,* by geschreven.—17. Dit mael staet alhier het woord *gasthus* voluit en in het ander by verkorting. — 18. In het ander : *min.* — 19. *viertiene.* — 20. *bruslacht'* staet er in de andere copy. — 21 *de.* — 22. *Hem,* in het ander. —23. In het tweede origineel leest men : *the gasthus hier in binnen die vore ghenoumede penninghe niet en goude.* — 24. *hem.* — 25. *vore ghenoumede.* — 26. *gasthuus.* —27. *bruselachte',* voor *bruselachtere.*

ghesciede dies niet, soe en sal the gasthus[1] nemmeer vromen heffen van der thienden dan et vergouden hevet in penninghen, na the ghelande; nochtan die[2] vrome die daer boven es sal bliven houdende min her Wouter te desen naeste[3] oegste; nochdan[4] sal the gasthus min heren Wouteren[5] volghelden die vore ghenomde[6] viere hondert pont, tuschen hier ende sente-Bamisse[7], dat naest comt, ocht dat sake ware, dat si heme[8] niet volgouden en waren in Onser Vrowen daghe, die daer[9] vore ghenomt es. Ende en dade the gasthus dies[10] niet, soe mach min her Woutre[11] comen binnen Brusele ligghen op des gasthus cost, met tween knapen ende met drien perden[12], tote diesmals[13] dat heme die voreghenomde[14] viere hondert pont volgouden siin. Vorewert[15] meer sal heme[16] the gasthus gheven twee[17] werven hondert pont bruslachter[18] penninghe, binnen ere maent na dat de priis voldaen es van der voreghenomder[19] thienden, na meer ende na min int ghelande, ghelike dat vore bescreven es. Ende en volgoude heme the gasthus[20] niet binnen ere maent, na dat de priis voldaen es, die vore ghenomde[20] twe hondert pont, soe mach hi comen binnen Brusele, met tween knapen ende met drien peerden, ende daer bliven op des gasthus cost totiesmaels[21] dat heme die twe[22] hondert pont volgouden sijn. Voert est[23] alsoe ghesproken, dat die van den gasthuse selen heffen van dire thienden de vrome van sevene hondert ponden, na ghelande. Voert es dat te verstane, dat die van den vore ghenomden[24] gasthuse mouten vervaen mire vrowen van Donghelberghe ende den persoen, over mids[25] dertech ponden bruselachter penninghe[26], die hen min her Woutere[27] hevet[28] te helpen ghegheven. Ende wannier dat de priis van der vore ghenomder[29] thienden voldaen es, ende the gasthus van sente Ians[30] min heren Wouteren[31] volgouden[32] heft de paiemente,

---

1. In de tweede copy staet er : *so en sal the gasthus van der thienden nemmeer vromen heffen dan et vergouden heft.* — 2. *nochdan de vrome.* — 3. *naesten.* — 4. *nochtan.* — 5. In het ander exemplaer : *Woutren.* — 6. *Voreghenoumede* — 7. In dit exemplaer : *eñ sente ;* in het ander : *ende sainte.* — 8. *hem.* — 9. *die daer* ; in het tweede ex. staet er hiervoor : *dat dat.* — 10. *des.* — 11. In het ander : *Wout'.* — 12. *peerden.* — 13. In plaets van *tote diesmals,* staet er in de tweede copy : *toties maels.* — 14 *voreghenomede.* — 15. *vorewaert.* — 16. *hem.* — 17. *twe.* — 18. *bruselacht'.* — 19 *vore ghenoumede,* in het ander exemplaer. — 20. In de andere copy luidt het : *the gasth' niet na dat de priis voldaen es binnen ere maent, die vore ghenoumede.* — 21. *totiesmaels,* in het ander in twee woorden : *toties maels.* — 22. *twee.* — 23. *eest.* — 24. *voreghenoumden.* — 25. *overmids.* — 26. *penninghen.* — 27. *Wouter.* — 28. *heft.* — 29. *van den voreghenomd'.* — 30. *Sainte Jans.* — 31. *Woutren.* — 32. *vergouden.*

die hier vore ghenomet[1] siin, soe sal min her Woutere[2] sine hant af doen van der voreghenomder thienden[3], behoudenleke drie scellinghe chins, die the gasthus jaereliics gheven[4] sal min heren Woutren, alse van haren erve[5]. Ende[6] ic suster Lysebet, meestersse van den vore ghenomeden[7] gasthuse, ic[8] Eggheric, capelaen van den selvén hus, ic bruder Woutre, bruder van den selven hus, ende ic suster Ide van Pouleke, van des godshus halven, bidden heren Everkoie den[9] Wisselere, ende heren Janne van der Sennen, scepenen van Brusele, dat si hare seghele ane dese lettren hanghen, omme gherecht[10] orconscap[11] te draghene[12] van allen desen vorewaerden, die hier boven bescreven siin. Ende ic Woutre van Bodeghem, riddre, vore ghenomt, bidde oec van mire partien de vore ghenomden scepenen, dat si hare seghele ane dese lettren hanghen met minen seghele, dien ic daer ane ghehanghen hebbe, omme alle dese vorewarden vast ende ghestadech te houdene, gheliic dat si in dese lettren bescreven siin. Ende wi, Everkoi de Wisselere ende Jan van der Sennen, scepene van Brusele vore ghenomt, hebben bi beden beider partien onse seghele ane dese lettren ghehanghen, the[13] ghewareghen orconscape, met miins her Wouters seghele, die hier vore ghenomt es. Dit was ghemaect in den jaren[14] ons Heren dusentech twee[15] hondert sevene ende seventecht, op den dach sente[16] Barnabe, des apostels.

---

1. *Vore ghenomt.* — 2. *Wout'.* — 3. *tienden.* — 4. *iareliics ghelden.* — 5. *hare erven.* — 6. De tweede copy heeft aldus : *Ende icke Wouter van Bodeghem, ridder, die vore ghenomt ben, van der eerre partien; Ende icke suster...* — 7. *ghenomden.* — 8. In het tweede exemplaer leest men alhier : *Ende bruder Wouter, bruder van den selven huus, ende Eggherec, priester, capelaen van den vore ghenomden gasthuse; Ende suster Ide van Pouleke van der ander partiën.* — 9. *de.* — 10. In plaets van *omme gherecht orconscap,* leest men : *te gherechten orconscape.* — 11. Hierop volgt in het ander exemplaer : *met ons godshus seghele, dien wi oec hier ane ghehanghen hebben omme ghestadecheit te houdene van allen den vorewaerden, die hier boven beschreven staen.* — 12. *te draghene;* al het volgende, tot aen en met *beschreven siin,* ontbreken in het tweede exemplaer. — 13. *the,* dit, tot aen en met *vore ghenomt es,* ontbreken. — 14. *iare.* — 15. *twe.* — 16. *sainte.*

II.

Dat si cont allen denghenen die dese lettren sien, Dat min her Woutre van Bodeghem, de riddre, quam al vore chertoghen man, die heme daer towe gheleent waren, ende vore sine man ende sine scepene, die hier na bi namen bescreven staen, ende drouch op ende ghichte ende gaf, sins dancs ende sins willen, suster Lysebetten, der meesterssen van den gasthuse van Sente-Jans, van Brusele, ende thes godshus bouf, sine thiende van Bodeghem ende van Bigarden, ghielleke, gheliic dat die van den godshuse die selve thiende jeghen min heren Woutren ghecocht hadden ende vercreghen, welke thiende min her Woutre houdende was the leene van mire vrowen, veren Iden, vrowen van Donghelberghe. Ende die selve thiende drouch op min her Woutre, ende gaf den vore ghenomde godshuse in gherechte erve te hebbene ende te houdene, van heme ende van sire ghebuerten, paisseleke ende emmermeer. Ende dit dede min her Woutre bi sins selves maninghen, ende bi vonnisse chertoghen man ende der sire, die heme vore recht deilden, dat hiit wale doen mouchte, soe dat den godshuse vast ende ghestade bleve, want dat den mannen kinlec was, dat min vrowe van Donghelberghe vore ghenomt, daer min her Woutre die thiende af hilt te leene, min heren Woutren dit gheorlovet hadde. Ende es dat te verstane ende te wetene, dat min her Woutre vore ghenomt ervede witteleke ende wale dat vore ghenomde godshus [1] in die selve thiende. Ende dedere alsoe vele towe in allen stucken alse hi sculdech was te doune na rechte ende na sede van den lande, bi sins selves maninghen, ende bi wisdoume sire scepene van Bodeghem, die hier na bescreven staen. Ende alsoe dat the godshus vore ghenomt die selve thiende houden sal in erve van min heren Woutren, ocht van sire ghebuerten emmermeer ende erveleke, op drie scellinghe chens bruselachter penninghe der cleinre munten, min heren Woutren, ocht sire gheborten, elkes jaers te gheldene te kersavonde. Hier over waren chertoghen man: Her Heinric, de pape van Linkenbeke, ende min her Woutre van Couckelberghe, de riddre, die oec mins her [2] Wouters man es. Hier over waren oec andre sine man, die oec sine scepene siin, dire oec van

1. *godsh'*. — 2. *h'*.

recchts halven op deilden, dat es te verstane, Jan van den Hamme, Gilis van Honsem, Heinrec van Woulfsem, Ywain van Honsem ende Stassiin van der Smissen. Ende omme dat dit vast ende ghestade si den vore ghenomden godshuse ende emmermeer durende, soe hebbic Woutre van Bodeghem, riddre, voreghenomt, minen seghel ane dese lettren ghehanghen. Ende bidde chertoghen man, ende mine man, ende mine scepene, die hier vore ghenomt siin, dat si hare seghele oec der ane hanghen, metten minen. Ende wi Wouter van Couckelberghe, riddre, ende Heinric, pape van Linkenbeke, vore ghenomt, hebben, bi beden mins her[1] Woutcren, onse seghele ane dese lettren ghehanghen. Ende wi man ende scepene mins her[2] Wouters, die vore ghenomt siin, hebben oec bi sire beden onsen ghemainen seghel van onsen scependoume ane dese lettren ghehanghen the oreconscape. Ende omme dat elc van ons viven sinen sonderlinghen seghel niet en hevet alse man, daer omme bidde wi enen edelen man, min here Heinricke van Lovene, here van Harstal, dat hire sinen seghel ane dowe hanghen alse overhere, omme de mierre ghestadecheide. Ende wi Heinrec van Lovene, here van Harstal, vore ghenomt hebben bi beden der man ende bi beden dergherre van den godshuse vore ghenomt, onsen seghel ane dese letteren doen hanghen, alse overhere. Ende gheloven dat wi alse overhere selen doen houden alle de vorewarden die hier in bescreven siin. Dit was ghedaen the Brusele, in dat vore ghenomde godshus in den jare ons Heren, dusentech twe hondert sevene ende seventech, vierthiene daghe vore sente Jans dach Baptist, dat men croenen hanghet.

Willem, dichter des Reinaerts.

Indien men met professor Jonckbloet aenneemt, dat

Willem, die Madoc maecte,

de schryver is van het eerste deel des Reinaerts, en niet dien van het vervolg of tweede boek, dan ware hy misschien terug te vinden

---

1. *h'*. — 2. *h'*.

in *Magister Willelmus, physicus*, in 1198 voorkomende als getuige van Seger, kastelein van Gent, wiens geneesheer hy schijnt geweest te zijn [1].

De dichter van den *Reinardus Vulpes* heet immers ook *Magister Nivardus;* en voor my schijnt het stellig dat de schryver van den *Reinaert*, die zulke erge schimpen richt tegen de geestelijkheid en het kloosterleven, geen monik in een onzer abtdyen van St-Baefs, St-Pieters of van Drongen wezen kon. Daer hy echter buiten allen twyfel eene volledige, en destijds onder de leeken zeer zeldzame litterarische opvoeding genoot, was hy waerschijnlyk *magister* in 't een of ander vak ontvangen.

En dewyl het door niemand wordt betwyfeld dat men hem te Gent moet zoeken, vermits heel het gedicht vol is met plaetselyke toespelingen op die stad en hare omstreken, zoo vermeen ik dat myne gissing, indien men het stelsel van professor Jonckbloet aenneemt, eenige waerde heeft.

J. D'Huyvettere.

Wylen de heer Parmentier, stads archivaris te Gent, bezat een los blaedjen papier, dat hy my, ten jare 1838 mede deelde, en waerop de volgende verzen, door eene hand van het laetste der zeventiende eeuw, gheschreven waren.

Het becxken van de penn
behoort altijt te dryncken,
eer dat het met zijn const
zijn meester wilt beschincken;
maer alst, met weynich vocht
dit becxken wort ghelaeft,
het spreeckt, voor diet verstaet,

(1) Duchesne, *Maison de Gand*, bl. 465.

waermede het is begaeft.
Het spreekt des meesters tael,
het weet geheel zijn herte;
't weet of hy es in vreucht,
of dat hy leeft in smerte.

J. D'HUYVETTERE.

Is er iets anders van dien dichter, die waerschijnlyk een Vlaming was, bekend ?

SAGEN.

II. Het Geslacht van Robrecht de Fries zou uitsterven.

Robrecht de Fries behaelde by den Casselberg eene schitterende overwinning, alwaer de jonge graef van Vlaenderen, Arnold het leven verloor, en de legerbenden van dezes moeder, welke door de franschen ondersteund was geworden, uit een werden geslagen. Maer hy vreesde toch den koning van Frankrijk, en uit dien hoofde zond hy boden naer keizer Hendrik, om van hem onderstand te bekomen. Toen de boden op weg waren kwam hun een wijf te gemoet, die hun aensprak: « De keizer, « zegde zy, » zal u goedwillig aenhooren; doch omdat uw graef aen den eed, dien hy te Oudenaerden gedaen heeft, niet getrouw is gebleven, zal zijn geslacht uitsterven. Er zal een komen uit Denemarken, die den troon zal beklimmen; deze zal ook geene kinderen nalaten. Dan zullen er twee optreden, de een uit het Oosten, de ander uit het Westen, die te samen zullen vechten; maer die uit het Oosten zal de overwinning behalen, en zyne nazaten zullen tot op de komst toe van Antechrist blyven voortbestaen.» Na dit gezegd te hebben verdween het wijf.

AEGIDII DE ROYA *Annales Belgici*, bl. 21, in SWEERTII *rerum Belgicarum Annales, Chronici et Historici*. Francof. 1620, in-fol.

De Heer Wisselau.

—

Het epos, waervan ik het eenig fragment, dat men tot hiertoe ontdekt heeft, voor de eerste mael laet drukken, is stellig een der merkwaerdigste voortbrengselen van onze middeleeuwsche letterkunde. Het is van eenen anderen aerd als al wat wy tot hiertoe kennen, en het schijnt geheel en al by ons te huis te behooren.

Aenzienlyk is, zooals men weet, het getal der ridder-romans, die onze voorvaders in de XIIe en XIIIe eeuwen uit het fransch of vertaelden of navolgden. Door het gedurig rondzweven in eenen gedachtenkring aen onze zuidelyke naburen eigen, stralen soms, by ons, zelfs in oorspronkelyke ridder-eposen, zooals de Walewein, uitheemsche begrippen door.

Met den Wisselau is het anders gelegen. De sage behoort tot de algemeene duitsche wereld, maer schijnt alleen by ons behandeld te zijn geweest, alhoewel men haer in verband kan brengen met het *Heldenbuch*. Men zal met Mone niet (1) kunnen aennemen, dat de overwinning van Chlodowig I, op Syagrius, koning van Soissons, ten jare 486 behaeld, aenleiding gegeven heeft tot deze verdichte geschiedenis. Wat haer echter tot grondslag gediend heeft, is voor my vry onzeker.

In de overgeblevene verzen van den Wisselau worden slechts

---

(1) *Uebersicht der Niederländischen Volks-Literatur*. Tübingen, 1838, bl. 36.

vijf personaedjen genoemd. De beer, die de hoofdrol speelt, en die zynen naem aen het dichtstuk heeft gegeven; Geernout de heer en leider van den beer; Karel de Groote, die van alles getuigen is, maer zelf byna noch spreekt, noch handelt; Espriaen, de koning der Reuzen, en eindelyk dezes opperkok Brugigal.

Espriaen komt in de hoogduitsche letterkunde, onder den naem van Asprian, voor. Geernout is een der helden uit de Niebelungen.

Ons dichtstuk heeft met de dierensage, zooals men ze in den Reinaert aentreft, niet gemeens. Wisselau immers spreekt niet, en zelfs in het gedeelte van het epos, dat wy behouden hebben, handelt hy niet uit eigene beweging. Hy is geheel ten dienste van Geernout, zynen heer, en doet alles wat deze hem gebiedt.

De overgeblevene episode van den Wisselau herinnert ons eenigs zins aen het Niebelungen-lied en wel aen de *aventuer* van *Siegfrieds Beerenvangst*, waerin ook een beer in de keuken loopt en daer alles in rep en roer brengt, al maekt hy het juist zoo erg niet als Wisselau, die den kok Brugigal in het ziedend water doopt, en hem dan opeet.

Mone uit de meening, dat men het dichtstuk tot de XIIe eeuw kan doen opklimmen. Ik denk, dat de uitgave van het stuk het gevoelen van dien geleerde zal komen bevestigen. Het draegt immers talryke sporen van hoogen ouderdom. Aen alwie met de gedenkstukken onzer middeleeuwsche letterkunde bekend is, en vooral met die der XIIIe eeuw, zal het verschil dadelyk in het oog loopen, dat er tusschen dit stuk en andere bestaet. Het metrum vooral, is hier geheel anders. De verzen, die elders gewoonlyk drie of vier heffingen of slagen hebben, zijn hier in 't algemeen zeer kort, en tellen er meestal slechts drie, en soms ook maer twee. By voorbeeld :

De reussche heren.

Lachen began.

en dergelyke.

Verder heeft het geheel eenen waes van oudheid, die de gissing van Mone, zooals ik reeds zegde, komt bekrachtigen.

Maerlant, die ten jare 1283 zynen *Spiegel Historiael* ondernam, spreekt reeds van den Wisselau :

Karel es menech waerf beloghen
in groten boerden ende in hoghen,
alse van borderes ende oec dwase
diene beloeghen van Fierabrase,
dat nie ghesciede noch en was.
Ooc eist loghene ende ghedwas
van Pont van Mautriple mede,
van bere Wisslau die snodelhede,
ende meneghe favele groet ende cleine (1).

Maerlant was van jongs af, een vyand van alle verdichtselen; maer ongetwyfeld had hy in zyne jeugd den *Beer Wisselau* gelezen, en toen hy den *Spiegel Historiael* schreef, en met het vorderen der jaren nog meer ernstig geworden was, stond het hem vry met minachting van dat gedicht te spreken, alzoo het waerschijnlyk des tijds reeds niet veel meer in den smaek viel, en ook omdat waerschijnlyk de schryver alsdan reeds sedert lange jaren overleden was. Dat Maerlant echter, die een man was van buitengewoone belezenheid, met den inhoud zeer wel bekend was, blijkt uit de gepaste uitdrukking.

Van bere Wisslau *die snodelhede.*

In dit epos in der daed bedrijft de beer *euveldaden*, waeraen Maerlant te recht den naem van *snodelheden* geeft, terwijl hy Reinaerts *poetsen* slechts *boerden* heet :

Want dit es niet Madocs droem
no *Reinaerts*, no Arturs *boerden*.

---

(1) *Spiegel Historiael*, Derde deel, IV. Part. Ie. B. Cap. I, uitgave van Verwijs, bl. 170.

In den Reinaert gaet het immers nooit zoo gruwzaem toe als in den Wisselau. Daerin worden geene menschen opgegeten, zooals in het fragment, dat ik hier mededeel.

By eenen anderen onzer middeleeuwsche dichters, namelyk by Jan Boendale, wordt ook gewag gemaekt van den Wisselau :

Die scone valsche walsche poeten,
die meer rimen dan si weten,
belieghen groten Karle vele
in scoenen woerden, in bispele,
van Firabrase, van Alexandre,
van Porte Matribbe ende andre,
dat algader noit en was,
van vier Heemskindere, dat ic las,
dier ic, in groets Karels daghen,
noit historie horde ghewaghen;
van bere Wislauwe die slaghe,
dits algader ene saghe(1).

Maer deze plaets van Boendale is door hem aen den gemelden *Spiegel Historiael*, ontleend alwaer ze insgelyks, maer elders, voorkomt(2).

Van het fragment, dat ik hier laet drukken, werden er vroeger enkele verzen medegedeeld door professor Mone, door doctor Snellaert en door C. A. Serrure.

Mone, in zijn *Uebersicht* ten jare 1838 verschenen, heeft er zeventien opgenomen (v. 612-618 en v. 646-658). De heer Snellaert, in zyne *bekroonde Verhandeling,* ten zelfden jare van de pers gekomen, deelde er achttien mede (v. 604-621). In de insgelyks *bekroonde Verhandeling* van mynen zoon, welke in 1855 van de pers kwam, komen er vier en vijftig verzen voor (v. 604-628 en 646-674). Uit deze opgave blijkt, dat steeds de twee zelfde

(1) *De Brabantsche Yeesten* uitgegeven door WILLEMS, Brussel, 1839. D. I, bl. 214. — In een der Hss., die Willems gebruikte, staet er : *Van verre wy slaen die slaghe.* De afschryver wist dus niet meer wat Wisselau was.

(2) Men zie bl. 204 van het onlangs verschenen *derde deel.*

plaetsen tot proeven werden gegeven, en dat wel om reden dat men telkens een gedeelte van het fragment, hetwelk het leesbaerst was, heeft uitgekozen.

Jammer is het, dat er van den Beer Wisselau, dat waerschijnlyk een gedicht was van grooten omvang, slechts één enkel fragment tot ons gekomen zy (1). Het is een dubbel vel perkaments uit een handschrift van de eerste helft der veertiende eeuw, in groot 4to-formaet, en op vier kolommen, van 45 verzen elk, geschreven. Ware dus het vel ongeschonden, dan zou het zeven honderd en twintig regels bevatten. De codex, waertoe het eens behoorde, was van eene fraeije en zeer leesbare hand. Enkele groote letters in rooden inkt, wyzen van tijd tot tijd den overgang aen tot een nieuw hoofdstuk des gedichts. De verkortingteekens zijn niet talrijk en niet anders dan die, welke men gewoonlyk ontmoet. Zoo staet er *cō* voor *coninc*, *K'l* voor *Karel*, *m'* voor *maer*, *d'* voor *daer*, *w'pen* voor *werpen*, enz.

De tael is zeer zuiver en zeer verstaenbaer. Hier en daer ontmoet men vormen, die alhoewel niet onbekend, toch in de meeste onzer handschriften niet voorkomen. Zoo leest men byna altijd *de* voor *die*, *de coninc* voor *die coninc*; ook staet er veeltijds *o* in plaets van *oe*, dus *ho* voor *hoe*, *te mode* voor *te moede*, *mote* voor *moete*, *sote* voor *soete*, *gehodet* voor *gehoedet*. Verder ook hier en daer de enkele *u* voor *w*, dus *betrouen* voor *betrowen*, *ontvlouen* voor *ontvlowen*, *Wisselaue* voor *Wisselawe*, enz. Eindelyk de *ij* voor *ie*, *hijr* voor *hier*, *dijs* voor *dies*, enz. (2).

Het vel perkaments had in het handschrift het binnenste blad uitgemaekt van een kwatern, zoodat er, te midden in, niets ontbreekt, en het verhael gaet doorloopend voort.

---

(1) Verkeerdelyk spreekt professor Jonckbloet van twee fragmenten, die in mijn bezit zouden zijn. *Geschiedenis*, D. I, bl. 249.

(2) De meeste dezer schrijfwyzen komen insgelyks voor in het hamburgsch handschrift van Jacob van Maerlants *Naturen Bloeme*, waervan een facsimile voorkomt in de uitgave van professor Bormans.

Het laetste vers van de eerste helft van het vel :

Hi komt met sinen here,

rijmt met den eersten regel van het tweede gedeelte, en de zin gaet door :

Ic willene gerne eren

Ik zegde boven, dat wy in het bezit zouden zijn van zeven honderd en twintig verzen, indien het vel perkaments ongeschonden tot ons ware gekomen. Doch dat is, jammer genoeg, aldus niet; want het heeft alle slach van mishandelingen ondergaen. Het diende wel eens, eerder tot omslag dan tot schutblad aen een register. De schaer heeft een gedeelte van de eerste helft wat ingekort, zoodanig dat er aen het einde van elke kolom een of meer verzen zijn afgesneden. Aen de buitenkanten zijn op meer dan eene plaets stukken afgerukt, of door den ouderdom verdwenen. Hier en daer zijn de letters uitgesleten. Daer en boven ligt er op het grootste gedeelte van den voorkant, bevattende de kolommen 2, 3 en 4 van A r°. eene bruine korst, waer onder het schrift soms bezwaerlyk te lezen valt. Eindelyk is de binnenkant van het vel in lateren tijd, met inkt bemorst, waerdoor er ook nog talryke verzen verdwenen zijn.

Het afschryven van dit stuk was dus eene zeer moeijelyke taek. Mijn zoon heeft zich daer mede belast, menig uer er aen besteed en de noodige chemische middelen gebruikt, om hetgene verdwenen was, zoo veel mogelyk, terug te doen komen. Ik zelf heb hem daerin geholpen, alles zorgvuldig nagezien, en eindelyk nog de drukproeven tegen het handschrift vergeleken; maer niet tegenstaende al onze pogingen is er nog veel, dat als onwederroepelyk verloren moet beschouwd worden.

Men kan berekenen, dat het getal der verzen, welke gansch of gedeeltelyk afgerukt of afgesneden zijn, en waeronder die van twee geheele kolommen, op ongeveer honderd en zestig beloopt,

terwijl die, welke, het zy door de sleet, het zy door de inktvlekken, het zy door de bruine korst, onleesbaer zijn geworden of sterk geleden hebben, op een zestigtal kunnen begroot worden.

Al wat op het fragment nog leesbaer is, geef ik met de grootste nauwkeurigheid terug. Hier en daer heb ik woorden of letters, die ontbraken, by gissing hersteld. Deze heb ik in cursief laten drukken.

Het doen van meerdere aenvullingen van dien aerd, die soms niet moeijelyk zullen vallen, laet ik aen anderen over.

De episode uit den Wisselau, die ons overgebleven is, zal nog meer het verlies van dat heerlyk dichtstuk doen betreuren; maer zy is dan toch toereikend om over de verdiensten van het geheel te doen oordeelen, en om hieraen eene eerste plaets in onze oude letterkunde toe te kennen. De recht epische gang van het verhael, de schilderachtigheid der tafereelen, de gepastheid der uitdrukkingen en de zuiverheid der tael, loopen te samen om mijn gezegde te staven.

Aen welken dichter men den Wisselau verschuldigd is, zal wellicht altijd een raedsel blyven.

Zie hier eene flauwe schets van het fragment. Hierin was het my natuerlyk niet mogelyk de bestaende leemten aen te vullen; en ik beken het recht uit, dat ik in verre na de kleur van het oorspronkelyk niet terug gegeven heb.

Karel de Groote, met zijn gevolg, waeronder Geernout, is in een reuzenland, waervan Espriaen koning is, aengekomen. Zy zijn zeer beducht, hoe zy hieruit zullen geraken. Maer Geernout heeft by zich eenen beer (1), Wisselau genoemd, die al verstaet

(1) De vier broeders van den beer, waervan in het origineel gesproken wordt, maer die zich niet vertoonen, zijn waerschijnlyk eene loutere pochery van Geernout, om de reuzen schrik in te jagen.

wat zijn heer hem zegt, en al doet wat hy hem gebiedt. Deze vat eenen der reuzen aen, die, naer het schijnt, op den oever van de zee, op wacht stond, of ten minsten hun te gemoet was gekomen. Het dier mishandelt hem deerlyk. De reus roept om hulp tot Espriaen en zyne gezellen. « De duivel, schreeuwt hy heeft dien beer hier gezonden! Is hy de duivel zelf niet, dan is hy toch een van zyne gezellen! o Koning, blijft hy lang in uw land, dan brengt hy u alle schandelyk om, zooals hy my nu verslindt! Ach! ware myne speer zoo verre in de zee niet weggesmeten, dan zou geen vyand my dus van myne eer berooven! » De reuzenkoning, die zynen man op het zand verslagen ziet liggen, roept de zynen byeen om tegen den beer en dezes geleider op te trekken. Hy zweert zynen kamper te zullen wreeken. « Dat zal niet ongestraft blyven, roept hy uit. Al wie my ooit dorst wederstaen, heeft er schande by gehaeld! Maekt uwe wapenen gereed, zegt hy tot zyne mannen. Gaen wy hem te gemoet. »

Geernout, die hen zag naken, sprak tot Wisselau : « Trek uwe klauwen uit, en laet uwe prooi liggen. Ik zie van gindsche borcht koning Espriaen met zyne vreeselyke reuzen afkomen. o Heer! wat zal er van ons geworden! Talryke manschappen volgen den koning, die zeer vertoornd is, omdat zijn kamper verslagen werd. Verwyder u van hier, gaet hy voort tot den beer, en laet u op nieuw vast binden, totdat wy zien wat er voorvalle. Later, en wanneer het noodig zou zijn, kan ik u wederom los maken. By de eerste gelegenheid vat gy nog eenen reus aen, en handelt gy met dezen, zooals met den eersten. » Wisselau gehoorzaemt, houdt op den reus te verslinden, en laet zich naer de kiel van het schip terug brengen.

Koning Espriaen wendt zich tot zyne reuzen, en vraegt wie hunner tegen den beer durft worstelen. Hy kon immers den aengedanen hoon niet verduren. Niemand komt er echter vooruit. Dan spreekt Geernout listiglyk tot hem......

De koning zegt aen Geernout, dat hy zynen kamper vastgebonden moet laten staen. « Kwame hy in myne zael, hy verslond ons allen » Maer Geernout antwoordt : « Ik heb de vier broeders van Wisselau in de kiel van ons schip gelaten. Ik zal ze met ons leiden. Doe gy ons eten genoeg voorzetten; want die vier makkers zullen wel in eens verslinden al wat gy op eenen geheelen nacht zult kunnen doen gereed maken. Zy hadden immers sedert drie dagen, slechts één brood te eten » Koning Espriaen dorst niet langer meer vertoeven. Hy trekt met zyne reuzen naer de borcht terug; want zy waren bevreesd, dat de vier andere beeren zouden worden los gelaten, en hun allen zouden verslinden. Doen deed Geernout den rok brengen, dien men voor Wisselau, toen deze te Aken aen het hof van Karel den Groote was, had doen maken. Hy trok hem dat kleed over, om hem daerdoor meer aenzien by te zetten, en hem des te meer door mannen en vrouwen te doen eerbiedegen. Toen de beer aldus opgetooid was, trok Karel met al zyne gezellen insgelyks ter borcht op. Geernout was nogmaels de geleider van den beer. Onder weg zegt hy hem : « Wanneer wy in de zael met koning Espriaen zullen zitten, loop gy dan naer de keuken, en vreet maer de spyzen op, die gy daer zult vinden, het zy gezoden, het zy gebraden. Zie goed wie de meesterkok is, klauw hem aen, vat hem by het haer, en verbrand hem in den ziedenden ketel. Als de anderen dit zien, zullen ze weg vlieden. Neem dan den ketel op, breng hem in de zael van den koning, en zet hem voor zynen troon neêr. Aldaer grijpt gy er den kok uit, en eet gy hem maer op. » Geernout zegde hem dit in eene tael, welke noch door Karel, noch door zijn gevolg, noch door Espriaen verstaen werd, maer die aen Wisselau zeer welbekend was.

Als zy de borcht binnen traden, was Wisselau, voor allen, uitgenomen voor Geernout, even barsch. Toen de poortier den beer zag, vluchtte hy weg en gilde: « o Wee! o Wee! Heer koning, de duivel komt hier gegaen! » — « Laet, zegt Espriaen tot Geernout,

den beer hier buiten.» — « Neen, antwoordt deze, dat doe ik niet; het is een voortreffelyke kämper; ik acht en vereer hem daervoor te veel. » — « Mijn poortwachter kan zijn aenzicht niet verdragen.» — « Hy moet voor hem niet vluchten. De beer komt immers met zynen heer. » — « Welnu, ik zal hem dan eer bewyzen, en hem genoeg laten eten, indien hy zich maer stil wil houden. »

Toen Karels gezellen de borcht binnen waren, werden zy bedacht, hoe zy het aen de reuzen zouden ontkomen; zy beraemden of zy deze zouden aenvallen; maer zy waren toch wel te moede, omdat Wisselau by hun was. Deze was hun troost, en moest, wat er ook gebeurde, hun verlosser zijn.

Wanneer zy nu in de zael gezeten waren, liet Geernout eensklaps den beer los. Espriaen vaert tegen den meester van het dier uit; maer deze antwoordt, dat hy Wisselau in dezes land heeft overwonnen, dat hy dus zijn heer is, en dat de beer, zoowel als zyne vier broeders, altijd doet, wat hy hun heet; dat hy tegen het dier wel durft worstelen, en het ook wel zou kunnen dood slaen, dat diensvolgends de reuzen niet moeten bevreesd zijn. Espriaen hernam, dat hy er geene trouw in had.

Onder dit gesprek komt er in eens eene groote menigte de zael binnen gestoven. Het zijn de schenkers en de drossaerts [1] gevolgd door de koks. Het gedrang was zoo groot dat de een zynen nek, de ander zijn been, de ander zynen arm brak. De koks, die al over hoop vlogen, kermden yselyk : « o Wee! o Wee! o Koning Espriaen, gilden zy, de duivel is in de keuken gevallen, en hy verslindt al wat er gereed staet, het zy ruw of gezoden! Hy is zoo afschuwelyk dat wy hem niet durven aenzien. Uw geliefde kok Brugigal, is deerlyk in den grooten ketel verbrand, en het dier heeft en vleeschhaek en lepel al verbroken. »

Geernout grimlachte, als hy naer den ketel zag, waer Brugigal in lag te zieden.

(1) *Drossaert* is hier in den ouden zin van *dapifer* genomen.

De koning vloog op en wilde vluchten op eenen toren, om daer in zekerheid te zijn, maer Geernout, zijn gast, dwong hem neder te zitten. Wisselau zette den ketel voor den koning. Hy stak zyne pooten in het zop, en onder het algemeen gelach van Karel en zyne gezellen, trok hy herhaelde malen uit den ketel stukken vleesch van den kok, dien hy daerin gezoden had. Hy zat stillekens te eten, en wierp soms eenen afschuwelyken blik op den koning. De reuzen waren zoodanig verschrikt dat zy op de balken klommen. Van daer bedreigden zy den beer, en riepen zy : « Onheil geschiede u, gy die onze goede kok, welke ons zoo dikwyls heerlyk bezorgde, zit op te vreten ! »

« Laet, zei de koning, uw kamper weg gaen. Hy is zoo naer om te zien. Ik kan zynen aenblik niet verdragen. Help my dat ik vluchtte. Hoe zou ik, verlaten van al myne mannen, het dier bevechten? » — Gy spreekt niet recht, zei Geernout, want ik zal alleen den beer wel overmeesteren. — « Ik zou zulks niet durven bestaen, want myne mannen zijn my alle ontvloden, en hebben zich weggestoken. Zy konden den blik van het gedrocht niet verdragen. Hoe zoudt gy, die zulke kleine worm zijt, met dat dier durven worstelen? » Dit alles zegde de koning door list. Hy hoopte, dat de vertoornde beer Geernout en al die met dezen waren, zou verslinden. En dan zou hy, met zyne reuzen, het dier met alle slach van wapens overvallen, en dood slaen.

Geernout sprak dan Wisselau aen in de tael, die zy alleen verstonden : « De koning is op ons vergramd. Zie, wy zullen te samen worstelen, maer gy zult my niet byten, al is het dat ik u dapper sla. Gy weet, ik ben Geernout, uw heer, liet gy uwe klauwen my in de huid gaen, dan was het met onze vriendschap gedaen. Laet u ter neêr vellen, zoo zullen wy met eere naer ons land kunnen terug trekken. »

Hierna richtte hy zich tot den koning en sprak : « Om u te behagen, zal ik den beer temmen. »

Hy springt dus op, en geeft Wisselau zulken geduchten slag, dat deze niet meer wist, waer hem de kop stond. Toen hy bekwam, vloog hy op Geernout, als of hy hem verbyten wilde. Hy greep hem in zyne klauwen, maer deed hem toch geen leed. Hy gehoorzaemde getrouw aen het gebod, dat zijn meester hem gedaen had. Hunne worsteling duerde wel zoo lang, dat men intusschen eene fransche myle weegs zou hebben afgelegd. Eindelyk week de beer, en veinsde overwonnen te zijn. Toen riepen al de reuzen : « Hoe kan het toch zijn, dat die kleine man dien kamper ten onder deed ! De vreeselyke beer, die den reus zoo deerlyk mishandelde, is nu zelf ter nèer geveld. Die dwergen kunnen veel meer dan wy. Ons sloeg het dier dood; maer thands durft het niet meer opstaen. — « Van waer kwam u, vragen zy aen Geernout, zulke buitengewoone sterkte, dat gy den beer overmeesterdet? »

Toen sprak Geernout : « Sta op, Wisselau! Gy hebt hier al verslonden wat er gezoden of gebraden was. Ik weet niet wat wy zullen eten. »

De koning en zyne mannen begonnen te lachen.

Wisselau sprong op, en schudde zich zoo geducht, dat de kostbare knoppen van zynen rok afsprongen. Karel en zyne gezellen schaterden, en de keizer riep : « Waerom verslijt gy aldus uw kleed? Men zal u toch niet verwyten, dat uw heer u heeft overwonnen. » De beer werd gram, en scheurde zynen heerlyken rok aen flenters, en smeet ze in het vuer. Toen vlyde hy zich neder by den aerd. Als hy daer lag, met den buik rond gegeten, was er geen reus, die voor duizend mark het zou hebben durven wagen hem te doen opstaen, of slechts van plaets te doen veranderen. Hy zat daer als een jonker. Hy had het warm, en de maeg vol van al het vleesch en het brood, dat hy had ingeslokt. De reuzen dorsten het vuer niet genaken.

« Laet, zeî Espriaen tot Geernout, uw kamper niet zonder band in onze borcht. Myne mannen zullen ons wel spijs bereiden,

al is het dat ik waerlyk niet weet, wat wy u zullen geven; want hy heeft het al verslonden dat gereed stond, en ons niets overgelaten. Hy zy vervloekt, omdat hy ooit in ons land is gekomen! Ik ben op hem vertoornd; maer u, lieve heeren, wil ik geerne eer bewyzen, want ik ben u bevriend. »

Geernout antwoordde : « De beer is thands zoo verzaed dat hy heden niet meer van zyne plaets zal afkomen. Hy zal hier by het vuer blyven rusten. Voor het overige stem ik met u in; maer men sla, of stoote hem niet. Gaet, sprak hy tot de reuzen, het eten bereiden. » Met schroom gingen zy de spijs bezorgen, en maekten er genoeg gereed.

« Zal, vroeg koning Espriaen, uw kamper met ons blyven? Ongeerne eet ik, waer hy is. Hy is zoo leelyk dat geen myner schenkers of drossaerts hem drank of spijs zou durven voorzetten. »

De beer bleef in de eetzael liggen. Geernout dacht intusschen altijd aen de middelen om zyne gezellen op eene eerbare wyze uit het land te doen komen. Telkens dat Espriaen zag dat de beer zich oprichtte, scheelde het niet veel, of hy zou met zyne mannen de tafel ontloopen. In zyne eigene zael had hy geene rust meer, maer was daer met doodelyken angst op het lijf.

Als zy nu van eten verzaed, zich by het vuer hielden, sprak men van te gaen rusten. « Zal, vroeg Espriaen, de kamper met u slapen?.... »

De achttien laetste verzen leveren geenen goeden zin meer op.

Zie hier den tekst van het fragment:

A. r° kol. 1.

Wisselau balch si*n*en *m*oet,
datti op sine were scoet,
ende sloech met sinen clauen
in sine ogebrauen;
ende trac dattine velde,
onwerde dattine quelde.
Hi liet hem *liggen n*eder.
Dese nes*tont op weder*.

D*oene Wisse*lau verw*an*,
riep de rese vresam :
« Helpe, coninc Espriaen,
brenc hir alle dine man,
de duvel heten . . bestaen!
often iemen mach verslaen.
Blijfti lange in u lant,
gi sijt alle gescant.
Mi heefti verslonden
nu tesen stonden!
Hi gelaet ofti honger*de sere!*
Ay! die mi minen sp*ere*,
in de zee, so verre, ontdeet.
God gevem leede gereet!
Waer mi mijn spere,
so verloric niet mijn ere
dus vore enen viant.
Die duvel hieten hier gesant! »
Dit horde de coninc Espriaen :
« En mach hijr *niet langer staen*
nu van groten scande.
Ic sie an gene sande
minen kempe verslagen;
dat en canic niet gedragen;
hi was mi van herten hout.
Nie en was man so stout,
die mi wilde wederstaen,
hine hads met *sca*de gedaen.
Nu heves wonder mi ;
waer iemen starc si
diene mochte vellen;
die duvel uter hellen,
en hadt seker gedaen! »
Doe seide de coninc Espriaen :
« Gereet uv wapene openbare,
ende laet ons gaen daer nare. »
Si waren daer met eenen saen.
A. r° kol. 2. Doen nam de coninc Espriaen

V. 12 *hir*, aldus. — V. 23 *w'* — V. 24 en 25 *d'*.

sine man bi handen,
ende gingen, op den sande,
die rese G*ernout* tegen.
Dit sach d*ie cone* degen,
ende sprac te *Wisselau*we :
« Trec ut dine clauwe
ende laet dijn eten staen.
Ic sie van gere borge gaen,
na minen besten waen,
den coninc Espriaen
met vreseliken resen.
Here! wat sal onser weren!
ic siere hem vele volgen.
Ic wane hi es verbolgen,
ende sere scelden sal *te han*t,
dat sin kempe es ge*scant.*
Wisselau, sote vrient,
hier en soutu beiden *twent;*
mac di wech ende vlie ,
dat di de coninc niet en sie.
*La*ti weder binden
tote wi ondervinden
*will*en si . . . . . . groet,
so es . . . . . . dinen moet,
so ontbindic u, te waren,
ee*r si* di dare ontvaren,
ontlopen ofte ontrinnen.
Machtuse an ·I· side gewinnen
in hars selfs gewout,
sine wildent om h . . hen gout;
of si ons met nide bestaen,
so vanc enen saen,
ende treckene onwerde
neder op *d*ie erde;
ende toe*ch*ten dine cracht,
ende doe hem dattu macht,
dattu heves gedaen desen. »

V. 58 *weren,* aldus.

Wisselau liet sin eten wesen,
watti was gereet d*are*,
inden kiel *gevaren*,
daer hi sine . . . .
ende liete*n* . . . .
De . . . .
do . . . .
A. rº kol. 3. . . . . . haren bere ge . . . .
. . . .
Doe ginc die coninc Espriaen
vaste bi den resen staen,
ende vragede openbare,
wie dorsten verw*aren*,
die sine kimpe hadde verslagen.
En cant *niet* verdragen
dien lachter no dese scande.
« Magickene in desen sande
en . . . . . ons verwaren,
ic loent hem ·M· marc te ware.
Hi war in meneger goet
comen dor min . . . . .
beide lude ende wale. »
Doe antwerde Gernout,
. . n . . . . en ·I· here stout :
« Hort dat, her coninc mijn,
wi . . . . . k . . . . dijn
d . b . . . .
wi . . . . . . k . . . . . .
recht ende genade hebben onderscet,
dat wi daden es ons leet,
. . b . . . . ons . . . . out,
hi en quam dinen kempe stout,
hi seide hi soude ons allen vaen
ende binden ofte doet *slaen*.
Doe balch hi . . . . . .
diere hem lettel . . . .
datti iemene gewike,
sijn si arm ofte rike,
op datti verbolgen es.
Dijs sijt seker ende gewes,

quamer ·c· also groet
alse dese, hi had se doet,
eer du geaets een cl*aue*, »
Die coninc seide W*isselaue* :
« . . dien sou*d* . . . .
. . moch . . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
A. r°. kol. 4 . . tic . . . .
hi dede datti . . . .
hi spranc ute . es . . . .
alse de wilde weder . . . . . .
ende sloech na . . . .
. . . ter . . . .
. . . .
Wisse . . . .
d . . . .
. . . .
. . . .
. . . .
de . . . .
. . . .
daer hi wa . . . .
maer d . . . .
. ene . . . .
den ma . . . .
doe . . . .
. . . . . si . . . .
Karel ende . . . .
ten . . . .
Spae . . . .
ende sp . . . .
. . . t . . s . . . .
. . . . . . d . . . .

V. 149. *d'*. — V. 150. *m'*. — V. 152. *ē*. — V. 155. *K'l*.

. . . .
macht. . . . .
datti . . . .
al i . . . .
d . . . .
h . . . .
d . n . . . .
on . . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
A. vº kol. 1. . . . . sant
. . . . ic gescant
. . . . et getale
. . . . u also wale
. . . . der*li*ke
. . . . *h*aestelike
. . . . st wan
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . . en
. . . nen . . . gen u, heren,
. . t allen goeden

V. 168. ō.

. . . .
. . . .
. . . .
. . . . nc
. . . . de ge . . . .
. . . . nomen
. . . .
. . . . gern . . w dan
. . bere hadde geleed,
. . . . hadde gereet
. . . . epe saen
. . . . es . . aen
. . . .
. . . . e
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
A. v°. kol. 2. Doe seide coninc Espriaen :
« Gi *selt* uwen kimp laten staen
gebonden in den kiele.
Semmi! mine ziele!
quam hi op minen zale,
hi verbete ons allen wale;
dat ware mine scande.
Dien coensten van den lande

dien latic over niet varen,
wil hi mi niet daren,
no doen enege scande
*met clauwe of*te *met t*ande.
Semmi! den here, de mi geboet!
hets de duvel of sin genoet!
Wa. . . *vr*agdene hi . . .
esser dar *da*n mere,
dan er met desen bracht? »
Doe wert Gernout bedacht,
ende sprac vele sciere :
« Ic hebbe sier bruder viere
gebonden in den kiele.
Semmi! mine ziele!
die sin vreselike gevaen;
si selen met ons op*st*aen,
*i*c salse met ons leiden.
Doet ons genoech gereiden;
dat segic u wale,
si ate*nt t*enen ma*le*
al dat in ·ı· nacht
gereide*s*, met diere eracht.
Ydel sijn hare magen,
si en aten in drien dagen
*b*arelijc maer een broet.
Dese hebben honger groet. »
Met sorgen sprac Espriaen :
« . . . . an u genaden staen
. . . . . . et belgen
. . . . lden
. . . . en
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .

V. 243 *w't.* — V. 258 *m'.*

A. v° kol. 3. . . . . . . en . . . . . . d
Macr de coninc Espriaen
en dorste niet langer staen.
De reussche heren
begonden weder keren
alle op hare borge,
met wel groter sorge
ofte de ander ·iiii· ontbonden,
dat sise, in corten stonden,
souden bringen toter doet,
dat was haer anxt groet.
Doen hiet brengen Gernout
Wisselauwe, den hi was hout,
sinen roc diere
van ·iiii· quarteneren,
dien hi dede maken
doen hi ten hove tAken,
met Karel was gevaen.
Dien gaf hi Wisselau, te waren,
ende dedene hem ane.
Dat dede, ic wane,
dattem te bat souden scouwen
beide heren ende vrouwen,
en uut achte te mere,
ende oec dor der werelt erc;
ende hi hem oec be*l*iet,
doen hi hem te kempe sciet.
Doen hi den roc hadde ane,
gingen si alle sane
tote Espriaens borge
met wel groter sorge,
Karel ende sine man.
Wisselau mede gaen began.
Gernout leiden doe
ende sprac den bere toe:
« Alsic in den borch come,
soutu dichten dine vrome,

V. 288 *k'l.* — *gevaen,* misschien voor *gevaren.*

ende wi jegen den coninc spreken,
so soutu ons ontbreken,
. . . . . . c dan weten
. . . . ect dat eten
. . . . binnen
. . . .
. . . .
. . . . ie
A. v°. kol. 4. *die spise brenc* dan hiere
die harste bi den viere,
eist gesoden of gebraden.
Dus sele si di ontraden.
Dan merct wel wie hi si
den meester coc, ende scart hem bi;
nemen bi den hare,
ende scouten int sop openbare.
Alse dandere dat gesien,
sele si alle vortvlien.
Dan nem den ketel saen
ende comer met tons gegaen,
ende doe dat ic di rade,
in sconinx kemenelde.
Set neder den ketel
vore sconinx setel,
dan nem den coc uut sop,
des selen wi maken ons scop,
ende eten dan al in dinen mont.
Hoe wel de bere dit verstont,
Karel en wiste haer tale niet,
no dat reussce diet;
sine wisten niet haer tale,
maer Wisselau verstont se wale.
Doe hi ter borch quam binnen
en wilde hi niemen minnen
sonder Gernoude, sinen here.

V. 329. Het rijm zou *kemenade* vorderen, dat ook beter ware. — V. 333 *Maken ons scop*. In den *Lancelot,* V. 39,256. D. I, bl. 263 :

Wat, her sot, houdi u scop?

Hort van den portenere,
de vore de porte stont.
Doe hi sach, ter stont
began hi van *dare* te vlien.
Hine dorsten niet anesien.
Hi vloe, hi riep met wee :
« o Wi! o wach! o wee!
Here coninc Espriaen,
hier comt de duvel gegaen!
Hi es soe starc ende so groet;
hier es goeder hulpen noet.
Doe seide de coninc Espriaen :
« Laet, dorper, din geselle staen » —
« Hets ·I· kempe eerlic;
mijn goede kempe eeric. » —
« Hine conden *niet* wederstaen. » —
« Dese en moesten te *were* staen ;
hi comt met sinen here. » —
B. rº. kol. 1. « Ic willene gerne eren;
ende willen *genoech* geven,
wille hi met *gemake* leven,
na minen besten waen. »
Noch w . . . den coninc Espriaen
Wisselau moede,
dattie kempe goede
darom . . . . nam
. . . . quam
dese de borch . . . sal.
De rese . . . . al
dat si hebbe nu hare stat.
Karel vore den coninc sat.
M . . . . . Geernoude vanc
die . . . . dwanc
. . . . gout
. . . .
vertrakene . . . . . .
des goeden Geernouts knecht.
Si hadden groten sorge
hoe si uter borge
souden metten live ontgaen ;

of se de resen wilden bestaen
met groten nide,
dar si waren blide
dat Wisselau haer geselle was,
daer ic vormaels ave las;
ende si hadden groeten troest,
dat si seker verloest
met hem souden wesen,
bestonden se de resen.
   Doe si saten in de zale,
*sprac Espriae*n dese tale :
« . . . . mi
. . . . t besteti di
. . . . genoet
. . . . . . net so groet
. . . . . . uwen
. . . . . . ouwen
. . . . . . u volgen
. . . . . . n
. . . . n niet ontfaren.
. . . . . . en te waren. »
*Doe ant*werde Gernout,
die coen was ende bout :
B. r°. kol. 2. « Espriaen, dats waer,
kinlijc ende openbaer,
dese kempe, dese here
doet mi dicke grote ere.
Hore wijs, ic di trouwe geve,
hines no mijn maech, no mijn neve,
no niewer belant.
Ic verwan hem in sijn lant
datti mijn man wert sciere;
ende siere broeder viere,
die doen alle mijn gebot,
in enen winke, wete God!
Ic dorste desen wel bestaen,
ende soudene te doet slaen. »

V. 387 *d'*. — V. 404 *w'de*.

Doe antwerde de coninc,
dats waerlike dinc :
« Ic en cans niet getrouwen. »
Mettien quamen gevlowen
scinkers, drossaten,
die hars selfs so vergaten,
dat vloen in de zale.
Dies daric nu vermeten wale,
dat se so drongen over een,
datter selc brac sin been,
selc sin arm, selc sin hoeft.
Alle de coke, dijs geloeft,
vloen schiere op een paras;
ende riepen : « o Wi! o las!
Here coninc Espriaen,
in de cokene es gegaen
die duvel barlike!
Hi slint warlike
al datter es gereet,
rou, gesoden, God weet!
Wine moegen *met* hem niet gesijn,
gine wilt ons gehulpech sijn!
Die liefsten coc Brugigal
es nu verscout al
in den groten ketel.
Beide crauwel ende lepel
brecti an dine want.
Hi woest noch *he*den al u *l*ant,
ende etet al, dart *es* *b*innen.
En cond*i* oec niet ontrinnen,
ghi *latet hier u lijf*,
B. rº kol. 3. sidi man, sidi wijf. »
Doe sat Gernout ende loech,
ende sach waer Wisselau sloech
den ketel, dar Brugigal,
in lach verscout al.
Die coninc Espriaen
wart op, ende wilde vlien saen,

V. 420 *antw'de.* — V. 421 *w'like.* — V. 432. *paras* van het oud fransch *paray, paroi, mur, cloison; paries.* — V. 453 *w'.* — V. 457 *w't.*

op ene torre, de was vast;
maer Gernout, sin gast,
tractene datti neder sat.
Wisselau vor hem trac,
hi sette neder den ketel,
ende en eisscede crauwel *no* lepel.
Sijn poten stac hi int sop;
des hielden haer scop
Karel ende sine genoete.
Vleesch stucken vele, groete,
trac hire uut van den coke,
dien hi scoude in den sope.
Ay! hoe soetelike hijt at!
Doe hi vor den coninc sat,
hi sachen wredelike an.
Alle de rese, sine man,
varen vervart soe
dat si op de balken clommen hoe.
Doe spraken si alle, te waren :
« Evele moetstu gevaren,
ende evele mote di gescien,
dattu ets, dar wi toe sien,
onsen coc ende onsen knecht,
die ons dicke wel heft berecht! »
Doe seide de coninc Espriaen :
« Laet uwen kempe wech gaen;
hi es lelec ane te scouwen.
Dus mochdi mi getrouwen,
ic magene niet aensien.
Helpt mi dat ic moege vlien
ende dat ic moege ontfaren.
Hier en settem niemen, ter waren,
van al minen knechten;
hoe soudic iegen hem gevechten? » —
« Du seits onwaer. » —
« Du dorst evele bestaen ,
dattu . . . iene va . .

V. 459 *m'r.* — V. 466 *kl'.*

. . . .
B. rº kol. 4. des en canic niet betrouen.
Mine knecht sin mi ontvlouen
ende hebben hem geborgen
met wel groter sorgen;
sine dorstent niet gesien.
Dat en mochte niet gescien,
dor luste dorstes bestaen,
ende *hem* doet woudes slaen?
ende du so clenen worme bist. »
Dit seidi al dor list;
hi hopede datti soude
verbiten Geernoude
ende alle die hem volgen,
op datti worde verbolgen.
Ende dan waendene scieten
met staken ende met spieten,
met sniden ende met *schachten.*
Dit waren sine ged*achte.*
Doe sprac Geernout
te Wisselaue, dijn hi *hout,*
in gargoensche tale,
dat niemen dar wale,
sonder Wisselau, en vernam:
« De coninc es tonswert gram,
wi selen te samen springen,
beide worstelen ende wringen.
Wisselau, ic ben dijn vrient,
du en sout mi biten twent,
al slaic u sere;
ic ben Ghernout, u here.
Comt dijn clau in mine huut,
so es onse vrienscap uut.
Strijdt niet lange daer weder,
laet u werpen ter neder,
Dan sele wi met eren
te lande weder keren. »

V. 498 *hē.* — V. 512 *sniden* voor *snyden* of *sneden, instruments tranchants.* — V. 528 *d'.*

Doe dese tale was ged*aen*.
sprac Ghernout, de conc, *saen* :
« Espriaen, here,
dor u minne ende u *ere*,
doe ic Wisselaue . . . .
wetu da es v . . . .
Jaet, sprac Ger . . . .
. . . .
. . . .
B. vº kol. 1. *be*i*de* nacht ende dach. »
Doe spranc op Gernout,
en cone helt stout,
ende gaf den bere enen slach,
datti en horde no en sach.
Alse doe verquam de bere
spranc hi op sinen here,
den goeden Geer*noude*,
alse of hine vèrbiten woude,
alse hi oec hadde gedaen,
hadde hi de tale niet verstaen,
die hem Gernout hiet,
daer hijt al omme liet.
Doe dedi de gelike
alse of hine gruwelike
al verb*iten* soude.
Do*e wro*nc hi Gernoude
algader in sine claen ;
maer hine wildes niet slaen,
dattem iet dade wee.
Dus worstelden si twee,
wel so lange wile,
dat men ene fransoise mile
met gemake soude gaen.
Doe weec de bere saen,
doe werpene onwerde
Gernout op de erde,
ende ginc sitten boude
neder, dar hi woude.

V. 543 *en,* aldus. — V. 559 *m'*. — V. 566 *w'pene onw'de*.

Doe lach met luste de bere,
alse of hi verwonnen were;
en dorste niet opstaen.
Doe waende Espriaen
dat de clene heren
also sterc weren.
Doe seiden alle de resen :
« o Wi! Ho mach dit wesen,
dat dese clene man,
dien kempe dijs verwan!
Ware was hi gevodet,
van wie was hi gehodet,
*van wat mo*der gesoget,
*die selke cra*cht toget?
. . . .
. . . .
B. vº kol. 2. die den camp hadde begonnen,
dien heeft hi verwonnen.
. . was hi geborgen
nù comt hi in sorgen
den coninc, onsen here,
dese kimpen vele mere.
Die *bere* onsen sloech te *doet*,
dine roert hant no voet;
ende es so ontdaen,
hine dar niet op staen.
Here, wane quam u de starch*eit*,
dat gine so sciere hadt geleit
neder toter erden?
Wat sal onser gewerden?
Die duvel, dinne hier brachte,
verlaets ons met siere crachte,
dat si ons niet en onteren
van live, no van heren. »
Doe sprac Geernout :
« Stant op, kimpe stout,
du heves geten, God weet!
al dat hier was gereet,

V. 600 *diñe*.

gesoden ende gebraden,
al heeftuut verraden,
en can niet geweten
wat wi selen eten. »
Die coninc ende sine man
lachen began.
Wisselau spranc op sine voete,
ende scudde onsoete.
Van sinen rocke
springen wel diere cnoppe.
Doe loech Karel ende sine man
ende sprac ten bere vresam :
«Waeromme machtu dijn cleetsliten?
Dine darf men niet verbiten
datti verwan dijn here. »
Het dochte den bere onnere
datti clagede sinen cleet,
ende van herten leet.
Doe vergramdem sin moet
ende scorde sinen roc goet
datti hem dochte te lanc
. . . . d . anc
. . . .
B. vº kol. 3. springen alsem goet dochte.
Hi werpen inden viere,
ende lach neder sciere;
ende warmde sine side.
Inden sale wide
en was rese so starc,
diene, om ·M· marc,
hadde geheten opstaen,
ofte van der stede *gaen*.
Alse een jonc here hi sat;
hi was warme van dat hi at,
van vleesce ende van brode.
De resen quamen node
jeweren bi den viere;
hi dochtem ongehiere.

V. 620 *w'*. — V. 623 *ōnere*. — V. 624 *sin̄*. — 632 *w'pen*. — V. 645 *dochtē*.

Doe sprac de coninc Espriaen :
« Laet sonder bant niet staen
uwen kempe in der borge ;
mine man hebben sorge;
ic wilse nedergaen
si selen ons gereiden saen
dijs wi selen leven.
En weet u wat geven,
hi hevet al geten, God weet !
dat hier was gereet !
God moeten verwaten,
hi en heet ons niet laten,
datti nie int lant quam !
Ic ben te hem wart gram ;
maer, u lieve heren,
willic gerne eren,
want ic ben u out. »
Doe antwerde Gernout :
« Hi es nu so sat,
hine comt heden van der stat.
Hi wille nu hier
raste hebben an dit vier.
Ic geve u allen vrede
op uv gedane rede;
dat gine stoet, no en slaet
ende dat eten gereiden gaet. »
Blodelike dat sijt angingen.
dat sijt eten gereiden gingen.
Doe gereden si genoech.
Doe men spisen vor droech.
B. vº kol. 4. Sprac de coninc Espriaen :
« Sal u kimpe mede gaen,
des sijt, here, gewes,
ic ete node dar hi es.
Hi es so lelecke *ane te siene,*
ic weet *niet wie hem diene ;*
hier nes scincker no drossate
die hem droege datti ate. »

V. 659 *w't.* — V. 660 *m'.*

Doe sprac Gernout :
. . . . hout
s. . . g. s. . . . . . . die worden sat,
dart ter taflen niet en at.
Hi docht hoe hi den heren,
behouden siere eren,
uten lande brochte,
dat waren sine gedochte,
ende den bere vresam saen
die hem den scade hadde gedaen.
Hoe dicke Espriaen sach
opten bere, dar hi lach,
of hi begonde rechten,
datti met sinen knechten
vander taflen mochte ontrinnen.
Daer sat hi met on*minne*
in sins selfs sale.
Hem en was te mode wale.
Alsi doe vol aten
ende biden viere saten,
sprac men om slapen gaen :
Doe seide Espriaen :
» Sal u kempe slapen met u?
Gi, heren, dat so . . . nu
sal men u . . . .
in ere leven. . . . .
men sal de. . . . .
beide b. . . . .
quamen . . . .
ende quame . . . .
ende worde . . . .
hi hadse s. . . . .
des seldi. . . . .
dor uwes. . . . .
« Doe antwerde G*ernout* :
Hi was vroet ende. . . . .
ic sals mi. . . . .

V. 699 *d'*.

KAMERS VAN RHETORIKA.

I. De roode Roos te Hasselt.

Toen ik in het eerste deel van dit *Museum* (1), eenige regels schreef over deze Kamer van Rhetorika, was ik genoodzaekt te zeggen, dat ik van hare lotgevallen, tydens de zestiende en zeventiende eeuw, niets meer had gevonden. Sedert is my, by het openslaen van Paquots *Mémoires* (2) gebleken, dat zy gedurende gemeld tijdvak, in eenen zeer bloeijenden toestand moet geweest zijn, en dat sommige harer leden zeer werkzaem waren. Men leest immers by dezen schryver dat zeker augustyner monik, met name Melchior van Daelhem, die met zeer veel gemak, zoo wel de vaderlandsche als de latijnsche lier bespeelde, een aental tooneelstukken in onze moedertael en meer dan 35,000 verzen bevattende, heeft opgesteld. Van dit alles schijnt er echter, zoo min als van de werken van pater Gipsius, van wien ik zoo aenstonds zal spreken, nimmer iets gedrukt te zijn (3).

Pater Melchior van Daelhem werd in 1580 te Hasselt geboren

---

(1) Bl. 113..

(2) D. IX, bl. 221-[illegible].

(3) Paquot, die in 1767 schreef, zegt : *Cette société* (de Roos) *existe encore, mais elle ne livre pas ses pièces à l'impression. C'est un trait de prudence.* Strekt het ongunstig oordeel in de laetste zinsnede bevat, zich ook uit tot de werken van Van Daelhem en van Gipsius? Hier omtrent kan ik geene opheldering geven.

en hy nam aldaer in 1596 het augustyner habijt aen. Hy werd gelast het onderwijs in de latijnsche tael te geven, eerst te Brussel en later te Leuven. Vervolgends werd hy prioor van het klooster te Yperen, en eindelyk van dat in zyne geboortestad Hasselt, alwaer hy op den 13den February 1636, slechts den ouderdom van iets meer dan 55 jaer bereikt hebbende, overleed.

Van Daelhem was in het grieksch bedreven, en bezat eene zeer grondige kennis van het latijn. Indien men Paquot moet gelooven dan was onze dichter ten uiterste wel bekend, zelfs met de minst voorkomende woorden der latijnsche tael, doch bedierf hy al zyne schriften door eenen al te gekunstelden stijl en door het gebruik van zonderlinge of te verre gezochte uitdrukkingen.

Paquot geeft verder de lijst op, zoo der gedrukte als der onuitgegevene latijnsche werken van Van Daelhem, doch hy treedt in geene byzonderheden omtrent de talryke nederlandsche tooneelstukken, waervan hy zelfs de titels niet eens opgeeft. Ten slotte voegt hy er by dat de Kamer *de Roos*, uit erkentenis voor de diensten door pater Van Daelhem bewezen, zijn portret bewaerde, en dat zy hem te Hasselt in de augustyner kerk, een schoon gedenkstuk, versierd met zijn beeld, waeronder verzen te lezen stonden van *Regner Comans* (1), had doen oprichten.

Dezelfde schryver, aen wien ik dit bericht ontleen, zegt ons, dat een ander augustyner monik Wouter Gipsius genoemd (2), als dichtmeester by de *Roos* Van Daelhem opvolgde, en dat eerstgenoemde nog voor haer, ten jare 1660 tooneelstukken vervaerdigde (3).

Thands is de vraeg of er van die tooneelspelen van Van Daelhem en van Gipsius iets terug is te vinden? Wat er ook van zy, men

---

(1) *Regner Comans*, aldus by Paquot.

(2) By Paquot : *Gautier Gipsius* — Hoe zijn naem in onze tael was, heb ik niet gevonden.

(3) Paquot in zijn artikel over Van Daelhem, beroept zich op Sweertius, 564, Val. Andreas, 669, 670. Mantelii *Hasseletum*, 102, 113 en 114, en Tombeur, 99.

heeft hier in allen gevalle de namen van drie dichters : Van Daelhem, Gipsius en Comans, die te Hasselt, in de zeventiende eeuw onze moedertael beoefenden.

II. De Rhetorijkkamers van Zeeland.

Het is bekend hoe hier te lande tydens Keizer Karel, Philips II en Albert en Isabelle, 's Lands Bestuer maetregelen genomen had, niet alleen tegen de drukpers, maer ook tegen de kamers van Rhetorika; doch min algemeen weet men, dat er ook soms in het noordelyk gedeelte van Nederland, na de scheiding, verordeningen werden uitgevaerdigd, welke in strengheid voor de vroeger bestaende niet moesten wyken. Dit gebeurde, onder anderen, in Zeeland, alwaer prins Willem I, met voorgaende advies van de Staten, op den 8sten February 1583, eene *Ordonnancie op 't stuk van de Policie* (1), uitbracht, waervan de overtreders met allerzwaertste straffen bedreigd worden. Geheel dat stuk verdient de aendacht op te wekken, om nader met den geest van dat tijdvak, alsook met de alsdan heerschende misbruiken bekend te worden. Daer echter die *Ordonnancie* nog al wijdloopig is, en zy ook te vinden is in het *Groot Placaet-boek van Hollandt en West-Vrieslandt* (2), bepael ik my tot het overnemen der twee laetste artikels, die met onze letterkundige geschiedenis in 't algemeen, en met die van onze Kamers van Rhetorika in 't byzonder, in verband staen. Ik doe zulks des te gereeder omdat Lambrechtsen van Ritthem,

(1) *Ordonnantie van zijne Princelijcke Excellentie, op 't Stuk van de Policie, binnen Zeelandt.* Tot Middelburgh by Richardt Schilders, drucker der Staten van Zeelandt. *Met privilegie der voorz. Heeren Staten* 1583, in 4° van 24 ongecyf. bladz.

(2) Van Cau en Scheltus, s' Gravenhage 1658 in-fol. D. I. bl. 330.

die eene *Beknopte geschiedenis van de Middelburgsche Rethorijk-kamer, het bloemeken Jesse*[1] schreef, slechts met een enkel woord van die ordonnantie gewag maekt. Met bevreemding zal men hier lezen dat Prins Willem, zoo niet de byeenkomsten der leden, dan toch de vertooningen van spelen strengelyk verbood. Ook was het den Rhetorykers niet toegelaten zich in het openbaer te vereenigen. Dit blijkt immers uit eene vernieuwing van gemelde *Ordonnancie*, door de Staten van Zeeland, den 6den Juny 1590, met beschryving aen de balliuwen daertegen te waken. « Alzoo men bevind, (dus spreken de Staten), dat dagelijks inbreekt het verbod, gedaen in het jaer 1583, op de publijke Rethorijkers en diergelijke spelen ende batementen. Ja, dat sommige hun gaerne zouden avanceren tot papegaey-schieten en diergelijke ligtvaerdige zaken, in deze tijden zeer onbekwaem, en dat wy nogtans begeeren het voorz. verbod strictelijck onderhouden te worden, en daer benevens alle papegaey-schieten en dergelijke exercitiën in tijden van weelde gepleegt, belet te worden, enz. »

Des niettegenstaende was de middelburgsche Kamer blyven voort bestaen. Zelfs woonde zy, in 1589, de plechtige inhaling van prins Maurits te Middelburg by. Zulks schijnt immers te blyken uit haer blazoen, dat in die stad bewaerd is gebleven, en hetwelk gemeld jaer draegt, waerschijnlyk omdat het alsdan vernieuwd werd.

Zie hier het begin met de twee bedoelde artikels, en het slot van het plakkaert :

Wilhelm by der Gratie Godts, Prince van Orangien, Grave van Nassauw, van Catzenellenboghen, van Vyanden, Dietz, Linghen, Bueren, Leerdam, etc. Marquis vander Veere ende Vlissinghen, Heere ende Baron van Breda, van Diest, Grimberghen, Arlay, Nozeroy, etc. Erff-burgh-grave van Antwerpen ende van Besançon, Stadt-

(1) In de *Verhandelingen van de Maetschappy der Nederlandsche Letterkunde te Leyden*. Leyd. 1819. D. III. St. 1. bl. 117-175.

houder ende Gouverneur Generael van Brabant, Hollandt, Zeelandt, Vrieslandt, ende Uytrecht. Ende admirael vander Zee van herwaerts-overe. Allen den ghenen die dese teghenwoordighe ghethoont sullen worden, Saluyt. Alsoo wy te meermalen t'onsen grooten mishaghen ende leetwesen hebben verstaen, ende van goeder handt onderrecht zijn van diversche groote, swaere ende periculeuse abuysen ende ongheregeltheden daghelix soo lancx soo meer inden lande ende Provintie van Zeelandt in te breken ende haren voortganck te nemen, daer deur niet alleenlijck de heylighe ende goede Ordonnantie ende wetten van Godt inghestelt, grootelicx worden gheschendet ende ghevioleert, alle goede politicke gheboden, ende statuten onder de voet ghetrapt, ende by allen menschen in verachtinghe gebracht, maer oock den toorne Gods over den selven Lande verweckt wort, Soo ist, dat wy ons hier inne ampts halven tot eere, ruste, ende vrede deser Provintie te voorsien, met voorgaenden advise van onsen lieve ende seer beminde, die Staten slants ende Graeffelickheyts van Zeelandt, hebben gheordonneert ende ghestatueert, ordonneren ende statueren by desen de poincten ende articulen hier naer volgende...

Item, alsoo daghelicx wort bevonden, dat vele ende verscheyden ongoddelicke, schandaleuse, ende ergheli jcke Boecxkens, Liedekens, Refereynen, Nieumaren, ende dierghelijcke in Drucke ende Schrifte werden uyt ghegheven, sulcx dat d'onwetende ende onversochte menschen, ende de ghemeyne man deur d'oproerighe ende d'ongheruste gheesten, lichtelick tot misverstandt, scheuringhe, ende seditie in desen tijde ghebrocht souden moghen worden, Soo ist, dat wy met rijpen berade ende advise vanden voorschreven Staten slants ende graeffelickheyts voorschreven, verboden ende gheinterdiceert hebben, verbieden ende interdiceren by desen eenen yegelijcken, van wat state, natie, qualiteyt ende conditie deselve soude moghen wesen eenighe alsulke ergheli jcke, oproerighe, ende schandaleuse Boecxkens, Nieumaren, Liedekens, Refereynen, oft anders, hoedanich deselve souden moghen wesen, in gheenderhande tale ofte spraecke vortaen binnen den voorseyden landen te drucken, oft in gheschrifte te laten uytgaen, vercoopen, noch elders ghedruckt, hier inne te brenghen, op de verbeurte van de selve Boecxkens, Liedekens, oft anders, ende daer en boven van hondert Carolus Guldens voor de eerste reyse, ende de tweede reyse op dobbele boeten, ende daer-en-boven arbitralick ghestraft te worden. Ende ten eynde al tselfde te beter mach worden achtervolcht ende onderhouden, Ordonneren ende bevelen wy allen Boeckdruckers binnen den Lande van Zeelant,

voortaen niet te drucken, nochte in druck uyt te laten gaen, ten zy al tselfde eerst den Staten oft hare ghecommiteerde Raden sal zijn verthoondt, ende by henlieden toeghelaten ende geadmitteert, sonder dat oock nae de selve admissie daer aen yet in Drucke toe oft afghedaen sal moghen werden. Ordonneren mede, dat tot dien eynde alle druckers, onder haerlieder ghedruckte exemplaren ghehouden sullen zijn te stellen heurlieden naem, de plaetse heurlieder residentie ende het Jaer wanneer sulcx is ghedruckt, mitsgaders d'Autheur ende Translateur van dien. Ende sullen de Druckers mede ghehouden zijn binnen drie Weken naer de publicatie van desen te compareren voor den Staten voornoemt, oft heure ghecommieteerde Raden, ende in handen vanden selfden, te doen den behoorlicken eedt, van dat zylieden daer naer in alles sullen reguleren, op ghelijcke pene als boven, teghens den ghenen die contrarie van desen bevonden sal worden ghedaen te hebben, Te bekeeren ende T'appliceren de voorschreven penen, Een derden-deel tot behoef van den Officier, die de executie daer van doen sal, Een derden-deel tot behoef van den aenbringher, ende een derde-deel tot proufijte vande ghemeene saecke, Met verbodt ende interdicie, dat alsulcke contraventeur niet meer en sal moghen drucken.

Item, alsoo men bevint dat door openbaer Rethorijcke ende dierghelijcke Spelen, ende Batementen in desen tijdt, vele worden ghoergert ende gheschandalizeert, als schijnende die te koomen uyt weelde, Ende dat oock dickwils daer by ongoddelicke ende oock onnutte propoosten ende redenen der Ghemeynte worden voor ghedraghen, streckende tot ontstichttinghe, lichtveerdicheydt ende ongheregeltheydt, Soo ist, dat wy met advise als vooren, de selve publicke Spelen, ende Battementen, by desen wel expresselick verbieden ende interdiceren alomme binnen dese Provincie, tot dat anders daerinne gheordonneert zy........

Aldus ghedaen int Hoff van Zeelandt tot Middelburgh, onder den Seghel ter saecken van den voorseyden Staten hier op ghedruckt in Placate, den achsten Februarij des Jaers XV^{c} ende Dryentachentich.

By zijne Excellentie.

Ter relatie vande Gecommiteerde Raden vanden Staten voornoemt. Ende thunder ordonnantie.

By my

CH. ROELS.

III. De Vreugdebloem te Bergen-op-Zoom.

—

Weinige narichten bezitten wy tot hiertoe over de Rederijkkamer, welke eertijds, onder den naem *der Vreuchden bloem*, te Bergen-op-Zoom, bestond. De geleerde heer Dr Hermans, van 's Hertogenbosch, had vroeger het plan eene volledige geschiedenis der Kamers van Rhetorika van Noord-Braband, dat is van 's Hertogenbosch, Breda, Bergen-op-Zoom, Helmond en Vosmeer, te schryven. Hy heeft zelfs uitvoerig gehandeld over de vier Kamers van 's Hertogenbosch (1), maer voor zoo veel ik weet, is die verdienstelyke arbeid onvoltooid gebleven.

De *Vreugdebloem* was eene der kamers, welke deel namen aen de beroemde landjuweelen, die te Antwerpen in 1496 en 1561 plaets hadden (2). In de gedrukte *Spelen van Sinne* (3), leest men, in de beschryving van de plechtige intrede der talryke Kamers binnen gemelde stad, dat aldaer optrad « Ten derden der *Vreuchdenbloeme* van Berghen opden Zoome LIIII. te peerde, met taneyte casacken, roode hoeyen ende wambaysen, swerte coussen, witte leerskens, die plumagien wit ende swert, die cranssen, root ende gheel, twee speelwaghenen opde maniere der antiquen met personagien daerop, twelf waghens die huyven overdect met taneyt laken, op elck twee Guldebroeders houdende twee toortssen, achter uut elcken waghen staken twee vierpannen, den sot hadde een catte inde hant segghende : *Ik hebse vonden.* »

---

(1) In de *Bijdragen tot de Geschiedenis, Oudheden, Letteren, Statistiek en Beeldende Kunsten der Provincie Noord-Braband.* 's Hertogenb., 1845 in-8°. D. I, bl. 1-106.

(2) Zie de aenteekeningen van Gérard achter De La Serna Santander *Mémoire historique sur la bibliothèque de Bourgogne*, Brux., 1809, bl. 166.

(3) Antwerpen, by Willem Silvius, 1562, in 4°.

De Kamer van Bergen-op-Zoom had de kaert door de antwerpsche rederykers uitgeschreven: *Dwelck den mensch aldermeest tot consten verwect,* beantwoord door : *De Liefde;* maer haer ingezonden stuk werd niet bekroond; in tegendeel droeg zy twee pryzen weg: *Den tweeden prijs van den schoonsten kerckganck,* en *den oppersten prijs van innocentelijcst oft onnooselijcst den sot te maken.*

In de reeds beroepene *Spelen van Sinne* van 1561, staet by het stuk, hetwelk de bergsche Kamer te Antwerpen vertoonde, haer blazoen, hetwelk zeer sierlyk was, afgebeeld.

Onder de Kamers, welke op den 3den Mei 1620 op het groot landjuweel te Mechelen verschenen, telt men: *de Jonghe Vreuchden-Blomme* van Bergen-op-Zoom, waervan de refereinen opgenomen zijn in den bundel, die alsdan het licht zag (1).

Deze *Jonghe Vreuchden-Blomme,* welke volgends Kops (2) tot spreuk voerde: *Liefde maekt eendracht,* was waerschijnlyk eene andere Kamer dan de Vreugdebloem, die te Antwerpen op de feesten van 1496 en 1561 verscheen.

Toevallig had ik de gelegenheid te Antwerpen in 1826, een zeer fraei blazoen van de *Vreugdebloem,* voor eenen spotprijs aen te koopen, en ik schonk het aen mynen vriend Willems. Deze heeft het op zyne beurt, korte jaren vóór zijn dood, ten einde het voor altijd bewaerd zou blyven, aen het *Historisch Museum* der stad Gent gegeven, hetwelk ten stadhuize gevestigd is, en onder de bewaking staet van de *Commissie voor de bewaring der Oude Gedenkstukken.*

Alhoewel dit blazoen niet zoo rijk is aen versieringen als dat waermede de Kamer in 1561 naer Antwerpen kwam, getuigt het toch van den goeden smaek des beeldhouwers, aen wiens beitel

(1) Zie *De Schadt-kiste der Philosophen ende Poeten.* Mechelen, 1621. in-fol. bl. 223-232.

(2) *Schets eener geschiedenisse der Rederykeren,* in de *Werken van de Maetschappy der Nederlandsche Letterkunde te Leyden,* 1774 D. II, bl. 234, 235 en 318.

men het te danken heeft. Het dagteekent waerschijnlyk van de zestiende eeuw, een tijdvak waerop alle slach van kunsten met zulk goed gevolg in ons vaderland beoefend werden.

Dit blazoen in eiken hout, is langwerpig vierkant en gekleurd, zooals het op de hier by gevoegde plaet staet afgebeeld. Elke zykant heeft eene lengte van 37 centimeters.

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

V. De Stier van den Schout.

Het gebeurde eens in Zeeland, dat de stier van den schout de koe van zekeren boer gedood had. Deze ging voor den schout, en vroeg hem om te mogen spreken. Men stond hem zulks toe. « Mijn stier, zei hy, is over de slooten gesprongen, en heeft uwe koe gedood; wat staet er my te doen? » — « Welnu, antwoordde de schout, zonder achterdenken, gy moet myne koe betalen; dat is recht. » — « Mag ik, heer schout, nog eenige woorden zeggen? » (Wanneer men voor het gerecht het woord nam, zonder daertoe de noodige toestemming bekomen te hebben, dan werd men in de boet geslagen. Dit was alzoo bepaeld, om niet onnoodig tijd te verliezen, of om te beletten, dat er uit het te veel spreken moeijelykheden zouden ontstaen). Toen men hem andermael het woord gaf, hernam hy : « Heer schout, ik heb my misproken; het is uw stier, die myne koe heeft gedood. » « O, antwoordde de schout, ditmael eenigs zins ontroerd, dan is het wat anders! » De boer, aen wien het nog eens vergund werd te spreken, voegde er by : « Wel neen! de zaek blijft immers de zelfde, en gy hebt een zeer rechtvaerdig vonnis geveld. »

ERASMUS, *de ratione concionandi,* bl. 454, ook in MENANDRI *Iocorum et Seriorum Centuriae aliquot.* D. I, bl. 359.

MENGELINGEN VOOR DE VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS.

Hulpbende gezonden door de stad Leuven naer het beleg van Cales, ten jare 1346.

Edward III, koning van Engeland, die naer de kroon van Frankrijk dong, na eenen zegeprael behaeld te hebben by Crecy, ging, in de maend September 1346, Cales belegeren. De stad Leuven, welke de party van den koning aenkleefde, zond eene hulpbende derwaerts, bestaende uit honderd en vijf boogschutters. De rekeningen dezer stad bevatten omtrent die uitrusting eenige byzonderheden, welke des te belangryker zijn, daer ze ons een echt denkbeeld geven van eene wapening in de XIVe eeuw. Ik schrijf ze hier letterlyk over :

« Item, Willeken Elewouts ter Vuren ghesint, met enen brieve die de Coninc van Ynghelant sinde, xlij s. p.

Item, vort die selve brieve, met enen knechte, te Brucelle ghesint, vj s. p.

Item, van coste, in den Wissel ghedaen, doe men die ordenantie maeckte van den ghenen [die] thuus bliven zouden, xx lib. xvj st.

Item, van coste te Elewouts ghedaen doe men op die *Borch* perlamente, xiij lib. viij s. p.

Item, Wouteren den Ridder, te wine ende te proveancien behoef int heer t'orberen, ijc 1/2 lib. p.

Item, enen bode van Ghend, uter herberghen ghequyt, te Adaems vanden Stiene, van in ghene vaste, iiij lib. ende xviij st. p.

Item, Gorde vander Hoffstad gheleent, ter Scutters behoef, doe men int orloghe voer, xiiij in Julio, ij^{c} lib. payments.

Item, mine heeren Willem heren Godevards, riddere, van dat hi den hertoghe spreken voer int heer, xv in Julio, vi scilde.

Item, Arde den Piper (1), van sinen loene, doe men ute heer comen was, iij scilde, xviij st.

Item, minen heren Wouteren van Quaderbrugghen, riddere, van dien dat hi der stad leitsman sijn sal, te sinen live, viij in Julio, in jaer van xlvij, ij^{c} scilde.

Item, Gylys den Trompetene, van sinen loene, iij scilde, xviij st. p.

Item, Janne den Trompetene, van sinen loene, iiij scilde, xviij st. p.

Item, minen heere Willem heeren Godevards, riddere, en her Wouter Eveloeghe van dat sy int orloghe reden, doen si van Haffligheem comen waren, v scilde, ix st. p.

Item, van iij *verkenen* ghecocht, die men int heer sinde, xiij lib. xix st.

Item, van twee evenlinghen ghebernt *voer Onser Vrouwen,* doe men int heer was, xxxj lib. vj s. ij d. p.

Item, 's Conincs messelgyr van Ynghelant, uter herberghen ghequyt ende van hoefschede (2), j scilt, xlviij st. p.

Item, Willeken Elewouts sone ane den Coninc van Ynghelant ghesint, voer *Kaleis,* vi scilde, iij lib. vij st. p.

Item, van xl ellen amlakens, van elker ellen viij st. ende van xl ellen dweelen van elker ellen, iij st., ghecocht ter stad behoef int heer t'orberen, samen xxij lib. p.

Item, Willeken Elewouts ter Vuren ghesint met enen brieve die hi van den Çoninc van Ynghelant brachte, xlij st.

Item, van den waghen die de stad int orloge hadde, lxxxvij lib. xi st. p.

Item, van wine die men omme Gode gaf, doe men *processie dede te tweemale,* doen theer ute lach, xci lib. iiij st. p.

Item, den Scutters, van haren loene, dats te weten van c scutters die xv daghe ute waren int heer ende elcken vj s. 's dages.

Item, v scutters, elcken xv daghe, ende elcken xij 's daeghs, samen iiij^{c}xcv lib.

---

(1) De *horenblazer,* namelyk.

(2) *Hoefschede, hoofscheid,* courtoisie.

Item, meester Theus, die *Boghemaker,* van dat hi daer bi was daer mense reecte, i cleinen floryn.

Item, meester Theus ende Wouter Herioen van dat sy in Vlaenderen waren, omme ghescutte te copene, ij cleine florine.

Item, den *Predikeren* van dat sy int heer waren, met der stad, i scilt.

Item, Heynen van Ghendt, den Yraut (1), van hoefsscheiden dat hi int heer diende, i scilt.

Item, die knechten die *in de koken waren*, int heer, van hoeffscheiden, iij 1/2 lib. p.

Item, den knechten die brieven droeghen int heer, doe men daer lach, i scilt.

Item, 's Conincs messelgyr van Ynghelant, ij scilde van hoeffscheiden ende ute der herberghen te quiten, iiij lib. xvj lib.

Item, *Keldermuse* van dat hi int heer den wyne tapte van hoeffscheide, x st.

Rekeningen van 1346, Bl. 26-28.

Het geven van Drinkgeld ter gelegenheid van Huwelyken.

Het *Groot Gemeyn-Boeck* der stad Leuven bevat de volgende oorkonde, welke zeer groot belang oplevert voor de geschiedenis der zeden in de XIVe eeuw :

WAT MEN GHEVEN SAL TE VERDRYNKENE, DAER MEN BRULOCHT HOUDT.

Item, so wat brulochten dat vallen, bynnen der stad van Lovene, daer de bruyt gehuut *in cammentaet* ocht inne *bandeken*, soe sal die bruygoem ende de bruyt gheven te verdrinckene (2) den gesellen van diere parochien daer de bruyt inne beslapen wert, viij gelten

(1) *Yraut*, héraut.

(2) Eene latere hand heeft de zinsnede : *te verdrinckene den gesellen van, enz.* doorgeschrabt, en gesteld : *der kercken van diere parochie.* En zoo overal.

wyns ocht twee gulden, ende nyemant meer. Ende soe wie meer gave ocht meer name, hi soude verboeren 1 lib. groete, te deylen als voirscreven es. Ende daer de bruyt gehuut in *scaerlaken*, daer salmen de gesellen gheven iiij gelten wyns ocht enen guldenen, ende niet meer. Ende daer de bruyt gehuut *inne swert* ocht inne *gemenct*, daer salmen den gesellen gheven ij gelten wyns, en niet meer, opten selven coere.

VAN DEN BRULOCHTEN NUWEN PAPEN EN NONNEN (1).

Item, dat nyemant bynnen der stat noch bynnen der vryheit van Lovene geseten, tot gheenre brulocht, noch te Nonnen, noch te nuwen Papen, noch te kynderen te houden, bynnen Lovene noch buten Lovene, meer gheven en sal, noch nyemande doen geven van sinen wegen, dan 1 ouden grote oft de werde daer af: ende so wiet dade dats sijn soude op 1 core van 1/2 lib. ouden grote, terdel den here (2) etc. Roelof, Ponte, Octobris xviij, A° XCVI (18 October 1396). *Renovatum est anno* M.CCCC^mo^ quinto, Januarij xxix. » Bl. 31 et v°.

Het blijkt uit de overgeschrevene oorkonde, dat er te Leuven, in de XIVe eeuw, by huwelyks- en wydingsfeesten zoo zeer gedronken werd, dat het stedelyk bestuer raedzaem vond maetregelen te nemen, om de onheilen voor te komen, welke uit die brasseryen ontstonden. Dat het besluit elkeen niet even goed beviel, blijkt daeruit dat het op nieuw afgekondigd werd op 29 January 1405.

Het schenken van Handschoenen te Leuven, in de 15^e^ eeuw.

Het vereeren van handschoenen is een gebruik, hetwelk men gedurende de middeleeuwen, by de meeste beschaefde volkeren

---

(1) Priesters en Nonnen. De benaming van *Paep* had des tijds niet verachtelyks in.
(2) Het derden deel voor den hertog, namelyk.

ontmoet. By elke groote plechtigheid had er eene uitdeeling van handschoenen plaets. Te Leuven werden er, gedurende de XVe eeuw, twee mael 's jaers, op last van de gemeente-kas, geschonken, namelyk ter gelegenheid van de processie van het H. Sacrament en van den Omgang der stedelyke Kermis. Ik laet hier eene lijst drukken, opgemaekt omtrent 1450, van al degenen die in deze stad, op gemelde dagen, handschoenen ontvingen.

« *Dit sijn de gheene die jairlyx hantschoene van der Stad hebben, te weten in Sacraments daghe ende in onser Lieve Vrouwer dage nativitas, in Septembri, ter Processien.*

« In den yersten, de Meyer van Loven, xj paer met j paer honsche voir hem selven.

De Burgemeesters, ij paer hunden hanschoene.

De *Groote Gulde van den Voetbooge,* x p. hanschoene.

De *Clein Gulde van den Voetboge,* x p. h.

Den *Handbooghe,* x p.

Kyps Camere, vij p. oft viij p. h.

Meester Raes Camere, vj p. h.

Calabers Camer (1), vj p. h.

De iiij Rintmeesters, iiij p. h.

Den iij Secretarissen van den Register, iij p. h.

Den vij oversten booden, vij p. h.

Den vij ondersten boode, vij p. h.

Peeteren, de cock (2), j p. h.

De Wisseler, j p. h.

Jan de Lobber, de wechter *op de Biest* (3), j p. h.

Den pypers (4), elken j p. h.

Den stadmeesters, te wetene : Meester Willem Cyrurgyn, Meester Jan Vander Heyden, Meester MATHEEUS DE LAYENS (5), Meester Willem de Beer, Gheert de Smet, de Lange Geert, Geert de Boeghmakere,

(1) De drie laetste posten zien terug op de drie schepenen-kamers.
(2) De kok, bestuerder der keuken van het stadhuis.
(3) De wachter op den toren van St. Jacobs ter Biest.
(4) De speellieden der stad.
(5) De beroemde bouwmeester van het stadhuis van Leuven.

Meester Jacop de Cauchydere, Meester Jan d'Orloymeester, Jan Rombouts, scaelgidecker; Machiele Keynoege, HUBRECHT DE SCHILDERE (1), Henrick Tangisart, Reynere de Custer, Jan Oege, tiecheldecker; Jan Joerdens de Grevere, elken j p. h.

Jan Tyerens, plecker.

De Clocluyders, ij p. »

Zie *Ordonnantie ende Eedt-Boeck*, 1414, HS. N° 89, Bl, 71.

Brouweryen te Leuven, in de 15e eeuw.

De biernyverheid was in Leuven zeer vroeg eene bron van openbare welvaert. Reeds in 1468 telde men in deze stad de volgende brouweryen :

1. De Roesengaert.
2. De Nootscale.
3. De Roose, op de Vyschmert.
4. De Creeft.
5. De Yngel.
6. De vier Heymskinderen.
7. De Teemps.
8. De Mantel.
9. Aen de Biest.
10. De Donderbusse.
11. De Loypaert.
12. De Treeft.
13. De Blaesbalck.
14. De Olifant.
15. De Wijngaert.
16. De Geele Leeu.
17. De Nieuwe Kendeleer.
18. De Vossen-Steert.
19. De Roode Leeu.
20. De Leeuwenborch.
21. De Meermynne.
22. De Beer.
23. De Warande.
24. De Beer, in de Bieststrate.
25. De iij Coningen.
26. De Gulden Leeu.
27. 't Walsche Lant.
28. De Cruywagen.
29. De Persse.
30. De Mommaert.
31. 't Huyfyser.
32. De Tessche.
33. De Nachtegale.
34. De Tabbaert.

(1) H. STUERBOUT, schilder der stad.

35. De Oedevare.
36. Hollant.
37. De Hasewint.
38. De Roode Schilt.
39. De Moelesteen.
40. 't Steynen-Huys.
41. De Orgele.
42. De Meynaert.
43. 't Gulden Hoeft (1).
44. De Oude Kandeleer.

Het blijkt uit deze lijst, welke ik uit het aengehaelde handschrift overschrijf, dat er in 1468, binnen Leuven, ruim zoo vele brouweryen bestonden als op het einde der verledene eeuw, toen de biernyverheid ten onzent haren hoogsten bloei bereikt had. Doch er dient uit het oog niet verloren te worden, dat vele dezer brouweryen slechts op eenen kleinen voet ingericht waren.

De palen der Stadswallen van Leuven.

De werken tot het oprichten van de wallen des tweeden omvangs der stad, namen aenvang den 19 Oogst 1357. Het opzicht over de aerdbewerkers was aen meester Hendrik Van Koelen, en hetgene over de metsers aen Jan Horen, bouwmeester der Gemeente, toevertrouwd geworden. Aen Horen werd, 't jaer daerna, een man toegevoegd, die den naem van Hendrik Sammen droeg, en te gelyker tijd bouwmeester en beeldhouwer was. Het was onder het bestuer dezes laetsten dat de stadspoorten gebouwd werden. Hendrik Sammen, die daerna bouwmeester der stad werd, en een zeer verdienstelyk man was, voltrok onze vestingen in 1360 (2).

(1) Het Gulden Hoofd.
(2) Zie mijn werk getyteld : *Louvain monumental*, bl. 45.

Een handschrift onzer archieven bevat het volgende stuk over :

« *De wydde vanden buyten-vesten ende den wegen binnen ende buyten derselver ende den berch.*

Item, es de mate van der gracht ghemeinlyck hondert voete wyt, ende in hoeghden, daer de berghe clymmen, soe es de gracht wyder om hueren scheepe wt te bringhen.

Item, desgelyckx den berch vander vesten, inneweert, hondert voete wyt, ende daer groote hoegden syn, daer moet hy wyder syn, omme dat de veste daer dieper viel ende meer eerden wtghinck.

Item den wech buyten der Stat vesten, daer wech gheet, was wel bepaelt ende die houdt, vanden boorde vanden grave ter platten corenlande oft eerden, tusschen de pale ende de veste, xxv voete.

Den wech bynnen was oec wel bepaelt omme de Stat, ende die houdt van rechte xx voete. »

Zie *Ordonnantie-boeck,* Bl. 115.

Dit stuk komt in verschillende registers onzer archieven voor; doch overal met varianten. De overgeschrevene tekst is de duidelykste, welke my voorgekomen is. Deze oorkonde is des te belangryker, daer een goed deel der oude wallen nog bestaen, en omtrent deze de oude afpaling nog heden in acht genomen wordt.

Eenige byzonderheden over het Beleg van Leuven, in 1542, door Marten van Rossem.

De rekeningen der stad behelzen schier geene byzonderheden over het beleg van Leuven door Marten van Rossem, veldoverste van Gelderland. Al wat ik daeromtrent in het register van 1542 ontmoet heb, bepaelt zich tot de volgende uittrekselen :

I.

Bl. 128 v°. Betaeld Joes Wter-Hellift van dat hy gereyst heeft, te peerde, in diversche plaetsen, om te accouteren waer die *vianden* waren; als op den wech van Mechelen, Bruessel ende elswaerts, daerom gevaceert 6 dagen, tot 14 stuvers 's daegs.

Bl. ib. Gezonden Jan Franchois, bode, 14 Oct. 1542, om nae *Merten van Rossem* te vernemen, daerom wt geweest 2 dagen, 12 st.

Bl. 136. Betaeld Thomas van Ermegeem voer de coste van 15 gesellen, die tot synen huyse verteert hebben ende comen zijn van Thielt, totten defencie vander stadt, 1542, 3 lib. 10 st.

Bl. 139. Betaeld 2 gesellen die gesonden sijn geweest tot Hoegaerden om te vernemen nae die *vianden*, hen betaelt 13 st.

Bl. 139 v°. Betaelt Willem van Bouchout van eenen verloren peerde, daer mede Franschen Staes gevangen was, in de affaire van de Stadt.

Bl. 140. Betaeld Jan Hubrecht, in *de Weldenman*, te Loven, voer de costen van Peteren van Deventere, by hem ende synen perde aldaer verteert, als hy geweest is in de affairen van de Stadt, 20 lib. 3 st.

Bl. 142 v°. Betaelt Jacop Diericx van een ame 3 stuvers bier, die hy geleverde aen de vesten als *Rossem voer Loeven lach*, 36 lib.

Bl. ib. Betaeld Symon Jans, Jacob Charlier, Everaert van Mons, *Michiel Helscheviers* (1), als buschieters van dese Stad, van 63 dagen die sy gewracht hebben aen de artillerie, 12 lib. 12 st.

Bl. ib. Betaeld Peteren Schoerbroot, Lambrecht van Huldegarde, Gregoer Zedelere en Henrick Huens van dat sy als scutters gesonden syn geweest tot Aerschot, om aldaer hen artillerie te halen ende te Loven te bringen inden tyde van *Merten van Rossem*, daer omme elck van hen gevaceert heeft eenen dach, tot 20 plecken 's daegs, val. 26 st.

Bl. 145. Betaelt Jermyn Franchois, bode, van dat hy gevaceert heeft om te vernemen *nae de Geldersschen* oft sy over de Maze waren, daerom gevaceert 3 dagen, 2 lib.

Bl. 146. Betaeld Jermijn Moreel van zekere montcosten, die Jan de Chart met sijn thien gesellen van Meylem, ten tyde van Merten van Rossem, tot synen huyse verteert hebben, 4 lib. 13 st.

---

(1) Een lid der familie *Helschevier* of *Elzevier*.

II.

Het volgende stuk, hetwelk in het *Ordonnantie-Boeck* Q, N° 18, bl. 299, voorkomt, is een brief van Maria van Hongarië, landvoogdesse der Nederlanden, gericht aen den Meijer van Leuven, eene maend na de belegering door Van Rossem:

« Maria, enz., Lieve ende beminde. Alzoe wy verstaen hebben dat buyten ende aen die *Borcht-Poerte* (1) van Loevene, daer men gaet naer Mechelen, sekere huysen gelegen sijn in die rechter strate ende in de hoven daer omtrent, tusschen het *Dorneken*, in de rechter strate liggende, dwelck omtrent xvij° l. voeten van de voirschreve Stadt van Loevene leegt, ende dat de voirschrevene huysen met den boomen ende levenden houte, tusschen dese selve limieten staende, 't gesichte van der Stadt Vesten en Toorens expresselyck benemen, mits welcke de Sterckte van der selver Stadt seer gecrenckt soude wesen, in dien daerinne in tyts niet versien en worde, soe eest dat wy U ordineeren dat ghy van stonden aen voer U ontbiet ende doet comen de proprietarissen van de voerschreven huysen, hoven, boemen en houten, hen lastende ende bevelende dat sy dezelve huyzen, boomen ende levende houten, staende tusschen de liemieten voerschreven, binnen eene maendt doen afbreeken ende daer en tusschen de materialen, boemen ende houten doen wegvoeren, opte pynen indien sy des in gebreke wesende, dat een eygelycke geoirloft sal wesen 't selve te doene ende stof te moghen wegvuren, ende tot hem te nemen. Ende ordinerende voerts dat gy, van gelycke, beveelt den proprietarissen van de huysen staende aen de *Groef-Poerte* (2), genaemt de *Brusselsche-Poerte*, dat syluyden haere huysen geleghen in de rechter straten, op dese syde van der *Banc* (3), insgelycks doen afbrecken, op de pene als boven, alsoe deselve beletten soude moghen dBollewerck dwelck de stadt in meyningen es aldaer te doen maecken. Lieve, beminde, Godt sy met u. Geschreven te Namen den xvi^en^ dach van Septembri, anno XV^c^XLII (1542). Get. MARIE. En lager : VERREYKEN. »

Opschrift : « *Onsen lieven, beminden Joncker Franchois de Mol, Meijer van Loevene.* »

---

(1) Thands de Mechelsche poort.
(2) Thands de *Tervuersche poort.*
(3) De Nonnen-priory van *Ter Bank.*

Nieuwjaer-Beeldjens.

In de meeste steden van Braband had men vroeger de gewoonte, in den vooravond van Nieuwjaer, beeldjens of prentjens in houtsneė, op de deuren der voornaemste inwooners te plakken. Onder die beeldjens las men veelal eenige verzen tot uitlegging. Te Leuven had zulks mede plaets, als blijkt uit het volgende besluit :

« Opten iersten January 1572, *stilo Brabantiae*, want des voirgaende nachts alle de *gepleckte Beelden van den Nyeuwjaeren* voirder goeder lieden huysen al met natte swertticheyt doerclast ende mismaeckt waren, is publicatie gehouden dat soo wye wiste wye des gedaen hadde, dat 't selve condigende ten huyse van den Borgemeester van Schoore, men hem soude schincken vj carolus gulden eens, want 't selve zake was van quaden exemple te voirderen, want men d'Intitulatie van *Pedagogium Falconis*, oock met gouden letteren gescreven, alsoo doerclast hadde. »

Zie *Besluiten van den Raed van* 1571 *tot* 1573, Bl. 408.

Omgang van het H. Sacrament van Mirakel te Brussel, in 1571.

In de besluiten van den stedelyken Raed van Leuven leest men de volgende vry belangryke byzonderheden over eenen omgang of processie van het H. Sacrament van Mirakel, berustende in de kerk van de HH. Michiel en Goedele, te Brussel, welke op 20 July 1571 plaets had :

« Des sondaigs, July xx[a], Processie van den hoogweerdigen heyligen Sacramente, zeer solemmenelyck gehouden, bynnen der

stadt van Bruessele, alzoo ten selven dage groote confluentie van volcke van allen quartieren plach te comen, als 't selve 't Heylich Sacrament sunderlinge, doer voirgaende acten, genaempt 't *Heylich Sacrament van Miraclen.*

« In welcker Processie rechts voer de Tabernacle en 't selve Sacrament gingen le Ducq Medina Celi, op Zijnder Excellencien (den Hertog van Alva) rechte zyde, als ouder in d'Ordenen van den Gulden Vlieze, de heere van Barlaymont, ende op de slincke zyde die hertoch van Aerschot, ende ter zyden, op de selve zyde, ginck de zoon van le Ducq de Medina, ende voer hem de heere van Havrez. Achter die tabernacle van den selven Heyligen Sacramente quamp Vargas naest vuegen hem aen de selve Tabernacle, de postmeester op rechte zyde ende Rodes op de slincke zyde; hebbende de Bisschop van 's Hertogen Bossche de misse gedaen, ende boven alle tortssen van alle d'ambachthouders vande stadt, met oick nae alle andere gemeynte, droegen elck tortsse de naebescreven, te weten, by ordenen : ierst de Gemeynte, daernae alle d'ambachten onder huerlieder kersse, groot in getalle omtrent den duysent, de Stadt met alle huere Officiers, den Raidt van Brabant, de Rekencamer, Secreten Raidt, Finantie, en voirts d'Edele vanden hove, elck van de minste ende meesten, hebbende een tortsse al berrende in de hand. » Bl. 290 v°.

Ik zie de aengehaelde byzonderheden aen als niet onbelangrijk voor de geschiedenis der hoofdkerk van Brussel.

Het verspreiden van Vlugschriften in de XVIe eeuw.

Tydens den opstand der XVIe eeuw, wist men even goed als in onze dagen gebruik te maken van de drukpers. Het regende als 't ware vlugschriften en liederen tegen Philips II en tegen zyne ministers. Die schriften, welke veelal 's nachts op de straten gestrooid werden, waren het voorwerp van de grootste aendacht van wege het Staetsbestuer, en alle middelen werden er aenge-

wend om de verspreiding er van te keer te gaen. Men vindt er een nieuw bewijs van in de volgende byzonderheden, welke ik uit de besluiten des stedelyken Raeds van Leuven overschrijf :

« May xxiii (1572) was byden Rade van der Stadt overdragen genoech gelycke publicatie te doene, gelyck vander Universiteyt wegen gedaen zoude wordden, om te comen tot kynnisse van den autheur van zekere *fameuse Libellen* oft *Gescriften*, die tot een oft twee reysen toe, gedivulgeert ende gestroyt oft geplect zyn geweest. Ende zoe wye de selve zal voirtsbringen dat die zal hebben xxv Carolus gulden eens, ende dat op de forme gelyck die genoech by den Borgemeester van Schore wardde gelevert.

« Nae noene heeft de Borgemeester van Schore ende J. Lievens (1) by den Rectoor geweest, om deswille de Lieutenant (2) de publicatie op de *fameuse libellen* nyet en begeerde te doene oft emmers in zyne presentien te laten geschieden, dan ierst geinformeert oft gesien hebbende de *fameuse dichten, scriften* oft *libellen*, die er gesaeyt waren, als daeraff noyt gehoert.

« Ende alzoo Doctor *Peckius* ende de Notaris *Bormans* mede ten huyse, ende hy den selven heere Rectoor van Maelcote waren besoingnerende, heeft J. Lievens hem 't selve verhaelt, die vercleerden geen scriftelyck bescheet daeraff te hebben, dan den Licentiaet Roza cortsleden, voir de Kerckdore, een billet in de hant gesteken, by hem voer missyve aenvert, ende by den Licentiaet Bollaerts verstaen fameux te wezen, in stucken gescheurt, als nyet *licite* om divulgeren, nae den rechte.

« Ende ten anderen van noch ander een billet alhier geweest een licentiaet woonende te Hulst, in Vlaenderen, zoene Doctor Jheremias, licentiaet, die een andere *dichte van den Oliphant* gecopieert hebbende, met hem in Vlaenderen hadde gedragen. Welcken volgens by Van Schore ende J. Lievens aen den Lieutenant rapport daeraff gedaen, ende Frederick van Hemsdale, zoen in den *Oliphant*, daerop ontboden, heeft, ten bevele van den lieutenant en den Borgemeester van Schore, de copie van dien opter Stathuys gebracht met vercleringe opten rugge hoe hy daeraen was gecomen by J. L. (Lievens) op ten rugge gescreven, ende alle 't selve in handen des voirscreven Lieutenants, ten presentie van den Borgemeester, gelaeten.

(1) Meester Jan Lievens, Pensionnaris der stad Leuven.
(2) De plaetsvervanger des Meijers.

« Maye xxiiij, des sondaigs, is de publicatie by J. L. (J. Lievens) aengaende d'aenbringen vanden autheurs van de voirscreven billetten, ter puyen van den Stadthuyse gedaen, op 't betalen van xxv Carolus gulden van Stadtswegen, die 't voerscreven zoude aenbringen, ten overstaene van P. Moons, lieutenant; van Schore, Goirts, borgemeesteren; Duffele, Winge, scepenen. » Bl. 486 en v°.

Een licentiaet in de Godheid, te Leuven, in 1573.

Men leest in het aengehaelde boek de volgende byzonderheden over de verheffing tot den graed van Licenciaet in de Godheid van Fulgentius de Bragantia, uit Portugael :

« Ten selven dage (7 July 1573), was de Licentie in Theologia van den heere Fulgensio, *oom, ghelyck men seyde, van den Coninck van Portugale,* zeer solempneelyck gedaen, die oick geseet wordt zeer nae le Duc de Medina te bestaen; ende d'oorzake van den memorien alhier gestelt, is van dien dat de selve heere Fulgentius, corts nae 't vertreck van den Prinsche van Oraignen, ten versuecke Doctoris *Michaelis du Bay,* den heere Doctoor *Swerio* ende *Janne Lievens*, brieven van Recommandatien gaff aen den hertoch van Medina-Celi ende don Sanchio, zynder Ex[ie] zoene, die welcke de selve *Swerius* schickte aen J. Lievens, alsdoen tot Yssche, aenden selven heere le Ducq Medina bestelden en oick van don Sanchio, beyde in persoon, die hun respective goede antwoorde daerop gaven (1). » Bl. 505 et v°.

---

(1) Deze Fulgentius de Bragentia, zoon van den hertog diens naems, werd op 6 October 1573 tot de waerdigheid van doctor in de Godgeleerdheid verheven. Zie Val. Andreas, *Fast. Acad.,* bl. 124.

Eene Uitvaert in 1573.

—

De besluiten van den stedelyken Raed van Leuven bevatten de volgende aenteekening over de uitvaert van MARTEN VAN DEN BERGHE VAN LIEMINGE (1), commies van de finantiën des konings, te Brussel, zoon van Augustijn en van Geertruide de Waersegghere, overleden den 16 July 1573 :

« Augusti iiij^ta 1573, is geweest d'uytvaert van den *Commis van den Berghe* (te) Sinte-Mertens (2) gedaen, te weten de misse by den parochiaen van St-Quintens ende 't singen by de heeren van St.-Mertens, solempneelyck, met xl tortssen, ende alle dragers van dien gecleedt, zoo van hooffde totten voeten, ende de minste tabbaert ende capruyn. » Bl. 531 v°.

« Ten selven dage, nae noene, heeft mijn Heere de Borgemeester van Schore, doer presentatie van J. Lievens, beschoncken de heeren van der finantien die ter uytvaert van den heere *Commis van den Berghe* waren gecomen, elck met vier stadt stoopen, *per cedullas* geteekent van Schore alleen.

Te weten de heere tresorier Schetz, met xij potten.

Den ontfanger-generael Baert is gegeven xij potten.

Den commis Rengot is gegeven xij potten.

Den greffier Sterck is gegeven xij potten.

Den commis Oyenbrugge, die seyde dat men hem zyne cedule te Bruessel zoude geven ende comen hulpen drincken, es alhier oick van xij potten. » Bl. 532.

Deze aenteekening levert een denkbeeld op van de uitvaert eens hoogen ambtenaers in de XVIe eeuw.

---

(1) Zie DIVÆUS, *Res. Lov.*, bl. 22.
(2) In de priory van St. Marten.

Pauwel de Prince, ingenieur der XVIe eeuw.

—

Het meergemelde handschrift behelst, aen den 18sten September 1573, de volgende berichten over den brusselschen ingenieur Pauwel de Prince, bestuerder der werken van de vaert van Willebroek :

« ... Om *Pauwelse de Prinche,* hem der dyckingen wel verstaende, naer Lovene te seynde, om d'advys opde indyckinge van der Stadt vesten, aen de *Spuyen*(1) te geven, naer denwelcken de selve Jan Lievens gesien heeft, September xix, maer en was in Stadt (Brussel) nyet, dan te Willebroeck, ende verwacht te dien dage. » (Bl. 566 v°).

« September xxvij, des Sondaigs smorgens, heeft J. Lievens ten iersten gesproken *Pauwelsen de Prinche,* ingeniaire, ten eynde nyet en zoude willen laten dien avont te Lovene te wesen, volgens zyne voirgaende toeseggen, om orde ende advys te geven hoe men, ter meester verzekerheyt ende minsten coste, zoude moegen toedycken d'uytgevloten oft vuytgedreven aelegronden vande Stadtvesten oft wallen, tusschen *de groote Spuye* ende *Heversche Poerte,* alsnu dieper ende zoo vol water als de diepte van de buyten vesten; tot welcken eynde de selve de Prinsche, ten voirscreven dage, naer Loven is gecomen, met brieven by J. Lievens, aen du Prez (2), tot directie van dien geschreven. » Bl. 580.

De uitvloeijing, waervan er in de afgeschrevene plaets gewaegd wordt, was veroorzaekt geworden door de beruchte overstrooming, welke op 8 January 1573 plaets had, en binnen Leuven groote verwoestingen aenrichtte. Pauwel de Prince was een der voornaemste *ingenieurs* van zynen tijd.

(1) De Sluizen der Dyle, op de Nyvelsche vest.
(2) Ad. Du Prez, Secretaris der Stad.

Een bezoek van Keizer Joseph II aen de Stad en Hoogeschool van Leuven, in 1781.

—

Keizer Joseph II, by zyne aenkomst te Leuven, in 1781, in stede van volgends het gebruik, door zyne voorzaten onderhouden, zynen intrek in de adellyke abtdy van Ste. Geertrui te nemen, stapte in een gasthof, het *Hof van Keulen* geheeten, af. Het geval wilde dat deze aloude afspanning destijds bewoond was door eenen liefhebber der geschiedenis, die geene de minste byzonderheid van 's Keizers aenwezen onder zijn dak liet verloren gaen. Die man, MICHIEL PELCKMANS genaemd, heeft, in zyne *Kronijk van Leuven*, een handschrift dat op het stedelyk archief voorhanden is, eene nauwkeurige beschryving van het bezoek des zoons van Maria-Theresia gelaten. Dit stuk, alhoewel gebrekkig opgesteld, levert groot belang op voor de geschiedenis van die dagen. Trouwens, het zou, naer mijn inzien, moeijelyk wezen elders een meer duidelyker denkbeeld te ontmoeten van het karakter en de wyze van doen des vorsten, dan in het verhael van den ouden *hospes* uit het *Hof van Keulen*. Zulks heeft my aengespoord het stuk hier in zijn geheel te laten drukken.

« Op gisteren (21 Juny 1781), omtrent elf uren voor noen, kwam alhier in onse Stad aen eene voiture met de koken van syne Majesteyt Josephus den tweeden, roomsch keyser, enz., enz. Sy stapten af in de afspanning genaemd : *de Stad Keulen*. Naer dat deze alle de caemers van het huys gezien hadden, bevolen sy dat alle de vremde persoonen, dewelke aldaer gelogeert waeren, daer uyt moesten gaen. Daer naer ordonneerden sy dater gersten Stroy moest bezorgt worden om het bedde, waer syne Majesteyt gewoonelyck op slaept, te maken. Des naer middags, omtrent vier uren, kwamen, nog van Mechelen, twee voituren van syne Majesteyt; in de eerste saeten syne twee Secretarissen, en in de tweede den heere Branbilla, eersten

lyfchirurgeyn van syne Majesteyt, en synen eersten camerlink. Zoo haest deze heeren aengekomen waeren, heeft den eersten camerlinck en twee voetknechten, dewelke voor op den postwagen zaten, de ronde van de caemers gedaen, om te sien welke caemer sy voor zyne Majesteyt zouden genomen hebben; en namen, op de tweede stagie, de derde, dat is de laetste op den hoek; en de twee begonden aenstonds het bedde voor syne Majesteyt in staet te stellen, bestaende in een legerbeddeken, zonder gordynen, waerop alsdan geleyt wird eenen stroysack met het voorgezeyt gersten stroy gevult, en eenen wollen hooftpeulinck, welk wird gedekt met een paer seer fyne bedde laeckens en een zeer fyne witte gestikte sargie. Hier en tusschen hadde eenen van deze voorschreve heeren geordonneert dater iemant aen de Brusselsche-Poorte moeste gestuert worden, om aldaer syne Majesteyt af te wachten, welke van Mechelen langs Vilvorden op Loven kwam, om aen den postillon te zeggen, in welke *Auberge* syne Majesteyt moeste gevoert worden.

Korts naer seven uren des avonts is syne Majesteyt alhier aengekomen. In syne postvoiture was by hem zittende den Generael Tercy, en voor op de postvoiture sat synen getrouwen lyfknecht Meyer. Syne Majesteyt uyt de voiture gestapt zynde, gaet reght naer syne slaep-camer. Hier en tusschen wird de Magistraet (welke hem in syne aenkomste, benevens de Universiteyt afgewaght hadden, binnen de poorte van de *Auberge*), vermaent om naer den sael boven de keuken te gaen, alwaer syne Majesteyt haer *audientie* geven zoude. Alsdan komt syne Majesteyt van zyne camer, en gaet langs eenen anderen kant, met den Generael Tercy, in eenen anderen sael. De deure als dan tusschen de twee saelen geopent zynde, wordt de Magistraet, by dewelke was den heere van Bemmel, rentmeester der heeren Staten van Brabant, in het kwartier van Loven, ter *audientie* geadmitteert. Den heere Reniers, Opper-pensionaris deser stad, beginnende syn compliment te doen, wordt door syne Majesteyt belet van voort te gaen, en vraeght alsdan naer meest alle hunne namen en wat plaetsen sy in de magistrale bedieningen bekleeden. Den heere Pensionaris voorschreven presenteert hier naer, van wegens de Magistraet, een request door hetwelk aen syne Majesteyt gevraght wordt voor de stad Loven den vrydom van den thol, zooals de andere steden hebben. Het request wordt door syne Majesteyt zeer vriendelyk aengenomen, en voorders met de Magistraet nog over verscheyde zaken gesproken hebbende, ontfangen sy hun afscheyd, en zoo aenstonds wordt de deure, tusschen de twee saelen, gesloten.

Naer deze worden ter *audientie* geadmitteert den Eerw. heere Marcy, Proost van het capittel van St. Peeters alhier, en eenige Canoniken gedeputeert van hetzelve Capittel.

Hier naer wird ter *audientie* geadmitteert geheel de Universiteyt. Het compliment van den *Magnificus dominus Rector* ook geweygert zynde, heeft zyne Majesteyt met elke Faculteyt zeer vriendelyk over haere wetenschappen en lessen zeer wytloopig, en met zoodanige kennis gesproken, dat het tot verwonderinge van alle de omstaenders gedient heeft.

Naer deze is ter *audientie* geadmitteert geweest Mynheer de Brenart, Rentmeester der Domeynen van zyne Majesteyt, in het kwartier van Loven, en intendent van onse lovensche schipvaert.

En ten laetsten den Eerw^en^ en Edele Heere Baron de Renesse, Prelaet der adelyke Abdye van Ste Geertruyde alhier.

Ten tyde dat zyne Majesteyt de *audientie* gaf, hadde hy order gegeven van op de straete, voor het huys, te doen uitroepen, dat alle degene dewelke een request te presenteren hadden, konden binnen komen. Daer zyn aenstonds eenige persoonen, naer dat de *audientien* gegeven waeren, ter caemer opgegaen, en hy heeft gracieuselyk alle hunne requesten aengenomen.

Naer dat dit alles gedaen was, heeft syne Majesteyt zig naer syne slaepcamer vertrocken, tot zig roepende den Eerw. Heere Marcy, Proost van St. Peeters voorschreven, welken tot Weenen precepteur van syne Majesteyt geweest hadde; denwelken alsdan nog wel een geheele ure by zyne Majesteyt gebleven is.

Hier en tusschen was Mynheer Le Plat, doctoor in beyde de rechten, in deze Universiteyt, te rugge gekomen met synen oudsten sone, medebrengende een werck in quarto, in twee volumina gebonden, hetwelk hy gemaekt hadde op het Concilie van Trenten. Hy dede wederom aen syne Majesteyt *audientie* vraegen; maer daer kwam maer tot hem den generael Tercy, denwelken de reden gehoort hebbende, waerom hy nu nog eene tweede *audientie* vraeghde, om die boeken van zyn werk aen syne Majesteyt op te dragen, hem geantwoort heeft: « Dat syne Majesteyt geene boeken aenveerde, dewelke hem gepresenteert wirden, want indien dat syne Majesteyt dit dede, dat hy als dan haer met eenen waegen zouden moeten doen volgen, om alle de nieuwe boeken, welke haer gepresenteert wirden, doen te voeren, en dat wanneer zyne Majesteyt hoorde dat de boeken, dewelke hem gepresensenteert wirden goet waeren, dat hy, tot Weenen te rugge gekomen zynde, ze wel zoude doen coopen. »

Wanneer de Eerw[en] Heere Proost nu vertrocken was, begaf syne Majesteyt zig aen het schryven tot naer thien ueren. Hier naer gaf syne Majesteyt order dater den volgenden morgen, ten ses ure, eene misse moeste gecelebreert worden, dat hy die soude gaen hooren. Hy gaf order dater ten vier uren hier uyt de posterye eenen postillon te peerd naer Tervuren moest vertreken, en dat hy met hem nog moeste mede leyden twee goede ryperden, een met eenen sadel en een sonder sadel, dat hy te Tervuren aengekomen zynde syne peerden moeste in eenen stal zetten en te eten geven, en dat, wanneer syne Majesteyt tot Tervuren zoude aengekomen zyn, den postillon alsdan zonder peerden aen den Camerlink van synen Majesteyt zoude gaen zeggen, dat hy den Postillon was, denwelken dezen mogent uyt Loven daer gekomen was, en aldaer kwam om orders te haelen.

Hierna begaf syne Majesteyt zig ter ruste tot 's morgens vyf uren, wanneer, op den klokslag, syne Camerlingen de Camer ingetreden zyn. De gordyn der vensters geschoven synde, zoo wird syne Majesteyt wacker, en stont aenstonts op. Naer dat hy syn morgend gebed op syne knien gezegt hadde, schiert hy zig den baerd zelf, en werdt daer naer door eene van syne Camerlingen geaccomodeert. Hiernaer stelt hy zig aen 't schryven, en den caffé wordt hem gebracht, en voor hem op de tafel gestelt zynde, maekt zeer devotelyk het teeken des heyligh Cruys, en dan nog eenen merkelyken tyd, met te samen gevoegde handen en geboogden hoofde, gebeden hebbende, neemt daer naer synen caffé. Hier naer zig in de zelve iniform, te weten een groen kleet met roode opslaegen, en eene gele veste, zooals hy op gisteren hier gekomen was, gekleet hebbende, komt syne Caemer uyt; in het afkomen nog met eenige persoonen gesproken hebbende, ontfangt beneden aen de trappen nog veel requesten. Het was alsdan omtrent ses uren, treed in syne post voiture, blyft aldaer in regt staen, wordt in deze gesteltenisse, van beyde zeyde het volk beleefdelyk groetende, onder het gedurig geroep van *Vivat syne Majesteyt*, *Vivat Josephus!* enz., gevoert tot aen St. Peeters kercke, alwaer hy afgewacht wird van geheel het Capitel, alle in de beste Choorcappen; het weywater ontfangt hy van den Eerw. Heere Jacobi, outsten canonik, doende de fontie van Deken, in plaetse van den Eerw. Heere Zegers, maer den wierook gepresenteert wordende, bedankte hy, en zeyde zeer beleefdelyk : « *Avancez seulement.* » De heeren van het Capitel, nu omgekeerd zynde om syne Majesteyt naer den grooten Choor te geleyden, intonneerde Mynheer Jacobi den *Te Deum Laudamus.* Hetwelk, zoo men zien konde, syne Majesteyt zeer beweegde, want syne hand voor de oogen brengende is

zoo eenen stap dry à vier voortgegaen, en de hand alsdan afdoende, keerde hy syn aengezight met eene lachende minie naer den Generael Tercy. Voor den hoogen autaer gekomen zynde, alwaer een kniel-schabelle met een tapyt en twee kussens gereet gemaekt waren, aenstonds, zelf de kussens weg gedaen hebbende, knielt op de schabelle neder. De misse devotelyk gehoord hebbende, wordt door de Heeren van het Capitel wederom geleyt tot buyten de kercke, stapt wederom syne koetse in, en zig houdende gelyk hy naer de kercke gereden was, wordt gevoert naer de Halle, alwaer, op de Schole en Bibliotheke, met de Heeren Doctores eene samenspraeke gehad hebbende, wordt gevoert naer het *Ficum*. Naer eenige experientiën aldaer gezien te hebben, ende aldaer syne instrumenten beziende, vraegde syne Majesteyt oft dit alles was dat sy hadden? Waer op den Eerw. Heere Thysbaert, professeur der experientiën, antwoorde, dat dese verzamelingen maer in synen tyd begonst was, en niet anders hadden om alle deze bekostingen te doen, dan het gene sy uyt eene mildaedige gifte van haere Keyzerlyke Majesteyt Maria-Theresia, saliger memorie, ontfangen hadden, en dat sy hen nu voorders beveelden in de goede genegentheyt van syne Majesteyt. Waer op syne Majesteyt antwoorde : « Ik hadde myne intentie kenbaer gemaeck, dat het cabinet van syne Koninglyke Hoogheyd den Hertog Carel van Loreynen, saliger memorie, aen UE. zouden gegeven worden, en men heeft my geantwoort dat hier geene plaetse meer over en was om dat te plaetsen, en ik zien wel het contrarie. » Waerop Mynheer Thysbaert antwoorde : « Uwe Majesteyt kan hier in nog voorzien, want men begint dit cabinet maer te vercoopen op den ses-en-twintigste deser loopende maend Juny. » Waerop syne Majesteyt zegde : « Ik zal daer attentie op geven. »

Op den 24sten, naer noen, ontfanght Mynheer Thysbaert, uyt Brussel eenen brief onderteekent door den Heere secretaris van Staet Crumpipen, inhoudende dat, op het ontfangen dezer, Mynheer Thysbaert zig tot Brussel moest begeven, dat syne Majesteyt hem spreken wilde. Waerop tot Brussel gekomen zynde, wordt hem gezegt dat zulkx den wille was van syne Majesteyt, dat hy uyt het cabinet kiesen mogte hetgene hem goetdunckt, en hy kiest aldaer niet zonder groote murmuratie der Directeurs, (dewelke zeyden, dat hy nog wel alles nemen zoude) viertien stukken, dewelke alsnu hier geplaetst zyn.

Van het *Ficum* reyd syne Majesteyt naer den Botaniken-hof, en onder den weg en hielt het volk wederom niet op van zyne vreught te toonen, en onophoudelyk te roepen, zooals ik hier voren gezegt hebbe, waer over syne Majesteyt zig vergenoegt toonde, dede teeken

met de hand dat het genoeg was, en sprak hert op, dat het van alle die daer ontrent waeren klaerlyk verstaen wird, deze hertroerende woorden : « *Vivez mon peuple, soyez heureux !* »

Syne Majesteyt, naer den Botaniken-hof en de Schole der Anatomie gesien te hebben, en met de heeren Professoren gesproken te hebben, reyde naer de Vaert. Dezelve tot buyten de poorte gezien hebbende, keert van daer weder naer de oude-Brusselsche-poorte, en verlaet onse stad ontrent half tien uren (1).

Het vergezellen van Processien met muziek.

—

De beroemde Processie van Leuven, welke jaerlyks op den eersten zondag van September plaets had, ter herinnering van den zegeprael behaeld, in 891, op de Noordmannen, werd zeer vroeg met muziek vergezeld. Ten jare 1415 waren de speellieden des Hertogen en die der stad Antwerpen er in aenwezig. Men leest daeromtrent, in de rekeningen der stad, bl. 14 v°, het volgende :

« Gegeven Mijns Heere *pypers* van Brabant, 8 in September, die voer Onser Vrouwe ghinge, in Onser Vrouwen dage *nativitatis* i croene, valet xlix plecken. — Ende der stat pipers van Antwerpen i croene, valet xlix plecken. »

De Processie werd ten zelfden dage vergezeld door de boogschutters uit twintig verschillende steden, die naer Leuven gekomen waren, om deel te nemen aen den wedstrijd uitgeschreven door het Gilde dezer stad. In de Rekeningen ontmoet men dies aengaende het volgende :

---

(1) Over dit bezoek van Joseph II kan men mede het *Wekelyks nieuws uyt Loven,* door Staes, nagaen, 18e deel, bl. 11.

« Item, gegeven Wouteren van Hannuyt, viij in September, van xlviij gelten ryns wyns, die de hanboegscutters vander xx steden, die ten schietspele van buten comen waren, ende die inde Processie voer Onser Vrouwen met ghiengen, voer elc gelte vij plecken, valent cccxxxvj pl. » Bl. 18.

Uitvaert van Antoon, hertog van Braband, in 1415.

Antoon van Burgondie, hertog van Braband sneuvelde, zooals men weet, in den slag van Azincourt, den 27sten October 1415 (o. s.). Den 31sten der zelfde maend werd zijn lijk naer Halle overgebracht. Het stedelyk bestuer van Leuven zond 6 afgeveerdigden tot 's Hertogen uitvaert. Zulks blijkt uit de volgende plaets getrokken uit de Rekeningen der stad :

« Item, op t' eene vaert ghcseint totHalle, xxxj in October, vj heeren, 1 clerc ende den coc, dats te wetene : Gielies die Rike, *Commoengemeester,* Raes van Graven, Jan die Witte, Jan vanden Huffle, Henrick ende Jan vanden Borchoven, Her Rombout, met ij peerden, ende Ard die coc, daer men brachte Mynen Heere van Braband, uten stride van Vrankerÿk en van Yngelant, die daer doet bleven was, ende daer men vigiliën over hem dede, van 1 dag, valent, na portie van buten lants, xv gulden hollands, xxx pl. voer den gulden voerscreven; valent te gader cccl plecken. » Bl. 30 v°.

Den 14den November had er een lijkdienst plaets in St Pieters, te Leuven, tot welken het stedelyk bestuer, behalve de burgers, ook de vrouwen en jonkvrouwen der stad, by monde van Margriet de Bedelares, had doen uitnoodigen. Er staet in de Rekeningen :

« Item, gegeven Margrieten der Bedelerssen, xiiij in november, vander Vrouwen en Joffrouwen te bidden tot mijns Heeren Ulede van Brabant, xl plecken. » Bl. 55 v°.

« Item, ghegeven, by bevele der Stat, Heeren Goirde Beys, xiiij in November, omme te gheven den Priesters van St. Peters die messe lasen, doen men mijns Heeren van Braband ulede dede, te S[t] Peters, lxxiiij pl. » Bl. 58.

De wegen ten platten lande, in de 15e eeuw.

Ofschoon er in die dagen nog zeer veel ongeregeld bleef, had men echter gedacht aen het bepalen van de breedte der wegen ten platten lande. Ik vind in het *Groot Gemeyn-Boeck der Stad Loven,* daeromtrent het volgende :

« *De breidde vanden Herstraten ende Wegen, hoe breet sij sculdich sijn te sine :*

De herstrate . . . . xl voet breet.
Den drijſwech, van dorpe te dorpe, met beesten
ende met getouwe . . . . xxxij voet.
Enen vaerwech . . . . xvj voet.
Enen kerckwech. . . . . vj voet.
Enen voetpat . . . . iiij voet.

Dese punten gemaect ende geordinneert metten here ende metter Stat ende metten goeder lieden van buten Raets, opten Moer, (ten stadhuize) int jaer (XIIIJ[c]) LXXXIIIJ, in October. » Bl. 30 v°.

De ambachten van Leuven in 1433.

Leuven telde in dit jaer veertig onderscheidene ambachten. Zulks blijkt uit het stuk getiteld : *Dit es dordinantie also dambachten in de Processie sculdich sijn te gane :*

« Primo : smeden, mottalen (metalen) potghieters, ketelmakers , metsers, tymmerlieden, vleeschouwers, visschers, vetters, nuwe scoen-

makers, oude scoenmakers, sepliede, molders, bakkers, brieders (brouwers), bontwerkers, cupers, rademakers, draijers, zeelmakers, scrijnmakers, mandemakers, verwers, weevers, volders, tapijtwevers, linenwevers, scheerders, burduerwerkers, cleedermakers, cousmakers, oudecleedermakers, mersliede, teschmakers, vetwariers, tiecheldeckers, stroedeckers, froyteniers, barbiers, cruwageneren en wynroepers. » Zie *Groot Gemeyn-Boeck*, bl. 39.

Bedelary in 1394.

In de middeleeuwen zoowel als in onze dagen, werd er misbruik van de openbare liefdadigheid gemaekt, en van tijd tot tijd waren de gemeente besturen genoodzaekt het kwaed te keer te gaen. Het stedelyk bestuer van Leuven nam, in 1394, het volgende besluit :

« Item, dat nyemant achter straten bidden gaen en sal tot nymans behoef, met schalen, noch in hantschoene, noch in gheenre manieren, hi en hebe orlof van der stat, ocht enen segel van den Commoengemeester, ende so wiet dade, dat hys sijn soude op de scale en op 't gelt, dat hi verbeden hadde, half den Heere ende half der Stat, ende op enen wech te Vyndome. Anno XCIIIJ^c aug. xviij. » Ib. bl. 61 v°.

Wolven ten platten lande in 1433.

De wolven, welke vroeger in groote menigte de bosschen van Braband bewoonden, veroorzaekten de inwooners van het platte land groote schade. Meer dan eens vonden de openbare besturen zich in de noodzakelykheid maetregelen te nemen tot

het vernielen dier roofdieren. Men leest in het *Groot Gemeyn-Boeck der Stad Loven,* hieromtrent het volgende :

« *Van den wolffpanden.* Inder maniere hierna bescreven es getaxeert, bider stat Raide, xxix dage in April, int jaer xiiij^{c}xxxiij, den cost gedaen aen de wolfspande liggende te Wesemale, die beliep op cj gripe, xl plecken voir elk gripe, op vueghe wouder enich van den dorpen hier nae bescreven hen met den voirscreven panden om wolve te vaen behulpen, dat sij die te Wesemale selen mogen halen, ende hoeren orber gedaen synde, daer wederbringen, op dats elc van hen daer weten moghe te vynden.

Ierst 't dorp van Wesemaele op.	x	gripen.
Holsbeke	x	id.
Cortelke.	x	id.
Rode.	x	id.
Nuwerode	viij	id.
Hondert.	x	id.
Rotselair	x	id.
Gheelrode	iiij	id.
Wiltsele.	iiij	id.
Herent ende Oesterhem	v	id.
Lynden	iij	id.
Libbeke.	vij	id.
Lovengoel	iiij	id.
Cortbeke over Loe	iij	id.
Pellenberch.	iij	id.

Item, want dit der gemeynder dorpen orber is, soe hebben dese vij (laetste) dorpen mede ghegouden ten onderwise ende beede van der Stat, behoudelic enen yegenliken sinen rechte. » Bl. 162 v°.

Lijst van juweelen toebehoorende aen de Abdy van Vlierbeek, ten jare 1478.

De lijsten van juweelen, tydens de middeleeuwen, zijn soms zeer belangrijk voor de geschiedenis der beeldende kunsten. Men treft er niet zelden byzonderheden in aen, welke toelaten

den oorsprong van een of ander kunstgewrocht te bepalen. Ik aerzel derhalve niet de volgende lijst, uit het *Groot Gemeyn-Boeck*, over te schryven.

« De kerclike juwelen ende ornamenten, hier onder gecleert, toebehoorende den Godshuyse van Vliederbeke, zijn by laste heeren Lodewycs Pynnocx, Ridders, Meijers, ende der wethouderen van Loeven, gehaelt te Mechelen, ten huyse Jans Kersavont, vleeschouwer, ende, om de gelegentheyt van den tyde des oirlogs, gesedt onder de stad van Loeven ende op 't Register, metten inventaris hier nae volgende.

Ierst, een hooge monstrance metten doirne ons Heeren in een ront christalijn.

Item, een ander monstrance, daer te twee staden heylichdom inne leeght, in ronden christallen.

Item, eenen silveren Ingel, die zijn hande vutstect, omtrent eenen voet lang.

Item, twee silveren Ingele houdende een ront lang christael, daer heylichdom inne is, deen met eene spere, dander met eender spinen.

Item, twee silveren apullen, deen metter A dander metter V.

Item, een schoene roede casufele.

Item, een oude cappe en een schoene broke daertoe.

Item, rycleden (1), die wit syn, omtrent den outaer te besigen.

Item, de stad en sal van desen juwelen niet scheyden, dan by den consente vanden convente van Vliederbeke ende by weten van mynen heeren den Meyer ende Wethouderen voirscreven.

Dese voirscreven juwelen zijn, by overdrage vander Stad ende met consente mijns Heeren des Meijers, gesedt in een grooter mande inden *Torre*, dair de privilegiën van der stad liggen, by ende ter presentiën van Janne Vander Borch, borgemeester, Emonde Roelants, Rase Vander Lynde, Gorde Hanckart, scepenen; Roelove Van Berthem, Roelove Lombart ende Janne Vanden Tymple, raiden der stad, dair toe ende om dat te doene gedeputeert, by den raide vander selver stad. *Actum Maij secunda, Anno* (MIV^{c}) LXXVIIJ. »

En lager leest men :

« Dese voirscreven Juweelen alle ende yegewelke zyn, by overdrage vander stat en by weten en consente heeren Lodewijcs Pynnocx,

(1) Autaergordynen.

ridders, meijers, te Loven, oic by versieke ende vervolge heeren Jans Van Langrode, administrateur, heer Arents Honichs, prior, ende Symoene Gielis, religieus des Goidshuysen van Vliederbeek, overgelevert den selven heere Janne Van Langrode ende syne adherenten, vuten Torre, daer die lagen, enz. July 21, A° 1480. » Ib. Bl. 204.

Het dient hier te worden opgemerkt, tot verklaring van het vorenstaende, dat de charters der stad destijds in den Toren van St. Peeters, het Belfort der gemeente, bewaerd werden.

Honden.

De gemeenteraed van Leuven nam, ten jare 1416, het volgende besluit :

« Item, soe wie van nu voertaen enigen hont binnen der stat van Loeven vynghe met zacken of anders, het waren honden van binnen der stat of die van buten in quamen, dat die verboren soude eenen wech tot Onser Vrouwen Charters, sonder verdragen. De Rike, Herthals, enz. July 1ª. Anno XIIIJ^cXVI. » (Zie Register, Nr 88, bl. 29).

Dit schijnt te bewyzen, dat de honden in dien tijd binnen onze goede stad niet zeer gemeen waren.

Daghuren, enz., in 1419.

Men leest in het Register, N° 88, bl. 35, het volgende :

« *Dits d'ordinancie vander Settingen vanden herbergiers vanden peerden ende vanden dachueren vanden ambachten.*

Primo, de herbergiers selen hebben iiij plake van ij vaten corens.

Item, metsers, tymmerlieden, tyecheldeckers, selen hebben 's daeghs voer haere dachuren, elc op sinen cost, x labay ende op der liede cost vij labay.

Item, de pleckers, strodeckers, selen hebben viij labay op horen cost, ende v labay op der liede cost.

Item, de zeghers (zagers) hebben ix labay elc op sinen cost, ende vj labay op der liede cost.

Item, twee opperknapen, die van weerden sijn, selen hebben alsoe vele als een meester.

Item, de zomerdachueren selen dueren van halfmerte tot Alreheylegen misse toe, ende de wynterdachuere selen dueren van Alreheylegendaghe tot halfmerte, ende dan sal men hen afslaen terdel van der dachueren. »

Aenteekeningen.

In het *Ordonnantie-Boeck der Stad Loven* leest men de volgende aenteekeningen :

« Anno XIIIJ^cXLVIJ, soe leet 't volc van wapenen doire Brabant omme te hulpen te treckene den hertoge van Cleve.

Anno XIIIJ^cLIX, in de maend van September, soe leet 't volc van wapenen doir Brabant, omme te trekene in den lande van Gelre.

Anno XIIIJ^cLXIJ, den xviiij dach van Aprille, soe was de groote clocke gegoten, wegende twelf dusent (ponden) by meesteren Dyemence Magreet, van Bourgondiën geboren. » Bl. 72 v°.

De klok, waer hier spraek van is, was de storm van St Peeters, geborsten op het einde der verledene eeuw. De huidige storm van de zelfde kerk, welke vroeger den naem van *Maria* droeg, werd, in 1458, mede door D. Magreet gegoten.

Het bruin bier in 1442.

In vorige eeuwen had bet bruin bier, 't welk thands in de voornaemste steden van Braband algemeen gedronken wordt, schier

geenen aftrek. Het was byna uitsluitelyk voor de zieken bestemd. Het stedelyk Bestuer van Leuven verleende, in 1442, aen Jan Gelains, brouwer in *den Temps*, eenen afslag van accijnzen omdat hy dertien mael bruin bier vervaerdigd had.

Ik lees in de Rekeningen der stad, bl. 109, de volgende vry aerdige aenschryving :

« Omme dat die innegeseten van der stat, te weten de zieke ende andere arme, bruyn gruytbier binnen der stat gherne gedroncken hadden, ende want daer *quade neringhe ane es, ende qualiken dat vercocht wert, omme dat de liede niet gemeinlyc gewoen zijn te drincken,* soe en woude dat niemant vanden brieders binnen Loven brouwen, die Stat, men hadde hem groot voirdeel gedaen; soe heeft Jan Gelains, brieder in *den Temps,* dit bier aengenomen te bruwen dit voirscreven jaer uut, bi overdrage vander stat Rade, op half assize. Ende heeft gebrouwen dit jaer xiij bieren, daer hi af sculdich was van assize van elken biere ij gulden 1 quaert, maken xxix gulden, 1 quaert val. dcclxxxix pl. 18 m. »

Bedelaers in de kerken, Ao 1481.

—

Men vindt in de Rekeningen der stad Leuven, van 1481, bl. 41 v°, de volgende aenteekening :

« By overdrage van den Rade van der Stad, es bevolen, den Rintmeesteren van der stad, te ghevene Johannes, den Coster van sincte Peeters (1), van dat hy *de arme liede, die met grooten hoopen, alle de kercke duere, om Gode ghinghen, ende hen daer dicwyle ontamelyck hielden, ende dicwyle daer inne vochten, en hem onder sloeghen, met quaden woerden* (*woorden*) *malcanderen te gheven,* enz., die arme buyten der kercke te houden, hem vergouwen, voer synen arbeit, tot eenen tabbart te hulpen, iij gulden, xviij plecken. »

---

(1) Te weten Jan Van Kessel, koster van St Peeters.

Necrologium Monasterii Heilissemensis.

—

Het stedelyk archief van Leuven bezit een *Necrologium* der abtdy van Heilissem, geschreven in 't begin der XVIIe eeuw. Dit handschrift bevat eene reeks namen van geslachten, welke tot Braband behooren. Jammerlyk zijn by deze namen de sterfjaren niet aengeschreven : uit dien hoofde verliezen de byzonderheden, welke in het boek voorkomen veel van hare waerde.

Het blijkt uit dit *Necrologium,* dat te Heilissem de jaergetyden van ettelyke brabandsche vorsten gehouden werden. De volgende aenteekeningen bevestigen zulks :

27 Feb., commemoratio D^ni *Henrici*, piae memoriae, ducis Brabantiae, in cujus anniversarium habemus decem solidos ad refectionem fratrum.

3 Maiis, com. et piae memoriae illustris principis *Johannis ducis Brabantiae,* Victoris in *Woronc* (1).

7 Maiis, com. Domini *Gaffridi* (sic) fundatoris ecclesiae S. Mariae de Parco.

20 Augusti, com. D^ni *Godefridi, ducis Lovaniensis.*

3 Septembris, com. et piae memoriae *Henrici, ducis Lotharingiae.*

4 Novembris, com. Margaretae, ducissae Brabantiae pro qua habemus modium siliginis, mensura thenensis.

De 3^den February werd er het jaergetyde gehouden van zekeren *Geerard van Keulen*, priester en kanonik van Heilissem, die vele boeken voor zijn klooster geschreven heeft. De aenteekening luidt :

« 3 Februarii, commemoratio fratris *Gerardi de Colonia,* Sacerdotis et canonici nostri, qui multos bonos libros scripsit pro monasterio nostro, pro suo anniversario faciendo. »

---

(1) Woeringen namelyk. Het geldt hier Jan I.

Deze aenteekening laet toe de lijst onzer middeleeuwsche *scriptores* met eenen naem te vermeerderen.

Ik schrijf hier nog eenige andere aenteekeningen over :

24 Maiis, com. *Odae de Geest*, familiaris nostrae, in cujus anniversarium habemus, in territorio de Geest, 4 modios et 2 sextaria frumenti.

6 Junii, com. fratris *Henrici Zeelere*, de Lovanio, sacerdotis et canonici nostri, qui legavit officio custodiae unam cappam cum casula.

11 Julii, com. fratris *Mathaei Bloenix*, investiti de Holede ac peregrini sancti Sepulchri, sacerdotis et canonici nostri.

28 Octobris, com. *Sigardis de Linsmeaux*, in cujus anniversarium habet conventus dimidium bonarium terrae juxta *Leprosos*, in Sto Trudone. »

Veroordeelingen tot het doen van Bedevaerten, Ao 1484.

De straffen, welke gedurende de middeleeuwen, wegens misdrijf tegen de voorrechten der steden of tegen de stedelyke ambtenaren opgelegd werden, bestonden veelal in het verrichten van bedevaerten naer een of ander wonderdadig beeld. De plichtige was genoodzaekt den pelgrimsstaf op te vatten en de aengeduide plaets te bezoeken. By zyne terugkomst moest hy den Meijer een getuigschrift overhandigen, afgeleverd door het bestuer der kerk, welke hy had bezocht, ten bewyze dat hy de bedevaert afgelegd had. Wie niet in staet was zich op reis te begeven, of op het geld niet moest zien, volstond met het betalen eener somme ten profyte van de stad en den vorst. Deze somme was bepaeld volgends den afstand der te bezoekene plaets. Het stedelyk bestuer van Leuven nam, in 1484, omtrent de zaek een besluit, 'twelk voorkomt in 't *Ordonnantie-Boeck*, No 18, bl. 23, en dat my vry belangrijk toeschijnt voor de geschiedenis der zeden en gewoonten in de 15e eeuw. Ik schrijf het hier over :

« Dese ordinancie ende eendrechticheit es gemaect ende overdragen bi den Meyere ende metten Raede van der Stat ende metten goeden lieden van buten Raets, omme ghemeynen orber ende profyte vander stat, ende omme raste ende vrede onder de goede liede vander stat te hebben ende te vueden, xxi dage in October, int jaer XIIII°LXXXIIIJ.

Inden yersten, dat alle de ghene die van nu voertaen mesgripen ende mesdoen jeghen de Stat ocht jeghen der stat recht, in worden oft in wercken, in wat maniere dat ware, die selen onsen ghenedegen Heere ende der Stat dat beeteren met alsulke beedeverden alse de Stat daer op setten sal, ocht gheven voer elke beedevert alsulke somme gelts alse daer op ghesedt es, half onsen genedigen Heere ende half der Stat, ende daer af sal de coese altoes staen inde stat vander bedevert of vanden gelde dwelc sy kyesen sal, ende altoes die bedeverden te porren binnen den yersten xl dagen. Ende soe wie binnen de xl dagen niet en porde sine bedeverde te doene, die soude sijn op enen core van enen liber ouder groete, half onsen genedegen Here ende half der Stat, nochtan soe soude hi sijn bedevert moeten porren, des naesten daeghs nae den voorscreven xl^sten dach, op de selve core.

Item, een bedevert in Cypres	l	Peters.
Een bedevert in Cypre ende jaer ende dach daer in te bliven	c	id.
Een bedevert te sente Jacobs in Galissiën.	xx	id.
Een bedevert te Ritchemadouwe	x	id.
Een bedevert te Charters.	v	id.
Een bedevert te Vyndomme	vj	id.
Een bedevert te Cantelberge	vj	id.
Een bedevert te Sent Joes	iij	id.
Een bedevert te Bonen.	iij	id.
Een bedevert te Coelne	ij	id.
Een bedevert t'Onser Vrouwen, te Parys.	iiij	id.
Een bedevert t' Aken	i	id.
Een bedevert te St Mertens, in Tours, in Thoreyne. .	vj	id.
Een bedevert ten Bossche.	i	id.
Item, een bedevert te Triere.	iij	id.

Item, soe wie een mes toghe op yemande binnen den sinen (1), hi soude onsen genedigen Heere en der Stat, te beternesse, doen een bedevert t' Onser Vrouwen te Ritchemadouwe.

(1) Binnen zijn huis, namelyk.

Item, een bedevert te S[t] Theenwouts, in Elzeten, vj peters.

Item, so wie enen anderen sochte in evelen moede, binnen den sinen, omme hem te evelen of te quetsen, sonder quetsen ochte op sijn huys stiete ocht sloeghe of op yemans huys daer yemand ingegaen ware, omme hem te bescudde, bi dage, hi soude onsen genededigen Heere ende der Stat te beeternisse doen eene bedevert te St Jacobs, in Gallissiën. Ende soe wie des gelycx dade, bi nachte, hi soude onsen genedegen Heere ende der Stat een bedevert doen in Cypres. En soe wie aldus mesdade jegen de Stat ende jegen enege pertie te gader, die soude dat beeteren ons ende genedegen Heere ende der Stat alse vorscreven es, ende der pertien nae goetduncken der peysmakers, ende behoudelec altoes in desen saken onsen genedegen Heere ende der Stat hoeren coeren ende horen rechte. »

Wanneer die van Ludike den voetval deden, A° 1431.

De ambtenaren uit de middeleeuwen teekenden vry algemeen de groote gebeurtenissen, waer zy ooggetuigen van waren, aen op het schutblad van een of ander register, en hunne aenteekeningen leveren veelal groote waerde op voor het toelichten der geschiedenis.

Achter den bladwyzer van het Cleyn-Charterboeck der stad Leuven leest men, onder den bovenstaenden tytel, het volgende *memorandum*, 'twelk misschien nog wel elders voorkomt :

« De zoene ende den voetval aen den gnaden ons liefs genedichs ende geduchts Heeren, 's hertogen van Bourgoingen en van Brabant, enz., gedaen by heeren Janne van Loen, bisscop van Ludicke ende greve te Loen, ende Janne van Loen, heere van Heynsberche, synen vader, met sommigen heeren van der capitelen van Ludick, van der capitelen wegen, te gader met den edelen vanden selven lande van Ludick, van 's lands wegen, van alsulken oerloege als geweest hadde tusschen 't lant van Ludick ende den lande van Namen, gesciede te Mechelen, *in den Roeden Leeu,* op sent Thomas avont, int jair Ons Heeren dusent, vierhondert ende eenendertich. »

Een noenmael Margaretha van Oostenrijk, ten jare 1509, aengeboden.

—

De rekeningen der banketten, welke de openbare bésturen in vroegere dagen uitstekenden persoonen en vorsten aenboden, leveren het meeste belang op voor den geschiedvorscher, omdat ze ons altijd iets nieuws leeren over de zeden en gewoonten onzer vaderen : zy mogen derhalve niet verwaerloosd worden. Onder de verschillende rekeningen van dien aerd, welke ik in myne oudheidlievende nasporingen ontmoet heb, is degene betrekkelyk een noenmael, ten Stadhuize van Leuven, op 2 September 1509, Margaretha van Oostenrijk en haren neef Karel V aengeboden, eene der belangrijkste. Ik schrijf ze hier met alle nauwkeurigheid over :

« *Costen gedaen opten* Loven Carmesdach, *ij*[a] *Septembris A° xv° neghene, ter maeltijt als hertoge* Karle *ende vrouwe* Margriete, *duaghiere, hertoghinne van Savoyen, opter Stathuys waren ende hen die maeltijt by der Stat geschonken wert.*

Item, aen xij capuynen, 't stuk iiij st. ij lib. viij st.
Aen xij kieken, xx st.
Noch xij kieken, xv st.
Aen xij paer duyven, xj st.
Aen eenen hamel, ij lib. viij st.
Aen noch 1/2 hamel, xxx st.
Aen ij paer conynen, x st.
Aen xij velthoenderen, xxx st.
Jouffrouw Margrete Mynnen van fruyt ende rapen, vj st. vj d.
Aen lx potten merts bier, xxx st.
Aen xvj potten paillets, xx st.
Aen broot, xvj st.
Aen de *Sottinne* van mijn genadeger Vrouwe, geheten Anna, vj st.
Aen persen, peren, appelen tot Jan Noyts, vij st.

Aen quede appelen, iij st.

Aen hondert eyeren, viij st.

Aen eenen pauw, xx st.

Aen eenen swane, xx st.

Aen 1 pot garsegougere, 1 st. vj d.

Aen Lembrecht de Peckerot van keren, 1 st.

Noch persen, peren, noten, xij st.

Aen Lynen Guldensteecx noch van rapen, ij st. vj d.

Wouter de Careman van iij vaten waters, 1 st. vj d.

Den selven van te vueren den wijn die der Stat geschoncken was, ij st.

Item, Henrich Lenarts van eerden potten ende eerden teylen, georboirt in de coken, xiiij st.

Aen gereetscap van de coken, speten, pannen, ketels, cruycken, gelasen, tsamen, xxx st.

Item, betaelt der werdinne *in den Hoevel,* van eender cruycke die gebroken was, ij st.

Aen xv lib. boeteren, xviij st.

Aen 1 molenvat souts, ij st.

Aen broot, *in de Herpe*, vij st.

Aen grauwe bier, xv potten, iij st. ix d.

Van schueren ende die coken te reynigen met twee servietten die verloren waren, ix st.

Peteren den conchierge vander Stathuys, die geleent hadde ij ammelakenen ende 1/2 dousaine servietten, iiij st.

Aen clxv potten rynswijns, den pot te j st. iij quaert, valent xiij lib. vj st. iij d.

Aen vij potten beaunen, de pot (vacat).

Aen calfvleesch, rintvleesch ende anderssints gecocht by den coken, xij lib.

Item, aen twee witte manden, die verloren sijn, iiij st.

Aen noch kieken, ix st.

Item, noch aen broot, ij st.

Item, betaelt Henrich de Pruyter, brieder, van eender ame xviij stuversbiers, die hy der Stat, ten tyde van der selver maeltijt gelevert heeft, per quitantie desselfs, van den date xx February A° XV° negen, de somme van xviij st.

Item, ten selven tyde betaelt Peteren Vander Beke, van diversche pertien, als suker ende ander pertien van spetten ende anderssins, by hem gelevert, in de maeltijt voirscreven, als int particulier vercleert is in gescrifte by hem daeraf by eender cedule overgegeven, mitsgaders

syne quitantie, daerop gescreven staende de somme van (1) ix lib. xiiij st.

Item, betaelt den overboden ende onderboden voer hen lopen, vueren ende moeytte, die sy hadde int halen ende bringen van alrehande vitaliën ende drancken, enz., inde maeltydt geschoncken hertoghe Karelen, op den kermesdach voirscreven, ten bevele vanden overborgemeester Crol, xxiiij September A° IX, *in den Rosenhoet*, xxv st. (2). »

Tot dus verre de Rekening. Voor den lezer, die minder met de geschiedenis der numismatiek van Belgie bekend is, dient er te worden aengestipt, dat het hier geene koperen, maer zilveren stuivers geldt.

Margaretha van Oostenrijk met haren neef Karel V op de Burcht van Leuven.

Ik heb elders aengeteekend, dat Karel V in zyne jeugd, de Burcht van Leuven meermalen bezocht, en er soms eenigen tijd verbleef. Den 28sten Mei 1510, kwam hy op het oude slot der graven van Leuven, in gezelschap van zyne moeije, Margaretha van Oostenrijk. By zyne intrede werd hy wegens het stedelyk bestuer met eenen fakkelstoet vereerd. De jonge Prins nam zynen intrek in de kommandery van Chantrain, welke naest het slot gelegen

(1) Deze post luidt aldus in de Rekeningen der Stad, bl. 269 v°. « Item, betaelt Peteren Vander Beken vander pertyen int pertylier alhier in geschrifte overgegeven ende verclaert, by hem gedaen ende gelevert, totter maeltyt gehouden opter Stadthuys, te Loevene kermisse, in Septembri A° XVc negene, die de selve Stadt schinckt hertogen Kaerle ende mijnder genadegher vrouwen Margriete, duagiere, hertoghinne van Savoyen, by quitantie des voerscr. Peeters, van den daet xviij Sept. A° XVc negen, ix lib. xiiij. »

(2) Deze rekening wordt hier gedrukt volgends den tekst voorkomende in het dagregister van het bureel der Rentmeesters van 1509, bl. 315, omdat deze tekst vollediger is dan degene voorkomende in de Rekeningen der Stad, van het zelfde jaer, bl. 269 v°.

was, en verbleef er verschillende dagen. Zulks blijkt uit de volgende byzonderheden, welke ik uit de Rekeningen der Stad overschrijf :

« Item, betaelt Peeteren vander Beken, apotheker, van vierentwintich tortssen by hem der Stadt gelevert, als *myne genadige Heere de Hertoghe* ende *Vrouwe* Margriete, hertoghinne van Savoyen, alhier te Loeven, op de Borcht gelogiert waren, per quitantie desselfs Peeters, vanden daet xxvij Mey A° XV° thiene.

Item, betaelt Aerde van Velthem van diverschen slotelen ende anderen yserwercke by hem gemaect int *cleyn huys van Chanterain, neven 't Drinckwatere*, daer hertoghe Kaerle inne gelogiert was.

« Item, betaelt Pauwel Wellens, van dat hy opten Heylich Sacraments avont, met zynen gesellen, gevoert heeft vijff *voeder meijen*, op de Borcht, ende die gehaelt op den Loobosch, om 't prijeel voer *onsen genadigen Heere* daer mede te maken, per quitantie desselfs Pauwels, vanden daet viij Juny A° X. »

« Item, betaelt Janne Van Aeps, gelaesmaker, van een nyeuwe gelasen vensterken, opte camere daer vrouwe Margriete gelogeert es, van vier voeten, den voet te ij st., val. per quit. xª Juny XV°X°. — viij st. »

« Item, betaelt Janne De Smet, alias Scotelmen, der Stadt voetbode, voer hem selven ende noch anderen zynen medeboden ende portieren, voer huren loen, van dat zy der Stadt stoopen, die allomme te diversen heeren ende plaetsen, logijsen gedragen waren met wyne, vander Stadt wegen hen geschonken, ten tyde als hertoghe Kaerle ende vrouwe Margriete opte Borch quamen liggen, xxviij Mey ende des heylichts Sacraments dach, penultima Mey XV°X°, te vergaderen ende de selve stoopen wederom thuys te halen, enz., vj lib. »

Rekeningen der Stad Leuven van 1509, Bl. 273 v°, 274, 278, 291 v°.

Geboorte eens Prinsen, in 1481.

In de XV° eeuw zoo wel als in onze dagen, ontvingen de Steden bericht van de geboorte van vorstelyke kinderen. Dit blijkt uit

de volgende aenteekeningen uit de Rekeningen der Stad Leuven van 1481, bl. 42 :

« Eenen boode mijns genedigen heeren, die alhier de meere ende tydinghe brachte dat mijn genedege Vrouwe, de Hertoghinne van Oostryck ende van Brabant, bleven ende verledicht es van eenen scoonen jonghen knapelynen kinde, ten bevele van den Burghemeester, hem gegeven te drinckghelde, x^{a} Septembris LXXXJ, twee postellatus gulden, *Valent* 1 guld. xlij pl. »

De geboorte van dit kind werd binnen Leuven met luister gevierd. Zulks leert men mede uit de Rekeningen :

« Ende alsdoen gemaect van blyscapen, groote vieren vander Stad houte ende van peckvaten die gehaelt sijn. Item, Willem Tybe alsdoen gelevert drie peckvaten, costen stuck vij pl. *val.* xxij 1/2. pl. Item, Arndt De Costere alsdoen gelevert ij peckvate, coste stuck vij 1/2 pl. *val.* xv pl. Item, Arndt Tegen den Mantel van gelyken gelevert ij peckvaten, coste xv pl. Item, Philips De Scepman van gelyken gelevert ij peckvate, costen xv pl. Item, Merten De Decker vanden peckvaten te halene met synen cruywagene, hem vergouwen ij pl. vj st. p. Item, van stroode om de voirscr. peckvate te onsteken, ende van nagelen tsamen verg. iij 1/2 pl. val. tsamen lxxiij pl. vj st. » (f° 42.)

De doop werd door een gezantschap van leden uit den Stedelyken Raed bygewoond :

« Item, Jan Roelants, heer Jan Pynnock, ridder, Ernout Roelants, Jan Vanden Tymple, Claes Merchant, zijn vander Stad weghen gesonden geweest, xvj Septembri Anno LXXXJ, te Bruessele, om den jonghen hertoghe te hulpen kersten te doen; daer om zy uut waren ij dagen, met x perden, 's daeghs elck pert gherekent voer x stuvers, valent 't samen xj guld. vj pl. » (Bl. 19).

Het geldt hier den doop van Frans, zoon van Maximiliaen I en van Maria van Burgondië, geboren te Brussel, den 10^{den} September 1481, en vier maenden daerna overleden.

Edward Van Even.

Diederic van Assenede.

Dat de geschiedenis onzer middeleeuwsche letterkunde sedert eenige jaren met reuzenschreden vooruit gaet, is onbetwistbaer. Geen dag loopt er schier voorby, zonder dat men in dat vak het een of ander aen te leeren hebbe. Dan is het een gedenkstuk van onze oude poëzie of proza, dat voor de eerste mael gedrukt wordt, dan is het de naem van eenen dichter, die geheel onbekend was gebleven, en die de reeks der mannen komt verryken, die zich in die vroege tyden, ten opzichte onzer moedertael verdienstelyk maekten.

Toen Gérard, in 1809, zyne aenteekeningen aen De La Serna mededeelde (1), wist hy slechts de namen van een achttiental nederlandsche dichters, die vóór het jaer 1500 bloeiden, op te geven, en Willems, die het eerste deel zyner *Verhandeling* twaelf jaren later schreef, had er slechts twee of drie by te voegen. Hoe verbazend is sedert dien tijd hun getal aengegroeid! Wat al namen van verdienstelyke mannen zijn er aen de vergetelheid ontrokken, en wat al merkwaerdige letterprodukten aen den dag gekomen! Doch, niet tegenstaende al de ieverige poogingen van zoo talryke geleerden, zweeft er nog veel duisters over de geschiedenis onzer vroegere letterkunde. Er is dus nog een ruim veld over voor hen, die zich op dergelyke studiën willen toeleggen.

---

(1) Deze aenteekeningen zijn te vinden achter De La Serna Santander, *Mémoire historique sur la Bibliothèque de Bourgogne.*

Tot hiertoe immers heeft men nog weinig getracht het juiste tijdstip, waerop dit of geen dichtstuk werd vervaerdigd, te bepalen of het aen den eenen of anderen onzer reeds bekende schryvers door vergelyking van dichttrant, stijl of tael, toe te kennen. Wat er ons ook vooral ontbreekt zijn inlichtingen omtrent het leven en bedrijf van hen, die zich tydens de middeleeuwen op de beoefening onzer letteren toelegden. Hunne namen kennen wy, maer in het algemeen ook niets meer. Vooral van den rang, dien zy in de maetschappy bekleedden weten wy weinig of niets. Nochtans zou men, zoo door het doorbladeren onzer grafelyke en stedelyke rekeningen, als door het zorgvuldig lezen onzer oude charters, soms eenige nadere inlichtingen kunnen aentreffen.

Men weet dat zelfs omtrent onze meest bekende dichters, Jacob van Maerlant niet uitgezonderd, er nog veel onzekerheid heerscht.

Ik dacht dus dat het niet ongepast zou zijn hier acht oorkonden, op te nemen, waeruit men eenige byzonderheden kan putten omtrent zekeren *Dièrekin d'Assenède*, dat is *Diederic van Assenede*, die wel de zelfde zal zijn als de dichter van dien naem, welke het bevallige verhael van *Floris en Blanchefloer* in onze tael overbracht. Ik doe dit des te gereeder daer de tekst van die stukken tot hiertoe ongedrukt bleef, en men er slechts den korten inhoud van kende [1]. Alle zijn getrokken uit twee *Cartularia*, afhangende van dat gedeelte des archiefs der graven van Vlaenderen, hetwelk te Ryssel berust. Ik ben de afschriften verschuldigd aen den opper-archivaris van het departement van het Noorden, den heer Le Glay, vader, aen wien ik hier voor die gulhartige mededeeling mynen openlyken dank betuig.

Er komen twee mannen voor die den naem van *Diederic van Assenede* dragen, en die beide zouden kunnen doorgaen als zijnde

---

(1) Voorkomende in de Saint-Genois, *Monumens anciens*. D. I.

de dichter van den *Floris en Blanchefloer*. De eene, over wien ik hier in het breede handel, en de andere van wien men niets anders weet dan dat hy in 1315 schepen van der Keure te Gent was (1). Ik denk echter dat het pleit ten voordeele van den eersten moet beslist worden.

Toen Hoffmann van Fallersleben ten jare 1836, *Floris en Blanchefloer*, voor de eerste mael uitgaf, schreef hy, sprekende van Diederic van Assenede : *Warscheinlich gehört er der ersten Hälfte des XIV Jahrhunderts an* (2). Doch Willems, die weinige maenden daerna den *Reinaert* in het licht zond, deed te recht opmerken : « Dat men gewoon is de meeste nederlandsche gedichten der middeleeuwen aen latere tyden toe te eigenen, dan waertoe zy werkelyk behooren. » Zoo doet men « gaet hy voort » onder andere, een onzer voortreffelykste dichters *Dirk van Assenede*, zeventig à tachentig jaren later figureren dan hy geleefd heeft. Zyn naem komt reeds voor in eene charter van de maend October 1273, vermeld in St. Genois, *Monumens anciens*. I, bl. 651, toen hy zeker niet jong meer zal zyn geweest, want de gravinne Margaretha noemt hem in dit stuk *Diérekin d'Hassenède, son clerc* (3). »

Professor Lulofs, alhoewel hy in het geheel maer niet aen onze letterkunde eenen hoogen ouderdom wilde toekennen, dorst zich toch tegen het gevoelen van Willems omtrent den leeftijd van onzen vertaler van *Floris en Blanchefloer* niet stellig verzetten (4).

Doctor Jonckbloet aerzelde niet met Willems in den klerk

---

(1) *Memorieboek der stad Ghent van 't jaer* 1301 *tot* 1737, uitgegeven door de *Vlaemsche Bibliophilen*; bl. 23.

(2) *Horae Belgicae*. Pars tertia, bl. X.

(3) *Reinaert, Inleiding*, bl. XVII.

(4) *Verhandeling over den tijd van den eerst regten aanvang en vroegsten bloei onzer oude bepaaldelijk gezegde Nederlandsche Letterkunde*. Groning. 1847, in-8° bl. 33 en 96.

van Margaretha van Constantinopelen onzen ouden dichter terug te vinden, en : « Waarschijnlijk « zegt hy » deed zijnletterkundige roem hem door de gravin opmerken, en zijn poëtische arbeid ging vooraf aan de officiële betrekking, even als men vermoedt dat ook met Maerlant het geval is geweest. Even wel is het niet onmogelijk dat hij dit lied voor de zwartoogige gravin gezongen hebbe, want de volgende plaats :

Elc es sculdech om sijns heren moet
te wachten ente nemen ware,

niet in 't fransche origineel aanwezig, verraadt den hoveling; maar dan moet het jaren voor den aangetogen datum (1273) geweest zijn, daar zij op zeventigjarigen leeftijd, te midden van de beslommering der politiek, wel niet meer aan zangen der liefde het oor zal geleend hebben (1). »

Tot dus verre professor Jonckbloet. Ook maekt hy op uit de volgende verzen van Maerlants Alexander :

Ic bem dies harde wael bedacht,
dat Blancefloer die vrouwe van Spaniën
noch *Blanchefloer* die in Bartaniën
van tilen rise (2) was ontfaren,
noch *Blancefloer* van Beauraparen
van scoenheden haer niet en gheliken.

dat de *Floris en Blanchefloer* reeds in onze tael bestond vóór dat Maerlant zynen Alexander schreef (1245-1248).

Eene toespeling, die nog aengehaeld kan worden om te bewyzen hoe vroeg men reeds by ons met het dichtstuk bekend was, is het vers :

Piramus *ende oec Florijs*

(1) *Geschiedenis der middelnederlandsche Dichtkunst.* D. II, bl. 215.

(2) *Tilen rise.* Te recht zet de hoogleeraer Jonckbloet een vraegteeken by deze woorden. De tekst is hier stellig bedorven.

voorkomende in het stuk onder den naem van *Vander Feesten* gekend, dat stellig tot de dertiende eeuw te huis behoort (1).

Willems en Jonckbloet kenden slechts ééne charter, waerin van Diederic van Assenede gewag gemaekt wordt; doch mijn zoon, die, in zyne *Bekroonde Verhandeling* (2), het gevoelen van die geleerden bytrad, trok de aendacht op vijf andere oorkonden, waervan de korte inhoud, zooals ik boven reeds gezegd heb in De Saint-Genois werk, insgelyks staet opgegeven, maer die aen Willems waren ontsnapt. Door deze stukken gelukte het mynen zoon den leeftijd van Diederic van Assenede nader te bepalen. Het zijn die charters, met nog drie andere, waervan de tekst ook tot hiertoe ongedrukt bleef, die ik hier achter laet volgen.

Men is het dus by ons eens dat men den klerk van Margaretha als den dichter van den *Floris en Blanchefloer* mag beschouwen; doch onlangs heeft de verdienstelyke heer Edéléstand Du Méril, het in Nederland algemeen aengenomen gevoelen, omtrent de eenzelvigheid van dien Diederic bestreden, en volgends hem zou men onze bewerking van den *Floris en Blanchefloer* slechts in de XIVe eeuw, en nog later zelfs dan Hoffmann van Fallersleben het deed, moeten plaetsen (3). Maer, niet tegenstaende de achting, welke ik koester voor dien uitstekenden franschen geleerde, die ook met onze oude letterkunde zeer wel bekend is, en onze tael grondig verstaet, vind ik dat de door hem opgegevene redenen niet afdoende zijn, en blijf ik altijd den klerk van de gravin van Vlaenderen als den bewerker van ons dichtstuk aenzien. Men beschouwe met professor Jonckbloet den *Floris en Blanchefloer* als het laetste episch gedicht uit het bloeitijdperk onzer ridder-

---

(1) Uitgegeven achter Blommaerts *Theophilus*, bl. 74. — Eenige strofen van dit dichtstuk komen voor in het Hs. hetwelk vroeger aen Heber en thands aen my toebehoort, en waervan geheel de inhoud van de XIIIe eeuw dagteekent.

(2) *Geschiedenis der nederlandsche en fransche Letterkunde*, bl. 104.

(3) Zie de *Introduction* van zyne *Floire et Blancheflor, poèmes du XIIIe siècle*. Paris 1856, kl. in-8o.

poëzie, toch kan het wel zoo vroeg in onze tael als in de hoogduitsche zijn overgekomen, waerin het door Cuonrat Flecke, die stellig na 1210 en volgends alle waerschijnlykheid vóór 1250 schreef, vertaeld werd. De ouderdom der twee nog bestaende fransche teksten is, naer mijn dunken, door den heer Du Méril niet genoegzaem vastgesteld, en dan nog is het stellig dat er vroeger in die tael een of meerdere teksten bestonden, waervan onze Diederic zich kan bediend hebben.

Professor Lulofs beweerde dat de tael en stijl van den *Floris* eer op de XIVe eeuw wyzen; doch men zou dit kunnen omkeeren, en zeggen dat de tael en stijl zich niet verzetten om het dichtstuk tot de eerste helft der XIVe eeuw te doen opklimmen.

Kortom, er bestaen tot hiertoe, volgends my, geene genoegzame beweegredenen om Diederic van Assenede, den klerk van onze gravin Margaretha van Constantinopelen, niet te houden voor den zelfden persoon als den dichter van dien naem. Uit dien hoofde deel ik zeer geerne die acht onuitgegevene charters mede, waeruit men eenige byzonderheden omtrent dien man kan aenleeren. Zie hier waerop derzelver inhoud, met betrekking tot onzen Diederic uitkomt.

De drie eerste, van Zaturdag na Aschdag 1262, bevatten verkoop gedaen namens onze gravin van Vlaenderen, Margaretha van Constantinopelen van zes en twintig bunderen woestijn, dat is heide, met eenen moer daerin bevat, alles gelegen binnen het ambacht van Assenede. Een derde van die zes en twintig bunderen wordt afgestaen aen Boudewijn Utenhove (*de Curia*) burger van Gent; het ander derde aen het klooster van Dorenseele en het laetste derde aen *Dirkinus* of *Diederic van Assenede*, die men *klerk* heet. Deze verkooping gebeurt telkens mids het betalen van eene jaerlyksche cijnsrent van zes deniers betaelbaer te Assenede.

De twee eerste dezer stukken hebben met onzen dichter niets gemeens; maer ik heb ze toch opgenomen, omdat de tekst van

het derde, waerin Diederics van Assenede naem voorkomt, niet in het *Cartularium* werd overgeschreven; en dat gebeurde ongetwyfeld, omdat die oorkonde geheel gelykluidend was met het eerste stuk, dat ik hier achter laet volgen.

De vierde charter van den 8sten April 1271, is wederom een verkoop gedaen door gravin Margaretha aen Willem Utenhove, burger van Gent, van negen bunderen heide ter plaetse genaemd *Grouninghe* op *Eskeldeveld*, ieder bunder tegen dertig stuivers vlaemsche munt eens, en verder eene jaerlyksche rent. « Deze moet telkens op Sinten Remigius dag betaeld worden, zegt de gravin, met onse inkomsten van Eskeldeveld, welke Diederic onze klerk (*Diérekins, notre clers*) gelast is te ontvangen.

Door de vijfde charter, van de maend October 1273, bekrachtigt Margaretha van Constantinopelen, de uitspraek gedaen door vier achtingsweerdige lieden, welke als scheidsmannen of vinders optraden, om een geschil te vereffenen, dat gerezen was tusschen haer en den abt van Baudeloo wegens de moergronden, die vóór het klooster gelegen waren. Deze vier mannen, zoo door de gravin als door den abt aengesteld, worden aldaer genoemd : Philippon van Broeckburg, broeder Jan, meester van de Groude, Wouter de Wilde en *Diérekin van Assenede*, dien de gravin *son clerc* noemt.

De zesde en zevende stukken, beide van 8 February 1283, behelzen verkoop gedaen door graef Guido van Dampetra, zoo aen Diederic van Assenede als aen dezes zoon, Philipken, (*Philippon*), van een bunder lands aen elk, het een nevens het ander gelegen; en dit voor eene som van zestig ponden vlaemsche munt eens, en verder eene rent van zes deniers betaelbaer te elken jare op Sente Remigius dag, ten landboeke van Assenede.

Eindelyk by de laetste oorkonde, gedagteekend 11 July 1293, stelt Guido van Dampetra Jaek van Deinze (*Jakême de Donze*) voor geheel zijn leven tot rentmeester aen voor het ontvangen zyner in-

komsten ingeschreven op den landboek, waermede vroeger Diederic van Assenede was gelast geweest, en die laetstelyk, na dezes dood, door Hendrik Talluyaus was onderhouden geworden (1).

Indien men deze oorkonden toepast op den bewerker van den *Floris en Blanchefloer*, zoo kan men opmaken dat hy omtrent het jaer 1220 geboren zijnde, op twintig of vijf-en-twintigjarigen ouderdom, dat is in 1240 of 1245 het dichtstuk in onze tael overbracht. In de eerste charter, van 1261, ziet men hem onderscheidene bunders heidegrond koopen: hy was alsdan ongetwyfeld reeds een man van zekeren ouderdom, die dus in 1271 (2) bevoegd was om het ambt van 's graven *klerk* te bekleeden, en om twee jaren later (3) tot scheidsman door de gravin aengesteld te worden. In het stuk van 1283 ziet men hem met zynen zoon optreden, die ook al zekeren ouderdom moest bereikt hebben, vermits hy, zoowel als zijn vader, grondgoederen aenkoopt. Eindelyk kan men uit het laetste stuk opmaken dat Diederic in 1293 stierf; en, volgends deze berekening zou hy alsdan den ouderdom van drie en zeventig jaren bereikt hebben.

Uit de medegedeelde charters blijkt het nog dat Van Assenede een begoed man was. Men ziet hem immers tot tweemael toe landen aenkoopen en zynen zoon insgelyks grondeigenaer worden. Hy leverde dus, zoo wel door zyne bezittingen als door zyne letterkundige bekwaemheid, alle waerborgen op om met eer het ambt van 's graven klerk en rentmeester te vervullen.

Niet onwaerschijnlyk is het, dat hy zich in 1262 die bunderen heide, waervan de overige het eigendom werden van de abtdy van Doorseele en van Boudewijn Utenhove, eenen vermogenden burger

(1) De naem van dezen Hendrik Talluyaus, die by DE SAINT-GENOIS Talluyans heet, heb ik in geene andere stukken ontmoet. Ik vermoede dus dat deze het ambt van rentmeester slechts tydelyk en in afwachting dat er een ander benoemd wierde, bekleedde.

(2) Zie de vijfde Charter, van 1273.

(3) Vergelijk de akte onder Nr V.

van Gent, aenschafte, ten einde die woeste gronden te ontginnen. Is het zoo, dan zou men daeruit het gevolg kunnen trekken dat hy rijk of ten minsten zeer welstellend was, vermits het vruchtbaer maken van heide nog al tot zware kosten aenleiding geeft. Iets dat zyne begoedheid nog kan doen veronderstellen is dat de graef van Vlaenderen, zooals het uit de talryke stukken door De Saint-Genois aengehaeld(1), genoegzaem blijkt, zeer veel inkomsten te Assenede bezat, diensvolgends moest het ambt van rentmeester aldaer een zeer voordeelige post zijn, maer tevens een dier ambten wezen, die men niet toevertrouwd dan aen persoonen, waerop, uit hoofde van hunne eigene bezittingen, genoegzaem verhael is.

Onze dichter verbleef waerschijnlyk in de stad, waeraen zyne voorouders hunnen naem hadden ontleend, en alwaer hy het ambt van rentmeester uitoefende. Al is het dat de verkoop van 1262 door Margaretha te Gent geteekend werd, zoo toch kan men daeruit niet afleiden dat Diederic van Assenede aldaer woonde. Het is echter wel mogelyk dat Diederics zoon, Philips van Assenede, zich in Vlaenderens hoofdstad vestigde, en eenen zoon naliet, die naer zynen grootvader den naem van Diederic bekwam, en dien men in 1315 op de lijst der schepenen van der Keure, zooals ik reeds boven gezegd heb, aengeteekend vindt. Dat men dezen echter voor den dichter van den *Floris en Blanchefloer* niet kan houden, is voor my byna stellig.

Ten slotte zal ik hier doen opmerken, indien er nog iemand aen twyfelt, dat het uit het medegedeelde ten overvloede blijkt, dat men in de middeleeuwen door het woord *klerken*, dikwijls wereldlyke en zelfs gehuwde persoonen verstaet. Men ziet hier immers Diederic met zynen zoon Philips optreden.

---

(1) *Monumens anciens.*

Eindelyk biedt my dit de gelegenheid aen om het door den geleerden heer Snellaert beweerde : *Dat vóór Maerlant de poëzie eene zwervende kunst was* (1), tegen te spreken. Zelfs, indien er nog eenigen twyfel kon bestaen over Diederic van Assenede, dan zullen latere ontdekkingen mijn gevoelen komen bevestigen. In Vlaenderen, alwaer de burgery zich zoo vroeg had ontwikkeld, werden er ongetwyfeld reeds in de eerste helft der XIIIe eeuw *ingezetene klerken* gevonden, die de letteren en vooral de poëzie beoefenden.

I.

23 February 1262.

Nos Marghareta, Flandrie et Haynoie comitissa, notum facimus universis quod Nos venditionem tertie partis viginti sex bonariorum wastine nostre, cum moro existente in eadem, jacentium in Officio de Hasnede, juxta domum abbatisse de Dorensele, que vocatur Triest, quam dilectus clericus noster, magister J. de Monte Sancti Eligii, custos Montensis, fecit Balduino de Curia, oppidano nostro Gandensi, de mandato nostro, ratam habemus et firmam. Ita tamen quod ipse Balduinus et ejus successores in dicta wastina nobis et nostris successoribus, comitibus Flandrie, pro quolibet bonario dicte wastine, sex denarios annui census in perpetuum ad brevia nostra de Hasnede, in festo Sancti Remigii, annuatim solvere teneantur. In cujus rei testimonium et munimen presentes litteras sigilli nostri munimine duximus roborandas. Actum et datum Gandavi (2), anno Domini M̊. CC̊. LX secundo, die Sabbati post Cineres.

Getrokken uit 1[er] *Cartulaire de Flandre* N[r] 202.

---

(1) *Schets eener Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde.* Tweede uitgave. Gent, 1852, bl. 32.

(2) In het *Cartularium* staet er *Gand*, met eenen krul door de letter *d*, als verkortingsteeken.

II.

1262.

Item, de alia tertia parte dictorum viginti sex bonariorum wastine consimilis littera data fuit abbati et conventui de Dorensele, eodem anno et die,

Aldaer Nr 203.

III.

1262.

Item, Dirkino de Hasnede, clerico, consimilis littera data fuit eisdem anno et die, super alia tercia parte dicte wastine.

Aldaer insgelyks nr 203 — De korte inhoud dezer drie stukken komt voor by De Saint Genois, *Monumens anciens* D. 1. bl. 588 en 589.

IV.

8 April 1271.

Nous Margherite, contesse de Flandre et de Haynau, faisons savoir à tous, ke nous avons vendu à notre chier bourgois de Gant, Willaume Delecourt (1), par le conseil notre chier clerc et foiable, maistre Jehan dou Mont S. Eloi, nuef bonniers de notre wastine, ki fu trouvée par remesurage en le wastine Ysabiel le dame Delecourt, où liu ke on appèle *Grouninghe* sour *Eskeldeved*(2); cascun de ces noef bouniers pour trente sols de notre monnoie de Flandre. Des qués deniers nous nous tenons bien apaiiet dou devantdit Willaume en boine monoie et bien contée, et parmi sis d. de rente de ledite monoie pour chascun bonnier, à paier chascun an à la S. Remi, as briés, ke Diérekins, notre clers, reçoit de nos rentes sour *Eskeldeveld*. En temoing de laquel cose nous avons donné ces présentes lettres au devantdit Willaume Delecourt sailées de notre saiel; ki furent dounées l'an de l'Incarnation M. CC. LX onze, ou mois d'Avril, le Venredi après mi-quaresme.

Getrokken uit 1er *Cartulaire de Flandre* Nr 90 — De korte inhoud by De Saint-Genois bl. 635.

---

(1) Waerschijnlyk heette hy Willem Utenhove, en behoorde hy tot het zelfde rijk geslacht als Balduinus de Curia, die in de charter van 1262 voorkomt. Deze Willem Utenhove kan toch niet gehouden worden voor den schryver van den *Bestiaris*.

(2) *Eskeldeved*, aldus; doch verder *Eskeldeveld*. Misschien heet deze plaets *Scheldeveld*.

V.

October 1273.

Nous Margherite, contesse de Flandres et de Haynaut, faisons à savoir à tous, ke comme débas fust entre nous, d'une part, et l'abbei et le couvent de Boudelo, d'autre part, d'endroit moer ki gist devant la porte de lor abeye, et d'autre moer ki gist à *le Lepe,* vers Axèle, à le pardefin, par l'assens de nous et d'iaus, concordable ordenance en fu faite en la manière ci-après escrite par preudes hommes, nos chers amis et foiables, Phelippon de Bourborg, frère Jehan, maistre de le Groude, Watier le Wilde et Diérekin de Hassenède, nostre clerc, les queus nous imennes por ce faire. C'est à savoir que cil de Boudelo doivent avoir la moitié dou moer ki gist entre *Coudeborne,* devers occident, et *Huctgraxt*, devers orient, et s'estent en haut jusques au liu ke on apèle *Midelmoer,* dedenz les fossés ki vont entour, desous et deseure d'une part et d'autre. Se doivent cil de Boudelo prendre lor moitié au lcis devers orient, en manière que nous devons avoir cent verges desous de lor frontière, ki se doit estendre amont droit à ligne jusques au liu ke on apèle *Midelmoer*. Et nous lor avons rendu en récompensation de ces cent verges de lor moer, autretant par juste et droiturière mesure dou nostre moer, joignant de lor moer, à l'autre leis, vers occident, sauf ce ke cil de Boudelo doivent joyr de tout ce dont il ont estei en possession jusques aore, et sauf ce kil doivent avoir la moitié de tout le moer devantdit; liquele moitiés contient ciunc cenz bouniers et le quarte part d'un bonnier, peut plus u peut mainz. Et de ces ciunc cenz et ciunc bouniers nous doivent cil de Boudelo chascun an pour chascun bonnier paier un deniers de cenz. Et encore pour cascun bounier, soit de terre ahanable, soit de pasture, soit de marés, soit de preit, soit de auwes, soit de viviers, soit de bos, soit de wastines, ki gist dedenz les bonnes nommées en nostre confirmacion, ke nous lor donâmes en l'an de l'Incarnation nostre seigneur Jhesus-Crist M. CC. quarante et siet, el mois de Mai, jusques au liu ke on apèle *le gregneur Lede*, u ens il a par tout deus cenz quarante et wit bonniers, peut plus u peut mains. Nous doivent ausi cil de Boudelo un denier chascun an perpetueument à le Saint-Remi, et tout à nos briés de Waise. Et dou mour ceaus de Boudelo, ki gist à *le Lepe*, ki contient en frontière trois cenz vint et wit verges, peut plus u peut mains, et vont en montant ou moer, cent verges, devons nous avoir la moitié de lor frontière, en tel manière ke la moitiés de la frontière, ki nostre est,

doit gesir en la moitié de toute la frontière deseure dite. Et la moitiés de la frontière ki demeure à ceaus de Boudelo gist devisée, li une moitiez à l'un leis de la nostre moitié, et li autre à l'autre. Et pour ladite moitié de la frontière ke nous prendons, si comme dit est, ou moer ceaus de Boudelo, lor rendons nous autretant de nostre moer par deseure lor moer joignant à lor moer cent verges en haut ou nostre. Et ensi monte la partie dou moer, ceaus de Boudelo en moer deus cenz verges en haut; et pour ce ke les verges de celui moer là endroit doublent en montant, nous doivent il pour chascune verge de celui moer quatre deniers chascun an de cenz à la Saint-Remi, as briès de Hassenède. Encore est à savoir, ke nous avons donnei à l'abbei et au couvent de Boudelo devantdis vint et ciunc bonniers de nostre moer en pure ausmosne, à prendre en nostre moer amont contre lor deus pièces de frontière, l'une moitié contre l'une, et l'autre moitié contre l'autre. Et encore pour deux cenz livres de la monoie de Flandres, ke nous deviens à ceaus de Boudelo, lor avons donnei la menies autres vint et ciunc bouniers de nostre moer à prendre joignant amont, en la manière ke cil vint et ciunc bounier cy devant nommei i sunt pris. Desquels ciunquante bouniers, ki nommei sunt, cil de Boudelo nous doivent chascun an, pour chascun bonnier un denier à la Saint-Remi perpetuement as briés de Hassenède devantdis; et de quarante et ciunc bouniers et demi de wastine, peut plus, peut mains, ki là de leis gisent, nous doivent il ausi pour chascun bounier un denier par an au jour et as briés devantdis. Et est à savoir ke par tout en ceste chartre u ele parole de moer, ke li fors est avoec entendus. Encore volons nous ke tuit sachent ke nous les terres ki gisent ou liu ke on apèle *Voghele*, ki contienent quatre vins et dis bouniers, peut plus u peut mains, et commencent à la terre de le *Groude*, et durent en lonc jusques à la terre ke on apèle le *polre segneur Pol*, et une mesure outre, et si durent en leit des faives terre de *Lainswerde,* ke on tenoit contre la meir, ancois ke ces terres fuissent dikiés dou dic jusques au *Vliet*, avons vendues à l'abbei et au couvent de Boudelo devantdis, et il les ont achatées et aquises à nous, au nom de lor église, por mil trois cenz quatre vins onze livres et dis sols de nostre monoie de Flandres, qu'il nous en ont paié en bonne monoie et bien contée. Et parmi ce nous lor avons proumis et proumetons et avons en convent por nous et pour nos hoirs, seigneurs de Flandres, à garandir contre tous perpetuement. En tesmoing et en confirmance de laquel chose, nous avons donnei à l'abbé et au couvent de Boudelo devantdit, ces présentes lettres seelées de nostre scel. Et nous Guys, fiuz à la noble contesse devantdite, cuens de Flandres et marchis de

Namur, toutes ces ordenances et ces choses deseure escrites et devisées, loons et gréons et approvons, et les avons en couvent loiaument en boene foi à tenir et à faire tenir fermes et estables perpétuement. En tiesmoins et pour seurtei de la quel chose, nous avons fait mettre nostre séel à ces présentes lettres, ki furent données en l'an de l'Incarnation nostre Seigneur Jhesu-Crist mil CC. sisante et tréze, ou mois de Octobre.

In 1er *Cartulaire de Flandre*, Nr 129. — De Saint-Genois, bl. 642.

VI.

8 February 1283.

Nous Guis etc., ke nous avons vendu bien et loiaument par le main dant Ustasse, moine de Cambron, à Phelippon, fils Dierkin, un bounier de moer à tout le treffons, gisant sour le moer de Zelsate en le paroche de Hassenède, entre no moer d'une part et le moer Dierkin, son père, d'autre part, pour sissante lib. de le mounoie de Flandre; desquels deniers nous nous tenons bien à païiet en boene mounoie et bien contée. Et celui bounier à tout le treffons proumetons nous à warandir au devantdit Phelippon et à ses hoirs et à ses successeurs, par nous et par nos hoirs perpetueilment contre tous, parmi siis deniers de cens par an de le mounoie de Flandre de celui bounier, à paiier chascun an à nos briés de Hassenède, à le fieste Saint-Remi, et double cens toutes les fois que li muers devantdis à tout le treffons ira de main en autre, et quatre deniers pour mettre en nos briés le non de celui ki i enterra. Et par ce ke nous volons ke ce soit ferme chose et estaule, se avons nous ces lettres saielées de no saiel; ki furent dounées l'an de l'Incarnation notre Seigneur, mil deus cens quatre vins et trois, le Mardi après le Candeleir.

Getrokken uit 1er *Cartulaire de Flandre* Nr 352, De Saint-Genois bl. 717.

VII.

8 February 1283.

Nous Guis, cuens de Flandres et marchis de Namur, faisons savoir à tous, ke nous avons vendu bien et loiaument par le main dant Ustasse, moine de Camberon, à Dierkin de Hassenède, un bounier de muer à tout le treffons gisant sour le muer de Zelsate, en le parroche de Hassenède, entre le muer de Camberon, d'une part, et le muer Phelippon, fil Dierkin, d'autre part, pour sissante livres de le monnoie de Flandres;

desqueils deniers, nous nous tenons bien apaiet en boene monnoie et bien contée. Et celui bounier à tout le treffons proumetons nous à garandir au devant Dierkin, à ses hoirs et ses successeurs par nous et par nos hoirs perpetuelment contre tous, parmi siis deniers de cens par an de le monnoie de Flandres de celui bounier, à paiier chascun an à nos briés de Hassenède, à le fieste Saint-Remi, et double cens toutes les fois ke li muers devantdis à tout le treffons ira de main en autre, et quatre deniers pour mettre en nos briés le non de celui ki i enterra. Et pour ce ke nous volons ke ce soit ferme chose et estaule, se avons nous ces lettres sailées de nostre saiiel, ki furent données l'an de l'Incarnation nostre Seigneur Jhesu-Crist mil deus cens quatre vins et trois, le Mardi après le Candeleir.

Uit 1er *Cartulaire de Flandre* Nr 353
— Zie De Saint-Genois bl. 717.

VIII.

11 July 1293.

Nous Guys, cuens de Flandres et marchis de Namur, faisons savoir à tous ke nous avons otroyet et otroins à notre foiable clerc, Jakème de Donze, à estre recheveurs tout le cours de se vie de nos briés, ke Dierkin d'Assenède soloit rechevoir, et desquels briés par le mort doudit Dierkin, Henri Talluyaus a esté recheveur dusques à ore. Et pour le salaire de ledite rechette faire nous avons otroiet et otroions au devantdit Jakème par cascun an, tant kil vivra, ciunquante lb. de notre monoie de Flandre à prendre et à lever cascun an par lui meisme as briés devantdis. Et doit entrer li devantdit Jakème en le devantdite recheite as octave de le Magdelaine ki vient prochainement, pour rechevoir toutes les rentes as devantdis briés apartenans, ki eskieront des dites octaves en avant. Et en tesmognage des choses devantdites, et que nous volons keles soient tenues de nous et de nos hoirs, contes de Flandre après nous, sans aler encontre, Nous avons au devantdit Jakème donet ches présentes lettres saelées de nostre sael, ki furent faites l'an de grasse mil deus cens quatre vins et traize, le Samedi après les octaves S. Pierre et S. Pol, apostles (1).

Getrokken uit 4e *Cartulaire de Flandre*
Nr 147. — Zie De Saint-Genois bl. 820.

---

(1) In de charter *aples*, met een verkortingteeken in de *l*.

KLEINE BYDRAGEN TOT DE MIDDELEEUWSCHE STAETSHUISHOUD- EN MUNTKUNDE.

Onze stads rekeningen leveren talryke voorbeelden van de moeijelykheden, welke er te lande by de onderlinge betrekkingen der Steden in de middeneeuwen bestonden. Had men eenen brief te zenden naer eene min of meer afgelegene stad, zoo kon men meestal niet anders dan eenen eigen bode daertoe te huren, die soms twee, drie of meer dagen, naer mate des afstands, uit bleef, en dus ook naer evenredigheid moest beloond worden. De steden hadden gewoonlyk hunne knapen, die met dergelyke boodschappen werden gelast, en welker reiskosten vergoed werden. Met het vervoer van koopwaren over slecht gebaende wegen was het nog veel erger gesteld; en als eene kleine bydrage tot de kennis van onze middeneeuwschen toestand in dit vak heeft het volgende uittreksel uit de stads rekening van Lier over de maenden October, November en December 1393 my niet zonder belang toegeschenen.

Men weet dat de schenkwijn in dit soort van middeleeuwsche verantwoordingen der stedelyke rentmeesters eene der hoofdzakelyke rubrieken uitmaekt. Nu ook had de stad Lier te Antwerpen eenen kleinen voorraed van dit nat doen aenkoopen, en zie hier op welke wyze die aenkoop en vervoerkosten in gemelde rekening voorkomen :

Item der stad wijn coste te Antwerpen te scrodene (1) ende te ladene .j. mot. vj. vlems. gro.

---

(1) Hoogd. *Schroten.* Kirsch vertaelt het woord door : *beneficio funium trahere, provehere.* Adelung. W. B. *Ein Fasz Wein aus dem Keller schroten, in den Keller schroten.*

Item ghegheven van vrachte vander stad wine iiij. mot. ende xxiiij. vls. gr.

Item ghegheven van scrodene ende van vergierne (1) hier binnen (2) xix. vls. gr.

Item des wijns was xj. amen ende ij. vierd. ende coste elc ame xiv. mot. ende xxj. vls. gr. maect te gadere c. lxiij. mot. ende viij. vls. gr.

Item Gielijs Dries ende Reinere De Winter ende meester Woutere ende Sterke verterden te Mechele ende te Antwerpen, doen sy daer ghereden waren om desen wijn te coepen, vij. mot.

Item ghegheven Heine van Ghele van sinen perden dat Reinere De Winter ghereden hadde viij, vls. gr.

Item ghegheven Henr. van Ghele voer sijn ghetughe, dat meester Woutere verloes tusschen Antwerpen ende Liere, doen hi sijn pert ghereden hadde inder stad orber tAntwerpen, j. mot.

De aenmerking op meester Wouter, die zijn getuig op de baen tusschen Antwerpen en Lier verloor, laet ik den lezer beoordeelen, alsmede het verteer te Mechelen. Uit dit laetste schijnt echter te blyken dat men langs daer was omgereden, om de voordeeligste markt te kennen, en dus den omweg in het belang der Stad had gedaen.

Van meer belang is voor den gewoonen lezer, die met de middeleeuwsche muntwaerde niet bekend is, de herleiding der mottoenen en vlaemsche grooten te hebben om zich zoo goed mogelyk een denkbeeld te vormen van den prijs der koopwaer en de betrekkelyk hooge vervoerkosten.

Uit de opsommingen en verschillende berekeningen in de onderhavige rekening voorkomende, blijkt dat de vlaemsche grooten tot onderdeelen van den mottoen in gebruik waren, en wel op den voet van 27 grooten vlaemsch voor een mottoen.

Victor Gaillard geeft ons in zyne *Recherches sur les monnaies*

---

(1) *Vergieren, gangieren,* roeijen. Kil. *Appendix peregr. dict.* Ook in het oude Keurboek van Antwerpen, art. 36 en 37 vindt men *vergyeren* en *vergierre* voor *roeijen* en *roeijer.*

(2) Te Lier.

des Comtes de Flandre (bl. 160 en 164) de reeksen der verschillende *mottoenen* en *vlaemsche grooten* door Lodewijk van Male geslagen, tusschen de jaren 1346—1370: ik zeg verschillende, d. i. in gehalte en gewicht. Van beide reeksen neem ik de opgaven van het jaer 1370. Het mottoen ter snede van 53 op het mark en met het gehalte van 22 kar. 1 gr.; de groote vl. ter snede van 70 op het mark, met het gehalte van 6 den.

Het is hier de plaets niet om verder op de berekening uit te weiden. De lezer, die er belang in heeft, zal, volgends het door den beroepen geleerden penningkundige vastgestelde, bevinden, dat, op den aengenomen regel van onze rekening acht gevende, (1 mottoen = 27 gr. vl.) de goudwaerde dien tijd tot de zilverwaerde stond = 11 1/5 tot 1 nagenoeg.

Daer nu echter, volgends ons hedendaegsch muntstelsel, het goud tot het zilver in betrekking staet = 15 1/2 tot 1, volgt hier natuerlyker wyze uit, dat men voor beide (mottoenen en gr. vl.) twee verschillende waerden moet vinden, namelyk: 1° uitgaende van de zilverwaerde, fr. 222,22 per kil. welke dan den gr. vl. op 39 centiemen brengt, en by gevolg zou het mot. fr. 10, 53 waerd zijn. 2° uitgaende van de goudwaerde fr. 3444,44 per k. verkrijgt men fr. 14,72 voor de waerde van het mot. en bygevolg voor den gr. vl. $\frac{1472}{27} = 54{,}5$ centiemen.

Het verschil is merkelyk, even als het verschil tusschen de evenredigheid der waerden van beiden metalen in de mideleeuwen vergeleken by de hedendaegsche evenredigheid.

Nemen wy nu eenvoudig de zilverwaerde zooals ik ze daer even heb bepaeld, dan kostte de aem wijn fr. 155 61. Men betaelde voor vracht van Antwerpen naer Lier frs. 51 48. Volgends den totalen inhoud mag men stellen dat er 4 fusten waren.

8 vl. gr. = frs. 3,12 voor de huer van het paerd van Heine van Gheele zou niet te duer zijn, had de Stad hem daerenboven niet

nog een mottoen = frs. 10,53 moeten betalen in vergoeding van zijn getuig, dat Meester Wouter op de baen tusschen Antwerpen en Lier had verloren.

Bovendien wordt de rekening bezwaerd met 7 mottoenen = fr. 73,71 voor reiskosten der vier mannen, welke over Mechelen naer Antwerpen kwamen om den wijn te koopen.

De prijs van den wijn te Antwerpen gekocht, staet gelyk met 88 centiemen den liter; doch, met de kosten daerby in rekening gebracht, kwam hy der stad Lier op fr. 1,23 den liter.

Men vergelyke hiermede de pryzen van den schenkwijn in de stads rekening van Antwerpen (1396—1399) vermeld (*Gesch. v. Antw.,* IIe D., blz. 596 en volgende). Daer zijn de pryzen van 4, 5 en 6 gr. vl. de gelte, dat heden zou gelyk staen met 57,71 en 85 centiemen den liter; de gelte gerekend op 2 potten = 2,748 liters.

Hierby bepael ik myne aenteekeningen.

F. H. MERTENS.

Heidensch Tongeren.

Ik heb hiervoren[1] aengetoond, dat men nog in de laetste jaren der zestiende eeuw, aen de stad Tongeren, van onze provincie Limburg, den bynaem gaf van *heidensch*. Waerschijnlyk heeft zy dezen algemeen onder het volk tydens de middeleeuwen gedragen. Ik vind ten minsten daervan een voorbeeld, dat tot het jaer 1343 opklimt. In eene oorkonde van Jan III, hertog van Braband, dienende tot bekrachtiging van het vonnis waerby de schepenen van Leuven een zeker getal inwooners voor eeuwig uit hunne stad bannen, komt er een voor die *Libbrecht van Heyden-Tongheren* heet[2].

---

(1) Bl. 104.

(2) Men zie de Charter door Willems uitgegeven achter de *Brabandsche Yeesten van* Jan Boendale, D. I, bl. 827.

OORKONDEN IN HET NEDERLANDSCH,

VAN 1277, 1280, 1281, 1284, 1285, 1294, 1296 EN 1298.

In het eerste deel van dit *Museum* heb ik de aendacht getrokken op de oorkonden welke in onze moedertael opgesteld zijn, en van vóór het jaer 1300 dagteekenen. Professor Stallaert heeft sedert hiervoren (1) twee zeer belangryke brabandsche charters van het jaer 1277 medegedeeld. Te dezer gelegenheid heeft gemelde geleerde doen opmerken, zooals ik reeds vroeger gedaen had, dat dergelyke stukken in onze archieven slechts in kleinen getale voorkomen, omdat men eerst met den aenvang der XIVe eeuw van het gebruik der latijnsche tael, ten minsten voor de wereldlyke zaken, algemeen is begonnen af te zien (2). Dat die oude oor-

(1) Bl. 242.

(2) In den onlangs verschenen *Inventaire des chartes*, *bulles pontificales*, *privilèges et documents divers de la Bibliothèque du Séminaire épiscopal de Bruges*. Bruges, 1857, in-4o, staen by een aental stukken, te rekenen van 1238 tot 1300, de letters *Fl.* om aen te duiden dat ze in het *Vlaemsch* zijn; doch voor de meeste dezer zal zulks verkeerdelyk gebeurd zijn. Zoo is het stuk van graef Willem van Holland, dat aldaer onder No 712 opgegeven wordt als zijnde van 1238, van de volgende eeuw, en dus van 1338. Drie andere charters, onder de Nrs 819, 820 en 833 aengewezen, als dagteekenende de twee eerste van de jaren 1252, en de derde van 1254, behooren insgelyks tot de jaren 1352 en 1354. Omtrent de overige heb ik geen bericht; doch ik durf toch vermoeden dat de meeste dezer stukken, of wel in onze moederlael niet zijn, of wel van de XIIIe eeuw niet dagteekenen.

konden als kostbare overblijfsels van onze vroegste proza een hooge waerde bezitten, zal wel niemand ontkennen. Men vindt immers daerin gedenkstukken van een tijdstip, waerop men aen zeer weinige bastaerdwoorden het burgerrecht in onze tael had toegekend, en waerop zy reeds eene meerdere volmaektheid en eene grootere ontwikkeling en beschaving had bereikt, dan men zich gewoonlyk voorstelt. Die stukken leveren een sprekend bewijs op, zooals ik reeds hier voren in hetgene ik over Van de Werve schreef, heb aengetoond (1), hoe onnoodig en hoe onverstandig het was, later, tydens de wedergeboorte der oude letteren, en vooral in de eerste helft der zestiende eeuw, onze tael met een oneindig getal latijnsche woorden te overladen.

Dit mael deel ik hier acht charters mede herkomstig uit de oude abtdy van St-Pieters naest Gent. Het is al wat er van dien aerd, dat is in het oorspronkelyk, te vinden is in de handvesten van dat zoo beroemd en zoo machtig gesticht, waervan de talryke en kostbare oorkonden meestal bewaerd zijn gebleven, en grootendeels op het archief der Provincie Oost-Vlaenderen, te Gent, berustende zijn.

Zoo voor de zeden en gewoonten onzer voorvaders, als voor de oude rechtspleging, zal men hier wederom het een en ander aentreffen, dat de aendacht verdient. In drie dezer stukken (II, III en VIII) ziet men nogmaels *vinders*, waerover ik vroeger heb gehandeld (2), als *pryzers*, *schatters* of *scheidmannen* optreden. Wie de uitdrukking *worpen ende halmers hem*, die in de eerste charter voorkomt, of enkel *halmers hem*, zooals het in de zevende gelezen wordt, niet verstaet, raedplege over dien ouden rechtsterm, voor de overdracht van grond en bodem gewoonlyk gebruikt, het verdienstelyk werk van den heer Noordewier (3).

(1) Bl. 108.
(2) D. I. bl. 277.
(3) *Nederduitsche Regtsoudheden*. Utrecht 1853. bl. 30.

Onder Nr II wordt hier uitgegeven eene keur of verordening, ten jare 1280, door den bailliu, in naem van den abt, als heer, en door de schepenen van St.-Pietersdorp aen het aldaer bestaende ambacht van de *parmentiers* (1), dat is van de kleedermakers, vergund. Waerschijnlyk zal dit stuk wel tot de oudste van dien aerd behooren. Onze steden immers, en zelfs eenige onzer dorpen bekwamen reeds hunne keuren in de twaelfde en dertiende eeuwen; maer de neeringen en ambachten ontvingen ze eerst in de veertiende.

De vierde oorkonde is eene overeenkomst tusschen den abt, de schepenen van St-Pietersdorp en de laten, gebruikers van het land geheeten *Lalant*, binnen de parochie van Onze-Lieve-Vrouw gelegen, en aen de abtdy toebehoorende. Deze charter is de eenige van de acht, welke ik hier opneem, die reeds vroeger werd uitgegeven. Men vindt ze by Diericx in zijn *Gends Charterboekje* (2). Maer die geleerde was geen taelkundige, en, al is het dat hy ergends zegt: *Une charte dont a rajeuni le style ressemble à une médaille romaine dont on a ôté le vernis antique; elle est gâtée, elle n'a plus aucune valeur* (3), leverde hy zelf toch ook somtijds (4) zeer slordige teksten. Daer het hem uitsluitelyk voor den zakelyken inhoud te

---

(1) Het woord komt van het oud-fransch *parmentier* of *parementier*, by Roquefort, *Glossaire*, te vinden en aldaer verklaerd door *tailleur d'habits*. Het woord *parmentier* vindt men by ons nog gebruikt in 1572. Zie Jansens en Van Dale, *Bijdragen tot de oudheidkunde en geschiedenis in zonderheid van Zeeuwsch Vlaenderen* D. II, bl. 9 en 42.

(2) Bl. 81.

(3) Tot bewijs dat Diericx geen taelkundige was, zal ik slechts het volgende uit zyne *Mémoires* D. I, bl. 602 aenhalen : Hy zegt aldaer : *Le mot* bouf *signifie* profit, émolument, avantage. *Le verbe* bouffen *est encore en usage et veut dire, se vanter de quelque chose mal-à-propos*. Hy heeft, zooals men ziet, door het veelvuldig lezen van oude akten den zin van het woord *bouf* gevat; maer hy kon niet aenwyzen dat het eenvoudig staet voor *behoef*, van *behoeven*. — In eene oorkonde van het jaer 1286, voorkomende in de *Annales du Comité flamand de France*. Duinkerken, 1853. D. I, bl. 244, leest men : *ter kerke boef van Vauchelles*, hetwelk men aldaer verkeerdelyk, doch met een vraegteeken vertaeld heeft : *pour le fond* (?) *de l'église de Vaucelles*, in placts van *au profit de l'église de Vaucelles*.

(4) *Appendice aux Mémoires sur la ville de Gand*, bl. 119.

doen was, nam hy weinig acht om de stukken letterlyk te laten drukken, en soms ook wel las hy ze verkeerd, of begreep hy de oude woorden of vormen onzer tael niet. Indien men zich de moeite wil geven deze oorkonde over het *Lalant*, zooals ik ze hier mededeel, met den tekst die by Diericx gedrukt staet, te vergelyken, dan zal men overtuigd zijn van mijn gezegde. De volgende regelen zullen hierover genoegzaem doen oordeelen. By gemelden schryver leest men : « *Ende in sente Symoens* : *ende in alle dese daghe elc bunre een virtale rogs, ende in sente Niclaus daghe elc bunre een halster mouts te makene* »... terwijl het in het origineel zeer duidelyk luidt : « *Ende in Sente Symoens ende Juds daghe, elc bunre een viertale rogs, ende in sente Nyclaus daghe, elc bunre een halster mouts ende twee peningh van elcken halsters mouts te makene* »... Diericx kon hier het woord *Juds* (Judas) niet lezen, of had het niet begrepen, en verder was hy nog van het een *halster mouts* op het ander gesprongen, waer door hy eene geheele zinsnede wegliet.

Als eene byzonderheid zal ik aenstippen dat het origineel stuk, hetwelk ik hier mede onder Nr III opneem, van de zelfde hand geschreven is als de vier dietsche oorkonden, welke in het eerste deel van dit *Museum* voorkomen(1), alwaer ook een fac-simile van een dezer is gegeven.

Deze acht charters, waervan sommige te Gent of in Oost-Vlaenderen, sommige te Brugge of in West-Vlaenderen geschreven werden, zullen aentoonen, indien er iemand aen twyfelt, hoe het verschil van tongval, reeds sedert de vroegste tyden, ten minsten zoo hoog als men met geschrevene bewijsstukken, kan opklimmen, in ons vaderland bestond.

Het weglaten der *h* in de woorden *ondert*, *ebbe*, *alven*, *geauden boef*, enz., zoo wel in de stukken van West-Vlaenderen als in die van Oost-Vlaenderen, zal niemand bevreemden, die, of met de

---

(1) Bl. 288-293.

middeleeuwsche handschriften, of met de uitspraek van het grootste gedeelte van Zuid-Nederland bekend is. Nochtans is de schrijfwyze *ir* en *irna*, voor *hier* en *hierna*, die men in de gentsche stukken (II, IV en VI) aentreft, iets buitengewoons. Als aen Vlaenderen, en vooral aen Gent, byzonderlyk eigen, zal men wel mogen beschouwen het onnoodig gebruik der *h* in de woorden *hin*, *heuwelik*, *hute*, *husagen*, *hiemen* enz., voor *in*, *eeuwelik*, *ute*, *usagen* en *iemen*.

Het is onnoodig te zeggen, dat ik al deze stukken met de meeste zorg heb afgeschreven, en ze zoo getrouw als mogelyk heb laten drukken.

I.

1277.

Van den contente dat was tusschen den abt Diederike ende den convente van der kerke van Sinte Pieters te Ghent, of ene zide, ende Jhanne Storme, of ander zide, als van den rechte dat Jhan Storm hadde van der helt van al der meyerie van den scueren van Oestburgh ende van Ruisschenvliete, daer Jhan of hadde dene helt, ende de here Diederic, sijn oem, dander helt, ende al dat daer toe behorde, was ghesproken een wissel ende ene voirworde, Dat die vorseide abt Diederic hebben soude, te sire kerken behoef vorseit, dat vorseide recht van der ere helt van al der meyeriën vorseit ende al dat daer toebehorde, van dien vorseide Jhanne Storme, omme drie hondert pond vlaemscher peneghen. Ende dat die vorseide Jhan hebben soude van den vorseiden abt ende convente ene tiende, die die abt ende 't convent vorseit hadden ligghende bin den ambochte van Oestburgh ende binder prochie van der Groede, in enen polr, die men heet *'s Abbets polr*, bi prise van Jhanne Monde, die prisere ende vindere was van Jhan Storms halven, ende van Jhanne Niemaren, die prisere ende vindere was van 's abbets ende des convents halven, ende bi prise van Arnoude Brantine, den clerc van der vierscharre van Brugghe-ambocht, die prisere ende vindere was ghenomen van beden partiën. Ende dat men soude van elken ponde 's jaers prisen neghen pond in mindringhen van den vorseiden drie hondert ponden. Ende ware dat sake dat iet ghebrake an die vorseide tiende te vulgheldene die vorseide drie hondert pond, so soude Jhan hebben van den vorseiden abbet ende den convente, in vergheldinghen van den vorseiden drie hondert ponden, 't lant daer die Jhan up was woenende, dat hi hadde te

cense van den abbet ende van den convente vorseit, so vele bi den vorseiden prisers dat hem waren vulgouden die vorseide drie hondert pond. Ende dit bonden hem te doene ende te vulcoemene ende te waranderne jeghen elken man, Jhan Storm over hem selven, en Ghiselin ·f· Jhans over den abbet ende den convente vorseit, up ene peine van hondert marken, vor scepenen van den Vrihen, na die wet ende costume van den lande. Daer naer die vorseide prisers ende vinders scieden hare vinderscap in derre manieren, dat si wiseden ende priseden die vorseide tiende up sessentuintich pond ende een half 's jars. Ende dat vorseide land, bi namen seven imete ende ene line ende viertienne roeden, elc ghemet vijf marc inghelsche te Jans Storms boef. Ende dat daer bi die vorseide abt ende 't covent hadden vulgouden dien vorseiden Jhanne drie hondert pond die vorseit sijn. Daer na camen die Jhan Storm ende joncvrouwe Marie, sijn wijf, ende hare voghet, die soe daer nam te wette te Oestburgh, in die port, in Jhans huis van Boyengheem, voren Woutren van den Hamme, tien tiden bailliu van Brugghe-ambochte, die daer was van mijns heren Ghijs, grave van Vlaenderen, halven, bi sinen udhangheden lettren, die daer toe stede leende ende macht hadde te doene van sinen halven te wetten, al dat hi selve hadde moeghen doen te dien sticken of hi daer hadde ghewesen, ende voer minen here Woutren van Coekelare ende minen here Jhanne van Cleihem, rudders ende 's graven man, ende voer meester Gillisse Saline, 's graven clerc ende man, ende voer Jhanne van den Zande, 's graven man, ende voer Gillisse mijns heren Hughes sone, 's graven man, ende voer tsabts man van Sinte Pieters, Folkin Steenpickelare, Eustaes van Leden, Jhan van Adengheem, Jordaen Hallinc, Noid ·f· Lippins, Willem, de cleerc van Ysendike, ende Gillis ·f· mijns heren Hughes, ende droeghen in handen die helt van al der meyeriën van den scueren van Oestburgh ende van Ruisschenvliete vorseit, ende al dat daer toe behorde ter kerke boef van Sinte Pieters, den here Jhanne den Yserinen, tien tiden proest van der Elmare. Ende scouden quite ter vorseider kerken boef, al 't recht dat si daer an hadden, ende worpen ende halmers hem te wetten ende daden hem te buten. Ende daer makede die vorseide Woutre van den Hamme, bailliu van Brugghe-ambocht, van der vorseider tienden ende van den vorseiden zeven ghemete ende ene line ende viertienne roeden lands, leen ende te wetten, als die goene dies macht hadde bi mijns heren Ghijds, 's graven van Vlaenderen, udhanghede lettren, bi wetten, ende bi vonnessen van 's graven mannen. Daer naer so cam die here Jhan de Yserine, proest van der Elmare vorseit, ende gaf te lene te wetten den vorseiden Jhanne Storme die vorseide

tiende ende die vorseide zeven ghemete ende ene line ende viertienne roeden lands, van des abbets ende 's covents halven vorseids, te lene te houdene hem ende sinen oiren te al sulken dienste ende cope alse men [*schuld*]dich (1) es te houdene. Ende dies hadde die vorseide here Jhan, die proest, macht te doene bi 's abts ende convents vorseit udhangheden lettren. Ende daer was ghewiset bi wetten ende [*bi von*]nessen van 's graven mannen, ende bekennet dat die vorseide Wouter, bailliu van Brugghe-ambocht, macht hadde te doene, also als 't vorseit es, van allen sticken bi den udhangheden let[*tren*], die hi daer togheden ende van minen here Ghide, grave van Vlaendren vorseit, ende datter toe ghedaen was al dat mer toe sculdich was te doene ende te wetten. Ende daer was [*ghew*]hiset ende bekennet ende te wetten van den vorseiden 's abts mannen, dat die vorseide here Jhan, proest van den Elmare, macht hadde van 's abts ende convents halven vorseit, [*te*]doene alle die sticken, also als si vorseit sijn, ende dat die gheboden waren ghedaen te tijt ende te termte als men sculdich was te doene ende te wetten. Ende dat bede partiën hadden ghedaen hier toe al dat men sculdich was te doene omme wettelike te doene al datter toebehorde. Ende al dese sticke waren ghedaen wel ende te wetten, vore mijns heren 's graven man vorseit, ende vor mijns heren 's abts man vorseit, ende vor scepenen van den Vrihen: Willem de Scoutete Jhan Niemare, Gillis ·f· Diederics, Hughe van Boienghem, Dierkin ·f· Ghiselins, Heine ·f· Gherards. Ende daer waren te jeghenworden mijn here Rase, die voghet, ruddre, Arnoud Brantin, die clerc van der vierscare, Jhan vander Donc, Ghiselin ·f· Jhans, Jhan van Boeiengheem ende vele andre. Ende omme dat wie willen dat dese voreworde ende dese dinghe si vast ende ghestade, so hebben wi dese lettren ende desen charter gheseghelt met onsen zeghelen udhanghende. In 't jaer ons Heren so was dese charter ghemaect als men scrivet M°. CC°. ende zeven en zeventich, 's Maendaghes vor Onser Vrouwen daghe ter Lichtmesse.

De twaelf zegels, die vroeger aen dit stuk aen dubbele strooken van perkament hingen, zijn alle verdwenen.

---

(1) Zoo hier als verder, zijn eenige letters verdwenen, die ik aengevuld heb en tusschen haekjens laten drukken.

II.

1280.

† DIT : ES : DE CORE : VAN : DEN : PARM.

Weten alle deghene, die nu sin ende die ir na sullen commen, die desе letteren sullen sien, Dat de meesters ende de cnapen van den parmentirs van Sente Pieters dorp hebben daen bescriven wel goede pointe ende nuteleke ter parmenrien, die redenlic sin ende lovelic allen goeden lieden ende allen comannen, bi Gherads wille van Meren, balius van Sente Pieters dorpe; ende bi scepenen wille van den selven dorpe, ende bi den wille van den ghemenen ambachte van den parmentirs van Sente Pieters dorpe. Ende de welke pointe wi ghebieden hem allen te houdene die in 't dorp wonende sin ofte wonen sullen, die hem aen de parmentrie sullen gheneren, up also sulke mesdaet als 't ir na ghescreven staet. Wi ghebieden dat, dat so wat kinde dat leren sal in 't ambacht, dat sal gheven x sol. van siere leringhen, ende ·II· jaer in sine leringhe sin; ende dit ghelt sal de meester gheven stappants alse de leerlinc beghint in 't ambacht te leerne, ende de meester sal 't vortan den leerlinc nemen. Ende van desen x sol. sal hi gheven v sol. in 't ambacht ende v sol in Onser-Vrouwen Kerke, te gane al daer 't scepenen goet sal dinken. Vort ghebiede wi dat de meester mach sijn kint omme niet leren. Ende 's cnapen kint mach om v sol. leren ende die te ghevene ende te gane in avenant ghelijc den ghelde van andren leerlinghen. Vort verbiede wi allen den cnapen, die in 't dorp wonen ofte wonen sullen, die voer meester sin bestaet, dat si neghene vel werken die hars selves sin ofte hiemens, sonder hars meesters daer si mede bestaet sin. Diese wrouchte, hi soude wesen in de mesdaet van xx sol. Dat ·I derdendeel van den xx sol. 's Heren bouf, ende dander derdendeel in 't ambachte, ende terde derdendeel in Onser-Vrouwen Kerke ende te ghevene al dar 't scepenen goet sal dinken. Vort verbiede wi bede meesters ende cnapen ende kindren ende allen den ghenen die hem an de parmentrie gheneren, bede oude werth ende niewe, bi lichte te werkene, up de mesdaet van xx sol. Dat ·I· derdendeel den Here, dander derdendeel in 't ambacht, ende terde derdendeel in Onser Vrouwen Kerke te ghevene, dar 't scepenen goet sal dinken. Sonder caproene te voederne, vel te droghene, vel up te slane, vel in de bete te doene ende vel te beslane, dit machmen doen sonder mesdaet jeghen hiemene. Vort ghebiede wi dat so wie so de vinders wederseghet, dat hi verbort ·v· sol. Vort ghebiede wi, dat so wie so te orconden niet ne comt alse de Here ende de vinders dinghen willen, behouden dien dat

hi wert gheboden te orconscepen te commene met 's Heren cnape ende met ·I· vindre, dat hi verbort ·XII· d. jeghen den Here. Vort verbiede wi dat niemen scapine velle sette met lammerinen, up de mesdaet van ·XX· sol. ende tvoedersle verbort te wesene dar't in stonde. Dese ghebode ende dese verbode ghebiede wi hem allen te houdene, die in 't dorp wonen ende hem an de parmentrie sullen gheneren, up also sulke mesdaet als 't ir vorseit es. Ende dese pointe sin ghecort bi den Here ende bi scepenen van Sente Pieters; ende si sullen gheduren also langhe als 't den Here ende scepenen goet sal dinken. Ende dese letteren waren ghemaect in 't jaer van den Incarnatione ons Heren dat men scrift M.me CC.mo LXXX.me, Sondaghes voer Alre-Heleghen-dach.

Op den rug van dit Chirograef heeft eene oude hand geschreven : *Ordonantie om de parmentiers, wonnende op de heerl. van Sente Pieters.* — *Omme de sceppers van Ste Pieters.*

III.

1281.

Wie Diederic die Vos, Domaes die Hont, Willem die Scoutete, Jhan Van den Zande, Jhan die Brune, Jhan die Wevel, Willem van Cleihem Jhan Mont, Boudene van Lapscuere, Weinin van Varsenare, Hughe van Boyenghem ende Gherard die Wevel, scepenen van den Vrien Brugschen ambochte, doen te wetene allen den ghoenen die dese lettren zullen zien ende horen lesen, Als van den contente ende van der calaengen, die Jhan Woubrechts zoene, Elemoeden zoens, hadden up den abbet ende up die kerke van Sinte Pieters van Ghent, over hem ende over die ghoene die aeldinghe waren met hem van der voerseider Elemoeden doet, ende van enen vinderscepe, dan of dat wie zaghen enen sartre ende ghelesen was voere ons, sprekende in dese woerde :

Universis presentes litteras inspecturis dominus Willelmus de Bonem, Hugo filius domini Henrici, milites, magister Willelmus dictus Cley, clericus, Arnulphus Brantin, et Johannes de Zande, salutem in Domino. Noveritis, quod cum inter viros religiosos, abbatem et conventum Sancti Petri Gandensis, ex una parte, et Johannem filium Wouberti filii Elemodis, pro se, suis participibus et coheredibus, descendentibus ex parte dicte Elemodis, ex altera, controversia mota fuisset super duodecima parte decime supra novam *Keuram* de Watervliet, a loco qui dici-

tur, ex una parte *Springhe*, et, ex alia parte, *Riedbec*, versus meridiem vel versus partes *Zuud*, prout se extendit dicta nova *Keura*, dictus abbas, pro se et conventu suo, dictus vero Johannes, pro se et dictis coheredibus et participibus, videlicet pro Waltero et Heinrico, fratribus suis, Woberto filio Willelmi de Calvekete, Willelmo dicto Zonderland, patruo suo, Willelmo filio Lamloti, et aliis, si qui essent coheredes ejusdem, quo idem ·J· promisit ad quitationem et werpitionem adducere super dicta controversia, in nos, tanquam in arbitros, compromiserunt et prenominati participes et coheredes in dicto compromisso, sive arbitrio, consenserunt, et omne jus quod habere poterant aut habere videbantur et habebant in dicta decima ex formortura dicte Elemodis et suorum predecessorum, in manus dicti Johannis reportarunt ad opus ejusdem, et ipsum jus, si quod habebant, quitaverant et quitum clamarunt ad opus ejusdem ·J· libere et absolute, nichil juris penitus retinendo, et hoc coram nobis ac hominibus feodalibus et scabinis inferius annotatis. Promiserunt etiam dicte partes, dictus scilicet abbas, pro se et conventu suo, bona fide; dictus vero ·J·, fide prestita; et ambe partes, sub pena centum librarum Flandrensium parti observanti arbitrium a parte resiliente reddendarum, seu firmiter observaturas. Quicquid nos omnes, vel duo ex nobis arbitris ab altera electis, et ego dominus Willelmus de Bonem super dicta controversia, appenditiis seu accessoriis ejusdem, secundum justiciam, prout poterimus, duxerimus arbitrandum; hoc addito, quod licet dicta pena semel vel pluries a dictis partibus, vel ab altera parte, committatur et exigatur, nichilominus dictum nostrum seu arbitrium, ratione dictarum promissionum erit a dictis partibus firmiter observandum. Et nos arbitri predicti inter dictas partes onus dicti arbitrii in nos suscepimus, et promisimus, fide media, secundum quod jus dictaverit, pro posse nostro, dictum arbitrium terminare. Et est adjectum inter dictas partes et consensum, quod si altera partium arbitrum vel arbitros, ab ipsa electum vel electos, ad aliquam diem non produxerit, poterit illa pars, loco absentis vel absentium, alium vel alios, eligere et constituere, qui cum presentibus in dicto arbitrio procedet vel procedent. Et si illa pars loco absentium alios nos eligeret, poterunt arbitri ibidem presentes procedere, prout justum fuerit, in arbitrio antedicto. Insuper dictus dominus abbas, pro se et conventu suo, de dicto nostro seu arbitrio observando, sub pena predicta, et eadem pena si committatur, plegios constituit coram nobis, me Hughonem filium domini Henrici, militem, et Egidium filium domini Hugonis. Dictus vero Johannes similiter de dicto seu arbitrio nostro observando sub pena predicta; et eadem pena si committatur,

plegios constituit, videlicet Willelmum filium Alardi de Cadzant, Reinerum de Bonem, me Johannem de Zande et Petrum Busere, qui se plegios de premissis coram nobis constituerunt, tali conditione adjecta quod si dictus ·J· et plegii dicti premissa et adjudicanda, sive adjudicata, a nobis recognoverint coram septem scabinis Francis officii Brugensis, se debere observare, et eadem coram ipsis secundum legem patrie vadiaverint, dictam penam incurrere non poterunt, nec committent. Similiter, si dictus abbas de premissis observandis litteras suas et sui conventus dederit, ipse abbas et dicti plegii sui a dicta pena erunt liberati, Preterea dictus Johannes de adducendo Wobertum filium Willelmi dicti de Calvekete ad quitationem juris sui, si quod habet vel habere potest, in predicta decima, quam cito ad legitimam etatem pervenerit; et quod procurabit et faciet eundem Wobertum dictum arbitrium observare sub pena predicta ; et de eadem pena, si committatur, plegios constituit nos Wil(1)..... Bonem militem et Reinerum de Bonem. Et notandum quod dicta quitatio facta a predictis participibus et coheredibus dicti Johannis, videlicet : Waltero, Heinrico, fratribus suis, Woberto et Waltero, facta fuit coram nobis et hominibus feo..... e quatuor Officiorum, videlicet : Johanne filio Reineri, Boidino filio domini Heinrici, Petro de Vliete et Willelmo dicto Dontre; et coram scabinis de Bochoute scilicet : Hugone de Bassevelde, Heinrico filio domini Hugonis, Willelmo Don....; ac etiam coram scabinis nove *Keure* de Watervliet, videlicet: Boidino filio Bachard, Stasino filio Iments, Waltero Walone, Zigero Dullard. Item coram scabinis domini Johannis de Praet, militis in Watervliet : Heinrico Cleiland, Halverico filio Walteri Huds. Item coram hominibus feodalibus domini comitis, scilicet : nobis Willelmo de Bonem, Hugone filio domini Heinrici, militibus, Johanne de Zande, Willelmo filio Alardi de Cadzant, Egidio filio domini Hugonis, Hugone de Bassevelde et Boidino filio Arnulphi, et coram Francis scabinis scilicet : me Willelmo de Bonem, milite, Egidio filio domini Hugonis, Johanne de Zande, Johanne Mont. Et nos scabini ac homines feodales predicti, sicut superius sumus nominati, in testimonium premissorum presentes litteras sigillis nostris cum sigillis dictorum abbatis et conventus fecimus sigillari. Datum anno Domini millesimo ducentesimo octuagesimo, feria secunda post Ascenscionem Domini.

Daer cam voer ons die here Willem, capellaen van Oedenghem, procurerre van der vorseider kerke van Sinte Pieters, die macht hadde van

---

(1) Hier en daer is er een lok in deze charter.

tsabbets halven voerseit, bi des abts letteren voerseit, die wi zaghen ende ghelesen waren voer ons, vinders te nemene in der ghere stede diere ghebraken, ende al te doene dat ten vorseiden vinderscepe toe behoerde, ghelijc den abbet of hiere zelve hadde ghewesen present, also als ons daer wel kenlic was bi den voerseiden letteren van den abbet, of een zide, ende die voerseide Jhan Woubrechts zoene, Elemoeden zoens, of ander zide. Ende daer nam die voerseide here Willem, in die stede van minen here Hughen tshere Heinrics zoene, die vindere was van des voerseits abbets halven, ende die daer ghebrac, enen Heinric den Moutenare, den clerc, ende dien wedde Boudene Hughen zoene te bringhene ende te doen zegghene bin achte daghen. Ende die voerseide Jhan Woubrechts zoene nam in mesters Willems Cleys stede, die daer ghebrac, enen Willemme Alaerds zoene, vindere te sine van dies voerseids Jhans halven, diere ghelike dat die voerseide meester Willem was. Ende die voerseide Willem Alaerds zoene wedde zelve te zegghene bin der voerseider termine. Ende omme dat wie voerseide scepenen van den Vrien waren over dese sticken, ende si voer ons gehandelt ende ghedaen waren wettelicke, so hebben wie dese letteren ghezeghelt met onsen seghelen in kennessen. Dit was ghedaen tSaderdaghes na Sinte Denijs daghe, int jaer ons Heren al men screef sine Incarna..... ende een ende tachentich. Voert wie scepenen van den Vrien Brugschen ambochte, Jhan die Wevel, Jhan Mont, Willem de Scoutete, Hughe van Boyenghem, Jhan van den Zande, Willem..... Weitin Ratgheer, Jhan Niemare ende Jhan Van Tarrendike, doen te wetene allen den ghoenen die dese letteren zullen zien ende horen lesen, Dat camen voer ons te Brugghe, te steghere, daer men din.... handelde, ten Vrien, up den Vridach voer Sinte Luecs daghe, Ewangelisten, int jaer ons Heren als men screef sine Incarnatie tuelef hondert ende een ende tachtentich voerseit. Die here Willem.... llaen.... voerseit, van tsabbets halven voerseit, of een zide, ende Jhan Woubrechts zoene, Elemoeden zoens, voerseit, of ander zide, omme te hoerne dat zegghen van den vinders voerseit..... Willem Alaerds zoens, Heinrics Moutenars, Jhans van den Zande ende Arnouds Brantins van der voerseider calaengen van der voerseider tiende, die daer te jeghenwoerde waren ende present, ende.... van ons lieden ende te wetten, dat sie wettelicke vinders waren, ende dat si macht hadden te zegghene van den voerseiden sticken. Ende dat die voerseide here Willem wettelicke was in tsabbets stede..... vinderscep te hoerne ende omme te doene al datten voerseiden vinderscepen toe behoerde. Daer cam Jhan Woubrechts zoene, Elemoeden zoens, voerseit, voer ons ende hie bant hem te wetten, waer..... hie hier namaels dade enighe

sake of enighe sticke jeghen 't wijsdoem van den voerseiden vinderscepe of jeghen enich point van dat die voerseide vinders wisen souden, dat hie ware ghehouden van sinen hoefde jeghen den sovereinen bailiou van Sinte Pieters van Ghent, die tien tiden wesen soude, ghelijc of hie wettelicke verwonnen ende verbannen ware van manslachten bi des voerseids bailious claghe ende bi der wet van der Vrier virscharne van Brugghe-ambocht. Voert bant hie hem voer ons ende in die voerseide maniere ghcliken bant te bindene van desen voerseiden sticken vore minen here, den grave van Vlaendren, in manieren ware dat sake dat worde te doene bute der poert van Brugghe, dat hem die abt van Sinte Pieters voerseit soude quiten sinen cost, dien hie doen soude omme te vaerne vore den grave van Vlaendren, omme desen bant te bindene. Ende daer waren wie ghemaent ende te wetten van onsen wettelicken maenre, bi namen van Weinine Stullaerde, die tien tiden wettelicke crichoudere was, of dese sticke te wetten wesen mochten, ende of dese bant wettelic was ende te wetten wesen mochten. Ende daer wiseden wie bi wetten ende bi vonnessen, dat dese sticken wel ende te wetten wesen mochten, ende dat die bant wettelic was ende wel ende te wetten ghedaen. Daer camen die voerseide vinders voer ons al daer ende in die wet, daer men wet handelde, ende wiseden hare vinderscep ende hare vonnesse van den voerseiden vinderscepe, ende sie droeghen alle viere overeen ende wiseden den voerseiden abbet van Sinte Pieters ende die kerke van Sinte Pieters los ende ledich ende quite ende onghehouden jeghen den voerseiden Jhanne Woubrechts zoene, Elemoeden zoens, ende jheghen alle die ghoene, die dien voerseiden Jhanne hadden idraghen in handen al 't recht, dat sie hadden in die voerseide calaenge van al den calaengen, daer die voerseide Jhan of hadde ghecalengiert den abt ende die kerke voerseit, ende dien Jhanne ende alle die ghoene die hem hadden ghedraghen hare recht in handen, ewelicke te zuighene van der voerseider calaengen. Ende dit wiseden sie up den bant, die voerseit es, ende sie wiseden Jhanne sine macht te doene loiallic..... omme alle de tsarters, die hier af ghemaect sijn te doene zeghelen. Ende omme dat wi voerseide scepenen van den Vrien willen dat die voerseide sticke bliven vast ende ghestade, also als sie voerseit sijn,... sie ghedaen waren voer ons ende ghewiset te wetten ende ewelicke in ghedinkenessen, so hebben wie dese lettren ghezeghelt met onzen zeghelen in kennessen. Ende ic Weinin Stullaerd, crichoudere tien tiden van den Vrien Brugschen ambochte voerseit, omme dat dese sticke waren ghedaen wel ende te wetten ende bi maninghen van mie, hebbe dese lettren ghezeghelt met minen zeghele, bi verzoeke van

beden par..... in orcondscepen ende in ghedinkenessen van den voerseiden sticken. Ende wie Willem Alaerds zoene, Jhan van den Zande, Heinric die Moutenare ende Arnoud Brantin, vinders van den voerseiden sticken.... dat wie onse voerseide vinderscep wiseden ende over een droeghen, also als 't voerseit es, wel ende te wetten, hebben dese letteren ghezeghelt met onsen zeghelen, bi verzoekene van beden partiën, in kennessen... in ghedinkenessen ewelicke van den voerseiden sticken. Dit was ghewiset ende ghedaen in 't jaer ons Heren als men screef sine Incarnatie tuelef hondert ende een ende tachtentich tsVriendaghes... Sente Lucas daghe, Ewangelisten, also als hier es voerseit.

Van de drie en twintig zegels, die vroeger aen dit stuk hingen, is er slechts één, met het opschrift: † S. HUGONIS DE BOEIENGHEM byna ongeschonden. Verder zijn er vijf andere, min of meer beschadigd, in groen was, aen dubbelen steert van perkament overgebleven. Al de overige zijn verdwenen.

IV.

1284.

† CYROGRAPHUM †

Wi Jan, bi der ghenadecheden van onsen Here, abdt van Sente Pieters van Ghent, doen te wetene allen den ghenen, die nu sin ende die irna commen sullen, die dese letteren sullen zien ofte horen lesen, datmen ene maniere van lande houdt van ons ende van onser kerken, dat es gheëten *Lalant*, ende dat leght in Onser Vrouwen prochie Sente Mariën; dwelke lant onser kerken sculdech was elkes jars, elc bunre ene penninch in Palme sondaghe, ende te alf Meie, elc bunre enen penninch, ende in Onser Vrouwen daghe in alven Oeste, elc bunre tuee sol., ende de drie bunre drie peninghe ende enen allinc up den selven dach, ende elke drie bunre enen madere in den Oest, ende in Sente Matheus daghe elke tuee bunre een spent halster evenen, ende in Sente Symoens ende Juds daghe, elc bunre ene virtale rogs, ende in Sente Nyclaus daghe elc bunre een halster mouts ende tuee peninghe van elken halster mouts te makene; waer bi dat ons dochte ende den ghenen die dat lant audende sin, dat vele pine an die rente te verdinghene lach elkes jars, bidi dat menegherande scult sculdech was, ghelijc dat ir vorseit es, ende te vele terminen te gheldene. So dat wi overheen ebben ghedreghen met onsen scepenen van Sente Pieters

dorpe ende metten laten die dlant audende sin, ende om dat ons dinckede nutscep van onser kerken, ende dien vorseiden scepenen ende laten de nutscep van hemlieden, ebben si een verdinc ghemaect jeghen ons van diere vorseider renten ewelike staende, elc bunre om zees scelinghe ende om zees peninghe vlaemsche elkes jars te gheldene, in Sente Nyclaus daghe ofte binnen derden daghe daer na, onse dienst buten ghelaten dien si ons sculdech sin elkes jaers, alse van der vetten hute onsen hove te voerne ende up onse couteren te bredene, te elken saisoene, also alse de couteren gheleghen sin. Vort es te verstane, dat dat selve lant, dat so vorseit es, blift ter selver husagen ende ter selver costumen van cope ende van sterfcope, dat eft ghestaen tote hare. Ware oec dat sake dat de vorseide late, die dit vorseide lant audende sin, niet ne golden de vorseide zees scelinghe ende zees peninghe van elken bunre ten termine die ir vorseit es, ende wi daer omme wilden doen panden, so adde elc laet, dier omme ghepant worde, ende niet vergolden adden, verbort zees peninghe [*t*]e scepenen coste bouf ende ter ghere bouf die met hem om de pandinghe ghinghen ofse scepenen nemen wilden. Vort es te wetene, alle dese vorworde, die ir vorseit es, dat soe was ghemaect bi onsen wille ende bi der late wille die dlant audende sin, ende bi scepenen vonnessen van Sente Pieters dorpe, die wisden de vorworde ewelike vast ende ghestade te blivene, dat es te wetene : der Heinric de Yserine, Heinric de Scotelere, Jan ver Marthen sone, Justaes van Berthengen, Willem van Donse, Everard van der Pale, Robe van Hadenghem, Woitin de Moer, Justaes van den Hede, Ywein van Velseke, Woitin Zondersorghe, Woitin van Merlebeke ende Jan Veis. Ende om dat wi willen dat dese vorseide vorworde blive ewelike, vast ende ghestade gheauden, ebbe wi dese letteren uthanghende ghese-ghelt met onsen seghele. Ende wi scepenen vorseit van Sente Pieters dorpe, om dat wi willen dat dit verdinc ewelike vast ende ghestade blive, dat ghedaen was bi der late wille ende bi onsen vonnesse, ghelijc dat ir vorseit es, ebbe wi dese letteren uthanghende gheseghelt met onsen seghelen, die waren ghegheven in 't jaer van den Incarnatione ons Heren, datmen scrift ***Millesimo ducentesimo octuagesimo quarto,*** Saterdaghs voer sente Vincentis dach.

Van de veertien zegels, die vroeger aen dit stuk aen dobbelen steerte van perkament hingen, zijn er maer drie overgebleven, waervan slechts één, dat van Woitin van Merleke leesbaer is. Het draegt tot opschrift : † S. WAVTIER... MER... KE. Deze charter is gedrukt by DIERICX, *Het Gends Charter-boekje,* bl. 81.

V.

1285.

Tote alle den ghenen die dese lettren zullen zien ende horen lesen, Jhan van den Poele, Boudene van Moerkerke, Olivier van der Haghe, Willem van Cleiheem, Willem ser Willemans suene, Gherolf van Calvekete, Heinric die Grote, Thomaes die Hont ende Langhe Jhan van Caedzant, scepenen van den Vrien Bruxen-ambochte, groetinghe. Wie doen u te wetene van den contente dat was tusschen den here Jhanne den Visschere, tien tiden abt van Sente Pieters te Ghent, van der kerken alven van Sente Pieters, of eenside, ende vroue Lisebetten Reinars wijf van Boneem ende Reinaren, haren man, of anderside, alse van neghen sceleghen drie peneghen min, elx jaers, die vroue Lisebette vorseit ende Reinare, hare man, calengierende waren in de meyerie, in des abs scueren van Ruisschevliete ende van Oestburch, van allen andren sticken, die si besteden of heschen mochten in die vorseide scueren, ende van allen andren calaingen die sie onderlinghe hadden. Van welken contenten ende calaingen si waren bleven up mijn here Roeger van Ghistele, ruddere, an beden siden, also als die vorseide vroue Lisebette ende Reinare, hare man, of eenside, ende Arnoud Brantin, die wettelike was ins sabts stede, of anderside, verlieden vor ons, dat die vorseide vroue Lisebette ende Reinare, hare man, verlieden vor ons, dat mijn here Roeger van Ghistele, vorseit, hadde ghesceden sijn vonnesse in deser manieren, dat hi wisede den abt ende die kerke van Sente Pieters onghebouden ende quite van den neghen sceleghen drie peneghen min, 's jaers, die die vorseide vroue Lisebette ende Reinare, hare man, calengierende waren in die vorseide scueren van Oestburch ende van Ruisschevliete, alse van rechte van meyeriën ende van al den andren calaingen, die die vorseide vroue Lisebette ende Reinare, hare man, hadden sjeghen die kerke van Sente Pieters, of hebben mochten, in die vorseide scueren. Ende dat die vroue Lisebette vorseit ende Reinare, hare man, ende diere vroue Lisebetten barblikenste oier, quite souden scelden die kerke van Sente Pieters van den vorseiden neghen sceleghen drie peneghen min 's jaers ende van allen andren calaingen vor scepenen van den Vrien. Ende also scouden quite vor ons die vorseide vroue Lisebette ende Reinare, hare man, ende Reinare, ende Clais, hare barblikenste oier, die vorseide kerke van Sente Pieters, van den vorseiden neghen sceleghen drie peneghen min 's jaers, ende van allen andren calaingen, also als 't mijn here Roegier van Ghistele, vorseit, ghewijst

hadde. Vort so bekenneden ende lieden vor ons, bi den wijsdoeme van mijn here Roegiere vorseit, vroue Lisebette ende Reinare, hare man vorseit, van den drie ponden 's jaers arveliker renten, die hem die abt Jhan, vorseit, hescende was van der kerken alven van Sente Pieters vorseit, dat si die sculdich sijn, also als 't vorseit es te gheldene, elx jaers d'ene helt te Sente Jhansmesse, ende die ander helt te Sente Bamesse. Ende dat die beset zijn up zesse imete lants, lettel min of me, licghende binne den ambochte van Oestburch, dat's te wetene : twe imete bezutalf ant werf, daer Hughe Alards suene woende, ende daer naer twe ghemete daer Coene up woende, ende een ghemet bewestalf ant vorseide werf, ende al 't ander in den boengard, bewestalf den weghe. Ende van desen lande houden die van Sent Salvators te Brucghe twe ghemete of daer omme terrent. Ende vroue Lisebette vorseit es sculdich te blivene in hoefde van den drie ponden 's jaers vorseit. Ende, omme dat wie Roegier van Ghistele, ruddre, vorseit, wiseden dit vonnesse in deser manieren dat hier boven ghescreven staet, so hebben wie onsen zeghel ghebanghen an dese lettren te ghedinkenessen. Ende, omme dat wie scepen van den Vrien vorseit, waren te verkenessen van desen sticken vorseit, so hebben wie dese lettren ghezeghelt uthanghende in kennessen. Dit was ghedaen in 't jaer als men screef die Incarnatie ons Heren, twalef hondert vierewarven tuintich ende vive, Saterdaghes vor Sente Vincensis dach in Loumaent.

Van de tien zegels zijn er slechts twee overgebleven. Op het vierde leest men : † S. WILLEM VAN CLEIHEM, en op het vijfde : † S. OLIVIER VAN DER HAGHE.

VI.

1294.

Het si cont allen den ghenen, die nu sijn ende die te commene sijn, die dese lettren sullen zien ende horen lesen, Dat Heinric Moraet ende Mergriete, sijn wettelike wijf, quamen voer den here Boidine van der Lake, profst van Sente Pieters van Ghent, ende voer Heinrike Lenten, Woitine den Moer, Janne, den meiere van Maelte, Woutren den Smet, Jacoppe Balline, Janne van Velseke, Woitine van Merlebeke, Woitine Sondersorghe, Heinrike van Hadenghem, Janne Veise, Arnoude van den Spiegelkine, Janne Cnapeline ende Justase van den Heede, alse voer scepenen van der selver stede, ende bekenden ende verlieden, dat si ebben vercocht meester Salemoene viere

pont renten vlaemschs paiments heuwelike ende emmerme ervelike staende, ende over welke viere pont renten dat dese Heinric Moraet ende Mergriete, sijn wettelike wijf, met voghede, setten te pande. Ende brochten den here profst vorseit inde hant, te meester Salemoens bouf vorseit, al hare erve die si ebben liggende inde niewe strate, met also sulken ghelaghe alsoe gheleghen es. Ende dese vergheldinghe van desen viere pont renten gaet hin ende beghint te Sente Bamesse, alsmen sal scriven Incarnatioen ons Heren tualef ondert ende vive ende neghentech jaer, ende also vort heuwelike elkes jaers telken Sente Bamesse, d'een na d'ander commende. Vort so sekerde ende swoer dese Mergriete, des vorseids Heinrix Moraets wettelike wijf, dat soe nemmerme dor neghenen commer ofte breke, die soe hebben mochte, in wat manieren dat ware, eneghe bilevinghe ofte enech recht an de vorseide erve heeschen ofte calengieren soude, dat meester Salemoene, vorseit, ofte hiemene, die na hem an de vorseide renten quame, mochte deeren. Ende alle dese vorseide pointe, ghelijc dat si ir voren bescreven sijn, sijn alle ghedaen bi wette ende bi vonnesse van scepenen van Sente Pieters dorpe vorseit, bi den versouke ende den consente van beden partiën. Ende omme dat alle dese vorseide pointe ende dese rente sullen bliven heuwelike, vast ende ghestade, so ebbe ic Jan, bi der ghenadecheden van onsen Here, abdt van Sente Pieters van Ghent, bi der bede ende bi den versouke van beden den partiën vorseit, dese lettren gheseghelt met minen seghele uthanghende, met scepenen seghelen van Sente Pieters voren ghenoemt. Ghegheven in 't jaer alsmen screef Incarnatioen ons Heren tualef ondert ende viere ende neghentech jaer, 's Vriendaghes voer Alreheleghen dach.

Aen dit stuk hingen vroeger veertien zegels. De eerste is verdwenen. De twaelf andere, in groene of bruine was, zijn alle min of meer gebroken. Een enkel, het achtste, is ongeschonden. Daerop leest men : † S WOUTRE VAN MERLEBEKE.

VII.

1296.

Wi scepenen van mijns here Jhans go[*ede va*]n Praet, Willem Weitins sone, Huge Willins sone, Wouter Doet, ende Willem Noits soene, maken cont alle den goenen die nu sijn ende hierna comen sullen, dat camen vor ons, bedochten sinnes ende wel beraden, Wouter Boidins soene ende ver Heilewijf, sijn wijf, ende gaven viere gemete lants virtich

roeden min, lichtelijc min of me, met alle de rechte dat siere an hadden of hebben mochten emmermer hier na, si of harlede wettelike oer, ende halmers hem, ter capelriën boef in die kerke van Watervliet, ende tsceens boef diere besinghen sal ende diere toe gewiët wort. Ende welken tiden dat die capellaen gewiët es, ende hise besinghet, so gaet die vorseide Wouter ende sijn wijf uter renten te eweleken boef ende die capellaen d[*aer inne*] als ter capelriën boef. Ende dat vorseide lant leget binnen mijns heren ambochte van P[*raet*] in Watervliet, daer Jan Lamsins soene up wont. Ende omme dat wi scepenen vorseit willen dat dese dinc vast blive ende gestade, so hebben wi desen tsartere gesegelt met onsen zegelen utehanghende, in 't jaer ons Heren als men screef M°. CC° tnegenthech ende sesse, 's Donresdages na Assewons dach.

De vijf zegels zijn verdwenen.

VIII.

1298.

Het si cont alle den ghenen die nu sijn ende hier na wesen zullen, Dat was een debaet tusschen den abbet Jhanne ende den convente van Sente Pieters van Ghent, inde ene side, ende Boudene Boudens soene, Arnoud soens, van Sente Laurens, inde ander side, van diversen rechten, die de vorseide Boudene heesschende was inde tienden ende in ander goet dat die kerke van Sente Pieters hadde ende heeft in dambocht van Isendike, alse meiere; dwelke recht dat de vorseide Boudene helt te lene van der kerken van Sente Pieters, ende van welken rechte Boudene, vorseit, was sculdich diverse dienste te doene. Ende het es te wetene dat d'abt ende convent Bouden, vorseit, also suilc recht, als hi heesschende was, al niet ne kenden ghelijc dat hij 't heesschende was. Van welken debate ende van al den rechten dat Boudene vorseit heesscende of calengierende was, ofte heesschen ende calengieren mochte tote den daghe van heden, in wat manieren dat was of te wesen mochte, inde tienden of in der kerken goet van Sente Pieters van Ghent, in dambacht van Isendike d'abt ende convent vorseit, inde ene side, ende Boudene vorseit, inde anderside, omme pais ende omme ruste, namens vinders, dat's te verstane: Gherarde van den Walle, over de kerke van Sente Pieters vorseit, ende Gielise van den Hove, over Bouden vorseit, ende Willemme van der Pieten alse derden man, bi den consente van beden partiën. Welke vinders hem bonden wettelike in 't vinderscep, ende gheloveden te scedene, ende te secghene hare segghen van den

debate vorseit. Ende was den vinders macht ghegheven van den partiën, van hoghen ende van nedren. Ende beloveden bede partiën vorseit, wat dat de vorseide vinders segghen souden ende ordineren van den debate vorseit, dat dat d'abbet ende convente hauden souden, ande ene side, ende Boudene vorseit, an d'ander side. Ende dit was ghedaen vor der kerken man van Sente Pieters; ende waren de man ghemaent der up van den ghenen diese macht hadde te maenne, of de partiën vorseit so vele der toe ghedaen hadden, alse bi den welken dat der vinders vorseit segghen sculdech ware ghehauden te wesene. Ende de man ghinghen hem beraden, ende quamen weder van rade, ende wijsden bi ghemenen rade ende bi vonnessen, datter die partiën in beden siden so vele toe hadden ghedaen wat dat de vinders vorseit der of segghen souden ende ordineren dat sculdech ware ghehauden te wesene. Vort es te verstane dat de vinders vorseit horden heesch ende antworde van beden partiën vorseit, ende bespraken hem met vroeden lieden, ende seiden hare segghen, also als 't hierna volghet, alle ghemeenlike overheen ghedreghen : Dat Boudene vorseit al 't recht dat hi hadde ofte hebben mochte in de tiende ende der kerken goet vorseit ende in die meierie, quite scelden soude, ende tsarters of munimente, die hiere of hadde, up gheven soude ter kerken bouf van Sente Pieters. Ende daer over wijsden de vorseide vinders Bouden, vorseit, hem ende sinen hoire te eweliken daghen zestech pont elkes jaers te hebbene up de tienden vorseit; de ene helt van den zestich ponden te gheldene elkes jaers, telken Sente Mariën Lijchtmesse, ende d'ander helt telken tSinxen, d'een na d'ander comende, in also suilken paiemente alse daermen der kerken tienden mede ghelden sal te dien tiden. Ende dese vorseide zestech pont 's jaers wijsden de vorseide vinders Bouden, vorseit, te lene te haudene, hem ende sijn hoire, van der kerken van Sente Pieters, inde stede ende over al 't recht dat hi effende ofte heesscende was in der kerken goet van Sente Pieters, in wat manieren dat was, binnen den ambachte van Isendike. Ende ware dat sake dat Boudene vorseit faute hadde van den paiemente vorseit, ende dat men hem niet ne golde ten terminen vorseit, ende dat hij 't soufficiantelike hadde betoecht den abbet van Sente Pieters, so mochte Boudene vorseit gheven den here van den lande twintech pont omme hinninghe te doene van sinen paiemente, daer hi of ware in fauten van vergheldene, sonder minderinghe van sire scult. Ende hier bi heeft Boudene vorseit quiteghescolden wettelike al 't recht, dat hi heeft ende hadde, ofte dat sine vorders mochten hebben ghehat, an de tienden ende goet vorseit, ofte an de meierie, ofte in wat manieren dat si recht mochten

hebben ghebat in der kerken tienden van Sente Pieters, ofte in der kerken goet binnen den ambachte van Isendike vorseit. Ende hier bi heeft gheloeft Boudene, vorseit, wettelike up de vorseide zestech pont 's jaers te waranderne ende waerscepe te doene der kerken van Sente Pieters, te wette vander vorseider meieriën ende van den rechte datter toe bort, of sijn broeder of hiemene van sijns vader hoire ghedinghe halen mochte up de meierie ofte up enecht recht datter toe bort, omme d'ochisoen van der versterften van sinen vader ofte omme d'ochison van Bouden vorseit. Vort es te verstane, dat alle dese dinghe, die hier vorseit sijn, wetteleke ghewijst sijn te haudene vast ende ghestade te heweliken daghen, bi vonnesse van der kerken mannen van Sente Pieters. Ende omme dat wij Jhan, abbet van Sente Pieters, ende dcouvent van der selver stede, willen dat dit vinderscep ende 't segghen van den vinders vorseit, ghelijc dat hier vorseit es, ghehauden werde vast ende ghestade, ende dat de vonnesse, diere onse man up hebben ghewijst, ghelijc dat hier vorseit es, vast ende ghestade bliven ghehauden te heweliken daghen, hebben wij desen tchartre gheseghelt met onsen seglen uthanghende. Ende bidden den vinders vorseit ende den mannen die hier na staen ghenoemt, dat si in kennessen dat alle dese dinghe vorseit, ghelijc dat si hier vorseit sijn, wel ende wettelike sijn ghedaen, hare zeghele hier an hanghen. Ende ic Boudene Boudens soene, Arnouds soens, van Sente Laurens, omme dat ic wille dat vindercep vorseit ende 't segghen van den vinders vorseit, ghelijc dat hier vorseit es in desen tchartre, werde vast ende ghestade ghehauden te heweliken daghen, hebbe ic desen tchartre gheseghelt met minen segle uthanghende. Ende bidde den vinders vorseit ende den mannen die hierna staen ghenoemt, dat si in kennessen dat alle dese dinghe vorseit, ghelijc dat si hier vorseit sijn, wel ende wettelike sijn ghedaen, hare zegle hier an hanghen. Ende wij Gherart van den Walle, Gielis van den Hove ende Willem van der Pieten, in kennessen dat dese dinghe vorseit sijn gheseit ende ghedaen ghelijc dat hier vorseit es, hebben wij, bi versouke van beden partiën, onse zegle hier an ghehanghen alse vinders van desen sticken. Ende wij Roelin Zuichteboem, Justaes van Bertenghem Arnoud van Oesterzele, Justaes van Leden, Gherart van Meren, Martin de Drussate, Diedric de Scuetelere ende Rase de Meiere, der Kerken manne van Sente Pieters, die over dit segghen ende dese ordinance gheroupen waren alse man ende orconden, in kennessen dat alle dese dinghe vorseit sijn gheseit ende ghedaen ghelijc dat hier vorseit es, hebben wij, bi versoucke van beiden partiën, onse zeghele hier an ghehanghen alse manne. Ende ic Heinric Boudens soene, Arnoud soens, Boudens broeder

vorseit, die over alle dese sticken, was, hebbe, bi versouke van beiden partiën, minen zeghel in orconscepen hier an ghehanghen. Dit was ghedaen, ghelijc dat hier vorseit es, in 't jaer als men screef d'Incarnacioen ons Heren twalef hondert ende achte ende neghentich jaer, sWoensdaghes voer den Ommeganc te Dornike.

Van de veertien zegels, die vroeger aen dubbele steerten van perkament hingen, is er niet een overgebleven.

HANDSCHRIFTEN IN VROEGERE TYDEN BESTAENDE.

In 1658 werd te Antwerpen openbaer verkocht de, voor dien tijd ryke, bibliotheek nagelaten door den ridder Michiel Steven Bulteel, heer van Niepe (1). Onder de rubriek : *Historici profani, chronologici, antiquarii in omni genere*, van den kataloog, leest men : Bultelii Mss. *Hispanica*, in-4to — *Flandrica*, in-8° — *Gallica*, in-8° — *Brugensia* in-4to. En verder ook onder de Libri Flandrici : bl. 44. *Het boeck van Haly Abenraghel*. Ms. fol. — bl. 45. *Poema van Meerlandt*. Ms. fol. Wat er van dit alles geworden is, kan ik niet zeggen.

Van Hulthem bezat drie deelen latijnsche verzen van den yperschen dichter Bulteel, welke thands op onze koninklyke bibliotheek, te Brussel te vinden zijn. In den catalogus worden ze aldus beschreven : *Gislenii Bultelii Clytii, Hyprensis, carmina*. 3 vol. in-fol., en feuilles. — Manuscrit qui parait original, et d'une fort bonne main. Le 1er volume contient : *Divinarum consolationum libri VI*. Le second : *Carminum piorum libri, IV ; de lapsu et reparatione generis humani* lib. I ; *Strenae christianae*. Le troisième : *Miscellaneorum libri VII* (2).

---

(1) *Catalogus insignium in quavis facultate librorum instructissimae ac famosissimae bibliothecae domus mortuariae nobilissimi quondam viri Domini D. Michaëlis Stephani Bultelii, equitis aurati, toparchae in Niepe* etc. Antv. *apud Mich. Cnobbaert* 1658, in-4to van 46 blz.

(2) *Bibliotheca Hulthemiana*. D. VI, bl. 59, Nr 212. — Men leest aldaer verkeerdelyk *Bulteï*, in plaets van *Bultelii*.

KLEINE GEDICHTEN EN PROZASTUKKEN

UIT DE DERTIENDE EN VEERTIENDE EEUW.

Ik laet hier al wat het groot Hulthemsch handschrift, Nr 192, die zoo ryke bron voor onze oude letterkunde, nog oplevert, volgen.

De twee eerste stukken werden reeds vroeger, doch naer andere handschriften uitgegeven. De legende van *Sinte Gertruiden minne*, waerin men den oorsprong verhaelt van het oud vaderlandsch gebruik, om, wanneer men zich van elkander moet verwyderen, by het afscheid nemen, den dronk van Sinte Geertrui toe te brengen (1), werd reeds vroeger door Clignett uitgegeven (2) Hy trok het uit een handschrift op de koninklyke bibliotheek te 's Gravenhage, hetwelk de gedichten van Willem van Hildegaersberch bevat.

Een tweede afschrift van dat zelfde dichstuk komt nog voor in eenen Codex, ter brusselsche bibliotheek berustende, die ook vroeger van Van Hulthems nalatenschap deel maekte, en waerin insgelyks de dichtarbeid van Willem van Hildegaersberch verzameld is (3).

De tekst van *Sinte Gertruiden minne* uit het handschrift Nr 192, dat voor my ligt, is dus de derde. Ik aerzel niet deze laetste lezing

---

(1) Over dit oud gebruik is er zeer veel geschreven. Men raedplege, onder talryke anderen, De Reiffenberg. *Archives philologique* D. III. bl. 1 en 235, en Buddingh, *over oude en latere Drinkplegtigheden* s' Gravenhage 1819. in-18° bl. 381-416.

(2) *Bydragen tot de oude Nederlandsche letterkunde*. 's Gravenh. 1819. in-12°.

(3) Dit HS. is beschreven onder Nr 188. D. VI bl. 54, van de *Bibliotheca Hulthemiana,* en aengeteekend op den *Inventaire* onder Nr 15659. Zie *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque royale des ducs de Bourgogne*. Brux. 1842. D. II. bl. 314.

hier mede te deelen, niet alleen omdat ze soms van de andere nog al afwijkt, maer ook omdat ze my in 't algemeen beter en ouder schijnt dan de twee andere. Daerby verdient het opmerking dat het slot van dit stuk geheel anders is, en dat daerin de naem van Willem van Hildegaersberch niet te vinden is.

By Clignett, en in een der handschriften van Brussel, luiden de laetste regels aldus:

Hierom is Willem ende ic in een
Van Hildegaersberge, onder ons tween,
ende hebben ons alsoe beraden,
dat wise niemont en heiten versmaden.
Wie mense scenct, hi salse ontfaen,
dat hi in hoer geleide moet gaen,
daer ghi dit dicht af hebt gehoert,
ende ons God leide ter hemelscher poert,
ter lester reisen, alst is te doen.
Hier mede eindic mijn sermoen (1).

Daer voor leest men in het handschrift dat ik volg:

Daer bi hebbic mi soe beraden,
dat ics niemen en hete te versmaden,
die mense scinct, hi salse ontfaen,
dat hi in haren gheleiden moet gaen.
Daer ghi dit ghedicht af hebt verhort,
God bringhe ons ter hemelsche port,
ten lesten daghe, daers es te doene.
Hier mede indic dit sermoen
van Sente Ghetruiden, der heileger joncvrouwen,
die men in hemelrike mach scouwen,
ende Sente Janne daer toe mede.
God sende ons sinen eweghen vrede.

Thands breng ik in bedenking of men voortaen nog dit dichtstuk mag beschouwen als zijnde uit de pen van Willem Van Hildegaerdsberch gevloeid?

---

(1) Ik geef deze verzen volgends het brusselsch handschrift van Willem van Hildegaerdsberch, en niet volgends den haegschen tekst door Clignett gedrukt.

Reeds vroeger zegde professor Jonckbloet : « De vraag is wel eens gerezen of alle gedichten in het bekende handschrift (het haegsche) wel van zijne hand zijn. En werkelijk er scheen reden tot die vraag[1]. » Verder ontsnapte de raedselachtige wyze, waerop de naem van Willem Van Hildegaersberch in *Sinte Gertruide minne* voorkomt, aen dien geleerde niet, en hy wist daervan geene voldoende verklaring te geven.

Ik meen dat het dichtstuk het werk is van eenen anderen dichter, die vroeger dan Van Hildegaersberch leefde. De groote Hulthemsche codex bevat, mijns dunkens, niets, dat men aen Van Hildegaerdsberch verschuldigd is. Ook het stukjen : *Van wel connen te helene,* vroeger in Willems *Museum* uitgegeven, is, meen ik, niet van hem.

By den tekst, dien ik naer het groot Hulthemsch handschrift mededeel, voeg ik de varianten, welke de andere brusselsche Codex oplevert. Ik ben die verschuldigd aen de goedheid van mynen vriend, jonkheer Blommaert. Deze geleerde was voornemens de volledige werken van Willem Van Hildegaersberch aen het licht te brengen ; doch hy heeft daervan afgezien, omreden de heer Leendeertz zich met den zefden arbeid heeft belast.

Op *Sinte Geertruiden minne* laet ik *Een bedinghe van onsen Here* volgen, die slechts het eerste gedeelte uitmaekt van een dichtstuk, hetwelk vroeger door Mone, naer een ander handschrift werd uitgegeven[2]. Deze trok het uit het *Peterhauser Gebedenboek,* hetwelk op de bibliotheek te Heidelberg berust, en waerin het *Van ons Heren passie* heet. De tekst van Mone heeft honderd en drieennegentig verzen, terwijl de onze er slechts honderd en zesendertig telt. Er ontbreken dus aen dezen laetsten zevenenvijftig regels.

(1) *Geschiedenis der Middennederlandsche Letterkunde* D. IV. bl. 407-409.

(2) *Anzeiger für Kunde der Teutscher Vorzeit.* Karlsruhe, 1839. Achter Jahrgang, in-4°. bl. 584-588. Zie ook Mone, *Uebersicht,* bl. 176, en Hoffmann, *Horae Belgicae,* Pars prima. Editio secunda. Hannoverae, 1857, bl. 116.

De elf eerste verzen uit den heidelbergschen Codex luiden als volgt :

Als ic mi selven wille verhogen,
soe pensic om ons Heren dogen,
dat hi om minen wille heeft leden,
dat hem de felle Joden deden.
Otte van der Leyen sprect :
Soe wie dat hem selven brect
te goeden dingen, hi moet hanteren :
daer omme ginc hi ons viseren
in sijn herte, ende maecte een dichte.
Ic bidde Gode, dat hi mijn ziele verlichte,
dat si met hem moet ewelec wesen, enz.

Deze regels komen in eene andere orde voor dan by ons. De dichter wordt aldaer Otte van der Leyen genoemd, in ons handschrift Otte van Orleien. Welke lezing is de beste? Dat valt moeijelyk te beslissen, vermits het een, zoo wel als het ander, echt nederlandsch klinkt, en er in vroegere dagen wel geslachten zullen bestaen hebben die deze namen voerden. Waerschijnlyk zal eene latere ontdekking dit raedsel oplossen. Ik denk, in allen gevalle, dat die dichter, blykends zynen schrijftrant, in de tweede helft der veertiende eeuw te huis behoort.

Als eene byzonderheid stip ik hier aen, dat men hier soms drie verzen, in plaets van twee, aentreft, die het zelfde rijm hebben. Zoo als v. 5, 6 en 7 ; v. 32, 33 en 34 ; v. 65, 66 en 67 ; v. 128, 129 en 130. Alhoewel in de regels, die ik hierboven uit het heidelberger handschrift mededeel, het vers :

Daer hi ons allen dede verrichten,

weggelaten is, vindt men toch ook elders in dien codex die zelfde drie te samen rymende regels, en zoo leest men de v. 159, 160 en 161, die by ons ontbreken :

Ten ordele, daer gi u macht selt tonen
ende elken na sine verdiente lonen.
ic biddu, Herc, dat gi mi cronen, enz.

Mone, die slechts op eene dezer plaetsen schijnt aendacht genomen te hebben, zegt : *fehlt ein Reim aber der Sinn ist ganz*. Ik denk echter, dat het zoo niet is, maer dat de schryver dit rijm met voordacht tot driemael toe heeft herhaeld. Andere onzer oude dichters leveren daervan nog wel voorbeelden op.

Van de *Bevelinghe*, die ik hier onder Nr LXXIX opneem, zijn de verzen 9-11, 19-24, 45-46 en 51-56, reeds uitgegeven. Deze, te samen ten getale van twintig, maken met twee andere regels, die daer ten slotte zijn bygevoegd, een afzonderlyk stukjen uit, hetwelk op eene andere plaets[1], in het zelfde groot Hulthemsch handschrift, voorkomt. Volgends dezen tweeden tekst heeft de heer Angillis het laten drukken in de *Rumbeeksche Avondstonden*[2].

Omtrent de overige dicht- en prozastukken heb ik niets byzonders aen te merken. Deze laetste heb ik, op het aenraden van talryke vrienden onzer oude tael- en letterkunde, alle, zonder uitzondering, opgenomen, en dat wel vooral, omdat er tot hier toe nog zoo weinig van onze oude proza bekend gemaekt is.

LXXVII.

Sente Ghetrwden minne ende Sente Jans vrienscap, die deen vrient den andren gheeft.

—

Int leste van des meyen tijt,
als over alle die werelt wijt
loveren springhen ende gras,
quamic ghegaen, daert scone was,
spacieren, op een water claer,
daer die voghelkine, sonder vaer,

---

(1) Onder Nr LXXXIII, bl. 71.
(2) Rousselaere, 1856, bl. 19, onder Nr IV.
Vers 1. Int suetste vander. — 2. al. — 3. Lover spruyten. — 6. vogelkijn.

bi naturen lude songhen,
ende die bloemen alle ontspronghen.
Op die riviere, al daer ic ginc,
over dinctic menich dinc,
beide van desen ende oec van dien.
Mijn ghepeins en was niet clein,
om scone materiën te vinden,
die ic in rime mochte ontbinden,
beide vore heren ende voer knapen,
die gheboren sijn te wapen;
papen, clerken ende ander lieden
willic wel den sin bedieden.
Dat ic daer vant, in corter stont,
willic u met redene maken cont.
Doen ic ginc peinsende ende visieren
van poenten scone menegertieren,
die wel an goede poente voeghen,
die mi jeghen therte droeghen,
daer af en maectic gheen gescal.
Wildi die waerheit weten al,
ic bleef ane ene die mi behaghde.
Quamic, daer mi iement vraghde,
ic sout wel segghen sonder beiden,
ende met redene onderscheiden
an wat materie dat ic bleef,
ende met minen sinne bescreef,
soe dat ics een deel hebbe onthouden.
Nu merct alle, jonghe ende oude,
dat ic versta den rechten sin,
Het es van Sente Ghertruden min,

Vers 7. songen. — 8. bloemekijn ontsprongen. — 9. dese rivier. — 10. Overdencken. — 11. ende van dien. — 12 Sijn gepeins... cleen. — 13. materie te vijnden. —14. ryme mocht ontbijnden.— 15. voer... voer...— 16. geboren sijn van wapen. — 17. clercken, ander luden. — 18. Wil ic oec den sin beduden. — 19. Wat ic. — 20. Ende mit reden. 21. Doe ghinc ic peinsen. — 22. Vreemde sinnen menigertieren. — 23. goeden dichten voegen. — 24. Ende die my tegen... droegen. — 25. af maec ic geen. — 27. bleefs aen des my behagede. — 28. Ende quaem ic daers my iemont vragede.—29. Ic wildet berechten. —30. mit reden... sceiden.—31. In wat... ics. —32. Ende in mynen... screef. — 33. heb een deel. — 34. mercket jongen mitten ouden. — 35. Dat elc verstae. — 36. tWas van sunte Geertruden min.

die men drincken gheeft elken man,
ende daer toe die vrienscap van S. Jan
heden daghes, te menegher stede,
ende vrouwen die ghelike mede.
Dit nemdi gherne, alst men u biedt;
den rechten sin en wetti niet,
bi wat saken dat men dit doet.
Hoert na mi, ic maecs u vroet,
hoe sente Ghertrut leide haer leven,
ende waer omme haer minne hier es bleven,
als mense u scinct al sonder sparen,
dat ghi dan hoept bat te varen.
Ene nonne die was hier te voren,
ende enen ridder wel gheboren
hadde die ridder met minnen bevaen.
Die waerheit seldi weten saen :
die ridder was biden cloester geseten,
daer si nonne af was gheheten,
die heileghe joncfrou S. Ghetruit,
die haer in doeghden altoes muut,
als ghi hier na selt versinnen,
als ghi hoert dinne van deser minnen,
die si beide gader droeghen.
Die joncfrou liet haer ghenoeghen
metten ghenen dien si minde;
al wart dat haer die ridder sinde,
van hem en wilt si groet no clene.
Si minde Jhesum van Nazarene,
ende Maria, sijnder liever moeder,

Vers 37. men gevet elken man. — 38. Daertoe die vrientscap... sunte. — 39. Noch huden des dages... meniger. — 40. Den vrouwen des gelijc mede. — 41. neemdi geerne alsment u biet. — 42 Mer den... weti. — 43. ment doet. — 44. my. — 45. sunte Geertruit .... hoer. — 46. waerom hoer... is hier gebleven. — 47. scenct. — 48. ghi hoept te bat te varen. — 49. Si was een nonne al hier. — 50. een... geboren. — 51. Had hoer mit minnen soe bevaen. — 52. Dat hi hoer nict en mocht ontgaen. — 53. Die bi den cloester was geseten. — 54. Aldaer... geheiten. — 55. heilige joffrou sunte Geertruit. — 56. hoer altoes te doecht keerde. — 57. na wel moecht versinnen. — 58. Hoerdi dat einde van der. — 59. te gader droegen. — 60. joffrou die hoer genoegen. — 61. Mitten genen die si minden. — 62. Al was... hoer.... sinden. — 63. en wist... noch cleen. — 64. minden... Nazareen. — 65. sijnre moeder.

ende sente Janne, die haer behoeder
was, doen si haer kint sach hangen.
Met selker minnen was si bevangen.
Sente Ghetruit, die joncfrouwe,
op sente Janne hadde si haer trouwe,
naest Gode al te male gheset.
Sine gheloefde nieman bet
dan sente Janne, ewangeliste,
om dat hi meer van Gode wijste
dan enech sant ofte martelare,
of enech apostel, wet vor ware,
daer omme hadsine uutvercoren.
Si hadde oec wel segghen horen,
dat hi sonder pine starf
ende dat hi hemelrijc verwarf;
dat lettel heileghe mocht ghescien,
dan S. Janne, ewangelist, allein.
Hine moeste liden die doot
met pinen ende met anxten groet.
Want sine aldus minnen wouden,
alle haer daghe, met ghewoude,
boven alle heileghe sere,
daer omme salmen emmermere
Sente Jan ende haer te gader noemen,
dat elc moet varen ende vromen,
in haer gheleide sekerlike,
dies onne ons God van hemelrike.
Nu latic dese materie bliven,
ende wil u vanden ridder scriven,

Vers 66. Daer toe Sunte Jan, die hoer. — 67. doe si hoer kijnt. — 68. Mit sulker. — 69. Sunte Geertruit, dese joffrou. — 70. Ende op sunte Jan hadsi hoer trou. — 71. ten vorsten al geset. — 72. Sy en gheloefden niemont. — 73. sunte Jan, ewangelist. — 74. wist. — 75. enich sant of mertelaer. — 76. Of apostel, dat weet voerwaer. — 77. Hier om had si hem. — 78. Oec had sijt wel seggen. — 79. pinen sterf. — 80. dat hemelsche rijc verwerf. — 81. luttel heiligen... gescien. — 82. sunte Jan... alleen. — 83. Si en worden voele gebracht ter doot. — 84. Mit swaere pinen ende groet. — 85. si hem... woude. — 86. Al hoer dage, mit goeder houde. — 87. anderen heiligen seer. — 88. Hier om... ummermeer. — 89. Sunte .. hoer. — 90. ende comen. — 91. hoer geleide sekerlijc. — 92. Des gon... hemelrijc. — 93. laet ic... materi. — 94. ende ic wil vanden.

dies Sente Ghetruit niet en vergat.
Waer si quam, in eneger stat,
sine was hem overste inden moet.
Hine spaerde voer hem scat no goet,
nochtan en was hi niet so coene,
dat bijt haer dorste te weten doene
wat saken hi tot haer meende,
want si Gode altoes diende,
ende overste bleef in haer ghedochte.
Si diende Gode al dat si mochte,
ende wat hi meent die ridder milde,
si leefde recht of si niet en wilde
enen man onder den trone,
hoe rike hi ware ofte hoe scone.
Die ridder peinsde, latic haer bliken
om manne te nemen in ertrike,
soe soude die vrienscap ende de prijs,
die si mi doet, in meneger wijs,
daer omme sijn ghescoert.
Dit dochte den ridder quaet verboert,
dat hi daer vrienscap soude derven,
die si hem dede menechwerven,
met solaze, in goeder duecht;
soe dat die ridder wert verhuecht,
die met sorghen was bekoert,
daer omme bleef hi gestadich voert
dese ridder, ende hi liet
te vele claghen sijn verdriet.
Hine woude haer hulde niet ontberen,
nochtan was sijn begheren

Vers 95. Die sunte Geertruit. — 96. hi quam, in elke. — 97. Sy en.. overst. — 98. Ende aen hoer soe en spaerdi. — 99. soe en was hi noit soe coene. — 100. hoer dorst.... doen. — 101. dat hi op hoer meinde. — 102. God te vorsten. — 103. overst hielt in hoer gedacht. — 104. Hier om bleef al oversacht. — 105. Wat hi meinde. — 106. Si leefden recht als die. — 107. En genen man... troen. — 108. Hoe rijc hi waer, of hoe scoen. — 109. Doe dacht die ridder hetic hoer. — 110. man... eertrike. — 111. vrienschap ende den. — 112. in goeder. — 113 After dien worden gestoert. — 114. docht. — 115. hi die vrientscap. — 116. menich. — 117. Mit solaes... doecht. — 118. Soe dat hem therte waert verhoecht. — 119. Alst mit sorgen.. becoert. — 120. Hier om... gestade. — 121. ende liet. — 122. Voel te clagen. — 123. Hi en wilde hoer. — 124. warest overst... begeren.

haer te crighen ende wesen sijn wijf.
Daer op stont hem sijn herte stijf,
dat hi coes alder sienste
ghestade te sine in haren dienste,
sonder eneghe dorperheit.
Goede onste was haer bereit
menechwerven, sonder veinsen.
Luttel arch plach si te peinsen
opten ridder, vroech ofte spade,
die om haren wille dade
meneghen cost, op avonture,
ende arbeit, die hem quam te zure.
Hi dede, om haren wille, maken
wat daer ghebrac van eneghe saken
inden cloester, al daer omtrent,
datten prijsde alt covent.
  Want sine wisten, groet no clene,
dabdisse, noch der nonnen ghene,
waer omme dat die ridder dede
den cloester dese werdechede.
Hi dede scone jeesten malen,
beide in cameren ende in salen,
die hem costen groten scat.
Daer na wert hi ghevens mat,
sinen scat was te male ten inde.
Die ridder quam in groten ellinde,
hine wiste sijns selfs genen raet;
hi moeste sinen hoghen staet
laten dalen om sinen danc.
Doen wert hem sijn hope te cranc.

Vers 125. Hoer... tot enen wive. — 126. Hier op stont sijn sin soe stive. — 127. voer dat gesienst. — 128. Gestade te bliven in horen dienst. — 129. enige. — 130. Mer goeden dienst. — 131. Menichwerf. — 132. archs placht. — 133. vroo ende spade. — 135. Menige cost ende avontuer. — 136. waert te suer. — 137. Hi liet, om horen wil, maken. — 138. Wat daer gebrac enigen saken. — 139. al omtrent. — 140. Soe datten prijsden al dat. — 141. Mer si en.... no cleen. — 142. Abdisse, der nonnen egeen. — 143. om. — 144. waerdichede. — 145. Hy... scone dingen. —148. waert hi des. — 149. Want sinen scat die quam ten einde. — 150. Doe was die ridder in elleinde. — 151. Ende hi en wist hem. — 152. Dat dede, hi most sinen hogen. — 153. Dalen laten aen. — 154. Doe waert sijn hoopen alte.

Doe dachte die ridder in sinen moet,
al ghecreghic dese joncfrouwe goet,
in mochtse met eren niet behouden,
waer op willic mi verbouden,
ochte verbliden, teneger tijden.
Die ridder moeste sorghe liden,
dies hi onghewoene was
daer te voren, als ic las.
Daer hi stont in dat ghepeins,
ende dachte daer ende ghens,
die duvel quam te hem gegaen,
ghelijc enen man ghedaen.
Wie dat in wanhope si,
daer es die duvel gherne bi;
hoe hine best becoren mach,
daer peinst hi omme nacht ende dach.
Hi gruette den ridder ende sprac :
« Ghi lijdt groet onghemac
van groten rouwe, die ghi draght.
Al eest dat ghijs niet en claght,
grote sorghe hebdi in u herte,
daer af lijddi grote smerte,
dat sie ic wel an u ghedaen;
ic mach u wel hulpen saen
van dat u deert, wijldijt lonen. »
Die ridder began te verhoghen,
dat mochtmen an sijn ghedachte sien.
Die duvel antworde mettien :
« Ic wil ghi mi die waerheit seght

Vers 155. Ende hi dacht in. — 156. crege ic... joffrou... — 157. Ic en mochter niet in eren houden. — 158. op wilic my. — 159. Off vervrouden tenigen tiden. — 160. Doe most die ridder sorge liden. — 161. Des hi ongewone. — 163. Ende als hi... dit gepeins. — 164. dacht herwaert ende gheins. — 165. Doe quam die boese tot hem gegaen. — 166. Ende was recht als een man gedaen. 167. Soe wie. — 168. Daer is die viant geerne bi. — 169. Want hi dan best. — 170. Soe poecht hi daer om. — 171. Hy gruete. — 172. Mi dunct, ghi lijdt... ongemac. — 173. groter sorgen... draecht. — 174. ghise... claecht. — 175. Si leet u swaerlic in u hert. — 176. Hier om soe lidi... smert. — 177. aen uwen. — 178. Ende ic... helpen. — 179. van des.. wildijt mi lonen. — 180. Die ridder sprac : « Die niet en cronen. — 181. Machmen hoer gedachte sien? » — 182. Doe antwoerde die bose mittien. — 183. Ic wil dat ghi die waerheit segt.

of ic u loghene hebbe ontdect. » —
— « Neen, ghi, » sprac die ridder doe.
« Ic wil emmer weten, hoe
dat ic soude verdienen moghen,
dat ghi mi holpt uut minen doghen;
wie ghi sijt, ende wanen ghi comt.
Moghdi mi hulpen, dat mi vroemt,
ic wil doen dat ghi ghebiedt,
wat dat mi daer na ghesciet;
want ic lide soe groete pine,
mochter boete jeghen sine,
dat en stonde mi seker niet te laten;
ic hebbe sorghe boven maten. » —
— « Ja » sprac doe die boese gheest.
« Ghi sout hebben grote feest,
van desen daghe, vort mere,
wildi doen, dat ic u lere. »
Die ridder sprac : « Wat soude dat wesen :
daer ic mede soude ghenesen,
vanden evele, dat mi deert? »
Die duvel antworde ter vaert :
« Goets soe vele willic u gheven,
dat ghi met eren selt moghen leven,
tallen stonden, waer ghi sijt. »
Doe wert die ridder sere verblijdt,
dien hi staende vant in sorghen.
Die duvel sprac : « Ic wil u borghen
hoe langhe ghi cont ghenoemen.
Alse die tijt es omme comen,
sal ic u ontbeiden hier;

Vers 184. logen heb. — 186. Mer ic wil weten ummer. — 187. Ic dat soude... mogen. — 188. My helpt... dogen. — 189. Of wie... of wan ghi coemt. — 190. Moechdi mi helpen dat my. — 191. al doen, dat ghi mi heit. — 192. Oec wat mijns... gesciet. — 193, groten pijn. — 194. tegen sijn. — 195. Ten stonde my. — 196. Dat doet mijn sorge is. — 197. Jaet, sprac, hi die bose geest. — 198. Ghi sult.— 199. dage voerwaert meer. — 200. leer. – 202. mocht genesen. — 203. ovel. — 204. Die boese antwoerde mitter. — 205. soe voel sal ic u geven. — 206. Dat ghi moecht mit eren. — 207. Tot allen. — 208. waert.. seer verblijdt. — 209. Die.. sorgen. — 210. Ende die viant... ic sal u borgen. — 211. lange dat ghi my voer wilt nomen. — 212. Mer als .. is om comen. — 213. Soe wil ic uwes.

ghi moet dan comen tot mi schier.
Wat hulpt dat ic u langhe telle,
ic ben die viant vander hellen.
Ghi moet dan varen op mijn ghenade,
wildi doen, dat ic u rade, »
sprac die viant openbaer.
Den ridder wert sijn herte swaer,
nochtan en conde hijs niet vertien,
hine moeste an sine worde lien.
Om die minne vander joncfrouwen
loefdijt, het moeste hem rouwen,
met allen rechte, alst omme quam
den tijt, die hi te levene nam,
want hine coes niet langher daer
te levene meer dan VII jaer.
Hine dede niet als die vroede :
hi bescreeft met sijns selfs bloede
enen brief, dien hi hem gaf.
Die boze gheest sciet daer met af.
Die ridder creegh dat hi begherde
van dies hi begherde op der erden.
Van scatte ende van sulken dinghen,
dies plach hi hem vele te bringhen
die duvel, diene wilde ghesterken,
dat hi wonder soude werken,
binnen der tijt, die was vorsproken,
die hem mesdede, dat waert ghewroken.
Soe mechtech wert hi ende soe rike,
dat men nerghent en wijste sijns gelike.

Vers 214. Ende ghi sult tot my comen scier. — 215. baet... lange. — 216. ben een viant... — 217. Ende ghi most... genade. — 218. Doedi nu dat. — 219. Dit sprac. — 220. Doe waert den ridder dat. — 221. vertyen. — 222. Hi ne most an sijn woerde lyen. — 224. Loefde hi, dat hem mochte — 225. Mit... recht alst om. — 226. Die tijt... leven. — 227. hine... langer. — 228. Dan te leven soven. — 229. Doe en dede hi niet als doet die. — 230. Ende hi besegelde mit sinen. — 231. die. — 232. Ende die viant sciet daer af. — 233. Nu creech hi al dat hi begeerde. — 234. Wat hi wenschen woude op eerde. — 235 of van... dingen. — 236. Des placht... voele te bringen. — 237. Die viant dien wilde stercken. — 238. Soe dat.. mochte wercken. — 239. Binnen der tijt voersproken. — 240. Wie hem misdede, het waert gewroken. — 241. Soe mechtich waert... — 242. Dat nyemont en wiste.

Dese joncfrou, daer hijt om dede,
ghesciede grote werdechede,
om datse heilechlike leefde,
datse in sonden niet en sneefde,
ende datse oec dat van Gode wijste
hoe die duvel, met sinen liste,
desen ridder hadde bedroghen,
daer hine staende vant in doghen,
om haren wille altemale.
Dat dochte haer ene jammerlike tale,
dat hijt dorste avonturen,
ende niet laten om gheen besuren.
Sente Ghetruit die was hem vrient;
hi hadde haer langhen tijt ghedient,
dat lonese hem, ten lesten daghe,
als hem naken soude die plaghe.
Want die tijt was saen leden,
dat die ridder moeste scheden,
ende varen op die langhe vaert,
ter pinen, die ewelijc beswaert.
·VII· jaer sijn emmer gaende,
hine hadde verste meer dan ·II· maende,
dat hi ierst begonde dincken
hoene die viant soude screnken
ten inden vanden ·VII· jaren,
als hi ter hellen soude varen;
niemen en mocht voer hem doen.
Doen droefde sere die ridder coen.

Vers 243. joffrou. — 244. Gesciede soe grote weerdichede. — 245. heilichlike leefden. — 246. Ende luttel yet in sunden sneefden. — 247. Dat si dit van Gode wist. — 248. bose, mit nauwer list. — 249. bedrogen. — 250. hi hem.. dogen. — 251. horen wil altemael. — 252. hoer jamerlike tael. — 253. hi dit.. avontueren. — 254. geen... besueren. — 255. Mar sunte Geertruit was sijn vrient. — 256. Ende hi had hoer altoes gedient. — 257. Dat loenden si hem wael : .. dage. — 258. Doe daer. — 259. is scier geleden. — 260. most van steden. — 261. Trecken op die lange. — 262. eweliken waert. — 263. want seven jaer sijn om gaende. — 264. Ende hi en had vorst mer twe maende. *Op dit vers volgen :* Datten die viant soude halen. — Mit live, mit siele tghelaech betalen. — 265. Doe bestont hi harde te dencken. — 266. Hoe hem.... crencken. — 267. einde... soven... — 268. mosten varen. — 269. Ende nyemont en mochs. — 270. Doe... seer.

Hi vergat vriende ende maghe,
dien hi hadde ghemint sijn daghe,
ende sente Ghetruit, die joncfrouwe.
Hi gecregh soe groten rouwe,
dat hijt ghenen vrient en toghde.
God wijste wat sijn herte doghde
van groten pinen ende van groten wee,
in dese leste maenden twee.
Als dese ·VII· jaren omme quamen,
riep dat covent te samen
dese ridder ende nam orlof
an alle die ghene die waren int hof;
hi ginc sine dinghen besetten.
Hine dorste sine reyse niet beletten,
hi hadde te voren gheseit:
« Als ic te varene ben bereit,
niemen en wille mijn reyse keren. »
Dit exempel moghen wi alle leren,
dat hem niement en late bedrieghen;
die langhe vaert mach niemen liegen.
Dicke twifelt hem die moet
dese ridder, al daer hi stoet,
om dat hem daer reysen niet en luste,
ende dat hem God gheleiden moeste.
Die nonnen gaven hem drincken algader
ende bevalene den hemelschen vader.
Als hi sente Ghetruiden sach,
die hem altoes int herte lach,

Vers 271. Ende hi..... mage. — 272. Die hi gemint had alle sine dage. — 273. sunte Geertruit, dese joffrou. — 274. Want hi greep... rou. — 275. Dat hi nyemont vroude en toechde. — 276. weet wel wat sijn hert doechde. — 277. groter.... ende van wee. — 278. Dese leste maende. — 279. Doe die soven jaer om. — 280. Doe riep hi — 281. Ende die ridder nam oerlof. — 282. Aen allen die waren op dat hof. — 283. Ende hi ginc sijn foy. — 284. Die reise en dorst nyemont letten. — 285. Want hi had... geseit. — 286. varen.. gereit. — 287 Soe en mach mijn reise nyemont. — 288. Bi desen exempel moechdi leren. — 289. nyemont en laet bedriegen. — 290. lange vaert en mach niet. — 291. twivelde.. den. — 292. Desen ridder, aldaer. — 293. die reise niet wel en luste. — 294. Ende dat... geleiden moeste. — 295. Soe gaven si hem... allegader. — 296. bevalene. — 297. Mer als hi sunte Geertruit. — 298. hem soe swaert op.

Doe wederseide hi haren dranc :
« Ic hebs ghenoech, ic wets u danc. »
Die ridder sprac : « Ic moet vort. »
Sente Ghetruit seide : « Ridder, hoert :
drinct nu an die minne van mi,
ende sine vrienscap al daer bi
den heileghen apostel, sente Jan,
dat hi u gheleide, de heileghe man,
ende die vrede Gods daer mede,
dat u God bewaren telker stede. »
Die ridder dranc eer hi ginc,
dat hem was een salich dinc,
als ghi hier na selt verstaen;
doen die ridder quam ghegaen
weder op die selve stede,
daer hi gheloefde sine sekerhede,
ende met sinen bloede bescreef
enen brief, die hem bleef,
in sulken sin als hi begherde,
ende ziele ende lijf daer omme verteerde.
Ter selver stede nam hi sijns ware,
doen hi hadde ghedient vii jaren
vander hellen den viant,
hi stont heter dan een brant.
Hem mochte wel met rechte gruwen,
ende sine droefheit vernuwen,
want die viant sprac hem an
vreselike, als hi wel can,
desen ridder, ende hi vraeghde,
hoe hem die reyse daer behaghde,

Vers 299. horen. — 300. genoch .. weets. — 301. Sprac die ridder, ende ic wil voert, — 302. Sunte Geertruit seide : « Nu hoort. — 303. noch om ... my. — 304. Ende om sijn.— 305. Dien apostel, sunte Jan.— 306. geleide.. die heilige.— 307. *en* 308. *ontbreken*. — 309. Doe dranc die ridder. — 310. Dat was hem. — 311. na wel moecht. — 312. Doe die... gegaen. — 314. Aldaer... loefde sijn. — 315. Ende mit letteren bescreef. — 316. Om tgoet dat hem onlange bleef. — 317. schijn als hijt begeerde. — 318. siel ... om. — 319. selver stont nam hi sijns waer. — 320. Die hem gedient had soven jaer. — 321. die viant. — 322. Ende stont daer. — 323. Doe mocht hem wel mit. — 324. sijn droefheit al. — 326. vreselijc. — 327. ende vraechde, — 328. reise .. behaechde.

die sorchghelike was in schine.
Swaerlijc sprac die ridder fine :
« Ic moet mine sekerheit vriën,
ende scuwen der maghet S. Mariën,
ende varen met u ter hellen wrake. »
Die viant antworde op die sake :
« Her ridder, u sekerheit es te cranc,
ghine ghinct heden niet den rechten ganc,
ghi dronct nu, dats waerhede,
doer hare minne, die mi soe lede
heeft ghedaen, al desen tijt.
Gaet van mi, ic scelle u quijt,
dat moetic doen al bi bedwange,
al wildic u dienen alsoe lange,
cost ende arbeit ware al verloren.
Al haddi hulde ane mi gesworen,
met crachte ende oec met minnen,
droncti om sente Ghetruit minne,
als ghi nu daet tuwer vromen,
alle mijn cracht wert mi genomen,
dat ic u niet en mach scaden.
Ghi en selt mi niet meer beladen
met haren minnen, clein no groet,
die nu leeft, waer drincken boet,
om sine minne, die si heeft lief.
Hout hier weder uwen brief,
daer uwe sekerheit inne staet.
Van u en willic ghene baet,

Vers 329. sorchlijc was aenschijn. — 330 fijn. — 331. mijn sekerheide. — 332. Ende scuwen Jhesus ende Mariën. — 333. Ende varen mitti ter helsche. — 334. boese antwoerde.. op die. — 335. Dijn sekerheit is te my cranc. — 336. Du en gaetste niet. — 337. Du droncste nu, dat is waerhede. — 338. Om hoere minne, die my. — 339. gedaen .. dese. — 340. Ganc van my, ic scelde di quijt. — 341. bi horen dwange. — 342. Ende al wilde ic di dienen noch so lange. — 343. waer verloren. — 344. hadstu .. in mi. — 345. Beide mit herte, ende mit sinne. — 346. Dronctstu om sunte Geertruden. — 347. deet tot uwen vromen. — 348. Soe waer mijn macht an di benomen. — 349. di niet en mochte. — 350. Du en sult my niet meer verladen. — 351. Mit hoere .. off groet. — 352. Die du int leste drincken boet. — 353. sine vrientscap die di. — 354. dinen brieff, — 355. Aldaer dijn .. in staet. — 356. Van di en gere ic geen baet.

dan ghi mi van u laet varen.
Ic wille al des goets ontbaren,
dat ghi van mi hebt ghedreghen.
Hadde die joncfvrou allene ghesweghen,
soe moesti mede an onsen rinc :
u en mochte ghehulpen ghene dinc.
  Si heeft u van ons verbeden,
die ghi mint met sekerheden;
doedijt meer, het sal u rouwen. »
Doen en mocht hijs daer niet langer scouwen;
doen scout daer quite deen den anderen,
ende die ridder ginc daer wandelen,
met groten vrouden ter cloester weder,
daer hi Gode in diende seder.
Als hi ten cloester weder quam
ende covent die waerheit vernam,
doen waren si alle gader blide,
ende grepen den ridder om die side,
ende hietene willecome ghemene,
beide out, jonc, groet ende clene;
oec hiet sine willecome sijn,
die wel wijste die waerheit fijn.
  Sente Ghetruit, sine vriendinne,
sprac hem toe met bliden sinne,
heimelijc in desen reden :
« Ghi hebt grote avonture leden;
ic weet wel, al en segdijs niet. » —
« Werde joncfrou, al eest aldus ghesciet,

Vers 357. Dan du my van di lates. — 358. Ende ic wil .... ontberen. — 359. Dattu van mi hebt gecregen. — 360. Ende had die joffrou alleen geswegen. — 361. mostu ... aen — 362. Di en soude helpen geen dinc. — 363. Mer si heeft di van mi verbeden. — 364. Die du mindes mit giericheden. — 365. Ende doetstuut meer, het sal di rouwen. — 366. Doe en mocht hijs niet. — 367. Deen scout quijt aldaer den. — 368. die ginc wanderen. — 369. Mit groter vroude ten. — 370. Aldaer hi God. — 371. Ende als. — 372. tcovent. — 373. Doe. — 374. Ende scoten den ridder aen sijn side. — 375. Ende hieten willecom al gemeen. — 376. Jonc, out, .. cleen. — 377. Oeck hieten si. — 378. Die van hem wiste den rechten fijn. — 379. Sunte Geertruit, sijn. — 380. Ende sprac.. mit gestaden. — 381. Heymelike dese reden. — 382. hebt avontuer geleden. — 383. Dat weet ic wel, al segdijs. — 384. Ja joffrou, al is mi dit gesciet.

ic wils mi hueden al mijn leven,
ende wille mi alhier begheven
in desen cloester ende dienen Gode,
ende houden vort sine ghebode.
Dan lietic niet om al tgoet
daer God die werelt mede voet. »
   Doe ginc die ridder hem ghereiden,
ende wilde een heilich leven leiden,
dat God ontfanckeleec ware.
Al sijn goet gaf hi dare;
hi gaeft sinen vrienden ende sine maghen,
dat si hem wel mochten ontdragen;
sijn arme vriende hiet hi bi namen
rijc maken van sire haven.
Inden cloester gaf hi gaven,
soe dat sijs noch hebben te bat,
daer dit cloester nu es gheset.
Dus was die ridder wel gheleert,
ende ter doghet wel bekeert,
dat hi starf een heilich mensche.
Wat batet dat ic om ghierecheit wensche
ende om rijcheit oec daer mede,
want het es oec die sede,
dat ic al dit derven moet.
Die heileghe joncfrou goet
voer mede ten eweghen leven,
ende elc was met Gode verheven.
   Die ridder ende die heileghe nonne,

Vers 385. Ic sals my hoeden. — 386. Ende ic wil mi hier begeven. — 388. voert al sijn gebode. — 389. Dat en lietic niet, om al dat goet. — 391. Doe ginc ... bereiden. — 392. Als dat hi wilde een salich. — 393. Gode ontfenckelijc waer. — 394. Ende sijn goet gaf hi daer naer. — 395. Sinen vrienden, sinen magen. — 396. Soe dat se hem wel mochten bedragen. — Na v. 396 *volgt een vers:* « Al die geen, die na hem quamen, » *hetwelk in het Hs., waeruit ik den tekst geef, ontbreekt.* — 397. Ende arme lude. — 398. sijnre haven. — 399. Ende inden. — 400. dat sijs mogen noch te. — 401. Dart cloester nu is mede gesat. — 402. wel bekeert. — 403. doecht wel geleert. — 404. sterf... heilich mensch. — 405. baet... rijcheit wensch. — *De verzen 406 en 407 ontbreken in de twee andere Hss.* — 408. Die men ummer rumen moet. — 409. Ende dese heilige joffrou goet. — 410. Die voer oec mede ten ewigen leven. — 411. is mit. — 412. heilige.

die gheen dinc, onder die sonne,
en minde boven onsen Here,
sente Janne plach si dic te eren,
beide in vieren ende in vasten,
soe dat hi mede haer halp ontlasten
desen ridder, daer ic af spreke,
die de duvel, met valschen treken,
te swaren sonden hadde ghespaent.
Hier omme, wie men noch vermaent,
die soe sal om hare minne drincken,
ende om sent Jans gheleide dincken,
die de ridder om haer nam,
eer hi toten viant quam,
die hem quaetheit hadde gehouden,
al heeft hine seder quijt gescouden.
Hier omme drinct men S. Jans geleide;
eer deen vrient vanden anderen sceiden,
als hi eneghe vaert bestaet,
daer toe roept an hare raet,
die sente Ghetruit was gheheten.
Opdat wi hare minne ghemeten,
soe selen wi alle drincken gherne,
eest an straten, eest an taverne,
ende onsen vrienden scincken weder,
want dat onthouden es seder,
van desen tween, daert ierst af gesciede,
dat beide bleven heileghe liede.
Daer bi hebbic mi soe beraden,

Vers 413. geen... der sonnen. — 414. minden... heer. — 415. Ende sunte Jan placht si te.—416. Beide mit vieren ende mit.—417. Soe dat hi hoer halp oec mede ontlasten. — 419. Die die viant, mit boeser treke. — 420. Tot valschen sunden had verspaent. — 421. Hier om soe wies men noch. — 422. Die sal hoere minne. — 423. Ende om sunte Jans geleide. — 424. Die die ridder van hoer. — 425. totten. — 426. tot quaetheit had gevonden. — 427. hi hem sijnder. — 428. Hierom drinct al sunte. — 429. deen van den... sceide. — 430. ghi enige reise. — 431. Daer toe hoer minne al onversmaet. — 432. sunte Geertruit was geheiten. — 433. Ende opdat wi hoer... genieten. — 434. Soe willen wise alle drincken geerne. — 435. Eest op straet of in taveerne. — 436. scencken. — 437. Ende want het is onthouden. — 438. tween... of sciede. — 439. heilige. — *Voor het vervolg zie men mijn voorwoord.*

dat ics niemen en hete te versmaden.
Die mense scinct, hi salse ontfaen,
dat hi in hare gheleiden moet gaen.
Daer ghi dit ghedicht af hebt verhort,
God bringhe ons ter hemelsche port,
ten leste daghe, daers es te doene.
Hier mede indic dit sermoen
van Sente Ghetruiden, der heileger jonefrouwen,
die men in hemelrike mach scouwen,
ende Sente Janne daer toe mede,
God sende ons sinen eweghen vrede (1).
Amen. IIII°. LII. v.

In het Hs. onder Nr CXCII, bl. 189 r°. kol 2. — bl. 191 v°. kol. 2. — Uit het opgegeven getal van 452 verzen blijkt het, dat de afschryver één vers, namelyk v. 397, heeft weggelaten.

LXXVIII.

Een bedinghe van onsen Here.

(Door Otte van Orleien).

Otte van Orleien sprect:
Soe wie sijn herte te doghden treet
ende goeden dinghen wilt antieren,
daer omme soe ginc hi visieren
in sijn herte, ende maecte dese dichte,
daer hi ons allen dede verrichten.

---

(1) De verkortingen die in het groot Hulthemsch Hs., waeruit ik den tekst getrokken heb, voorkomen, zijn de volgende : V. 45, 46, 56, 62, 66, 70, 86, 91, 100, 101, 105, 109, 252 en 256, staet *h'* voor *haer*. — V. 55, 60, 243, 360, 384, 409 en 448, telkens *joncfr.* voor *joncfrou* of *joncfrouwen*.—V. 64, 98, 116, 154, 165, 289, 291, 293, 294, 295, 310 en 325, *hē* voor *hem*. — V. 115, 139, 192, 232, 292, 304, 307, 318, 328, 366, 367 en 368, *d'* voor *daer*. — V. 240, *w't* voor *waert* of *wert*. — V. 98 is het woord *hē* voor *hem*, zeer twyfelachtig geschreven.

Ic bidde Gode dat hi mine ziele berichte,
dat si moet ewelijc met hem wesen,
ende alle diet horen ende lesen
vander heilegher passiën ons Heren,
daer willic mijn herte toe keren.
  Als ic mi selven wille verhoghen,
dan peinsic om ons Heren doghen,
dat hi om minen wille heeft leden,
dat hem die fellen joden deden.
  Here, om u oghen die u braken,
aen den cruce, ende ghi wout smaken,
om minen wille, die grote pine,
om dies ghi ghereet waert bi mi te sine,
dies danc ic u, Here, van dien goede,
want daer af es mi wel te moede.
  Here, om u herte dat u brac,
anden cruce, daer u toe trac
die minne, die ghi droecht te mi,
soe biddic u, lieve Here, dat ghi
mine sonden wilt vergheven,
ende brinct mi in dewelike leven.
  Here, om u adren, die u scoerden,
aenden cruce, dies wi verboerden,
soe woudi, Here, dese pine liden,
ende liet scoren wide u siden,
om dies ghi mi wout tote u trecken,
ende mi van minen sonden wecken,
soe moetti mine ziele decken
met uwer godheit ende verdinghen,
ende ewelijc voer u anschijn bringhen.
  Here, om u heileghe vijf wonden,
ende om die columme, daer ghi om waert gebonden
ende ghegeselt ende gheslaghen,
om dies ghi mi wout hulpen dragen,
mine sonden, daer ic ligghe binnen,
soe hulpt mi dat ic dit moet bekinnen,
ende leert mijn hert ende sinne,

V. 8 *hē.* — V. 38 *d' ghi om w't.* — V. 41 *d'.*

alsoe langhe als ic op eertrike kinne,
soe dat ic nemmermeer en si
van u ghescheden, noch ghi van mi.
Here, om die naghelen, die doer u hande
ghenichelt waren, ende om die scande,
die u die fellen joden daden,
doen ghi van Judase waert verraden,
die u valschelike vercochte
om XXX. d', die men hem brochte,
ende ghi den joden ghelevert waert,
soe biddic u, Here, dat ghi mi spaert,
dat ic gherechte biechte spreke,
eer mi mijn herte op eertrike breke;
verleent mi rouwe van minen sonden,
ende hulpt mi dat ic reine werde vonden.
Here, om die naghelen, die doer u voete
ghenichelt waren, ende om die groete,
die u die verrader Judaes brochte,
doen hi u metten joden sochte,
in dien bogaert, ter selver stont,
daer hi u euste an uwen mont,
ende u die fellen joden vinghen,
ende u die apostelen ontginghen,
soe moetti mine ziele verdinghen,
in minen inde, als ic sal sterven,
ende laet mi hemelrike verwerven,
behoet mi vanden helschen bande.
Here, ic bevele mi in u hande.
Here, om dat cruce, dat ghi droecht
ter bitter doot waert, ende daer ane stoet
u eneghe sone ghenichelt vaste,
ende om die heileghe wonde, die hi taste,
S. Thomaes, soe staet mi bi
in minen inde, Here, soe dat ghi
mi uwer pinen laet ghedincken,
ende in mine aerme herte drincken
uwe passie ende u sware pine,

N. 50 en 73 *w't*. — V. 52 *hē*. — V. 73 *daer*.

want, Here, allene bi u te sine,
dat es blisscap sonder inde.
Behoet mi, Here, voer dat swaer elinde.
Here, om die crone die ghi droecht,
daer soe menich doren ane stoet,
die in u hoet stoet vaste gheslaghen,
om dies ghi mi wout hulpen dragen
mine mesdaet, daer ic in ligghe gebonden,
ontfingdi boven ·vi^{m}· wonden
ende ·lxvi· ende ·vi^{c}·.
Ay ! goedertieren God, mi wondert
dat ic der pinen iet verghete,
slapic, wakic, drinkic ende ete,
dat ic niet en peinse om die grote minne,
ende ic dit wel weet ende bekinne,
soe moetti mi op eertrike sparen
ende mijn herte alsoe bewaren,
dat ic u hier af dancken moet,
van hemelrike, Here, coninc goet.
Here, om u swaer bitter doot,
die soe anxtelike was ende soe groet,
dat gheen herte en conste gegronden
die grote martelie ende die swaer wonden,
die ghi om minen wille ontfinct,
ende om u werde cruce, daer ghi aen hinct,
soe laet mi uwer bitter doot genieten.
Here, doet in mijn herte vlieten
die vijf rivieren van uwen wonden,
die mi selen van minen sonden
clader maken dan die sonne.
Dies biddic gode dat hijs mi onne,
wantse uut uwer edel herte springen
die alle die ghenade bringhen,
die men in eertrike mach ontfaen.
Here, hulpt mi int inde volstaen,
dat ic in gherechte gelove blive,
ende den viant van mi drive,

V. 83 *sw'*. — V. 88 *d'*. — V. 105 *w'de cruce d'*. — V. 110 *clader,* aldus.

als mine ziele uut minen lichame geet,
lieve Here, dan sijt mi ghereet!
Werde heileghe passie ons Heren,
dan moetti u ghenade keren
aen mi van gherechter scout;
want u eneghe sone hi gout
voer mi ende staerf die bitter doet,
ende heeft mi ghecocht die blijsscap groet,
die nemmermeer en mach vergaen,
daer ic in sitten sal ende staen
ende ewelijc sijn anschijn scouwen,
ende der maghet Mariën, onser vrouwen;
ende daer ic nemmermeer des rouwen
vander hellen en sal aen sien.
Ende aldus sal elc mensche gescien,
die desen brief int herten dreghet,
ende dien eens daghes over seghet
der werder heilegher passie ons Heren,
ende onser soeter Vrouwen teren.
Amen. ·C· ·XXXVI· v.

In het Hs. onder Nr 212, bl. 29 ro, kol. 1. — Bl. 29 vo, kol. 2.

LXXIX.

Ene Bevelinghe,

Ic bevele mi heden ten beghinne
Sente Mariën, der coninghinnen,
die den Gods sone droech,
daer meneghe saleghe ziele omme loech.
Bescermen moetti mi, sonder blijf,
beide an ziele ende aen mijn lijf,

V. 125 *g•t.* — V. 133 *int herten,* de lezing *int* is eenigzins twyfelachtig. De tekst door Mone uitgegeven heeft *int*.

van tfians handen, van quaden werken,
ende altoes in doghden sterken.
Ic bevele mi heden den heileghen bloede,
dat quam ghelopen, met groten vloede,
dat hi uut goet met groten beken,
doen hi in sine zide wert ghesteken.
Ic bevele mi inder heilegher doot,
die Jhesus starf, om onse noot,
daer hi anden cruce stoet,
ende swete water ende bloet,
dat mi dat bloet ende die riviere
van allen sonden quite sciere.
Ic bevele mi inden heileghen ·v· wonden,
daer Jhesus bloedich ende onghebonden
mede voer te sinen vader.
Dat mi die wonden alle gader
behoeden moeten van doot wonden,
heden nu ende in allen stonden;
dat mi niet en moet ghebreken
in moet gherechte biechte spreken,
al in die ure van mire doot;
ende hulpt mi van uut alder noot.
Ic bevele mi der maghet vriën,
der coninghinne sente Mariën,
dat si, bi nachte ende bi daghe,
vore Gode mine vane draghe;
ende si mijn scermscilt moet sijn
jeghen dat helsche venijn,
ende si mijn ziele moet verdinghen
ende ten saleghen inde bringhen.
Ic bevele mi heden ghemenelike
Gods inghelen van hemelrike,
santen, apostelen, confessoren,
ende alle die ten trone behoren,
patriaerken, maertelaren,
dat si mi behoeden ende bewaren,
ende nemmermeer in node en laten,
noch in wighe, noch in straten.
Ic bevele mi den goeden sente Jan,
ewangeliste, den heileghen man,

die God beval sire moeder,
dat hi mi neme altoes in hoeden ;
ende dat mi Maria ende sente Jan
in hoeden neme altoes vort an.
Ic bevele mi in den selven vrede,
die God onder sine jongheren dede,
doen hi int huus quam te hem,
ende seide : « *Pax vobis ego sum.* »
In desen selven vrede soe moetic bliven,
beide met ziele ende met live.
Amen.
Soe wie dit seit als hi op staet,
ende tsavons, als hi slapen gaet,
god salne met sire crachte
bescermen, bi daghe ende bi nachte,
van tfians handen, van quaden werken,
ende altoes in doghden stercken,
op dat hi segghen wilt hier na
vive *Pater noster* ende vive *Ave Maria,*
teren den heileghen vive wonden,
die God ontfinc dore onse sonden.

It. desen sproke : « *Ic bevele mi heden ten beghinne,* »
houdt LVI verse.

In het Hs. onder Nr XVII, bl. 28 r°, kol. 2; bl. 28 v°, kol. 1. Vergelijk dit met N° LXXXIII.

LXXX.

Een ghebet datmen sal lesen inder Messen, alsmen onsen Here heft.

Ziele Christi, heileghe mi,
lichame Christi, behoude mi,
bloet Christi, druncken make mi,
water der siden Christi, wassche mi,
passie Christi ghesterke mi,

goedertieren Jhesu Christe, ghehoere mi,
ende late mi niet scheden van di;
vanden quaden viant bescerme mi;
indie ure miere doot roepe mi,
sette mi neven di,
opdat ic metten inghelen love di,
inder ewegher ewecheit. — Amen.
o Du hemelsche broet, miere herten troest,
ende alle der inghelen wunne,
du heves mi van sonden verloest
ende ghevrouwet alle menschen kunne,
o God, doer dine doot
dune wils mi niet verdriven,
maer losse mi van alder noet
ende laet mi met di bliven.
Amen.

In het Hs. onder Nr CXC, bl. 188, v°, kol. a. — Het getal der regels van dit stukjen, hetwelk doorloopend geschreven is, staet in het Hs. niet aengewezen.

LXXXI.

S. Berbera.

Berbera, edel vrouwe fijn,
vore Gode moetti mijn voerspreker sijn,
want ghi bidt den Here der heren,
vore hem die u loven ende eren,
ende elkes daghes herteleke
enen *Pater noster* spreken,
dat ghi diene hulpet, sonder messen,
dat hi met berouwenessen
biechte sprect, vore sine doot.
Soe hulpt mi inder lester noot
daer dingelen selen van anxte beven,
dat ic den viant worde ontgheven.

S. Goedele.

Sente Goedele, reine maghet,
want ghi crone vore Gode draghet,
soe biddic uwen heileghen name,
draghet over minen lichamen
dat ghi, nu ende in alder tijt,
altoes in mine hulpe sijt.
Alsoe warelike, maget vercoren,
alse u de viant meneghen toren
beriet, want hi u ziele beneet,
dat ghi ter kerken soe ghereet,
te mettene tsnachts te gane plaecht,
soe biddic u dat ghi mi bejaecht
Gods vrienscap ende sine minne,
soe dat ic hemelrike ghewinne.

S. Magriete.

Heileghe santinne, Magriete,
die in pinen ende in verdriete,
bi Olibrius gheboden saen,
inden kerker waert ghedaen,
daer die viant quam verbolghen,
die u saen hadde verswolghen
ende ghi hem te rugghe ute braect,
mids heileghen worden, die ghi spraect,
soe bidt Gode dat hi mi bevrië
van alder quader heerscapiën
van tfians lichte, van allen sneven,
ende brinct mijn ziele te eweghen leven.
Amen.

In het Hs. bl. 31 r°. kol. 1. Het moet aldaer het Nr XIX gedragen hebben; doch het blad waerop het begin stond, is uit den Codex verdwenen, en alzoo, onderaen dit stukjen, het getal der verzen niet wordt opgegeven, zooals by de meeste andere gedichten, kan ik niet gissen hoeveel gebeden ter eere van andere heiligen er aen ontbreken.

LXXXII.

Ene bedinghe van onsen Here.

Geweldech Here van hemelrike
ende vander werelt die ghelike,
dore dine grote ontfermichede,
daer soe menichfuldich af sede,
dat gheen herte begripen en mach,
ontferme mijns, Here, op desen dach,
ende vergheeft mi mine sonden,
daer ic mede ben ghebonden.
Dwaet ende suvert mi oec mede
van minen vleesche onsuverhede,
want ic kinne mi beladen
met groten sonderliken daden,
die ic jeghen u hebbe mesdaen.
Laet mi selke ghenade ontfaen,
dat ic come in dijn behout,
daer di ordeel gheven sout,
ende laet u ghedincken niet
dat mi in kintscheit es ghesciet;
want die Scrifturen ons orconden
dat ic wert ontfaen in sonden.
Uten Propheten ic oec nam
dat ic vulec ter werelt quam,
Here, want die wareit mijns
begheric dattu dit bekins.
Verclaert mi metten Heileghen Gheest,
ende ont mi dat ic gheloeft,
bi mi altoes hebbe dijn heileghe hoede;
want du mi coest met dinen bloede.
Verleent mi vaderlike trouwe
met dinen hemelschen douwe,

soe dat ic, ten lesten stonden,
quite si van al minen sonden.
Sent mi, Here, dinen vrede,
ende veroetmoedicht mine bede.
Sceppet een suver herte in mi,
sijt mijn behoeder waer dat ic si.
Ontcommert mi, Here, van allen dien,
die ghenoechte es in mijn messchien.
Verre mi van verraders plaghen,
die enen sijn welvaert af cnaghen,
gheeft hem kinnesse eer si sterven,
die onverdient mijn archste verwerven;
want si werpen mi soe onder,
dat ic mijns sijns al werde tonder.
Maria, maghet ende moeder,
clare lichtsterre ende stierroeder
der gheender die u hebben vercoren,
uus ghelike en wert noyt gheboren.
Vol van dogheden, vol van ghenaden,
die den dolende can beraden,
beide te lande ende oec ter zee,
ghi cont wel sachten alle wee,
verleent mi vrede ende raste in allen desen.
Saleghe moeder Gods der wesen,
daer omme hoerter troester inne,
behuedersse der bedroefder sinne,
enighe hope, daert al aen staet,
sal des sondaren werden raet,
laet mi dit wort bevolen sijn,
ende bidt den lieven sone dijn,
diet in sire ghewout heeft al,
dat was, dat es, dat wesen sal,
die des mensche herte kint ende siet
hoe dat met hem es, ende wat ghesciet,
in wesen, in peinsen, in daden,
dat hi mi wille beraden,
oft ic hier minen tijt verdulle,

V. 36 *w'*. — V. 57 In het Hs. *enīghe*. V. 64 *hē*.

dat sine ghenadicheit vervulle,
ende hi mi vore mine doot verlene
gherechten rouwe int therte, soe rene
dat mijn deel moet sijn bereet
aen dat sterven, dat hi voer ons leet,
soe dat hi ten lesten daghe,
metten saleghen mijns ghewaghe,
ende dat hem mijn wesen soe ghenoegen
dat hi mi bi hem selven voeghe.

Amen.

It. desen sproke : *Gheweldic Here van hemelrike*, hout LXXVI verse.

In het Hs. onder Nr XV, bl. 27 ro kol. 2. — 27 vo, kol. 2.

LXXXIII.

Ene bedinghe opden A. B.

Ave, tempel der Triniteit,
Anesiet, Vrouwe, dore u ghenadicheit,
als moeder der ontfermicheit,
al onse meeste salicheit.
Bidt vore ons arme sonderen,
behoet, helpt ons verweren,
benemt al dat ons mach deren,
bringt daer wi te sine begheren.
Coninghinne, vrouwe aelmechtich,
comt yet sane, sijt ons ghedechtich,
cracht verleent, maect ons werachtich,
coringhen sine ons tovercrachtich.
Dreighet den viant, hi es te coene,
dwingheten yet sane, ic hebs te doene;

V. 70 *int therten*, aldus. — V. 76 *hē*. — V. 11 *werachtich*, aldus.

doet als moeder es ghewoene,
die op u roepen, verleent hem soene.
Eva hevet ons vele mesdaen,
ende, *Ave,* ghi hebt ons lieve ghedaen.
Edele Maria, doet ons volstaen,
ende laet ons buten weghe niet ghaen.
Fine, simple creature,
felheit en was in u noit ure;
fondert sidi in die scrifture,
faelgeren dadi die nature.
Ghebenedijdt sidi, Marie;
ghi blevet moeder ende maget vrie,
ghens die God was oyt ende ye;
ghesien en wert dit wonder nie.
Hoe wel vermochte die Gods cracht!
Hi was vader vander dracht,
hemel no erde en hebben niet die macht
hem te begripene, die ghi vort bracht.
Jhesum boetscaepte Gabriël;
Jan dat kintsche kint kinnet wel.
In sine gheborte was menich ynghel,
joden worden hem tsire doot fel.
Kint soe waest kint dat Herodes sochte,
knecht wert hi doen hire toe dochte,
kempe doen hi ons allen cochte,
keyser, want hijt al volbrochte.
Lemmeken was hi inden verslane,
leu was hi int opverstane;
loeste hi sine vriende, die vele trane
lieten, eer hise quam tontfane.
Maria, rose sonder doren,
moeder Gods wardi vercoren,
mids den sondere, dat ghi verloren
meer en liet als hi was gheboren.
Nu helpt, Maria, want wi sneven
nacht ende dach in dit arme leven;
na dien dat ghi sijt dore ons verheven,
ne moghedi ons niet begheven.

V. 16 *hē*. — V. 25 *ghens,* aldus. — V. 26 *w't.*

o Modeghe vrouwe, dat kinnen wi wale,
onse troest naest Gode sidi te male;
ontfermt ons, sprect onse tale,
ontbint ons vander sonden quale.
Prophetinne vanden trone,
proevet waer omme droghedi crone;
penst waer om sterf u sone,
pint ons te hulp en ten hoghen lone,
Quaemdi, Maria, ghi holpt borgen,
quale der zielen, hout ons in sorghen;
quetsinghe der sonden ontsegt ons morgen,
quijt ons te tide, eer wi verworgen.
Rose, Maria, salighe vrouwe,
reine maget, sijt ons ghetrouwe;
raet ons, ende sijt ons ghetrouwe,
restort ons van allen rouwe.
Sterre der zee, helpt ons ter noet;
staet ons in staden, ons anxt es groet;
scoert ons scip soe si wi doet;
sonder u si wi sonder boet.
Troest ons, Maria, ende helpt dat wi
ten rike comen, vrouwe, daer ghi
tfordeel hebt dore ons bedi;
toent ons welc u ghenade si.
U ghenade es raste ende vrede,
varste der sonden ende ontfermichede;
Vrouwe, want die godlechede
vliet in u, ende dore vloijt u mede.
Christus hi starf menschelike
christene liede te makene rike.
Christoforus droechne in kints ghelike,
Christiana mindene gheestelike.
Ysrahelsche kindere maecte ons Marie,
yeghelijc jode merct, ende sie :
Ysayas prophesie
yeghen hare wet sprect die.

V. 58 *w'*

De verzen 81-84 beginnen in het Hs. niet met de letters Ch, maer met de griecksche Xρ.

Zuete Jhesus, ghi hinct ghebonden,
zwaerlike ghequets, met diepen wonden,
zwighende stille dore onse sonden;
zalich sijn si diet orconden.
Daer stonden biden cruce si twee :
daer was Jan dene, dander Marie.
Daer starf Jhesus met groten wee,
daer es elken goet dat hijt besie.
Dat ant cruce Pylatus screef,
dat dochte den joden onrecht dat bleef;
dat joetsche wet verdreef,
dat vort ane in ons becleef.
*Con*scap Gods helpt ons maken,
*con*cientie reine moghen wi maken,
*con*templaciën ende Gods smaken;
*con*trarie sine ons sondeghe saken.
Ende dat hem Jhesus dore ons liet gaten,
ende dat ghi, Vrouwe, sijt vol karitaten,
ende dat ons God mint utermaten.
ende al dore u helpt ons ter baten,
ende dat hier mede laten.

Soe wie dese bedinghe seghet met devociën, hi hevet ·VII· jaer aflaets vanden paus Janne, ende tfierendele van ghesetter penitenciën quite ende ene karine.

Item desen sproke houdt C ende XIIII verse.

In het Hs. onder Nr XXXI. Bl. 40 v° kol. 2. — 41 r° kol. 2. — Het stuk telt slechts 109 verzen. De afschryver heeft de drie regels in proza, die in het Hs. er vijf uitmaken, medegerekend.

V. 93-96. Deze regels beginnen in het Hs. met een teeken, waer voor ik vermeen *daer* te mogen lezen.

V. 97-100. Hier staet niet het woord *dat*, maer een teeken.

V. 101-104. Deze regels beginnen in het Hs. niet met de silbe *con*, maer wel met het verkortingsteeken dat daervoor gewoonlyk gebruikt wordt.

V. 105-109. In plaets van het woord *ende*, staet er een teeken.

Prystloma mindeme gheestelike
Israhelsche kinder maecht ons marie
eghelijc iode mere en me
sayas prophesie
eghelen worme wet spreect die
bete ihc ghi kinct gheboorden
waerlike ghequeets mi diepe wonden
wighende stille dore onse sonden
alsoe sijn si diet oranden
stonde biden cruce si ttwee
Wan ian dene dond' marie
storf ihc met gote wee
is elken goet dat hijt besie
ant cruce pylatus screef
dochte den ioden ontrecht die bleef
ioetsche wet bedreef
dort ane in ons beleef
Screp gods helpt ons maken
pnenite reine moghe wi maken
templacien en gods smaken
trorne sine ons sondighe saken
dat hem ihc dore ons liet gaten
dat ghi broudde sijt vol karitaten
dat ons god mint bematen
al dore .v. ghelist ons in baten
die wilke huer mede laten
Soe wie dese bedinghe seghet
met devocien hi heeft .viij. iaer
aflaets vander paeus iohanne ende
tvierendeel van gheseter penitencien
quite ende eene karine

Dese sproke houdt —— c.xx.viiij. verse

LXXXIV.

dLam Gods.

—

Een lam van ·xxxii· jaren
heeft ons sijn vader hier ghesant;
dat es gestorven om allen sondaren,
ende loeste ons uut der hellen bant,
daer men die vasten ierst in vant.
Dit lam doelde inder woestinen;
in Paelmsondaghe maecti hem becant.
Och! doe naket sere des Heren pinen!
Gods sone Jhesu, Mariën kint
des smenschen, quam doe ghereden.
Ene ezelinne, ende anders twint,
soe hadde die Here met ween bescreden;
met palmen worpen si hem beneden,
ende riepen: « Jhesu van Nazarene! »
Maer eer die vierde dach was leden,
soe was die minne te hem weert clene.
Des Goensdaghes ghinghen si te gader,
ende cochten dat onsculdich lam
jeghen Judaes, den fellen verrader,
die ·xxx· penninghe daer af nam.
Christus en was daerom niet gram,
nochtan soe wistijt wel te voren;
om sterven dat hi hier neder quam,
soe node liet ons die Here verloren.
Als op den witten Donderdach
Christus sopte met sinen jongheren dan,
daer hi den troen ontploken sach,
in visioene wiste dat sente Jan.

V. 5 *vasten,* aldus. — V. 14. In het Hs. *Jhesu van van.* — V. 21 en 26. In het handschrift de grieksche letters *Xpc.*

Daer na dat lam te dwane began
die voeten, die met hem daer waren.
Tot sinen tafelen soe at die man,
die Christus lichame hadde verraden.

Dat lam wert tsnachts in vresen groet,
ende bat aen sinen vader oetmoet,
dat hi hem verdroeghe die bitter doot.
Van anxte sweetti water ende bloet.
Gods minne, die daer weder stoet
des smenschen boesheit, wert verblindt;
die Heileghe Gheest, der minnen gloet,
vol maecte daer dat sacrament.

Want waer men dbroet ter messen leit,
met gader den water ende den wine,
dat wert die kelct der Triniteit,
vol vloeyende met ons Heren pine.
Ghesaereert metten waerden sine,
verkeert dat broet in vleesch alst moet;
dat water wert den swete anschine,
die wijn wert ons Heren bloet.

Ghewarech, alsoe Christus selve sprac,
es God in tsacrament volmaect
aent cruce, daer hem sijn herte brac;
daer die mensheit heeft die doot gesmaect,
want der godheit gheen pine en genaect,
noch tsacrament en ware niet selc,
Gods minne en ware daer inne ghestaect,
en hadde ghedaen sijnre moeder melc,

daer si den Gods sone voedde mede,
ende sacramente die maghet fijn,
want uut gherechter oetmoedichede,
soe wilde Maria Gods derne sijn.
Daer wert ontsloten der minnen scrijn
daer in soe daelde die jonghelinc,
drivuldich tsacrament anschijn.
Maria was dierste dijt ontfinc.

V. 32 en 49 In het handschrift de grieksche letters *Xpc.* — V. 33 *g°t.* — V. 45 *waerden,* aldus. — V. 52 *d' die mensheit,* aldus. — V. 53 *d'.* — V. 55 *d'.* — V. 61 *d'.*

Selen wi dese absolucie drincken
ende theilich sacrament in ons dragen,
soe moeten wi Christus pine ghedincken,
ende suveren ons in ·xl· daghen.
Met allen kennesse selen wi vraghen
dien wech te Gode, in allen sermone,
in ·vii· sondaghen, hordie ghewaghen,
met eenre biechten moghen wi soenen,
op dat wi hebben ghewareghen rouwe
ende bewenen om de ·vii· ghetiden,
ende om die druefheit van Onser Vrouwen,
doen si haer kint die pine sach liden.
Nu bidden wi Gode ende sente Mariën,
dat ons die sacramente bewisen
alsoe te leven dat wi verbliden,
daer boven, inder hoeghster spisen.
Amen. LXXX v.

In het Hs. onder Nr CXXXVIII. Bl. 116. ro. kol. 1.
— 116. vo. kol. 2.

LXXXV.

Van ons Heren gheboerte.

Eer die gheboerte Gods ghesciede,
propheten ende heileghe liede
haddent langhen tijt voersien
ende voersproken *tgoet ghescien*,
elc in sijnre prophesiën.
Doe sende God ane Mariën
den inghel, metter saleghen mare,
dat quaet achter bleven ware.
Noit en gheviel salegher dinc.

V. 67 In het handschrift de grieksche letters *Xpc.*

Die dochter moederlijc ontfinc
den vader, ende hi waert haer kint
menschelijc, ende bleef oit sint
vader, sone ende broeder;
ende si dochter, suster, moeder.
Vader, dochter, daer hise wrochte,
moeder, soene, doen sine brochte
menschelike int dertsche leven;
daer sijnse suster, broeder, bleven.
Wie hoerde noit van sulker dracht,
die, boven der natueren macht,
maghet bewarf ende maghet liet,
ende menschelijc van haer sciet?
De heerden waren dierste volc dat wiste
vander gheboerten Jhesu Criste,
want sijt vanden inghel verstonden.
Si ginghen te Bethleëm, ende vonden,
alsoe hem dinghel hadde gheseit,
tkint in ene crebben gheleit,
ende Maria die lach daer onder
ombesmet, en weelden sonder.
Her Joseph hi sat daer alse hoede.
o! Edel God, in welc armoede
liet ghi u ierst ter werelt vinden!
Die stommen beesten si bekinden
haren sceppere, die niet en weten,
ende neghen hem ende lieten haer eten.
Dese weerde dracht liet haer besniden,
als men doen plach in dien tiden.
Daer na bracht men hem offrande
drie coninghe uut verren lande :
gout, wieroec ende merre daer ane,
driehande dinc es te verstane.
Die coninghe meenden in dat gout
sine macht ende sine ghewout,
die men niet en can vergronden.
noch daer en waert gheen inde an vonden.

V. 11 *h'*. — V. 31 *d'*. — V. 36 en 37 *h'*. — V. 39 *hē*. — V. 41 *d'*. — V. 46 *d'en w't*.

Biden wieroke meenen si voert
sine weerdecheit, die hem toe hoert,
want, al dat van Adaems tiden
ye leefde ende lijf sal ghebiden,
en es te prisene niet ene not
jeghen die minsten weerde, die God
in heme heeft, ende nochtan
waert hi doer ons een sterflijc man.
Bi der mirre meenen si,
want mirre suvre ende bitter si,
dsuver leven ende dbitter inde,
dat God leet doer Adaems ghesinde,
daer wi al vroude bi ghecreghen.
Alse Maria hadde gheleghen,
na tkints gheboerte haer sesse weken,
en woude si den sede niet breken,
maer ginc ten temple, als men plach,
ende pleghet noch op desen dach.
Niet dats haer was eneghe noet,
maer haer oetmoedecheit was soe groet
dat si dede al dat haer dochte,
waer si Gode in eren mochte.
Si ginc haer offrande doene
ten temple, ende vant Symoene,
dien God te voren langhe ontboet,
dat hi soude sien, vore sine doot,
sinen Sceppere, in mans figure;
ende dat gheviel hem op die ure,
doen hi die weerde offrande ontfinc.
Daer was die hemelsche coninc
ierstwerf gheoffert tonser baten.
Met allen rechte selen wi ons saten
te lovene desen tijt vercoren,
dat Jhesus Christus waert gheboren,
daer toe der hogher Vrouwen dach,
dat dese weerde God sone ghelach,
teenre offranden op den outaer,
ende want Maria dede al daer

V. 61, 65, 66 en 67 *h'*. — V. 66 g^{ot}. — V. 80. In het Hs. *ihc. xpc.*

haren kercganc, naden sede.
Eest noch ghewoente in kerstenhede,
dat men dies die kerssen draecht,
te eren Jhesuse ende der maeght
Mariën, Onser Liever Vrouwen,
die ons behoeden moet van rouwen.
Amen. ·XC· v.

In het Hs. onder Nr CLXXX. Bl. 183 r° kol. 2. — 183 v° kol. 1.

LXXXVI.

Dat ons Vrouwe ghebootscap was.

Here, dore die grote minnentlijc,
die dijnre moeder was ghedaen
bi Gabriël, uut hemelrijc,
den Heileghen Gheest hadsi ontfaen,
doer dien oetmoet ic di vermanen,
die daer ane u beiden was vonden,
doen ghi van haer wout sine ontfaen,
hoet mi van scade, scande ende sonden.

Te Mettene.

Here, dore die werden Mettentijt,
doen ghi u Judase cussen liet,
dies menich jode waert verblijt,
dat hi u smekende verriet;
Petrus en sparde Malcus niet,
hi sloechem dore af inden sande,

V. 2. In het Hs. *moerder*. — V. 6 *d'*. — V. 8 *en*, in plaets van *en̄*, — V. 11 *w't*.

ghi ganset, Here, doet was ghesciet,
hoet mi vore sonde, scade ende scande.

TE PRIMETIDE.

Here, dore die werde presentatie,
die de joden met u deden,
te Primentide, in corter spaciën,
vore Pylatus, den wreden,
daer menich Scribe valsche reden
jeghen u sochten, inden lande,
u liden was vol sueticheden,
hoet mi vore sonde, scade ende scande.

TE TIERTSEN.

Vore dat ghezelen, Here mijn,
dat di onsochte gheghezelt was,
te Tiersten tijt, het moeste sijn,
doemen die scerpe roeden las,
daer meneghe ziele bi ghenas,
ende ontbonden waert uten helschen bande :
dijn liden brac der hellen pas,
hoet mi vore sonde, scade ende scande.

TE SEXTIDE.

Here, dore dat cruce dat ghi droecht
te Sextide, lanc ende swaer,
dat die Vader hadde ghenoecht
om onse sonden te maken claer,
soe hoet mine ziele vorden vaer,
daer criselinghe es van tanden,
ende trecse dinen rike naer,
hoet mi vore sonde, scade ende scande.

TE NOENEN.

Here, dore dat bitter sterven,
dat dine edele menscheit starf,

V. 31 *d'*.

te Noenen tijt, om ons te erven
een edel leven, soe verwerf
dat ic ben ane der salegher kerf,
daer die yngle die sielen vanden,
want dijnre ghenaden es bedarf,
hoet mi vore sonde, scade ende scande.

Te Vesperen.

Here, dore die werde Vesperstonde,
doen Joseph van Aramathiën
dijn lijf ontcruste, metten wonden,
ende wout van den naglen vriën,
ende dore dat nuwe leits vermiën,
dat dijnre moeder therte dore rande,
sone wilt mi ter noet niet vertiën,
hoet mi vore sonde, scade ende scande.

Te Completen.

Here, dore die werde sepulture,
die dine edelen lichame
ghedane waert, te Completen ure,
vore die sonden van Adame,
om Ysac, Jacop endė Abrahame
te lossen uten helschen brande,
hoet mi vore sonde, scade ende scande.

Te Verrisenesse.

Here, dore dat verrisenes groet,
die ghi verreest in Paeschnacht,
ende op verstont vander doot,
met uwer godliker cracht,
soe ghedinct mijns ende acht,
als ic emmer sterven moet
ende mi begheeft mijns lives cracht,
dan wilt mi gheven dat eweghe goet.

V. 45 *d'*. — V. 59 *w't*.

Assensioen.

Here, dore den tijt Assensioen,
doen ghi clomt te hemel boven,
in ziele, in live, in selken doene,
dat u noch die yngle loven,
soe laet mi, Here, met u hoven,
daert al goet es, dat men doet,
ende niemen anderen maect verscoven,
ende wilt mi gheven deweghe goet.

Dien Heileghen Geest neder sont.

Here, dore die hemelsche claerheit,
die dinen apostelen was bekent,
doen ghi hem sendet in minlecheit
den Heileghen Gheest, in een prosent,
soe wanneer, Here, mijn leven eent,
soe laet mi sine alsoe behoet,
dat mi den viant niet en scent,
ende wilt mi gheven deweghe goet.

Pasdaghe.

Here, dore dat vriendelijc verbaren,
dat ghi verbaret Magdalenen,
die ene was vanden sondaren,
ende ghi wist haer ganse menen;
met rouwen ende bitteren wenen
si van sonden haer ontloet,
soe laet mi, Here, met u verenen,
ende wilt mi gheven deweghe goet.
Amen.

Dat onse Here beedde te sinen vader, opden berch van Olyveten.

Siet hier de wise vanden orisoen
dat Jhesus Christus sinen vader woude doen,

V. 77 *d't.* — V. 82 *hē.* — V. 84. In het Hs. *prosen.* — V. 91 *h'.* — V. 93 *h'.* — V. 97. In het Hs. *Ihc. xpc.*

inden bogaert, daer hi was ghegaen,
ane den berch van Oliveten, wilt verstaen,
met sinen jongheren, drie te samen,
die van hem scieden met groter blamen,
ende bat sinen vader met groter droefheden
dat hi hem den bitteren kelc afdede,
nochtan seide hi, Here vader, sonder waen,
uwen wille moet altoes volgaen.

It. desen sproke hout C ende VI v.

In het Hs. onder N° XXXVI. Bl. 45 r° kol. 2 — 43 v° kol. 2. Het stuk heeft slechts 105 verzen, dus één minder dan er onderaen opgegeven wordt. In de *Completen* ontbreekt er een regel.

LXXXVII.

tGhebet in Dietsche.

Pater noster.

Vader onse, die es inden hemel, gheheilicht si dinen name; toecomende si ons dijn rike, dinen wille gheschie alsoe inden hemel als inder eerden; gheeft ons heden onse daghelix broet, ende vergheeft ons onse mesdaet, alsoe als wi den ghenen vergheven, die jeghen ons mesdadich sine. Ende en laet ons in neghene becoringhe, maer behoet ons van quade. *Amen.*

Ave, Maria.

God gruetu, Maria, vol gracie, die Here es metti; ghebenedijt bestu boven allen wiven, ende ghebenedijt es die vrucht dijns lichamen. *Amen.*

V. 98 *d'*. — V. 103 *hē*.

Credo in Deum.

Ic ghelove in Gode aelmechtich, vader, sceppere hemelrijx ende eertrijx; ende in onsen here Jhesum Christum, sinen eneghen sone, die ontfanghen es vanden Heileghen Gheest ende gheboren vander maget Mariën, ghepassijt onder Poncio Pylato, gheeruust, ghedoot ende begraven. Hi daelde ter hellen, des ander daghes verrees hi vander doot, hi clam op te hemele, ende sit ter rechter hant sijns vaders aelmechtich, daer na comen ordelen levende ende dode.

Credo in Spiritum.

Ic ghelove inden Heyeleghen Gheest, ende in die heyleghe Kerken, ende in die ghemeente der heileghen, ende in die verlatenesse der sonden, ende in die verrisenesse des vleeschs ende in dat eweghe leven. *Amen.*

Magnificat.

Mine ziele verhoghede de Here, ende mijn gheest heeft hem vervrout in Gode, minen behoudere. Want hi hevet ghesien die oetmoedicheit sijnre deernen; siet daer af segghen mi salich alle gheslachten. Want hi hevet mi groet ghemaect die machtich es. Ende sine heyleghe name, ende sine ontfermicheit vanden enen gheslechte in dat ander, die hem ontsien. Hi hevet macht ghedane in sinen armen, ende ghespront die hoverdeghe met ghedachten sire herten. Hi hevet af gheset die mechtighe vanden stoele ende verheven die oetmoedeghe. Hi hevet die hongherighe vervult met goede ende die rike ghelaten ydel. Hi ontfinc Israhel, sijn kint herdacht sijnre ontfermicheit. Alsoe hi ghesproken heeft tote onsen vaders Abraham, ende sinen sade in de eweleecheiden.

Glorie siden Vader, ende den Sone ende den Heileghen Gheest, alsoet was inden beghinne, ende nu, ende altoes wesen sal inde werelt der werelden. *Amen.*

Nunc dimittis servum tuum, Domine.

Nu laet dinen knecht, Here, na dinen worde in vreden, want mine oghen hebben ghesien dine salicheit, die du bereet hebs vore

alle des volx ansichte, licht der heydenen vertoghinghe ende der gloriën dijns volx van Israhel.

Ave, Salus.

Ghegroet sidi, salicheit der werelt, ware des Vaders, heileghe hostie, ghewarich levende vleesch, volcomende Godheit, ghewarich mensche. *Amen.*

In het Hs. onder Nr XXXII. Bl. 41 ro kol. 1. tot bl. 41 vo kol. 2.

LXXXVIII.

tGelove.

Ic sondich mensche, ic ghelove in Gode, den almechteghen Vader, sceppere hemelrijcs en erterijcks.

Ic ghelove in Jhesum Christum, sinen eneghen Sone.

Ic ghelove dat hi ontfaen es vanden Heileghen Gheest, gheboren vander maget Mariën.

Ic ghelove dat hi es ghepassijt, ghepijnt onder Poncio Pylato.

Ic ghelove dat hi es ghecruust, ende ghedoot, ende daerna begraven.

Ic ghelove dat hi daerna nederdaelde ter hellen, ende braechtse ende verloeste sijn vriende vander ewegher pinen.

Ic ghelove dat hi daer na, binnen derden daghe, op verrees vander doot ende op voer te hemele, daer hi sittende es te rechter hant sijns Vaders almechtichs.

Ic ghelove dat hi daer na weder comen sal ten lesten daghe, om te doemene levende ende doede.

Ende ic ghelove inden Heileghen Gheest ende in onser moeder, die heileghe kersten Kerke.

Ic ghelove in de ghemeijnscap der heileghen.

Ic ghelove in die verlatenesse der sonden.

Ic ghelove inde opverstaennesse des vleesch tote den eweghen levene.

Met desen ghelove, ende met allen den ghelove, dat een goet kersten

mensche sculdich es te ghelovene, comic te Gode van hemelrike te ghenaden, ende mire vrouwen, sente Mariën, alle Gods lieve heileghen, ende u, priester, te biechten van alle minen sonden, die ic ye ghedede van minen kinschen daghen, sent dat ic sunde doen mochte, tote op den tijt van nu. — Ic gheve mi sculdich in die ·x· gheboeden ons Heren Jhesu Christi : Dat ic die niet ghehouden en hebbe als ic sculdich ware te doene. Ende dat ic minen Here, minen God, niet ghemint en hebbe met al mire cracht, als ic sculdich ware te doene. Ende dat ic den name ons Heren te vergheefs in minen mont ghenomen hebbe ende daer bi ghesworen, ende dat ic die heileghe daghe niet gheviert en hebbe als ic sculdich ware te doen. Ende dat ic minen evenkersten niet ghemint en hebbe ghelijc mi selven. Ende dat ic vader ende moeder niet gheert en hebbe als ic sculdich ware te doene. Ic gheve mi sculdich ocht ic enech valsch ghetughe ghedraghen hebbe. Ic gheve mi sculdich ocht ic yemans doot begheert hebbe, ende ocht ic yemans goet begheert hebbe ocht ghenomen. Ic gheve mi sculdich ocht ic yemans beddeghenoet begheert hebbe ocht enech overspel bedreven hebbe, dies ghevic mi sculdich ende dat es mi leet.

Ic gheve mi sculdich in die ·xii· poenten vanden heileghen ghelove : Of ic iet min of meer gheloeft dan ic sculdich ware te doene. — Ic gheve mi sculdich in die ·viii· salicheden miere zielen : Dat ic niet arm ghewest en hebbe van gheeste als ic sculdich ware te sine ende dat ic niet goedertieren gheweest en hebbe jeghen minen evenkersten. Ende dat ic niet gheweent en hebbe om mine sonden. Ende om dat werde liden ons Heren niet ghepeinst en hebbe. Ende dat ic niet hongherectech ende dorstich en hebbe gheweest om die gherechtecheit te volbringhene. Ende om dat ic niet ontfermechtech gheweest en hebbe over mi selven ende over minen evenkersten. Ende dat ic niet suver gheweest en (1) hebbe van ghepeinse. Ende dat ic oec niet alsoe ghedoechsam gheweest en hebbe als ic sculdich ware te doene. Ende dat ic niet alsoe vele persecuciën ghedoecht en hebbe om die gherechtecheit Gods te volbringhene als ic sculdich (2) ware te doene.

Ic gheve mi sculdich in die ·vii· gaven des Heilichs Gheest : Dat ic diere niet ware ghenomen en hebbe, noch alsoe ontfankelijc gheweest en hebbe als ic sculdich ware te sine. Ende dat ic altoes niet gheleeft en hebbe in innicheden ende inder vresen Gods. Ende

(1) In het HS. *eñ*. — (2) In het Hs. *sculdic*.

dat ic Gode niet ghedanct en hebbe siere goedertierenheit ende siere meltheit, die hi mi verleent heeft. Ende dat ic Gode niet ghedanct en hebbe diere const ende diere beschedenheit, die hi mi verleent heeft om te wetene wat ic doen of laten sal. Ic gheve mi sculdich dat ic Gode niet ghedanct en hebbe diere starcheit, die hi mi ghegheven heeft te verwinnenne lief of leet. Ende dat ic naden raet Gods niet gheleeft en hebbe, maer dicwile dat versuemt hebbe. Ende dat ic die verstendecheit, die mi God ghegheven heeft, niet ghekeert en hebbe alsoe sere tote den goede als tote den uutwendecheden, dies ghevic mi sculdich. Ic gheve mi sculdich in die gave der tsmakender wijsheit Gods. — Ende ic gheve mi sculdich in die ·vi· sonden des Heilichs Gheest. Inden iersten ocht ic iet ghevallen hebbe in wanhope. Ic gheve mi sculdich ochtic Gode ocht sinen heileghen enech despijt gheboden hebbe. Ende ic gheve mi sculdich ocht ic iet ghesundicht hebbe op die ontfermechticheit Gods. Ic gheve mi sculdich ocht ic iet ghesundicht hebbe uut ghenoechterliker quaetheit. Ic gheve mi sculdich ocht ic mi iet besondich hebbe in die kersten waerheit te wedersprekene of te weder stane. Ende ic gheve mi sculdich ocht ic yement enech gheestelijc goet veront hebbe. — Ende ic gheve mi sculdich in die ·vii· sacramente der heilegher Kerken. Inden iersten in dat sacrament des doepsels : Dat ic dat niet alsoe suver ghehouden en hebbe als ic sculdich ware te doene van sonden. Ende ic gheve mi schuldich in dat sacrament des vormsels, daer ic mede cracht ende macht hebbe te wederstane alle temptacie des viants, maer langer bi ghebleven hebbe dan ic sculdich ware te sine. Ende ic gheve mi sculdich in dat sacrament der biechten : Dat ic noit alsoe ghewaerechtich biechte ghesproken en hebbe met alsoe groten berouwe van sonden als icx met ghenoechten ghedaen hebbe. Ende ic gheve mi sculdich in dat sacrament des outaers : Dat ic dat niet gheert noch ghewerdich en hebbe als ic sculdich ware te doene. Ende ic gheve mi sculdich in dat sacrament des hulechs : Dat ic alle menschen die in huwelike state zitten niet gheert en hebbe als ic sculdich ware te doene. Ic gheve mi sculdich in dat sacrament des priesterscaps : Dat ic alle priesteren niet alsoe vele eren gheboden en hebbe als ic sculdich ware te doene. Ic gheve mi sculdich in dat sacrament des olisels : Dat icx niet gheert en hebbe als ic sculdich ware te doene.

Ic gheve mi sculdich in die ·vii· werken van ontfarmherticheden : Dat ic den hongheren niet ghespijst en hebbe. Ende dat ic den dorsteghen niet drincken gheboden en hebbe. Ende dat ic den naecten niet

ghecleet en hebbe; ende den armen gasten niet gheherbercht en hebbe; ende dat ic die zieke niet ghetroest en hebbe; ende dat ic die ghevanghene niet verloest en hebbe; ende dat ic die dode liede niet begraven en hebbe als ic sculdich ware te doene.

Ic gheve mi sculdich in die ·vii· dootsonden : In hoverdicheiden, in ghierecheiden, in traecheiden te Gods dienste, in vrecheden, in nidecheden, in gulsicheden, in overate, in overdranke, in hate, in nide, in toren, in gramscape, in oncuusheden. In mine ·v· sinnen : In hoerne, in siene, in tastene, in ghesmakene, in riekene, in doen dat ic laten soude en laten dat ic doen soude, in lieghene, in bedrieghene, in swerne, in versuerene, in scop, in scherne, in achtersprake, in achtertaelen. Hoe dat zi mi ghesciet sijn : Wetene of onwetene, slapende of wakende, sittende of ligghende, etende of drinkende; allene ochte met yemant ghemene, heimelec of openbaer. Alle sijn si mi leet. Ende mi es leet dat si mi niet leet ghenoech en sijn. Ende daer omme soe biddic der heilegher coninghinne van hemelrike, alle Gods lieven heileghen, ende u, here priester, in Gods stat, dat ghi alle te samen onsen lieven Here wilt bidden voer mi, dat hi mi soe langhe ghesparen wille met siere grondeloezer ontfarmertecheit, in desen cranken allendeghen levene, dat ic mijn sonden ghebeteren mach, ende ons liefs Heren hulde ghecrighen; ende na dit leven dat ewelec leven.

Misereatur vestri omnipotens Deus, et dimissus, etc. Amen.

Aflaet van al uwen sonden ende troest des Heilichs Gheest verlene u ende mi de Vader, ende die Sone ende die Heileghe Gheest. *Amen.*

Byt voer mi om Gods wille, ic wille gerne bidden voer u allen.

Item jeghen die ·vii· dootsonden sijn ·vii· medesinen. Ende heten wel *dootsonden*, want si *dooden* die allendeghe zielen inder eweger pinen, ende oec heten si wel *hoeftsonden*, want si sijn moeder ende *hoeft* daer alle sunden uut comen, want met oetmoedecheden wert hoverdie verdreven, want Jhesus Christus was oetmoedich ende onderdanich sinen vader toter doot.

Item met onbegherelecheit ocht ghenuechsamheit wort ghierecheit verdreven. Item met godterliker minnen wert haet ende nijt verdreven. Item met meltheiden wert vrecheit verdreven. Item met snelder huefeninghen wert tracheit verdreven. Item met soberheiden wert gulsecheit verdreven. Item met suverheden der conscientie wert oncusheit verdreven.

In het Hs. onder N° XLVI, bl. 49 v° kol. 2 — 51 r° kol. 1.

LXXXIX.

Die heileghe .x. Ghebode.

—

Tien gheboden sijn die God, onse Here, Moysesse gaf opden berch van Sinay. Dese ghebode moet een ieghewelke mensch houden die te hemelrike comen wille. Ende sonder dese ghebode en mach niemen behouden werden.

Dat ierste ghebod es van desen tienen : « Dattu salt minnen dinen Here, dinen God, van al dijnre herten, ende van dijnre ghedachten, ende van al dijnre zielen ende met al dijnre cracht, ende dinen evenkersten ghelijc dijn selven. » In desen ghebode es ons verboden alle afgode te anebedene, ende toverie ende al onghelove. Jeghen dat ierste ghebod doen de ghene die haren lichame, ochte haer goet ochte haer kinder liever hebben dan Gode, daer af maecti sinen God;

Dat ander ghebod es : « Dune sals den name Gods niet vergheten. » In desen ghebode es verboden alrehande sweren sonder noet.

Dat derde ghebodt es van desen : « Du salt vieren den sondach. » In desen ghebode sijn ons gheboden al heileghe daghe te vierne. Jeghen dit ghebod doen de ghene die de heileghe daghe met dansene ende met dobbelne, ochte met anderen ledeghen spele omme gaen.

Dat vierde ghebod es : « Du salt eren moeder ende vader. » In desen gheboden es ons oec gheboden, dat wi vader ende moeder en laten en ghene breke hebben, alsoe langhe alse wijt ghebeteren moghen. Jeghen dit ghebod, gheestelike te verstane, doen die ghene die de Heileghe Kerke ende hare prelaten niet en eren ende niet ghehoersam en sijn.

Dat vifte ghebod es : » Dune salt en ghenen mensche doot slaen. » Hier es ons verboden alrehande manslacht, niet allene de daet, maer oec den wille. Ende de daet daer toe. Jeghen dit ghebodt, gheestelike te verstane, doen die ghene die hem selven ochte haren evenkersten sijn ocsuun (1) van hoeftsonden, want met hoeftsonden doot men de ziele.

Dat seste ghebod es : « Dune salt niet stelen. » Hier es ons verboden diefte ende perseme, en (2) roef ende voercoep. Ende alrehande

(1) *ocsuun,* aldus. — (2) *en*, aldus.

maniere daermen enen mensche tsine mede nemt, sonder recht ende sonder redene. Jeghen dit ghebodt doen de ghene die met ongherechten maten, ochte met valschen penninghen, ochte met ander ongherechter comenscape omme gaen.

Dat sevende ghebodt es : « Dune sout niet met oncuscheiden omme gaen. » Alrehande oncuscheit es ons hier verboden in alre manieren.

Dat achtende ghebodt es : « Dune sals niet gheen valsch orkenschap draghen jeghen dinen evenkersten. » Hier es ons verboden alrehande valscheit te swerne. Ende hier es ons oec verboden loghene, daer een sinen evenkersten bedrieght, quetst ane goet ende ane ere, ochte in eneghe anderen manieren.

Dat neghende ghebodt es : « Dune sals niet met oncuscheden omme gaen. « Hier es ons verboden niet allene de daet, maer oec den wille ende de begherte.

Dat tiende ghebodt es : « Dune sals dijns evenkerstens goet niet begheren. » Hier es ons verboden ghierecheit, ende eens anders onredelike te begherne.

In het Hs. onder Nr LXI, bl. 59, ro kol. 1 en 2.

XC.

De Ewangielie in dietsche :

IN PRINCIPIO ERAT VERBUM.

Inden beghinne was dwort ende dwort was bi Gode. Ende God was dwort. Dit was inden beghinne. Alle dinc es bi hem ghemaect, ende sonder hem en es niet ghemaect. Dat in hem ghemaect es, dat es leven, ende dat leven es licht der menschen. Ende dat licht in die donkerheit, ende die donkerheit en bekennes niet. Het was een mensche ghesent van Gode, wies name was Jan. Dese quam in ghetughenessen, dat hi ghetughe gave vanden lichte welc verlicht alle menschen toe comende in dese werelt. Hi was in die werelt ende die werelt es bi hem ghemaect ende die werelt en bekinden niet. Hi quam in sijn

eyghen ende die sine en ontfinghens niet. Alle diene ontfinghen gaf hi macht Gods kindere te wesene, die in sinen name gheloven. Die niet vanden bloede noch van den wille des vleesch en sijn, maer uut Gode gheboren. Ende dwort es vleesch worden, ende es ons comen ende wi selen ziene zine glorie, als die glorie sijns Soens vanden Vader vol van graciën ende van waerheden. God heb den lof.

Amen.

In het Hs. onder Nr XXXV, bl. 43, r° kol. I.

XCI.

De .vij. Hoeftsonden.

Sevene sonden sijn daer alle de sonden ave comen, ende die sijn gheheten *hoeftsonden* ochte *dootsonden*, want si doden de ziele. Dese dootsonden sal een ieghewelke mensche scuwen alse hi soude scuwen die doot.

Die ierste van desen sevenen es gheheten *hoeverde*, want van hoeverde comen vele sonden. Daer af comt ydel glorie, ende ydel roem ende behaghelheit meer te doene dan min, es scaemte dijnre ghebreke ochte van dijnre vriende ghebreke.

Die ander hoeftsonde es *nidecheit*, want van derre nidecheit comt achtersprake ende verradenesse, ende bliscap van dijns evenkerstens bedroefenesse, ochte van sinen verliese ocht van sinen rouwe, die hi heeft; ende ocht van sinen evenkerstens blisscape ochte van sinen ghewinne.

Die derde hoefdsonde es *tornecheit*, want van tornecheit daer ave comt schelden ende striden ende bedrieghen, van herten onwerdelike ghelaet, ende vloeken ende vermalendiën ende ontedancken Gode, ende manslacht begheren ende wrake.

Die vierde hoeftsonde es *trecheit*, want van trecheit daer af comt quade druefheit verwassen, ende swaerheit te goeden dinghen, ende meshope, ende bedrueffenesse, ende lauheit, ende onnutte ghepeins ende waerlecheit.

Die vifte hoeftsonde es *vrecheit*, want van vrecheit daer ave komt

ghierecheit ende perseme, ende diefte, ende roef, ende versweren, ende lieghen ende qualike ghelden, deen den anderen bedrieghen, alrehande onredelike comenscap. Ende ne ghene ontfaermhertecheit.

Die seste hoeftsonde es *overaet* ende *overdranc* : Dat men eer nempt, eer tijt, eten ochte drincken, ochte te costelec, ochte te vele ochte ghierechlec. Van derre sonden soe comt dronkenscap, ende onghepaerde bliscap, ende oncusche waerde ende Gode vergheten, ende het gheeft blentheit der herten.

Die sevende hoeftsonde es *oncuscheit*, want van oncuscheit daer es in begrepen alrehande oncuscheit. Van derre sonden, soe comt blentheit van herten, ende ongheestelecheit begherte der werelt.

Ende dit sijn de sevene dootsonden, die elc mensche sculdech es te vliene ende te scuwene sal hi Gods hulde vercrighen.

In het Hs. onder Nr LXII. Bl 59 v°. kol 1 en 2.

XCII.

Dit es een ander Ghebet.

Verblijdt u, suete Jan Baptista, dat ghi sijt een alre diepste afgrond goedleex bekinnens, die ierstwerf vore alle menschen bekinnet God ende mensche, besloten inder gheloriose, ghebenedider, reinder maget Mariën lichame. Ende hebdt ons in uwer ghebenedide Moeder lichame ghepropheteert dat beghin onser salicheit. *Pater noster*.

Verblijdt u, suete Jan Baptista, dat ghi sijt een begheerlec bode der nuwere graciën ende ghesiert met uytnementheiden alre dogheden, ende hebt ghewijst dat lam Gods, ende alre ierstwerf ghetoent ende gheleert den creaturen den wech des ewechs leven. *Pater noster*.

Verblijdt u, suete Jan Baptista, dat ghi sijt een dopere ons Heren Jhesu Christi. Ende daer omme sijn alder eerleecs (1) Vader ende middelere der Heilegher Drievuuldecheit werdech. Boven alle menschen hebdine ghedoept met uwen maghedomleken handen alse sijn edelste creature. *Pater noster*.

---

(1) *eerleecs*, aldus.

Verblijdt u, suete Jan Baptista, dat ghi sijt een leitsman der martelaren, ende minnere der reynecheit ende der gherechtecheit, gheloeft van Gode, den Vader; ghepresen vanden Sone; vervult vanden Heileghen Gheest. Ghi hebdt gheweest in uwer gheboerten, in uwen levene ende in uwer doot een sonderlinghe voerlopere ende een uutvercoren riddere ons conincs, die om onsen wille int ellende deser werelt comen woude. *Pater noster.*

Verblijdt u, suete Jan Baptista, dusentech ende dusentechfout claerheit alre heileghen, vroude der inghele; heileghe, suete Jan Baptista, die meeste alre menschen; ghelijc den inghelen, dat ghi ghevoert sijt ende verheven toter hoecheit der Seraphinne, deelachtech met allen heileghen ende haerre alre prince. Ghi vermoghet alsoe vele meer voer den coninc der gloriën, soe ghi hoechgheleker in sonderlecker heilecheit boven allen heileghen met hem vereenecht sijt. Daer omme soe biddic u, here Sente Jan Baptista, dat ghi mi in desen levenne ende in mire lester noet wilt helpen ende vri maken van allen sonden, ende voer dat anschijn des rechters mijn ghetrouwe voerlopere ende mijn ghetrouwe advocaet wilt sijn.

Heileghe, hoghe sente Jan Baptista, recht tote mi dijn hant dijnre ontfermecheit, ende hulpt mi in allen minen noden, ende sijt voer mi een melde bedeere (1), ende verloest mi van duusternessen der sonden ende bringhet mi ten lichte der hemelscher gratiën. *Amen.*

Een suete Ghebet van sente Jan Baptista.

Heileghe, ghebenedide, gheloriose, salech sente Jan Baptista, ghelijc den inghelen; bloeme der patriarken; dierbaer steen der propheten; stemme der apostolen; leyder der martelaren; beghin der confessoren; titel der magheden; sierheit ende claerheit alre heileghen; een overste inghel Gods; lanterne der werelt, den welken verleent es werdecheit alre heileghen ghemeinlec, ende te vorest ontfermt u mijns, ende comt mi jeghen met uwen lieflekcn ansichte, nu ende in die ure mijnre doot, ende hulpt mi ter ewegher vrouden. *Amen.*

Deze gebeden staen in het Hs. bl. 47, r° kol. 1 tot bl. 47 v° kol. 2, en volgen op : *Dits sente Jans Baptisten name, ende op elc letteren van sinen name enen lof,* uitgegeven door den heer Angillis, in de *Rumbeeksche Avondstonden*, Stuk I, bl. 18.

---

(1) *bedeere,* aldus.

XCIII.

Salve Regina misericordie

IN DIETSCHE.

God gruetu, coninghinne der ontfermecheit; leven ende suetecheit ende onse hope, God gruetu! Tote di roepen wi ellendeghe ver Yeven kindere. Tote di suchten wi bevende ende wenende in dit dal der tranen. Ay! hier omme, onse voghedinne, keert tote ons waert dine oghen dijnre ontfermhertecheit ende den ghebenediden Jhesum, de vruchte dijns lichamen, tone ons na dit ellende, o goedertierne, o melde, o suete Maria!

In het Hs. onder Nr XLII, bl. 47 vo, kol. 1.

XCIV.

Ene ghebet van onsen Here.

Die hemelsche coninc, onse Here Jhesus Christus, die hinc aenden cruce allene met minnender godheiden, met sachter zielen, met bedroefden sinne, met dorwondden herssenen, met doden live, met bloedenden wonden, met vlietenden beken, met verspanden armen, met verdeenden aderen, met roependen monde, met heesscher stemmen, met bleken ansichte, met dootliker verwen, met gheswollen oghen, met droeven ghelate, met bedroefden cruce, met ontsiender herten, met suchtender kelen, met beswendelden hoefden, met verscedenen herten ende met op ghedaender herten, met ghietenden beken uuten oerspronghe des eweghen levens. Die minne brac hem sijn herte ontwee.

Die dit sprect, hi heeft vanden paus Janne ·vi^c· ende ·xl· daghe aflaets biden tekene des cruus :

† Soe moeten verren van mi alle quaden gheeste. *Amen.*
Ach ! lieve here God ! ghi maket mi doen ic niet en was.
Ach ! lieve here God ! ghi verloesset mi doen ic verloren was.
Ach ! lieve here God ! ghedinct mijns als ic niet meer en mach.

In het Hs. onder Nr XLIII, bl. 47 vo, kol 2.

XCV.

·XX· Poente dat een mensche ontfeet metten Sakermente.

—

Dit sijn ·xx· pointe die tSakerment ontfeet, want ons Heren lichame werct aenden mensche, diene ontfeet sonder sonden, met vasten ghelove.

Dat ierste point es : Dat God den ghenen, die sinen lichame ontfeet, verghevet al sijn sonden.

Dat ander es : Dat hine behoet van hoeftsonden.

Dat derde es : Dat hine verloest vanden vianden diene ane vechten, dat hi hem niet en moghen scaden (1).

Dat vifte es : Dat God sine hope meert dies gheens die ontfeet sinen lichame.

Dat seste dat es : Dat God heme sine devocie meert ende ghevet rouwe van sinen sonden, ende caritate te Gode ende te sinen evenkersten.

Dat sevende es : Dat hem God ghevet kinnesse sijns selfs ende sijns sceppers.

Dat achtende es : Dat God sine begherte vervult ende ghestadech in hem selven ewelike.

Dat neghende es : Dat God hem gheeft ghesonde aenden lichame ende oec verduldecheit in sire pinen.

Dat tiende es : Dat God scaerp maect sine vijf sinne ende subtijl.

Dat ellefste es : Datten God behoet van onversiender doot.

Dat twelefste es : Dat God sijn troestere es ende sine behoedere in sijnre siecheit.

Dat dertiende es : Dat God sine ziele woerpt in die ewghe bliscap alse hi keert van erterike.

Dat viertiende es : Dat God sine ziele bescermt dat hare negheen viant scaden en moghen.

Dat viftiende es : Dat God alle sine mesdaet, die hi in desen levene mesdaen heeft, op hem nempt.

---

(1) Het *vierde poent* is in het Hs. vergeten, zoo ook verder het *twintigste*.

Dat sestiende es : Dat God sijn voersprake es vore sinen Vader, daer hi selve spreken moeste ochte hi niet en hadde ontfaen Gods lichame.

Dat seventiende es : Dat God hem dies danct ende beloeft dat hi sinen lichame ontfinc hier in erterike.

Dat achtiende es : Dat God sijn loen sal wesen in die ewelike bliscap hier boven in hemelrike.

Dat neghentiende es : Dat hi ons Heren God lichame ontfeet met meere wijsheit van Gode dan enech meester te Parijs mochte bekinnen in ·c^m^· jaren van wijsheit.

Dit sprac sente Jheronimus : Deze dogheden ende hare ghelike ontfeet elc goet mensche met Gods lichame aender zielen, maer si sijn verboerghen tot aen dier stont dat die lichame vander zielen scheden moet.

In het Hs. onder Nr LX, bl. 58 v°, kol. 1 en 2.

XCVI.

Dit saltu alle daghe spreken voer den heileghen Cruce, waer ghi sijt : inder kerken of daer buten. Ic hope ghi en selt nemmermeer verdoemt werden. Oft voer den Sakramente seldi dit spreken.

Jhesus — Hier beghinnet.

Pater noster. — Ave, Maria.

o Here, almechtich God! ic sta hier voer dinen godliken oghen als een aerme mensche voer enen riken here, ende bidde di, om dine grote goet ende dinen riken scat, dat ic nemmermeer van dinen ewghen goede en werde verstoten. *Amen.*

Pater noster. — Ave, Maria.

Ay ! lieve Here, ontfermhertich God ! ic sta hier voer dinen oghen als een misdadich sondere voer eynen stranghe gruweliken rechter, ende bidde dine grondelose ontfermherticheit, dat du mi wilt sijn een

goedertieren, ghenadich rechter, als mijn aerm ziele sal scheden van minen live. *Amen.*

Pater noster. — Ave, Maria.

Ay! lieve Here Jhesus Christus! ic sta hier voer dinen oghen als een knecht voer sinen here, ende bidde dine milde goedertierenheit, dat du mijn aerme ziele wilt spisen met dinen heilcghen lichame, ende drincken met dinen dieren bloede ende clede mi met allen doghden, op dat ic dijn ewelijc dienere blive. *Amen.*

Pater noster. — Ave, Maria.

Ay! soete Here Jhesus Christus! ic sta hier voer dinen oghen als een vrient voer sinen alreliefsten vrient, ende bidde di, in dine grote minne ende liefde, die du mi heves bewijst in dinen bitteren dode, dat du mijn ziele nemmermeer en wilt laten ghescheden van dinen godliken anghesicht. *Amen.*

Pater noster. — Ave, Maria.

Ay! lieve Here, mijn ewich God! ic sta hier voer dinen oghen als een gherecht kint voer sinen lieven vader, ende bidde di doer dine vaderlike trouwe, dat ic van dinen eweghen erve nemmermeer en (1) werde ghescheden. *Amen.*

Pater noster. — Ave, Maria.

In het Hs. onder Nr CCXIII, bl. 29 v° kol. 2 — bl. 30 r° kol. 1.

XCVII.

Dit sijn die Messen die de paus Leo oversant die keyserinne.

In dat jaer van onsen (2), doen men screef ·M· CC· ende ·XX·, in des keisers Heinrichs tiden, doen sine vrouwe, die keiserinne sterven soude, doen bat si aflaet vanden heileghen vader, den paus Leo, alsoe

(1) In het Hs. *ēn.* — (2) Aldus, het woord *Heren* is weggelaten.

dat hi haer sant ten troeste ende allen zielen, dat men dese ·xli· messen, dat mense sal lesen inden leven of na der doot, dan selen die zielen sijn inden veghevier al uut an dat oerdeel gaet. Het sal hen af ghenomen werden oft het sal alte coert sijn.

Item ·iii· Messen vander Heilegher Drievoldicheit. Item ·xii· vanden heileghen Apostolen ons Heren. Item ·ix· vanden heileghen Yngelen. Item ·vii· vanden Heileghen Gheest. Item ·v· vanden Heileghen Cruce. Item ·iiii· vanden heileghen Ewangelisten. Item ·i· van Onser Vrouwen hogetijt, dat si inden hemel voer, dat heet *Assumptio.* Ende in alle desen messen sal die ander collecte sijn na den staet dat die mensche es levende of doot.

In het Hs. onder Nr CCXIIII, bl. 30 kol. 1 en 2. — Onder dit stuk is het blad gedeeltelyk afgesneden. Doch waerschijnlyk begon aldaer de tekst van het *Rondeel :* « *Vrou met eren,* » waervan de muziek op de keerzyde van het blad staet.

XCVIII.

scHeylich Cruus ghetide in dietsche.

Here! du sels mine lippen ontdoen ende minen mont sal dinen lof boetscepen.

God, Here! ghevet ernste te mire hulpen ende haest u mi te sterkene.

Glorie siden Vader, ende den Sone ende den Heileghen Gheest.

Alsoet was inden beghinne, ende nu, ende altoes gheduren sal. *Amen.*

Wij (1) anebeden u, Christe! ende wij ghebenediden u, want met uwen cruce hebdi verloest die werelt.

Te Mettentide.

Die wijsheit des Vaders, godleke waerheit, God ende mensche was ghevaen te Mettentide, ende van sinen naesten vercocht, den joden ghelevert ende swaerlike ghequelt.

---

(1) Geheel dit stuk door staet er *wij*. Overal elders in het Hs. leest men *wi*.

Wij anebeden u, Christe! ende wij ghebenediden u, want met uwen cruce hebdi verloest die werelt.

Kyrie, leyson.
Christe, leyson.
Kyrie, leyson.
Here, ontferme ons.
Christe, ontferme ons.
Here, ontferme ons.
Pater noster, et ne nos.

Staet op, Here! ende helpt ons ende doer uwen heileghen name vriet ons. o Here God der doghden! bekeert ons ende toent ons u anschijn, ende dan selen wij heilech sijn. Here! hoert mine bedinghe ende minen roep moet tote u comen. Bidden wij.

De Collecte (1).

Here Jhesus Christus, sone des levens Gods! set uwe passie ende uwe cruce ende uwe doot tusschen uwen oerdele ende mire zielen, nu ende in haren verschedene, ende ghewerdich te ghevene den levenden gratie ende ontfermhet den doeden raste ende ghenade, uwer heilegher Kerken vrede ende eendrachticheit, ende ons sondaren leven ende eweghe bliscepen, die levet ende rengneert metten Vader, in eenheit des Heilichs Gheest, over alle de werelde der werelde. *Amen.* Alst waer es, Here! hoert mine bede. Benediën wij Gode; Gode gheven wij den danc. Die zielen der ghelovegher bider ontfermechticheit Gods moeten rusten in vreden. *Amen.*

Te Primen tide

God, Here! ghevet ernste te mire hulpen ende haest u mi te sterkene.

Glorie siden Vader, ende den Sone ende den Heileghen Gheest.

Alsoet was inden beghinne, ende nu, ende altoes gheduren sal. *Amen.*

Wij anebeden u, Christe! Te Primen was onse Here gheleit tote Pilatuse, met vele valschen ghetughen, ghewroecht, ghebonden, sine hande sloeghen sine inden hals. Sijn anschijn, dat bequame hemel-

(1) Hier en verder in het Hs. staet er telkens, by verkorting : *De Coll'.*

sche licht, bespuden sij. Wij anebeden u, Christe! ende wijghe benediën u, want met uwen cruce hebdi verloest die werelt.

Kyrie, leyson.
Christe, leyson.
Kyrie, leyson.
Pater noster, et ne nos,

Here! hoert mine bedinghe, ende mijn roep moet tote u comen. Bidden wij.

De Collecte.

Here Jhesus Christus, sone des levens Gode! set uwe passie ende uwe cruce ende uwe doot tusschen uwen oerdeele ende mire zielen, etc.

Te Terciën.

God, Here! ghevet ernste te mire hulpen ende haest u mi te sterkene.

Glorie siden Vader, ende den Sone ende den Heileghen Gheest.

Alsoet was inden beghinne, ende nu, ende altoes ghedurcn sal. *Amen.*

Wij anebeden u, Christe! Te Terciën riepen die Joden : « Cruustene ! » Bespot was hi daer, gheclcet met purperen, sijn hoet doer gaen met eenre cronen van dorne. Hi droech sijn cruus op sine scouderen toter stat sijnre pinen.

Wij anebeden u, Christe! ende wij ghebenediën u, want met uwen cruce hebdi verloest die werelt.

Kyrie, leyson.
Christe, leyson.
Kyrie, leyson.
Pater noster, et ne nos.

Here! hoert mine bedinghe, ende mijn roep moet tote u comen. Bidden wij.

De Collecte.

Here Jhesus Christus, sone des levens Gode! set uwe passie ende uwe cruce, ende uwe doot tusschen uwen oerdeele ende mire zielen, etc.

Te Sexten.

God, Here! ghevet ernste te mire hulpen, ende haest u mi te sterkene.

Glorie siden Vader, ende den Sone ende den Heilegen Gheest.

Alsoet was inden beghinne, ende nu, ende alsoe gheduren sal. *Amen.*

Wij anebeden u, Christe! Te Sexten was onse Here ane den cruce ghenichelt ende ghehanghen, gheacht metten mordeneren, dorstrich inden tormente, gheseet met gallen, aldus verdelude godleke lam de sonden.

Wij anebeden u, Christe! ende wij ghebenediën u, want met uwen cruce hebdi verloest de werelt.

Kyrie, leyson.
Christe, leyson.
Kyrie, leyson.
Pater noster, et ne nos.

Here! hoert mine bedinghe, ende mijn roep moet tot u comen. Bidden wij.

De Collecte.

Here Jhesus Christus, sone des levens Gods! set uwe passie, ende uwe cruce ende uwe doot tusschen uwen oerdele ende mire zielen, etc.

Te Noenen.

God, Here! ghevet ernste te mire hulpen ende haest u mi te sterkene.

Glorie siden Vader, ende den Sone ende den Heileghen Gheest.

Alsoet was in den beghinne, ende nu, ende altoes gheduren sal. *Amen.*

Wij anebeden u, Christe! Te Noenen riep Jhesus : *Ely!* Sine ziele beval hi sinen vader ende gaf sinen gheest; met ene spere dorboerde een ridder sine side; die eerde bevede, die sonne verdonkerde.

Wij anebeden u, Christe! ende wij ghebenediën u, want met uwen cruce hebdi verloest die werelt.

Kyrie, leyson.
Christe, leyson.
Kyrie, leyson.
Pater noster, et ne nos.

Here! hoert mine bedinghe, ende mijn roep moet tote u comen. Bidden wij.

Collecte.

Glorie Jhesus Christus, sone des levens Gods! set uwe passie ende uwe cruce ende uwe doot tusschen uwen oerdele ende mire zielen, *etc.*

TE VESPEREN.

God, Here! ghevet ernste te mire hulpen, ende haest u mi te sterkene.

Glorie siden Vader, ende den Sone ende den heileghen Gheest.

Alsoet was inden beghinne, ende nu, ende altoes gheduren sal. *Amen.*

Wij anebeden u, Christe! Te Vesperen wert Jhesus vanden cruce ghedaen, die starcheit was verborghen met godleke ghedachte, aldus daneghe doot leet die medesine des levens! Ach! die crone der gloriën lach aldus in ommachte!

Wij anebeden u, Christe! ende wij ghebenediën u, want met uwen cruce hebdi verloest die werelt.

Kyrie, leyson,
Christe, leyson.
Kyrie, leyson.
Pater noster, et ne nos.

Staet op, Here! ende hulpt ons ende doer uwen heileghen name vriet ons. Here! hoert mine bedinghe ende mijn roep moet tote u comen. Bidden wij.

De Collecte.

Here Jhesus Christus, sone des levens Gods! set uwen passie ende uwe cruce en(1) uwe doot tusschen oerdele ende mire zielen, *etc.*

TE COMPLETEN.

Bekeert ons, God, onse salichmakere! ende keert uwen toren van ons. God, Here! ghevet ernste te mire hulpen ende haest u mi te sterkene.

Glorie siden Vader, ende den Sone ende den Heileghen Gheest.

Alsoet was inden beghinne, ende nu, ende altoes gheduren sal. *Amen.*

---

(1) In het Hs. *en*, in plaets van *ēn*.

Wij anebeden u, Christe! Te Completen was ghedaen ten grave den edelen lichame Christi, hope ewecheit levens, met welriekender speciën ghebalsemt; in ewegher memoriën sij die doot mijns Heren mi in gheachter eere. *Amen.*

Wij anebeden u, Christe! ende wij ghebenediën u, want met uwen cruce hebdi verloest die werelt.

Kyrie, leyson.
Christe, leyson,
Kyrie, leyson.
Pater noster, et ne nos.

Here! hoert mine bedinghe, ende mijn roep moet tote u comen. Bidden wij.

De Collecte.

Here Jhesus Christe, sone des levens Gods! set uwe passie ende uwe cruce ende uwe doot tusschen uwen oerdeele ende mire zielen, *etc.*

Dese ·vii· ghetiden, Here! van uwer heilegher passiën overdinckic u na redene mire devociën, met biddene, alsoe als ghi ghepassijt wert indes stervens strijt, dat ic moet werden werdich uwer pinen ende deelachtich, *Amen.*

Soe wie dat dese vors. theilich Cruus ghetide leest, ende alsoe dicke alst hijt heeft, soe heeft hi ·c· daghe aflaet vanden paus.

In het Hs. onder Nr CCIII. bl. 211, ro, kol. 2. — 212, vo, kol. 1.

XCIX.

Item hier beghinnen de ·vii· Psalme in dietsche.

Domine, ne in furore tuo arguas.

Here! en berespe mi niet in dinen torne, noch en begripe mi niet in dijnre gramscap.

Ontfarme di mijns, Here! want ic ben cranc, maect mi ghesont: want alle mijn beene sijn bedrueft.

Ende mijn ziele es bedruvet sere; maer, Here! hoe langhe?

Bekere, Here! ende verloesse mine ziele, make mi behouden om dine ontfarmecheit.

Want niemen en es inder doot die dijns herdinckech sal sijn: ochte wie sal dijns beliën inder hellen!

Ic hebbe ghearbeidt in mijnre suchtinghen; ic sal wasschen alle nachte sonderlinghe mijn bedde; met minen tranen sal ic netten mijn ligginghe.

Mijn oghen es bedrueft van torne; ic ben veroudt over alle mijn viande.

Gaet van mi alle die werkende sijt quaetheit; want die Here heeft ghehoert de stemme mijns gheweens.

Die heeft ghehoert mijn bidden; de Here heeft ontfaen alle mine bedinghe.

Alle mine viande moeten hem scamen ende anxtelec werden verstoert; si moeten werden bekeert ende herde haestelec scamen.

Glorie si den Vader, ende den Sone ende den Heileghen Gheest.

Alsoet was inden beghinne, ende nu, ende altoes ende inden werelt der werelde. *Amen.*

Beati quorum.

Salech sijn si der welker ongherechticheiden verlaten sijn ende welkere sonden dat bedect sijn.

Salecht es die man den welke de Here die sonden niet op en leide, ende in dies gheest dat en ghene boesheit en es.

Omdat ic ghesweghen hebbe, soe sijn mijn beene veroudt, als ic aen di roepen soude al den dach.

Want dach ende nacht soe es dijn hant op mi verswaert; ic ben bekeert in mijnre keytivecheit als die doren dore stect.

Ic dede di cont mijnre mesdade: en ic en hebbe mine ongherechticheiden niet verborghen.

Ic seide: Ic sal jeghen mi beliën den Here mine ongherechtecheit, ende du verliets die quaetheit mijnre sonden.

Om dese verlatenesse sal elc heileghe tote di bidden in tameleken tide.

Maer nochtan inder diluviën van vele wateren, soe en selen si te hem niet naken.

Du beest mijn toevlocht vanden vernoye dat mi omgaen heeft; mijn verbliden verloeste mi vanden ghenen di mi omstaen.

Ic sal di verstannesse gheven ende leren di in desen weghe; daerstu gaen sels, sal ic op di mine oghen vaste houden.

En wilt niet werden als een paert, ende mule inden welken neghene verstannesse en es.

In die halechtere ende den breidelc bedwinghen hare wanghen die te di waert niet en ghenaken.

Vele gheselen sijn des sondaren; maer die inden Here hopet, de ontfarmhertecheit salne omvaen.

Ghi gherechteghe, verblijdt inden Here; ende vervroudt ende glorieert, ghi gherechteghe van herten.

Glorie si den Vader, ende den Sone ende den Heileghen Gheest.

Alsoet was inden beghinne, ende, nu ende altoes inde werelt der werelde. *Amen.*

Den ander : *Domine, ne in furore tuo.*

Here! en berespe mi niet in dinen torne, noch en begripe mi niet in dijnre gramscapen.

Want dine ghescutten sijn in mi ghescoten, ende du heves dijn hant op mi vast ghemaect.

In minen vleesche en es ne ghesontheit vanden ansichte dijnre gramscap, ende en es neghenen pays minen beenen vanden ansichte van minen sonden.

Want mine quaetheiden sijn comen tote boven mijn hoeft, ende als een swaer last sijn si verswaert op mi.

Mine lijctekenne sijn ghevuult ende gherot vanden ansichte mijnre onwijsheit.

Ic ben keytivich worden ende ben crom worden tote int dendde; besericht ghinc ic alden dach inne.

Want mine lenddene sijn vervult van bespottinghen, ende in minen vleesche en es negheen ghesontheit.

Ic ben ghequelt ende sere veroetmoedicht; ic burrelde vanden ghescutten mijnre herten.

Here! vore di es al mine begherte, ende mijn versuchten en es van di niet verborghen.

Mijn herte es verscoert, mijn cracht heeft mi ghelaten, ende dlicht van minen oghen en es met mi niet.

Mine vriende ende mine naeste si quamen naerre ende stonden jeghen mi.

Ende die neven mi waren, si stonden van verren; ende die mine ziele sochten daden mi cracht.

Ende die tquade ondersochten, si spraken mi ydelheiden ende si peinsden alden dach boesheiden.

Maer ic en hores niet, ghelijc of ic doef ware en ontdede ic minen mont niet.

Ende ic ben worden als een mensche die niet en hoert, ende die in sinen mont niet en heeft berespinghen.

Want, Here! ic hope in di, Here, mijn God! du sels mi ghehoren.

Want ic seide minen viande en moeten nemmere op mi verbliden, ende als mine voete beruert werden soe spraken si op mi grote dinghen.

Want ic ben ghereert inden gheselen, ende minen rouwe es altoes in minen anscouwene.

Want ic sal mine ongherechtecheit boetscapen, ende ic sal omme mine sonden peinsen.

Mine viande leven ende sijn vast ghemaect boven mi; ende die mi haten ongherechtechleec, sijn ghemenichfuldeghet.

Die quaet over goet weder ghelden, si spraken mi quaet achter, omdat ic die goetheit volghede.

En laete mi niet, Here, mijn God! noch en ganc niet wech van mi.

Verstant in mijnre hulpen, Here! God mijnre salecheit!

Gloria si den Vader, ende den Sone ende den Heileghen Gheest.

Alsoet was inden beghinne, ende nu, ende altoes ende in de werelt der werelde. *Amen.*

Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam.

Ontfarme mijns, God! na dine grote ontfarmecheit.

Ende na de menechte dijnre ontfarmecheit soe doech af mine quaetheit.

Voert meere dwae mi van minen quaetheiden ende suvere mi van minen sonden.

Want ic bekinne mine ongherechtecheit, ende mine sonde es altoes jeghen mi.

Di allene hebbic ghesondech ende quaet voer di ghedaen, om dattu ghewarech wesen sels in dinen waerden ende dattu verwinnen sels als du werds ghevonnest.

Want sich, ic ben in quaetheiden ghewonnen, ende in sonden ontfinc mi mijn moeder.

Want sich, du minnest de waerheit; die onsekerheiden ende die heymelecheiden dijnre wijsheit heeftstu mi gheoppenbaert.

Du sels mi besprayen met ysopen ende ic sal werden ghesuvert; ende du sels mi dwaen ende ic sal wit werden boven den snee.

Minen horene selstu gheven bliscap ende vroude; ende die veroetmoedechde beenre selen verbliden.

Keer af dijn ansichte van minen sonden, ende doech af alle mine ongherechtecheiden.

God! sceppe in mi een suver herte, ende enen rechten gheest vernieuwe in minen binnensten.

En verwerpe mi niet van dinen ansichte, ende en neme dinen Heileghen Gheest van mi niet.

Ghef mi weder die bliscap dijnre salecheit; ende metten sonderlinghen gheest maec mi versekert.

Ic sal den ongherechteghen dine weghe leren: ende die quade selen te di bekeert werden.

Verloest mi, God! vanden sondeghen, God mijnre salecheit! ende mine tonghe sal dine gherechtecheit verheffen.

Here! du sels mijn lippen ontdoen ende minen mont sal dinen lof bootscapen.

Want hadstu ghewoudt, ic hadde di offerhande ghegheven, want du en sels neghene ghenoechte hebben in holocausten.

God es offerhande een bedrueft gheest, een bedruefde (1) herte; ende veroetmoedecht en selstu God niet verontwerden. Here! make Syon goedertieren in dinen goeden wille, ende die muren van Jherusalem selen ghestrich werden.

Dan selstu ontfaen de offerhanden der gherechtecheit, offerhande ende holocauste; dan selen si op dinen outare calvere legghen.

Glorie si den Vader, ende den Sone ende den Heileghen Gheest.

Alsoet was inden beghinne, ende nu, ende altoes ende in de werelt der werelde. *Amen.*

Primum : Domine, exaudi orationem meam, etc.

Here! ghehore mijn bedinghe ende mijn roep moet te di comen.

En kere dijn ansicht van mi niet, in soe wat daghe dat ic in vernoy ben, helde neder dijn ore te mi.

In soe wat daghe ic di aenroep, soe ghehore mi haestelec.

Want mine daghe sijn te nieute worden ghelijc, ende mine beene sijn verdroghet als een cade.

Ic ben ghesleghen alst hoye ende mijn herte es verdroghet, want ic hebbe vergheten mijn broet teetenne (2).

---

(1) In het Hs. staet er *bruefde*. — (2) *teetenne*, aldus.

Vanden lude mijns versuchtens soe cleefde mine bene aen mijn vleesch; ic ben ghemaect ghelijc den pellicaen vander wildernessen: ic ben worden als een nachtraven inden huse.

Ic hebbe ghewacct, en ben worden als ene eneghe mussche inden dake.

Alden dach soe verweten mi mine vianden; ende die mi presen si swoeren jeghen mi.

Want ic at asschen als broot, ende minen dranc mingedie met ghewene.

Vanden ansichte der gramscap dijnre onwerdicheit, want op heffende soe stietstu mi.

Mine daghe sijn af ghegaen als ene scaduwe, ende ic ben droghe worden als hoye.

Maer, Here! du ghedures ewelec ende dijn herdincken int gheslechte ende tgheslechte.

Here! opverrisende selstu Syons ontfarmen, want het es tijt haers ontfarmens, want die tijt comt.

Want dinen knechten ghenoechden haer stene, ende si selen ontfarmen haers lands.

Ende die heidene, Here! selen ontsien dinen name ende alle de coninghe vander werelt dine glorie.

Want de Here stichte Syon, ende men salne sien in sine glorie.

Hi aensach der oetmoedegher orisoen, ende hi verontwerdde haer bedinghe niet.

Dese dinghen moeten werden ghescreven inden anderen gheslachte; ende dat volc dat ghescepen sal werden dat sal den Here loven.

Want hi aensach van sinen heileghen hoghen, ende die Heere sach vanden hemel in deerde.

Soe dat hi horen soude der ghevanghenen versuchten omdat hi te livereren soude der versleghenre kindere.

Omdat sij bootscapen selen in Syon sHeren name ende sinen lof in Jherusalem.

In te verghaderne de volke in een ende de coninghe, dat si den Here dienen selen.

Hi antwerde hem inden weghe sijnre doghet; die lettelheit van minen daghen bootscape mi.

En roepe mi niet weder inde middewaert van minen daghen; int gheslechte ende tgheslechte sijn dine jare.

Here! inden beghinne funderestu die erde, ende die hovele sijn de werken dijnre hand.

Si selen vervaren, maer du ghedures; ende si selen alle out werden als een cleet.

Ende als een overtoghe selstuse verwandelt werden, maer du bes die selve ende dine jaren en selen niet ghebreken.

Dijnre knechte kindere selen wonen, ende haer saelt(1) sal in de euwecheit werden beleit.

Gloria si den Vader, ende den Sone ende den heilegen Gheest.

Alsoet was inden beghinne, ende nu, ende altoes ende inde werelt der werelde. *Amen. Amen.*

De Profondis clamavi ad te, etc.

Vanden diepheiden soe riepic tote di, Here! Here! ghehore mijn stemme.

Dijn oren moeten werden verstaende in die stemme mijnre bedinghe.

Of du die ongherechtecheiden onthouds, Here! Here! wie salt ghedoghen?

Want metti es die goedertierenheit, ende om dine wet ontbiddic dijns, Here!

Mijn ziele ontbeidde in sijn waert; mijn ziele hoepte inden Here.

Vander morghen wachten toter nacht soe moet Israël hopen inden Here.

Want metten Here es die ontfarmecheit, ende groet verloescenesse es met hem.

Ende hi sal Israël verloescen van al sinen ongherechtecheden.

Gloria si den Vader, ende den Sone ende den Heileghen Gheest.

Alsoet was inden beghinne, ende nu, ende altoes ende in de werelt der werelde. *Amen.*

Domine, exaudi secundum.

Here! ghehore mijn bedinghe, ontfanc metten oren mijn orisoen, in dine waerheit; ghehore mi in dine gherechtecheit.

Ende en ganc niet in tfonnesse met dinen knecht, want ne gheen levende mensche en sal gherechtech werden in dinen anscouwene.

Want die viant jaghede mine ziele: hi vernederde mi lanc mijn leven.

Hi sette mi in donckerheiden ghelijc den doden der werelt, ende mijn gheest was in anxte op mi: ende mi waert mijn herte bedrueft.

(1) *saelt*, aldus.

Ic was herdachtech der ouder daghe; ic peinsde in al dinen werken, ende inden dijnre (1) handen mediteerde ic.

Ic stac mijn hande ute te di; mijn ziele es di als eerde sonder watere.

Haestelec ghehore mi, Here! want mijn gheest es te broken.

En kere dijn ansichte niet van mi, ende ic sal ghelijc wesen den ghenen die neder gaen inden putte.

Doch mi vroech horen dine ontfarmecheit, want ic hoepte in di.

Doch mi cont den wech daer ic in wandelen mach, want ic hief op mijn ziele te di waert.

Verloest mi van minen vianden, Here! want ic ben te di ghevlouwen; lere mi te doene dinen wille, want du best mijn God.

Dijn goede gheest sal mi gheleiden int gherechte lant; om dinen name, Here! selstu mi levende maken in dijnre gherechtechcit.

Du sels leyden uten vernoye mijn ziele ende in dijnre ontfarmecheit selstu mine viande verdriven.

Ende du seltse alle verliesen die mine ziele quellen, want ic ben dijn knecht.

Gloria si den Vader, ende den Sone ende den Heileghen Gheest.

Alsoet was inden beghinne, ende nu, ende altoes ende inde werelt der werelde. *Amen*.

Hier beghinnen de Letaniën.

Kyrie, leyson.
Christe, leyson.
Kyrie, leyson.
Christe, ghehore ons.

Vader vanden hemele, God! ontfarme onsere.
Sone verloescere der werelt, God! onfarme onsere.
Heilech Gheest, God! ontfarme onser.
Heileghe Drievuldicheit, een God! ontfarme onser.
Sente Maria, bidde over ons.
Heileghe moeder Gods, bidde over ons.
Heileghe Maghet der magheden, bidde over ons.
Sente Michiel, bidde (2).
Sente Gabriël, bidde.

(1) *inden dynre*, aldus. — (2) Hier en in het vervolg staet er, in 't algemeen, slechts by verkorting *bidd'*.

Sente Raphaël, bidde.
Alle heileghe Inghele ende Groot-inghele, bidde.
Alle heileghe core vanden saleghen Gheesten, biddet over ons.
Sente Jan Baptista, bidde.
Alle heileghe Patriarke ende Propheten, biddet over ons.
Sente Peter, bidde.
Sente Pauwels, bidde.
Sente Andries, bidde.
Sente Jan Ewangeliste, bidde over ons.
Sente Jacob, bidde.
Sente Philips, bidde.
Sente Bertelmeus, bidde.
Sente Matheus, bidde.
Sente Thomaes, bidde.
Sente Jacob, bidde.
Sente Symon, bidde.
Sente Thadeus, bidde.
Sente Barnaba, bidde.
Sente Luuc, bidde.
Sente Marc, bidde.
Alle heileghen Apostele ende Ewangeliste, biddet over ons.
Alle sHeren Jongheren ende Discipulen, bidt over ons.
Alle heileghe Onnosele Kindere, bidt over ons.
Sente Steven, bidde.
Sente Line, bidde.
Sente Clete, bidde.
Sente Clemens, bidde.
Sente Sixte, bidde.
Sente Cornelis, bidde.
Sente Anthonis, bidde.
Sente Christofels, bidde.
Sente Cypriaen, bidde.
Sente Dominicus, bidde.
Sente Dyonijs met sinen ghesellen, bidde.
Sente Blasijs, bidde.
Sente Lambrecht, bidde.
Sente Lievijn, bidde.
Sente Laureins, bidde.
Sente Vincent, bidde.
Sente Grisogone, bidde.

Sente Cosme, bidde.
Sente Damiane, bidde.
Sente Fabiane, bidde.
Sente Sebastiane, bidde.
Sente Quijntijn, bidde.
Sente Mauricius met sinen gheselle, bidde.
Sente Gereon met sinen gheselle, bidt over ons.
Sente Nychasius met sinen ghesellen, bidde.
Sente Marcellijn, bidde.

Alle heileghen Marteleren, biddet over ons.

Sente Silvester, bidde.
Sente Leo, bidde.
Sente Martijn, bidde.
Sente Augustijns, bidde.
Sente Gregorijs, bidde.
Sente Gorec, bidde.
Sente Servaes, bidde.
Sente Severijn, bidde.
Sente Huberecht, bidde.
Sente Nicolaus, bidde.
Sente Ambrosijs, bidde.
Sente Basilijs, bidde.
Sente Remei, bidde.
Sente Germen, bidde.
Sente Amant, bidde.
Sente Benedicte, bidde.
Sente Francissicus, bidde.
Sente Willem, bidde.
Sente Gielis, bidde.
Sente Bernaert, bidde.
Sente Ledenaert, bidde.
Sente Lazarus, bidde.

Alle heileghe Confessore, bidde over ons.

Sente Maria Magdalene, bidde over ons.
Sente Marie van Egipten, bidde over ons.
Sente Martha, bidde.
Sente Kateline, bidde.
Sente Magriete, bidde.
Sente Felicitas, bidde.
Sente Perpetua, bidde.

Sente Lucie, bidde.
Sente Angnete, bidde.
Sente Cecilie, bidde.
Sente Kerstine, bidde.
Sente Peternelle, bidde.
Sente Scolastica, bidde.
Sente Genovive, bidde.
Sente Elisabeth, bidde.
Sente Amelberch, bidde.
Sente *Fides*, bidde.
Sente *Spes*, bidde.
Sente *Caritas*, bidde.
Sente Gheertruud, bidde.
Sente Walburch, bidde.
Sente Uersele met dinen ghespelinnen, bidde over ons.
Sente Woudtruud, bidde.
Alle heileghe Maghede, biddet over ons.
Alle heileghe Sante ende Santinnen, biddet over ons.

Propitius esto, parce nobis, Domine.

Wes goedertieren, spare ons, Here.
Wes goedertieren, ghehore ons, Here.
Wes goedertieren, verloest ons, Here.
Vander eweleker verdoemenessen verloest ons, Here.
Vanden toecomenden vresen onser sonden verloest ons, Here.
Vander duvele quellinghen verloest ons, Here.
Vanden gheeste der oncuuscheit verloest ons, Here.
Vanden begherten der ydelre gloriën , verloest ons, Here.
Van alre oncuuscheit der herten ende ons lichamen verloest ons, Here.
Van gramscapen ende van boesheiden ende van allen quaden wille verloest ons, Here.
Van onsuveren ghepeise verloest ons, Here.
Van blentheiden der herten verloest ons, Here.
Van blicsemen ende van tempeeste verloest ons, Here.
Bider heimelekere verholentheit dijnre heileghere Incarnaciën verloest ons, Here.
Bi dijnre gheboerten verloest ons, Here.
Bi dijnre passiën ende bi dijnre cruce verloest ons, Here.
Bi dijnre glorioser verrisenessen verloest ons, Here.

Bider graciën des Heiliches Gheests verloest ons Here!

Bi dijnre wonderlekere opvaert verloest ons, Here.

In doemsdaghe verloest ons, Here.

Peccatores. Wi sonderen bidden di, ghehore ons.

Dattu ons pais ende eendrachtecheit gheefs, wij biddens di, ghehore ons.

Dat dine ontfarmecheit ende dine goedertierenheit ons behuede, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu dine heileghe Kerke ghewerdeghes te regeerne ende te bescermenne, wi biddens, ghehore ons.

Dattu onsen vader, den Paeus, ende alle de grade vander Kerken in heileghen religioene ghewerdechs te houdene, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu onsen coninghen ende onsen princen pays ende ghewareghe eendrachtecheit ende zeghe ghewerdechs te ghevene, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu onsen bisscopen ende abden ende alle die vergadringhe, die hen bevolen sijn, in heileghe religioene ghewerdechs te houdene, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu de vergaderinghe van allen heileghen personen in dinen heileghen dienst ghewerdechs te behoudene, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu allet kersten volc, dat verloest es, met dinen heileghen precieusen bloede ghewerdechs te behouden, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu alden ghenen die ons goet doen, dat eweleke leven gheven moets, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu onsen zielen, ende onsen vader ende onser moeder zielen, vander eweleker verdoemenessen verloescen wils, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu ghewerdechs de vrucht vander erden te ghevene en te behoudenne, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu ghewerdeghen wils de oghen dijnre ontfarmecheit op ons te slane, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu onse ghedachten ophefs ten hemelschen begherten, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu ghewerdechs der armere ende der ghevanghennen caytivicheiden taensiene(1) en de te verlichtenne, wi biddens di, ghehore ons.

(1) In het Hs. *taensieene.*

Dattu ghewerdechs ons te lerenne met gheordineerden diciplinen, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu alle den gheloveghen die doot sijn, die eweleke ruste moets gheven, wi biddens di, ghehore ons.

Dattu ghewerdichs ons te hoerne, wi biddens di, ghehore ons.

Lam Gods, die der werelt sonden afdoes, spare ons, Here.

Lam Gods, die der werelt sonden afdoes, ghef ons pays.

Kyrie, leyson.
Christe, leyson.
Kyrie, leyson.
Christe, ghehore ons.

Pater noster, et ne nos inducas in temptationem (1), *sed libera nos a malo.* Amen.

Ende op ons moet comen dine ontfarmecheit, Here! ende dine salecheit na dijn waert.

Wes ons, Here! een torre der starcheit van des viants ansichte.

Bidden wi over die versceden sijn; de euweleke ruste, ghef hem, Here! ende dat eweleke licht moet hem lichten.

Here! ghehore mijn bedinghe ende mijn roep moet te di comen, bidden wi.

COLLECTA : « *Deus cui pro.* »

God, wien dat allene toebehoert altoes tontfarmene ende sparenne, ontfanc onse bedinghe; ende ons, die de ketene der sonden verperst, dontfarmecheit dijnre goedertierenheit, die moetse ontbenden bi dien selven onsen Here Jhesus Kerst, dinen Sone, die metti leeft ende regneert in die enicheit des Heilechs Gheests, ewelec dore ende emmermere. *Amen.*

EEN ANDER COLLECTA : « *Deus.* »

God, die bes dijnre heileghen wonderlec claerheit ende onvertallec opheffere der gheenre die ghevallen sijn, doech ons, dinen knechten ende dinen joncwiven, allesens werden bescermt metter heilegher moeder Gods ende altoes maghet Mariën, ende met al dijnre

(1) In het Hs. *temptitionem.*

heilegher hulpen, ende verlene oec allen onsen vrienden ende die ons bestane van maescapen, ende alden kerstenen volke alle des viants verranessen te verstekenne ende toeganc weder te kerene ten hemelschen lantscape, ende verlene oec alle der gheloveghег zielen, die versceden sijn ende inden doepsele des waters herboren waren, te ghebrukenne der euweleker rusten bi dien selven onsen Here Jhesum Kerste, die metti leeft ende regneert indie enicheit des Heilichs Gheests, euwelec dore ende emmermere. *Amen, amen.*

In het Hs. onder N^{r} VI, bl. 19 v° kol. 2. — 23 r° kol. 2.

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

VII. Getrouwheid der Atrechtenaren.

Het is bekend hoe de koning van Frankrijk, Lodewijk XI, dadelyk na het omkomen van hertog Karel den Stoute, de landen van onze jeugdige vorstin, Maria van Burgondië, langs alle kanten aenviel. Toen hy, ten jare 1477, de stad Atrecht, waeruit zijn krijgsvolk door de inwooners was gejaegd, op nieuw wilde innemen, kwam hy zelf voor die stad liggen. Alhoewel de Atrechtenaren niet genoegzaem toegerust waren om ernstigen wederstand te bieden, dan toch besloten zy zich tot het uiterste te verdedigen. Doch de muren vielen weldra voor het geschut van den vyand, en men werd gedwongen den koning om genade te smeeken. Lodewijk beloofde alles te vergeten; maer hy wilde toch niet anders de stad binnen trekken, dan door de stormbreuk. Op zynen weg ontmoette hy twee burgers, die niet wilden « *Leve de Koning!* » roepen; hy deed hun het hoofd afslaen. Verder gekomen zijnde, sprak hy de menigte toe, die

geheel in verslagenheid was, en hy zei : « *Gy waert hard tegen my; ik vergeef het u.* » Des niet tegenstaende, deed hy korte dagen daerna, eenige inwooners, die men hem had aengeklaegd als t'eenenmael aen het huis van Burgondië verknocht, ter dood brengen. Op het oogenblik echter dat men ze ging halsrechten, bood men hun het leven aen op voorwaerde dat zy den eed van getrouwheid, dien zy aen Maria gedaen hadden, zouden breken. Doch zy weigerden zulks en hadden liever de dood te sterven.

DEVIENNE, *Histoire d'Artois*, 1786, in-8°, D. III, bl. 130. — ENS, *Epidorpidvm*, lib. III, *sive Apparatus convivialis*. Col, 1648, in-12°, bl. 263.

DIERENSAGE.

Reyntjen den Vos wiert geleyt naer de galge om sijn vogel-dieverye, ende evenwel soo badd' hy voor 't lest, dat men hem door de *Gansestraet* souden leyden.

Galgen-berouw is een slecht ende onvolmaeckt berouw.

Het fabeltjen leert, dat die in quaede gewoonte van sonden staet, eerder het leven sal laeten als de boose genegentheden.

POIRTERS, *het Masker van de Wereldt afgetrocken*. Den 13 Druck. t'Antwerpen, bey (aldus) Joannes Van Soest, bl. 291. — In de vroegste drukken, die van 1646 tot aen Poirters dood (1675) verschenen, wordt dit fabeltjen niet gevonden. De latere uitgevers hebben by het *Masker* talryke *toemaeljens* gevoegd.

Marten Everaert, van Brugge.

Van dezen bruggeling, die in de tweede helft der zestiende eeuw leefde, de wis- en geneeskunde beoefende en talryke werken in het licht zond, weet men tot hiertoe zeer weinig.

Foppens (1), die van hem gewag maekt, zegt alleen dat hy te Antwerpen, in 1582, een *Weerkundig Kalender* voor het jaer 1583 in het licht zond, hetwelk later, tot op het jaer 1615 voortgezet, te Heidelberg, in 1600, verscheen.

Eloy (2), en de heeren Broeckx (3) en Van de Putte (4), schynen niets meer geweten te hebben dan hetgene door Foppens geboekt was. Doctor De Meyer (5), die met zulke vlijt alles byeenbrengt, dat voor de geschiedenis der geneeskundige wetenschappen te Brugge en omstreken van eenig belang is, heeft ons de titels van eenige der werken, welke door Everaert vertaeld zijn, doen kennen; doch daerby heeft hy het gelaten. Daer het my

---

(1) *Bibliotheca Belgica*. D. II, bl. 854. — Geheel het artikel luidt aldus : *Martinus Everaerts, Brugensis, medicus et mathematicus, evulgavit :*

Ephemeridas meteorologicas anni 1583. Antv. 1582. in-16°.

Easdem *Ephemeridas postea ad an.* 1615 produxit, apud Comelinum 1600. in-4°. Heidelbergae.

(2) *Dictionnaire historique de la Médecine ancienne et moderne*. Mons, 1778. in-4°. D. II, bl. 168.

(3) *Essai sur l'histoire de la Médecine belge*. Gand, 1837, bl. 274.

(4) In de *Biographie des hommes remarquables de la Flandre Occidentale*. Bruges, 1843. in-8°. D. I, bl. 144.

(5) *Analectes médicaux*. Bruges, 1851-(1857), bl. 87 en 271.

gelukt is iets meer te ontdekken, zal ik dat hier mededeelen.

Men verlieze niet uit het oog, dat mijn hoofddoel is aen Everaert eene plaets te doen toekennen onder de schryvers, die zich in vroegere eeuwen op de beoefening onzer moedertael toelegden.

Doctor De Meyer geeft de volgende werken van Everaert op, waervan hy exemplaren bezit (1).

1. *Ephemeridae meteorologicae anni* 1583. Antw., in-16°.

Dit werk is vervolgd te Heidelberg, en aldaer ten jare 1600, in-4° gedrukt.

2 *a*. De Cleyne Chirurgie ende Tgasthuys Boeck vanden seer Vermaerden ende vervaren, *Aureolus Theophrastus Paracelsus* van Hohenheym, Doctuer inder Medicine, nv eerst wten Hoochduytschen in ons Nederlantsche Duytsche sprake ouergheset, duer M. Eueraert. B.

Thantwerpen, By de weduwe Hans de Laet, in den Sayer. Met priuilegie. sub. I. de Perre. 1568, kl. 8°, 96 ongec. bladen of 192 bladzyden.

Op den titel het in hout gesneden, gewoon, vierkant vignet van den drukker. Het verbeeldt eenen man die zaeit, en draegt de spreuk : SPES ALIT AGRICOLAS.

Achter het titelblad staet het privilegie gedagteekend uit Brussel, den elfden september 1567.

Op de derde bladzyde volgt : *Edele ende wel geboren Heere, Brūninck van Wingaerden Raet van onsen genadigen Heere de Coninck van Spaignen, etc. ende sijnen Rentmeester generael van Zeelant, Beoesterschelt, wenscht Merten Eueraert alle geluc ende gesontheyt.*

In deze voorreden, *met haesten geschreven binnen Antwerpen desen* 15 *dach van October* 1567, treedt Everaert op als een groot

(1) Waerschijnlyk is Nr 1 niet by den heer De Meyer voorhanden, alzoo hy het getal der bladzyden van dat boek niet opgeeft, zooals hy van de anderen doet.

bewonderaer en voorstander van Paracelsus, en tevens als een groot misachter van de schriften der geneeskundigen der Oudheid, en vooral van die van Galenus en Avicenna. Van de *Chirurgie* van Paracelsus sprekende, zegt hy dat dit « Boeck tot noch toe van luttel Chirurgiens ende Medecijns, deur datse gheheel inghedroncken zijn vanden ijdelen clap ende langhe schriften der Heydenen, aenghenomen ende ontfanghen heeft gheweest, ende noch veel min verstaen by aventure oft deur ons groote sonden, oft deur een sonderlinghe voorsienicheyt Gods. »

Blykends den titel der *Cleyne Chirurgie*, behoort daertoe.

2. *b*. Tgasthuys boec beschreuen duer den vermaerden, seer gheleerden ende expeerten Doctuer inder Medicine ende Chirurgien *Theophrastus Paracelsus* van Hohenheym, tot nut ende oirboor van alle ghebreckelijcke ende Crancke Menschen, ouergheset wten hoochduytschen in onse nederlansche duytsche sprake. Duer M. E. B.

Gheprint Thantwerpen, op de Lombaerde Veste, inden Sayer, by de weduwe Hans de Laet. Met Priuilegie. Sub J. de Perre. 1567.

Kl. in-8°. 36 aen eenen kant get. bladen, dus 72 blz.

Op den titel een klein, langwerpig rond, in hout gesneden vignet. Het verbeeldt eenen man die een stuk land bezaeit, en het draegt de spreuk : SPES ALIT AGRICOLAS.

Tgasthuys Boec verscheen dus een jaer vóór de *Cleyne Chirurgie*. Het is een afzonderlyk werk; nochtans, alzoo hiervan melding gemaekt wordt op den titel van het ander, moet dit laetste altijd door *Tgasthuys Boec* gevolgd zijn.

Waerschijnlyk is het, dat er in 1567 weinig aftrok was van *Tgasthuys boec*, en dat Everaert, of zyn boekhandelaer, daerom de overblyvende exemplaren by de *Cleyne Chirurgie* deed voegen, die het volgende jaer van de pers kwam, omdat men aldus verplicht was de twee werken te samen te koopen.

Daer de nummers 2 *a* en 2 *b*, in mijn bezit zijn, zoo wel als de nummers 4, 5, en 6, heb ik de eerste twee dezer boeken wat breedvoeriger beschreven dan doctor De Meyer gedaen heeft.

3. 't Boeck van de Vroet-wyfs. In 't welcke men mach leeren alle Heymelyckheden van de Vrouwen, en in wat gestalte de Mensche in syn Moeders Lichaem ontfanghen, groeyet en gheboren wort. Voorts hoe alderleye sieckten, die den Kraem-Vrouwen lichtelyck over komen, met kostelycke Medecynen mogen voorkomen en genesen worden. Al t' samen uyt eygen ervarentheyd van den seer vermaerden *Jacob Ruffen,* Stads-Medecyn tot Zurich, eertydts in Druck uytgegeven, en nu ter tyd op een nieu verbetert, en met schone Figueren verciert.

Daer by gevoeght is een profytelycke leeringe, van het voesteren en handelen van de nieuw-geboren kinderen. Overgeset uyt den Hooghduytsche in onse Nederlandtsche Spraecke door Martyn Everaert B

t'Amsterdam 1668, in-4°. 76 bladz. met pl.

De voorgaende werken heeft de heer De Meyer bekend gemaekt. Ik kan daer nog de volgende byvoegen :

4. Labyrinthus ofte Doolhof vande dwalende Medecijns des hooch-gheleerden Docteurs Theophrastus Paracelsus, overghesedt wten Latijn in Nederlandtsche duytsche spraecke, door M. E. B.

Thantwerpen by my Jan van Waesberghe woonende op onser Vrouwen kerckhof inden schilt van Vlaenderen. Anno M. CCCCC ende LXIII.

Met Gracie ende Privilegie, kl. in-8°.

Eerst : titelblad, opdracht van Everaert, voorreden en inleiding van Paracelsus, 8 ongec, bladen of 16 bladz., verder 60 aen eenen kant get. bladen of 120 blz., al te samen 136 blz.

Everaert draegt zijn boek op aen den *Eersamen, wijsen* ende *voorsienighen Geeraert Baeck, zijnen besonderen ende ghetrouwen vriendt*, en teekent : *Desen* 3 *Septembris* 1563. *In Antwerpen. Sub Conjunctione Saturni et Jovis.*

Na verhaeld te hebben hoe de geneeskunde te allen tyden in groote achting is geweest, en hoe zy by de Arabiers, Egyptenaers, Persen, Grieken en Latynen vereerd werd, valt hy hevig uit tegen het diep verval, waerin die wetenschap in zyne dagen geraekt was. « Maer nu ter tijt (zegt hy) Godt betert,

soo is de Medecijne ghecomen in een verachtinghe, om datse ghevallen is in handen van vele ongheleerde ende onvernufte menschen, de welcke de conste vander Medecijnen exerceren sonder practijcke, onbevreesdelijc ende sonder conscientien. Want daer en is voorts aen niemandt hoe bot ende ongheleert dat hy oock wesen mach, hy en derf hem wel terstondt voor een expert ende gheschikt medecijn uutgheven. Jae de conste der Medecijnen is soo verre ghecomen onder de handen der ongheleerden, datse niet alleene misbruyckt en wordt van quacksalvers, pockmeesters, barbiers, apotekers, oft ongheleerde ende dwalende medecijns, maer oock van coken, banketmakers, guychelaers, muylstooters, camerspeelders, en alle dierghelijcken stuytvossen ende landtloopers, de welcke die conste der medecijne deerlijck handelen ende misbruycken, die beter behoorden voor beuls dan voor medecijns ghehouden te wesen, aenghesien dat si soo avontuerlijck met het leven vande menschen spelende zijn, meer soeckende haerlieder eyghen bate ende profijt, dan de rechte conste, ende hen selven vervoorderende de siecke menschen te cureren oft te ghenesen de selve ter doodt brenghen. »

Indien men Everaert op zijn woord moet gelooven, dan zag het er destijds zeer erg met de geneeskunst uit, maer men verlieze niet uit het oog dat men dergelyke klachten, dergelyke zwarte schildering in meest alle tijdvakken aentreft, en by vele schryvers en wel vooral by die, welke met nieuwe leerstelsels optreden, en om zoo te zeggen eene omwenteling in de wetenschap willen te wege brengen.

5. *Politica* van *Justvs Lipsivs*, dat is : Vande Regeeringh van Landen ende Steden, in ses Boecken begrepen. Waer inne een yeghelijck Vorst, oft andere inde regeeringe ghestelt zijnde, claerlijck mach sien, hoe dat hy die ghemeene sake behoorlijck sal moghen bedienen.

Ouergheset wten Latijn in Nederlantsche sprake, Deur Marten Euerart B (*aldus*).

Ghedruckt tot Franiker by Gielis Vanden Rade. Anno M.D.XC.

Men vintse te coop by Cornelis Claesz. tot Amstelredam opt Water int Schrijfboeck.

In-8°. 12 ongec. bladen of 24 blz. en verder 286 blz (1).

Everaert teekent de *Voorreden* van zijn boek *wt Leyden desen* 25 *dach van Oogstmaent, in den Iare* 1590, en hy richt het tot : *Den eerenvesten, achtbaren, eerweerdighen, ende seer voorsinnighen Heeren, Mijnen Heeren Schoutet, Burgemeesteren, Schepenen ende Raedt vande seer vermaerde Coopstadt van Amstelredam.*

Van die *Voorreden,* waerin, onder anderen, de verdiensten van Justus Lipsius worden uiteengezet, schrijf ik hier het begin en het einde af, opdat men daerdoor over den schrijftrant van Everaert kunne oordeelen : « De Poëten (zegt hy tot het magistraet van Amsterdam) hebben vremde dinghen ghedroomt van den staet vande gulden eewe, hoe dat in dien tijden gheen sake ghebreek en was, om wel ende salichlijck te leven. Ende hoe wel dat yeghelijcke eewe behoort zijnen lof ghegheven te werden, nochtans ist dat yemant wil aenmercken dese tegenwoordighe tijden, hoe wel dat de selfste vol beroerten zijn, hy sal lichtelijck mercken, dat dese onse eewe met reden mach heeten een gulden eewe. Want behalven dat Godt almachtich dese eewe heeft willen vercieren met die kennisse ende t'licht van zijn Godlijck woort : soo heeft hy daer en boven alle consten, wetenschappen, ende leeringhen soo hooghe laten climmen, dat de selve van swerelts begin noyt soo hooch gheweest hebben.... » Ten slotte zegt hy, sprekende van het werk van Justus Lipsius, waervan hy de vertaling had ondernomen : «...., Welck Boecxken ick nerghens by en can beter ghelijcken dan by een Schip dat de vier deelen der werelt heeft deurseylt, ende in alle die vermaertste Havens ende Coopste-

(1) Men vindt dezen titel reeds opgegeven, alhoewel onnauwkeurig, by De Reiffenberg, *de Justi Lipsii Vita et Scriptis*, bl. 173, in de *Mémoires sur les Questions proposées par l'Académie Royale.* T. III, Brux., 1823, in-4°.

den heeft ingenomen ende gheladen, costelijcke speceryen, ende edel gesteenten, goud ende silver, oft aldercostelijcste dat inde selfde Steden ghevonden wert : Maer also ick tselfde ghevonden hebbe aende Romanische custen, van eenighe jonghe Stiermannen verlaten, den welcken de verborghen Clippen, Bancken oft ondiepten, die ontrent de selve custen gheleghen zijn, by avontuere niet wel bekent en waren, soo hebbe ick t'selfde met alle neersticheyt ende seer grooten arbeyt ghebrocht aen onse Nederduytsche custe, nochtans niet sonder seer groote moeyte, onweer, ende seer groot perijckel. Want also ick van verre t'begeerde lant was siende, soo is daer opgestaen een seer groot onweer ende storm wten westen; sulcx dat deur verscheyden winden t'samen blasende, dit costelijck Schip in d'wterste noot was van te moeten verlaten de gesien custen vande Nederduytsche Landen, ende die wilde ende woeste Zee weder in te seylen op Gods ghenade, ten hadde ghedaen een salighen windt wten Oosten waeyende, deur den welcken ick dit Schip ghelucsalich inde Haven ghebrocht hebbe. T'selve voorts bevelende onder die bewaringhe van ulieden mijn E. W. ende seer Voorsinnighe Heeren, die t'selfde teghen alle dergheIijcke ende ander onweer in ulieder Haven wel sult bewaren : Waer wt een yeghelijck inde Regeeringhe ghestelt, van dese costelijcke waren sal moghen halen, om hem selven te helpen ende vercieren, tot vermeerderinge van zijnder eeren, ende tot profijt ende welvaert vanden ondersaten. Wt Leyden desen 25 dach van Oogstmaent, inden Jare 1590.

Deze regelen, die als proeve van Everaerts stijl kunnen dienen, maken ter zelfder tijd, als 't ware een tegenhanger uit van hetgene hy ten jare 1563, in de inleiding van den *Labyrinthus* zegde. Hierin immers zag hy alles in het zwart: volgends hem was nooit de geneeskunst lager gevallen, enz., terwijl hy in de *Voorreden* van de *Politica* zijn tijdvak hemelhoog opzet.

In het voorbygaen zal ik hier doen opmerken, dat de eerste

regels van die *Voorreden* doen vermoeden dat hy zijn vaderland verlatende, protestant was geworden.

6. T' boeck vande Vroet-wijfs. Int welcke men mach leeren alle heymelicheden vande Vrouwen, ende in wat ghestalte de Mensche in zijn Moeders lichaem ontfanghen, groeyet ende gheboren wort. Voorts hoe alderleye sieckten die den Craemvrouwen lichtelijck overcomen, met costelijcke Medicijnen moghen voorcomen ende ghenesen worden. Alle t' samen uyt eyghen ervarentheyt vanden seer vermaerden *Jacob Ruffen*, Stadt Medicijn tot Zurich, eertijts in druck uytghegheven, ende nu ter tijt op een nieu verbetert, ende met schoone Figueren verciert.

Daer by ghevoecht zijnde een profytelijcke leeringhe van het Voesteren ende handelen vande nieugheboren kinderen.

Overgheset uytten Hoochduytsche in ons Nederlantsche spraecke, door Martyn Everaert. B.

T'Amstelredam.

By Cornelis Claesz. Boeckvercooper, woonende opt water int schrijfboeck, anno 1604.

In 4°. Eerst de titel en dan, tot aen het register (1), 80 aen eenen kant geteekende bladen of 160 blz.

Op het titelblad eene groote, in hout gesneden plaet, verbeeldende eene kamer, waerin eene vrouw te bed ligt, een eerstgeboren kind gewasschen wordt, enz. Boven die plaet staet er eene drieregelige spreuk getrokken uit *Genesis* III. Verder bevat het boek nog drieendertig platen in houtsnede, welke in den tekst gedrukt zijn.

De goedkeuring door de Staten-Generael der vereenigde Nederlanden aen den amsterdamschen boekdrukker Cornelis Claesz verleend, is gedagteekend van den XIII february 1591. Men mag dus veronderstellen dat de eerste druk van dit boek alsdan verscheen. Doctor De Meyer bezit slechts eene uitgave van 1668. Het is waerschijnlyk dat er nog meer drukken bestaen dan die welke wy tot hiertoe kennen.

---

(1) Ik zeg tot aen het *Register*, omdat dit aen het exemplaer, dat ik bezit, ontbreekt.

Uit het hier opgegevene blijkt het, dat Marten Everaert, die altijd achter zynen naem, of by de aenvangletteren van zynen naem, eene B voegt, om aen te toonen dat hy van Brugge geboortig was, reeds in 1563 te Antwerpen woonde, en in die stad de werken van Paracelsus vertaelde. Hy was aldaer nog in 1567 en waerschijnlyk ook nog in 1582, in welk jaer zijn *Weerkundig Kalender* verscheen. Wanneer hy naer Noord-Nederland vertrok, is onzeker, misschien in 1585, na de overgave van Antwerpen aen Parma, althands men vindt hem te Leiden in 1590. Het was aldaer dat hy de *Politica* van Justus Lipsius, die destijds aen de beroemde hoogeschool van die stad, eenen leerstoel bekleedde, in onze tael overbracht. Hy liet zijn boek drukken by den antwerpenaer Gielis van den Rade, die insgelyks zijn vaderland had verlaten, en zich te Franeker had neêrgezet. Waerschijnlyk gaf Everaert zijn *Boeck vande Vroetwijfs* in 1591 (1) uit. Of hy later naer Duitschland getrokken is, vermits er te Heidelberg in 1600 een nieuwe druk verscheen van zyne *Ephemeridae*, is my niet gebleken.

In welk jaer hy ter wereld kwam, en wanneer en waer hy stierf, heb ik nergends gevonden.

Everaert was, zooals het uit de door hem in het licht gegevene werken genoegzaem blijkt, zeer ervaren in het latijn en het hoogduitsch, en hy beoefende met vlijt zyne moedertael, die hy met veel gemak en losheid schreef. Ook uit de verscheidenheid der werken, die hy vertaelde, kan men veronderstellen dat hy veelvuldige kennissen had opgedaen.

Ik kan echter met den geleerden heer De Meyer niet instemmen, wanneer hy zegt : *Everaert était un des plus savants médecins et mathématiciens de son temps*. Het dunkt my immers dat men,

---

(1) De eerste hoogduitsche uitgave van het werk van Ruef of Ruffen verscheen te Frankfort, by Sigismond Fieravent, in 1580.

om zulk gunstig oordeel te vellen, van hem andere werken zou moeten kennen, dan die welke men tot hiertoe bezit. Het zijn immers slechts vertalingen van Paracelsus en Ruffen. Die twee schryvers maekten in hunnen tijd eenen zeer grooten opgang door geheel Europa; maer het komt my voor dat Everaert zich te veel door de nieuwheid liet medeslepen, en hen blindelings, tot geestdryvery toe, bewonderde, zonder gewaer te worden dat het goede, hetwelk in hunne boeken voorhanden is, onder de gewaegdste en zelfs de buitensporigste leerstelsels 't eenenmael versmoord ligt.

Doch ik ben in deze zaek een geheel onbevoegd rechter, en laet het aen anderen over om aen Everaerts de plaets toe te kennen, die hem onder de beoefenaers der geneeskunde toekomt. Dit valt geheel buiten mijn plan. Ik trek slechts de aendacht op dien man, omdat hy talryke werken in onze moedertael heeft in het licht gegeven, en lever eene bydrage tot het samenstellen eener algemeene *biographie* en *bibliographie* van ons vaderland.

Grafschrift van Keizer Karel.

Op het graf van den machtigen keizer, van hem wiens gelyke men schier niet aentreft, noch in de vroegere noch in de latere eeuwen, plaetste men het volgende eenvoudig, maer smakeloos opschrift, dat stellig tegen zyne spreuk : *Plus ultra,* verschrikkelyk afsteekt :

Carolus quintus — hic jacet intus.
Ora pro eo bis aut ter — Ave Maria et Pater noster.

Ens., *Epidorpidum* lib. IV. Col. 1648, in-12°, bl. 76.

Over het gedicht: « Vanden Eenhoren. »

—

In het eerste deel van dit *Museum*(1) heb ik een dichtstuk, *Vanden Eenhoren* geheeten, opgenomen, waervan de dichter zich *Lodewike* noemt. Ter zelfder tijd heb ik aengetoond dat die middeleeuwsche allegorie tot op onze dagen toe was blyven voortleven. Sedert is het my gebleken, waer men den oudsten tekst van dit verhael kan vinden. Het is namelyk in den *mystieken roman* van *Barlaäm* en *Josaphat*, die oorspronkelyk in het grieksch schijnt opgesteld te zijn(2) en tydens de middeleeuwen in de meeste talen van Europa werd vertaeld(3).

Reeds vroeg werd de *Barlaäm* en *Josaphat* in onze tael overgebracht en in dichtmaet behandeld. Doch slechts vier fragmenten, te samen zevenhonderd-en-vierenzeventig verzen uitmakende, zijn er tot ons gekomen. Professor De Vries heeft deze uitgegeven in des heeren De Jagers *Taalkundig Magazijn*(4).

---

(1) Zie bl. 298 en 314.

(2) De fransche geleerde Boissonade heeft den griekschen tekst in zyne *Anecdota graeca* opgenomen.

(3) Onlangs werd op de eerste verkooping der boeken nagelaten door den heer Borluut van Noortdonck, onder Nr 140, een exemplaer van den hoogduitschen Barlaäm en Josaphat, in de vijftiende eeuw, te Augsburg, by Zainer gedrukt, tegen den prijs van 150 fr. toegewezen. De heer Borluut had het zelve te Parijs ten jare 1844, op de verkooping van Wolters, voor 210 fr., zonder de verhooging, gekocht.

(4) D. IV, bl. 20-49.

Men heeft dit werk langen tijd beschouwd als zijnde van den heiligen Joannes Damascenus, die omtrent het jaer 676 te Damasco geboren, in het jaer 760 stierf. Doch het schijnt ten onrechte dat men dien kerkvader als den schryver van den *Barlaäm* beschouwt.

Vader Cats heeft in zyne *Doodt-kiste voor de Levendige* hetzelfde verhael behandeld, en het maekt aldaer het zesenveertigste hoofdstuk uit. Door hem kwam ik op het spoor der oudste bron van die legende. Hy verklaert in eene kantteekening dat hy ze aen den *Barlaäm* en *Josaphat* ontleend heeft(1).

In de oude 4°-uitgave van Cats, te Amsterdam by J. J. Schipper verschenen, gaet zijn tekst vergezeld met eene groote plaet, waerop men eenen man aen eenen boom, met oranjeappelen beladen, ziet hangen. Twee ratten hebben den stam reeds meer dan de helft afgeknaegd. De boom hangt boven eenen kuil, waerin een draek, die vuer uitbraekt, te midden in de vlammen zit. Op den rand van den kuil spuwen vier slangen hun venijn den ongelukkigen man toe, en in de nabyheid komt er een beer aengeloopen, die aen een doodshoofd knaegt.

Zie hier hoe Cats dit verhael heeft ingekleed :

ONGEMEENE DOCH BEQUAME AF-BEELDINGE VAN 'S MENSCHEN LEVEN.

Daer is een seker beeldt in ouden tijdt beschreven,
dat groot bedencken geeft ontrent ons ydel leven;
   en mits ick 't innigh mergh, niet slecht, maer deftigh vont,
   soo heb ick 't mijne pen, en dese plaet gejont.
Vooreerst, wordt hier vertoont een wout vol schoone boomen,
geboort met jeughdigh gras, en koele water-stroomen,

(1) Zie hier die kantteekening : *Hunc humanae vitae typum Barlaämus senex Josaphato Regi proposuit, ut refert Joannes Damascenus, histor. de his.* Cap. 13, ad finem.

en in dit groen priëel, daer gaet een jongeling,
die met een nieus-gier oogh door-snuffelt alle ding.
Maer stracks een wreeden Beyr, verwoet en gantsch verbolgen,
is besigh, om ghestaegh den wandelaer te volgen;
dies krijght hy groote schrick van soo een vinnigh beest,
men siet aen sijn gelaet dat hy het monster vreest;
daer tijdt hy op de vlucht, en rept de gantsche leden,
en midts hy sich verhaest, met onbedachte schreden,
soo valt hy in een kuyl, die met een open mont,
te midden in het groen, ontrent den wege stont;
doch eer hy dieper sonck, en neder quam te sacken,
soo vint hy daer een boom vol loof en groene tacken,
die tast hy veerdigh aen, soo dat hy niet en viel;
maer door een kloecken arm sijn leden weder-hiel:
en als hy (dus gestelt) sijn noot begon te klagen,
siet hy dat aen de stam twee grage ratten knagen,
d'een scheen hem bijster swart, en dander wit te zijn,
en dat verweet in hem al weder nieuwe pijn.
Noch wort hy stracks gewaer, dat vier geswinde dieren,
ontrent hem besigh zijn, en om sijn leden swieren;
het een spoogh water uyt, het ander enckel brant,
het derde braeckte wint, het vierde vluchtigh zant.
De bange jongelingh, die liet sijn oogen dwalen,
nu tot een hoogen bergh, en dan na lage dalen:
maer als hy neder-keeck; siet daer een grousaem diep,
daer in een fellen draeck met open kele liep.
De quant in dit gevaer, dat niet en is t'ontvluchten,
vernam juyst daer een boom verçiert met schoone vruchten;
hy stracks op dat gesicht, gevoelt een nieu vermaeck;
want 't fruyt, na dat hem dacht, dat is van goede smaeck:
daer greep hy na een tack, daer viel hy aen het eten,
daer heeft den jongen bloet sijn eerste schrick vergeten;
hy denckt niet aen de Beyr of ander ongeval,
noch dat de boom door-knaeght haest neder-storten sal.
Nu vraeghje (na mijn dunckt) wat dit al wil beduyden?
Wel 't is een zinnebeeldt voor alderhande luyden;
en is 't u niet te veel noch wat te blijven staen,
ick sal het gantsch beslach wat nader overgaen.
Het wout ronts-om verçiert met schoon begraesde dalen,
dat is het Wonder-Al, daer in wy menschen dwalen.

Hy die het velt betreet, en sich daer in verheught,
vertoont hier yder mensch, ontrent sijn domme jeught.
De Beyr, die hem vervolght en loopt met alle krachten,
dat is de felle doot, die yder heeft te wachten.
De kuyl daer in hy sinckt, dat is een diep gepeys,
daer in meest yder valt ontrent de leste reys.
De boom, met fruyt verçiert, daer op sijn leden rusten,
dat is de jonge tijt, een lock-aes voor de lusten.
Het ongemeten diep is hier het duyster rijck,
daer in dat weedom is met geene pijn gelijck.
De swart en witte rat die aen de tacken knagen,
neemt die hier voor den nacht, en voor de schoone dagen;
want dus gaet overhandt de loop van onse tijt,
en 't schijnt een fel gespuys, dat ons geduerigh bijt.
De slangen, dieje siet ontrent den joncker sweven,
die worden eerst getelt als gronden van het leven,
en zijn by ons genoemt, Lucht, Aerde, Water, Vier :
maer als die qualijck gaen, dan scheyt de mensch van hier.
De fruyten van den boom, die aen den joncker smaken,
neemt die voor aertsche vreught, die ons kan vrolijck maken :
maer wat is van den mensch, die 's werelts vruchten eet!
en onder dit vermaeck het eeuwigh heyl vergeet?
Hy siet dat hem de doot, en haer trouwanten volgen,
hy weet dat op de ziel de duyvel is verbolgen.
Hy voelt dat hem de tijdt geduerigh henen treckt,
en des al niettemin hy wort niet opgeweckt.
Hy kan noch soet vermaeck, en lust, en ruste vinden,
In dingen sonder gront en losser als de winden.
O Godt! bestier het werck, dat ons geen aertsche vreught,
magh leyden buyten 't spoor, of scheyden van de deught.
Maer dit raeckt boven al een mensch van oude dagen,
die nu ten vollen weet, hoe dese ratten knagen :
want als hy met bescheyt sijn lange jaren telt,
soo vindt hy dat sijn boom tot vallen neder-helt.
Voor my, Almachtigh God! u wil ick eeuwigh dancken,
dat my zijn af-geknaeght des weerelts gulle rancken,
door tanden van de tijdt, die ghy my hebt verleent
vry langer ('t is uw gunst) als ick het had' gemeent.
Nu hoeft' er geen gewelt van wint of harde stormen,
om dit bouvalligh lijf te geven aen de wormen.

Een luchtje maer alleen, of slechts een kleyne stoot,
is machtigh desen romp te schencken aen de doot.
Mijn God ! met datje klopt, (ick wil niet tegen-streven)
sal ick u dese ziel gewilligh overgeven ;
geen vrucht en houdt' er vast, die nu haer rijpte krijght,
vermidtze nau geraeckt ter aerden neder-sijght.
Doet my alleen de gunst, wanneer mijn krachten wijcken,
dat mijn inwendigh deel niet gantsch en mach beswijcken ;
en schoon mijn tong verstijft, als my de ziel ontvlucht,
soo neemt'et voor een stem, al heb ick maer gesucht.

Wie nader met den *Barlaäm en Josaphat* wil bekend zijn, verwijs ik naer de inleiding van professor De Vries op de vier overgeblevene fragmenten, waervan een toevallig insgelyks het verhael *Vanden Eenhoren* bevat. Onze twee oude teksten verdienen vergeleken te worden.

Ympyn Christoffels.

Over dezen man, die in de eerste helft der vijftiende eeuw, de wiskunst beoefende en daerover in onze moedertael schreef, heb ik nergends iets gevonden. Alleen is my de titel voorgekomen van een door hem uitgegeven werk : *Nieuwe Instructie der Loffelyke Konsten des Reekenboeks, en de reekening te houden na die Italiaansche manieren*, door Ympyn Christoffels. Antwerpen, 1543, in-fol. Ik schrijf dezen, waervan de spelling stellig hier en daer vernieuwd is, uit een werk over wiskunde af, door

zekeren Blassière, te 's Gravenhage, in 1770, uitgegeven (1).

Deze schryver, die in de voorrede van zijn boek, het een en ander mededeelt, dat voor de geschiedenis der wiskunst niet zonder belang is, geeft de titels op van eenige werken, die hy als de vroegste aenziet, welke sedert de uitvinding der drukpers verschenen. Onder deze kent hy de vierde plaets toe aen de *Instructie* van Ympyn Christoffels, en hy doet te recht opmerken, dat alzoo deze hier *nieuwe* heet, men mag vermoeden dat er nog vroeger boeken *in Nederland* over wiskunde gedrukt werden (2), waerschijnlyk ook wel, meenen wy, in onze moedertael.

Dit bericht diene slechts om de aendacht te trekken, en, op Ympyn Christoffels, en op de oudste wetenschappelyke werken in het nederlandsch geschreven.

---

(1) *Institution du Calcul numérique et litteral, qui contient les principes de l'Arithmétique et de l'Algèbre, par* J. J. BLASSIÈRE, *Maître ès Arts, Docteur en Philosophie, et Membre de la Société des Sciences de Haarlem.* La Haye, Fréd. Straatman. 2 vol. in-8°.

(2) Zie hier wat Blassière, in eene der aenteekeningen op de voorreden van zijn boek zegt : *Le premier ouvrage d'Arithmétique, est de* Jean Sacrobosco *de* 1232, *qui n'a jamais été imprimé; et le second ouvrage sur l'Arithméthique, qui soit connu, sont* les quinze Livres des Elémens d'Euclide en Latin, imprimés à Venise dans l'année 1482. *Le second* de Luc Paciolo, *imprimé à Venise en* 1494. *Le troisième est intitulé :* De Numerorum variis notis. Lovanii apud Rutgerum Rescium 1539, in-8°., *et le quatrième, qui est in-folio, se nomme* Nieuwe Instructie der Loffelyke Konsten des Reekenboeks, en de reekening te houden na die Italiaansche manieren, door Ympyn Christoffels. Antwerpen, 1543. *Mais il est très-probable qu'il y avait déjà des Livres imprimés* en Hollande, *concernant l'Arithmétique avant* 1543, *comme le mot* nouveau *du titre de ce dernier Ouvrage semble l'indiquer.*

INHOUD.

—

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 03012 4351